

KIRGIZ DESTANLARI

Doğan KAYA

Dr. Doğan KAYA

KIRGIZ DESTANLARI

**SALKIMSÖĞÜT
YAYINLARI**

SALKIMSÖĞÜT Yayınları:

I. Baskı Ankara 2015

İÇİNDEKİLER

KIRGIZİSTAN
KIRGIZLARDA DESTAN
MANAŞÇILAR
KIRGIZ DESTANLARINDA MOTİFLER
KIRGIZ DESTANLARININ ÖZELLİKLERİ
KIRGIZ DESTANLARI

1. Ak Bermet
2. Ak Maktım
3. Ak Möör
4. Aksatkın ile Kulmirza
5. Alp Tobok
6. Askazan
7. Bağış
8. Baytık
9. Boston
10. Calayır Calgız
11. Camankara Batır
12. Cañıl Mırza
13. Canış-Bayış
14. Coloy Kan
15. Coodarbeşim
16. Er Bolot
17. Er Eşim
18. Er Soltonay
19. Er Tabıldı
20. Er Töştük
21. Eşimkul ile Zuura
22. Gaoz Han
23. Gulgaakı
24. Güldana
25. Karaç – Kökül
26. Karaç Döö

27. Karagul Botom
28. Kedeykan
29. Kız Cibek
30. Kız Dariyka
31. Kız Saykal
32. Kococaş
33. Kumayık
34. Kurmanbek
35. Manas
36. Mendirman
37. Munduk-Zarlık
38. Narıkbay
39. Nurkan
40. Olcobay menen Kişimcan
41. Sarıncı-Bököy
42. Semetey
43. Seyitbek
44. Seytek
45. Şırdakbek
46. Taylak Baatır
47. Toltoy

KAYNAKÇA

ÖNSÖZ

Destanlar milletlerin manzum kahramanlık hikâyeleridir. Milletlerin karakteristik vasfı, özlemleri, inançları, dünya görüşleri idealleri, arzuları, zaferleri, felaketleri, faziletlerini ihtiva ederler. Türkler dünyada en fazla destana sahip milletlerden birisidir. Hatta destan olabilecek nice hadiseleri yaşamaktan, onları manzumeleştirmeye, yazmaya fırsat bile bulamamışlardır.

Türk kültüründe en fazla destana sahip olan Türk boyları Asya'da ve kuzeydoğu Asya'da yaşayan Türk kavimleridir ve başta Altaylar gelir. Sazon Saymoviç Suruzakov, Altay Kahramanlık Destanlarının Gelişim Etapları (Moskova, 1973, s. 548) eserinde Altayların 212 destanı olduğunu, bunlardan 62'sinin Rusça ve Almanca yayımlandığını, diğerlerinin yayımlanmadığını zikretmiştir.

Fazla destana sahip Türk boylarında birisi de Kırgızlardır ve tespit edebildiğimiz kadarıyla destanlarının sayısı 58'dir.

Kırgız destanları denilince gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde akla Manas destanı gelir. Halbuki ifade ettiğimiz gibi bunun dışında çok önemli 57 destan daha vardır ve bunlar hakkında genel bilgi veren bir eser ortaya konulmamıştır. Böylesine önemli destanlar elimizde mevcut olmasına rağmen onların araştırmacıların ve bu konuya ilgi duyanların ihtiyacını karşılayabilecek bir eserin mevcut olmaması bilim adamları olarak bizim eksikliğimizdir. Bizi böylesi çalışmaya sevk eden de işte bu düşünce olmuştur.

Elinizdeki bu kitapta 47 destan tanıtılmaya çalışılmıştır. Önce, ilgili destan hakkında teorik bilgiler verilmiş ve sonra destanın geniş özeti sunulmuştur. Böylelikle araştırmacı veya okuyucu, hangi destan, nasıl özelliğe sahip bu bilgileri bir arada bulma imkânına sahip

olacaktır.

Haberdar olmamıza ragmen ulaşamadığımız ve tanıtımını yapamadığımız destanlar da olmuştur. Bunlar; *Akşirin menen Aşım, Balbay, Bolot-Asan-Camal, Cantay, Ceti Erdin Ölümü, Er Botom, Gülbara menen Asan, Kaçkan Kız, Köroğlu Cana Asanhan, Kozuke Bayan, Şabdan Kazalı*'dir.

İleriki yıllarda bunları da Türk kültürüne kazandırmayı kendimize vazife sayıyoruz.

Kırgız Destanları adlı bu kitabımın baskısını yaparak Türk kültürüne kazandırılmasında büyük pay sahibi olan Salkımsöğüt yayınevine ve onun değerli çalışanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Dr. Doğan KAYA

Sivas, 26 Temmuz 2014

KIRGIZİSTAN

Kırgızistan, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş bir devlettir. Ülkede Anayasa uyarınca Başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Ekim 1990'da parlamento tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Askar Akaev, sonraki seneler (1991, 1994, 2000 ve 2003) tekrar başkan seçilmiştir. Kırgızistan, Orta Asya 'da yüzölçümü 198.500 km² olup İpek Yolu üzerinde yer alan bir ülkedir. Kırgızistan'ın kuzeyde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan ve güneybatısında Tacikistan ile komşudur. Ülkenin % 93'ünü Tanrı ve Altay sıradağları kaplamaktadır. Ülkede 1582 nehir vardır. Bunlardan bir kısmından (Narın, Tar, Kurşab, Talas, Alay, Çuy ve Kızılsu) elektrik enerjisi elde edilmektedir. Bunun yanında yüzlerce ırmağın oluşturduğu 3000'e yakın da göl vardır. Bunlardan en meşhuru dünyaca meşhur Issık Göl'dür. Nüfusu 2002'deki sayıma göre 5. 000 000'dür. Ülkede 80'den fazla etnik grup yaşamaktadır. Bunlardan % 66'sı Kırgız, % 11'i Rus, % 14'ü Özbek olup diğerleri de Tatar, Kazak, Ahıskalı Türkler, Ukraynalı, Müslüman Çinli olan Dunganlar, Uygur, Türk, Koreli, Alman gibi etnik gruplar oluşturmaktadır. Ülkenin başkenti Bişkek'tir. Ekonomisi Tacikistan'dan sonra en kötü durumda ikinci devlet olan Kırgızistan'ın halkının % 74'ü yoksulluk sınırları altında yaşamaktadır. Ülkede geçim genellikle tarım ve hayvancılıktan sağlanır. Devletin resmi dili Kırgızca ve Rusçadır. Ülkede 1940 yılından beri Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Nüfusun % 75'i Müslüman'dır. % 20 Ortodoks'dur. Ülkede biri devlet, dördü özel olmak üzere toplam 5 TV kanalı yayın yapmaktadır. Devlet radyosunun yanında çok sayıda özel radyo istasyonları da

vardır. Yayınlar genellikle Kırgızca ve Rusçadır. Bunun yanında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin “Manas Radyosu” ile Radyo Almas Türkçe ve Kırgızca Yayın yapmaktadır. Türkiye’den “Süper FM” yayınlarını Kırgızistan’a ulaştırmaktadır. Günlük yayınlanan 3 gazete vardır. Ülkede 26 Siyasi parti bulunmaktadır. Bunlardan oy potansiyeli yüksek oluşuna göre önemli olanları; Demokratik Hareket Partisi, Ata-Meken Partisi, Komünist Parti, Benim Ülkem Partisi, Ar-Namıs Partisidir. Kırgızistan 1991 yılından bugüne kadar 178 ülke tarafından tanınmıştır. Kırgızlar dünyanın en eski milletlerinden biri olup Milattan önceye ait Çin kaynaklarında adlarından söz edilmektedir. M.Ö. 4. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar Çin sınırlarına devamlı saldıran ve onları Çin Seddi’ni yapmaya zorlayan güçlü kabilelerdendir. Dünyanın en hacimli destanına sahip bir Türk boyudur. Bu destan Manas olup, 500 bin mısra hacmindedir. Manas, içinde tarih, coğrafya, etnografya, felsefe, dil, folklor, diplomasi, askerlik, müzik, halk eğitimi, hekimlik, veterinerlik gibi pek çok ilim dalını ihtiva ettiği için bir bakıma Kırgız ansiklopedisi niteliğindedir.

Ülkede halkın büyük bir coşku ile katıldığı önemli gün ve bayramlar da vardır. Türkiye’deki gibi Ramazan ve Kurban Bayramı kutlanmaktadır. Ancak bu bayramlar bir gündür. Resmi gün ve bayramlar ise şöyledir: Kırgızistan’da 8 Mart Kadın Bayramı, 21 Mart Nevruz Günü, 5 Mayıs Anayasa Bayramı, 31 Ağustos Bağımsızlık Günü top yekûn kutlanan günlerin başında gelir.”

KIRGIZLARDA DESTAN

Kırgızlar, epik eserlerine “comok” ismini vermişlerdir. “Epos” kelimesi, sözlü edebiyata 1930 yılından sonra girmiştir. Kırgızlar destanla ilgili olarak iki terim kullanmışlardır; “Comok” ve “cöö comok”.

Comok terimi; Manas, Semetey, Seytek, Canılmırza, Er Botom, Er Eşim, Er Soltanay, Er Tabıldı, Er Toltoy, Er Töştük, Kurmanbek v.b. gibi hacim, şekil, içerik ve sanat bakımından üst seviyede, işlenmiş büyük kahramanlık destanları yerine kullanılmıştır. Kimi zaman da masal için kullanıldığı olmuştur. Kırgız kültüründe destan terimini karşılayan “*baatırdık epos*”, “*baatırdık comok*”, “*miptik köönö*”, “*baatırdık epos*”, “*köönö epos*”, “*arhaik epos*” gibi başka terim de vardır. Destan anlatıcısına “comokçu” denilmiştir.

“Cöö comok ise, “comok”a göre hacim bakımından küçük ve genelde nesir olarak söylenen masallardır. “Comok”u comokçular icra ederken, “cöö comok”ları sıradan insanlar söyleyebilir. Ayrıca destancılar için “*Manasçı*”, “*ırçı*” ve “*akın*” denildiği de olur. Destan anlatmak eylemi için de “*comokto*” fiili kullanılır. Manas-Semetey-Seytek üçlemesini tam olarak anlatan kişiye “*Manasçı*” denir. Bu üçlemenin bir bölümünü anlatan destancıya da “*ırçı*” denilir.

Günlük hayatımızın yüzyıllara uzanan yankısı olan destanlarımız halk edebiyatımızın en güzide mahsullerindedir. Dünyanın en hacimli destanı olma özelliğine sahip olan Manas destanı ve kence eposlar (küçük destanlar) Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatının ne kadar zengin olduğunun birer delilidir. Bunun sebebi birinci derecede Kırgızların karakteristik vasıflarıdır. Ayrıca Kırgız Türklerinin bulunmuş oldukları coğrafya itibariyle Kalmuk, Moğol ve Çinlilere yakınlığının da bunda rolü büyüktür. Tarihte Hunlardan itibaren başlayan varlık mücadelesi daima Kalmuk, Moğol ve Çinlilere karşı olmuş Orhun ve Yenisey yazıtlarında ilk kez taş üzerine düşürülen tamgalarla ispatlanmışken bu mücadelelerin halk arasında destanlaştırılması gayet tabiidir. Bu destanlaştırma halkın ölküsü gereğince oluşturulmuştur.

Destanlarda oluşturulan kahramanların tipleri, Tanrı tarafından verilen kut ile halkı yönetme, giydirme, doyurma ve halkı dâhili ve harici düşmanlardan korumakla yükümlü kahramanlardır.

Kırgız destanları, çeşitli araştırmacılar tarafından muhtevalarına ve formlarına göre tasnife tabi tutulmuşlardır. Bunlardan kabul gören sınıflandırma şu şekilde gösterilmektedir:

Köönü Epos / Baatırlık Epos / Baatırlık Comok (Kahramanlık destanları) : V. M. Jirmunskiy, kahramanlığın ön planda olduğu eserleri bu başlık altında toplamıştır. Manas, Canış-Bayış, Kurmanbek, Er Tabıldı, Şırdakbek, Cañıl Mırza gibi destanlar bu neviden eserlerdir. Kahraman, halkı için cansiperane düşmanlarıyla çarpışır hatta hedefine varmak için yeraltına iner ve orada kötülerle mücadele eder. Bu tip destanlar arkaik eserler olup, pek çok masal unsurları ve olağanüstülükler ihtiva eder. Kahramanlığın yanı sıra aşk, evlenme gibi konular da vardır, ancak bu konular kahramanlık çerçevesi içerisinde bir tali unsur

olarak yer alır. Kahraman, evlenmeden önce yiğitliğini ispatlayacak bir başarı sağlamak durumundadır. Köönü Eposlar, sadece Kırgız Türkleri arasında değil Altay, Hakas, Tıva ve Kazaklarda da vardır.

Sotsialdik-Turmuştuk Eposlar: Kahramanlığın yanı sıra Kırgız halkının sosyal hayatını da yansıtan destanlardır. Örf, yönetim, eşitlik fikri, bağımsızlık, düşmana karşı ortak mücadele, aile, nikâh, adalet vs. gibi konuların sıkça yer aldığı destanlardır. Bu tarz destanlar için Kococaş, Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci-Bököy, Mengirman hatta Kız Cibek örnek verilebilir.

Yazılı eserler: Kırgızların destanlar grubuna dahil edebileceğimiz yazma halinde yayılmış olan Munduk-Zarlık, Bozcigit, Cum-Cuma, Sal-Sal, Muhammed Peygamberin Miraca Çıkması gibi anlatmalar gibi eserlerdir. Bu destanlarda aşk konusunun yanında dinî kıssalar da yer alır.

Ayrıca, Kırgız destanları *ulu epos* (Manas) ve *kence epos* (Töştük, Er Tabıldı, Kococaş, Canış-Bayış, Cañıl Mırza, “Olcobay menen Kişimcan, Şırdakbek, Sarinci-Bököy, Mendirman...) diye de gruplandırılır.

Kırgız Türkleri’ndeki kence eposların içerisinde mitolojik kökenli destanlar (Canış Bayış) ve bu destanların yanı sıra tarihte adıyla yaşamış kişilerin de (Kurmanbek) başkahramanlığını yaptığı tarihî destanlar da bulunmaktadır.

Tespit edebildiğimiz Kırgız destanlarının başlıcası şunlardır:

1. Ak Bermet
2. Ak Maktım,
3. Ak-Möör,
4. Aksatkın menen Kulmırza
5. Akşirin menen Aşım,

6. Alp Tobook,
7. Askazan
8. Bağış,
9. Balbay,
10. Baytık Batır,
11. Bolot-Asan-Camal,
12. Boston,
13. Calanır Caldız,
14. Camankara Batır,
15. Cañıl Mırza,
16. Canış Bayış,
17. Cantay,
18. Ceti Erdin Ölümü,
19. Coloy Kan
20. Coodar Beşim,
21. Er Bolot,
22. Er Botom,
23. Er Eşim,
24. Er Soltanay,
25. Er Tabıldı,
26. Er Töştük,
27. Eşimkul menen Zuura,
28. Gaoz Han
29. Gülbara menen Asan,
30. Gulgaakı,
31. Güldana
32. Kaçkan Kız,
33. Karaç Döö,
34. Karaç Kökül,
35. Karagul Botom,
36. Kedeykan,
37. Kız Cibek,
38. Kız Darıyka,
39. Kız Saykal,
40. Kococaş,

41. Köroğlu Cana Asanhan,
42. Kozuke Bayan,
43. Kumayık,
44. Kurmanbek,
45. Manas,
46. Mendirman,
47. Muñduk-Zarlık,
48. Narikbay,
49. Nurkan,
50. Olcobay menen Kişimcan,
51. Şabdan Kazalı,
52. Sarıncı Bököy,
53. Semetey,
54. Seyitbek,
55. Seytek,
56. Şırdakbek,
57. Taylak Batır,
58. Toltoy.

Sözkonusu destanlardan maalesef aşağıdaki şu destanların metnine ve haklarında bilgilere maalesef ulaşamadık: *Akşirin menen Aşım, Balbay, Bolot-Asan-Camal, Cantay, Ceti Erdin Ölümü, Er Botom, Gülbara menen Asan, Kaçkan Kız, Köroğlu Cana Asanhan, Kozuke Bayan, Şabdan Kazalı.*

Yapı itibariyle bu destanların hemen hemen tamamı manzumdur ve kendisine has ezgi ile terennüm edilirler. Vakaların birbirine bağlanmasında ve bazı tasvir sahnelerinde nesre müracaat edilebilmektedir ki buna *corgo söz* denilmektedir.

Manzum metin, genellikle 7 ve 8 heceli dizelerden oluşur. Dörtlük yerine *tüdek* ve birbirini takip eden binlerce mısradan oluşan yapıda şiir sistemi uygulanır. Bunlar, 4+3 ve 5+3 duraklıdırlar. Orta-Asya Türk şiir geleneğinde sıkça karşımıza çıkan mısra başı kafiye

destanlarda da uygulanır.

Comokçular, yavaş yavaş anlatmaya başladığı destanı, hadisenin seyrine kapılarak gittikçe hareketli, hızlı, heyecanlı ve kendinden geçerek anlatmaya başlar. Destancı, sıkça epitelere, teşbih, mübalağa, istiare, mecaz-ı mürsel gibi sanatlara başvurur. Bunun yanında *comok başı* denilen klişe ifadeler (formeller) de destan anlatımında fazlasıyla yer alır.

MANAŞÇILAR

Manas destanını ustasından öğrenen, üreten, onun sanat seviyesine ulaşmasını sağlayan ve devamlı surette anlatarak onun nesilden nesile geçmesini sağlayan sanatçıya denilir.

Türk dünyasında destan anlatanlar boy ve bulunduğu coğrafyaya göre "comokçu" "akın" ve "ırcı", gibi farklı adlarla anılırlar. Sadece Manas destanını anlatanlar için "manasçı" terimi kullanılır.

Manasçı; *Manas*, *Semetey* ve *Seytek* dediğimiz üç bölümü de anlatmak zorundadır. Bu bakımdan Sözcüğü sadece ikinci bölümü anlatabilenlere "Semeteysi" denilir. Manasçılar kendilerini dört derecede mütalaa ederler. Bunlar; *üyrönçük* (öğrenci, çırak), *çala* (yarım), *çınığı* (gerçek), *çoñ* (büyük)dur.

Manas destanını hafızada tutmak ve anlatmak çok güç olup herkesin üstesinden gelebilmesi imkânsızdır. Manas destanının tamamını anlatanlara comokçu "yomokçu / yumakçı", son yüzyıllarda *Manasçı*, bir kısmını anlatanlara "cırcı" denilir. Manasçılar, kendilerine bu özelliğın rüyada verildiğini söylerler. Rüya ile kendilerine yetenek verilen bu gençler, ustaların yanında yetişerek nesilden nesile Manas anlatma geleneğini sürdürmüşlerdir. Comokçu / Manasçı, destanı, herhangi bir musiki aleti (kopuz, dütar, dombra vs...) olmaksızın anlatır. El-kol hareketleriyle yüz çizgileriyle, yürüyüş, ileri geri hareketleriyle ses ahengini o derece başarıyla bütünleştirir ki ortaya mükemmel bir uyum ve musiki zenginliğı çıkar.

Manasçı

a. Anlatacağı destanın kahramanlarını, hadiseleri ve

bunların örgüsünü iyi bilmek durumundadır.

b. İrticâlen söz söyleme kabiliyetine ve yaratıcı hafızaya sahip olmalıdır.

c. Destan icrası sırasında uygun geleneksel melodileri bulup kullanmalıdır.

Bütün bunların yanında şuurlu bir dinleyici grubunun olması gerekir.

Kırgızistan'da manas anlatma bağlamında kişi ve memleketlere göre farklı bilgi ve usuller vücut bulmuştur ve böylelikle mektepler ortaya çıkmıştır. Muhtar Avezov'a göre Karakol Mektebi ve Narın Mektebi olmak üzere iki Manas mektebi vardır. Sayakbay Karalayev birincinin, Sagımbay Orozbakoğlu ise ikincisinin temsilcisidir. Kalim Rahmatullin ise manasçıları, Isık-Köl Mektebi, Tıyan Şan (Tanrı Dağı) Mektebi ve Tüşük Mektebi olmak üzere üç mektebe ayırmıştır.

Çüy Mektebi: Keldibek, Balık, Naymanbay, Akmat.

Isık Göl Mektebi: Nazar, Çoyuke, Sayakbay, Şabay Azizov, Mambet, Cokmorov.

Tıyan Şang (Tanrı Dağı). Mektebi: Sagımbay, Şapak, Irısmendiyev, Bayımbet, Abdırähmanov, Togolok Moldo, Bağış, Tınıbek, Aktan Tınıbekov.

Güney (Tüşük). Maektebi: Canıbay Kocoke, Dosu Taşmetov, Kalbek Cumagulov, Tagaybek Muratov, Çal Kadıkov.

Manasçılık mesleğini ilk icra eden kişinin kim olduğu bilinmemekle beraber, halk, ilk manasçı olarak, 'Manas'ın Kırk Yiğiti'nden biri olan *Irçı Uul'u* kabul eder. Irçı Uul'un asıl adı Karatay'dır. Bunun yanında Muhtar Avezov'a göre Manas'ın Kırk Yiğit'inden biri kabul edilen Caysan Irçı'nın da ilk manasçılardan biri olduğu söylenir. Onun bahadırlar arasındaki hüneri irçiliktir. Efsane bir kenara bırakılırsa,

bilinen ilk Manasçı *Iramandın Irçioğlu* ile *Toktogul Irçı* kabul edilir. Rüya ile kendilerine yetenek verilen bu gençler, ustaların yanında yetişerek nesilden nesle Manas anlatma geleneğini sürdürmüşlerdir. Önemli Manasçılar denilince, şu isimler sıralanır:

Nooruz (XVIII. yüzyıl): Solto Kırgızlarından olduğu ve 1752'de doğduğu söylenir.

Caysan Irçı: Kırgızların en eski Manasçısıdır. Sagımbay Orozbakuulu'nun verdiği bilgiye göre Manas'ın zamanında yaşamış; bir çadırı yarım gün boyunca anlatan büyük bir manasçıdır.

Mozooke Irçı (XIX. yüzyıl): Sayak Kırgızlarının Kaydulaat boyundandır.

Balık Ooz Bekmurat Kumaroğlu (1799-1887): Sarbagış boyundan olup Talas'ta büyümüştür. Manas, Semetey ve Seytek'in dışında Er Töştük, Kan Şırdak, Er Tabıldı-Calgızı, Kococaş, Sen Sarıncı, Men Bököy, Otorkan gibi destanları da söylemiştir.

Keldibek Barıbozoğlu (1800-1880): Çüy bölgesinin Cel-Arık köyündendir. Rüya sonrası Manasçı olmuştur. Bunun yanında iyi bir tabiptir. Kendisinden sonraki Manasçıları etkilemiş birisidir. Anlatıldığına göre Keldibek Manas'ı söylerken bozüyer (çadırlar). sarsılır, gök gürler, Manas ve 40 yiğidinin atlarının ayak patırtısı duyulurmuş. Çocuğu olmayan kadınları, Manas söyleyerek evlat sahibi yaptığı, ağrısı olanları Manasla iyileştirdiği söylenir.

Naymanbay: Balık'ın oğludur.

Çoodan (1835-1900): Kuzey Kırgızlarından çıkmışsa da Güney Kırgızları tarafından da tanınmaktadır. Hakkında geniş bilgi yoktur. Balık adlı Manasçı ile aynı zamanda yaşamıştır. Birlikte sanat icra etmişlerdir. Hokan hanlığının ordusunda Kudayar Han'ın hem Manasçısı hem de onun

şairi olmak gibi görevleri ifa etmişlerdir.

Nazar Bolotov (1835-1893): Issık Göl bölgesinin Sarıkamış köyünde doğmuştur. Tanınmış Semeteycilerdendir. Destan anlatırken sesi 4 km. ileriden duyulurmuş.

Tımbek Capiroğlu (1846-1902): Isık Göl'de Kaynar yöresinde Sarbagış kabilesindedir. Normantay'ın yanında yetişmiştir. Ayrıca Çonbaş, Keldibek ve Nazar'dan dersler almıştır. 30 gün hiç dinlenmeden Manas söylediği rivayet edilir. Sagımbay, Kalıkul, Togolok, Moldo, Kasımbay, Baybagış, Kocoberdi ve Cakıp'a hocalık yapmıştır. Tımbek tarafından yazdırıldığı düşünülen 'Semetey' adlı kısa parça Manas-Semetey-Seytek üçlüsünün yazılı ilk varyantı olduğu söylenir. Tımbek'in bu eseri 1975 yılında Moskova'da yayımlanmıştır.

Akılbek (1860-1927?): Isık Göl bölgesinde yaşayan Sayak Kırgızlarındandır. Sayakbay Karalayev gençliğinde bu Manasçıyı dinlemiştir ve onun Nazar, Keldibek Balık, Tımbek'ten daha üstün olduğunu söylemiştir.

Togolok Moldo (Bayımbet Abdırhmanov) (1860-1942): Narın bölgesindeki Kurkta köyünde doğmuştur. İlk hocası yanında büyüdüğü dedesi ve aynı zamanda İrci olan Muzooke'dir. Başarılı bir şairdir. 18 yaşında Tımbek'le tanışır, Manas anlatmayı önce ondan, daha sonra da Sagımbay'dan öğrenmiştir. Manas üçlüsünü başarıyla anlatan birisidir. Anlatmaları kayda alınmıştır. Kırgız Tarihi, Kırgız Tarihine Baylanıştu Ulamalar, Tarih-Tüpkü Atalar, Urunun Bölünüştörü gibi eserleri vardır. Anlattığı Canıl Mırza, Şırdakbek, Er Eşim, Taylak Batır, Mendirman ve Manas'tan bazı bölümler kayda geçirilmiş olup bunlar Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümünde bulunmaktadır.

Şapak Rısmendeev (1863-1956): Büyük

Manasçılardandır. Koçkar bölgesindeki Şamşı köyündendir. Manas'ı üç yıl yanında kaldığı Balık'tan öğrenir. Naymanbay, Akılbek ve Sagımbay'dan etkilenmiştir. 1935 yılında Manas, Semetey, Seytek, Mendirman, Canıbek destanları yazıya geçirilmiştir.

Sagımbay Orozbakoğlu (1867-1930): Isık Göl bölgesindeki Saroy köyündendir. Manas anlatmaya 14-15 yaşında gördüğü bir rüyadan sonra başlamıştır. Keldibek'ten dersler almış, Balık, Naymanbay, Akılbek, Çonbaş ve Dıykanbay'den etkilenmiş, Manas destanının tamamını anlatmayı Tinibek'ten öğrenmiştir. Manas destanı 1922-1926 yıllarında İbrayım Abdırähmanov tarafından 12 defterde yazıya geçirilmiş, maalesef yine çok iyi anlattığı Semetey ve Seytek kaleme alınmamıştır. Sagımbay, Manas'a "Manas'ın kuzeye gitmesi, Manas'ın Mekke'ye gidip hacı olması" gibi bazı eklemeler yapmıştır. Manas üçlüsünün dışında Altın Kökül, Er Töştük, Abay menen Küböydün Çatığı, Altın Sakal Aykoca, Katagandın Han Koşoyunun Erdikleri destanlarını da anlatmıştır.

Kalmırza (1868-?): Manas ve Semetey anlatmıştır. Hayatı fakirlikle geçmiştir.

Canıbay Kocakov (1869-1942): Cumgal bölgesindedir. Manas üçlüsünü anlattığı söylenirse de Semeteyci olarak tanınmıştır. 1936'da anlattığı ve yazıya geçirilen Semetey Destanı 19.445 dizedir. Kendi ifadesine göre 7 atası da (Aydarbek, Süyünbay, Sakeçük, Tenribay, Sarı, Camankarı, Kocek). Manas anlatıyormuş. Canıbay ayrıca; Er Tabıldı, Er Töştük ve Ak Möör'ü de anlatmıştır.

Canıbey Kocekov (1869-1942): Cumgal vadisindedir. Sagımbay'la birlikte Manas ve Semetey anlatmıştır. Aynı zamanda ırcıdır. Babası Kocek, Semeteyci olarak tanınmıştır. Anlatıldığına göre Canıbek'in oğlu Kocekov da Semeteycidir.

Dıykanbay (1870-?): Bugu Kırgızlarındandır. Semeteycidir.

Bağış Sazanov (1878-1958): Cumgal bölgesindedir. 1938-1941 yıllarında anlattığı Manas (41.000 dize), Semetey (5.500 dize), Seytek (5580 dize) destanları yazıya geçirilmiştir.

Eşmat Mambet Cusup (1878-1962): Doğu Türkistan'da Alabulak'ta yaşamıştır. Manas'ı 6390, Semetey'i 11.070 dize olarak anlatmıştır.

Çoyuke Ömürov (1880-1925): Isık Göl bölgesinin Türgön köyünde doğmuştur. Akılbek'in talebesidir. 20 yaşında Manas üçlüsünü anlatır hale gelmiştir. Ayrıca Er Töştük, Canış Bayış ve Curyoryu gibi destanları da anlatmıştır. Çoyuke'nin sesinin yüksekliği, müziğinin ahengi çok uzak yerlere kadar gider ve yankılanmıştır.

Çakşılık Sarıkov (1880-1934): Isık Göl bölgesindedir. Anlattığı Semetey ve Seytek rivayetleri deftere yazılmıştır.

Cüsübakun (1881-1920): Doğu Türkistan'da Sincan bölgesindedir. Sağımbay'la birlikte Manas okumuştur.

Eşmat: Cüsünbakun gibi Sincan bölgesinden olup o da Sağımbay'la birlikte Manas okumuştur.

Ibrayım Akınbek (1882- 1959): Doğu Türkistan'ın Akçiy nahiyesinin Karaçı köyündendir. Beş yıl boyunca Manas'ın beş bölümünü (Kenenim, Seyitk, Asılbaça ve Bekbaça, Sulmbilek, Çigitey). nesir olarak Balbay'a anlatmış, o da derlediği bu kısımları kardeşi Cusup Mamay'a vermiştir.

Moldobasan Musulmankulov (1883-1961): Narın bölgesindeki Terek köyünde doğmuştur. Manasçılığının yanında iyi bir ırcıdır. Halk müziği aletlerini başarıya çalmıştır. İki defa şeref nişanı ile ödüllendirilmiştir. Anlattığı manas üçlüsü oldukça hacimli olup 1935 yılında kayda geçirilmiştir.

Ibrayım Abdırahmanov (1888-1967): Isık Göl'deki Çırac köyünde doğmuştur. Öğretmenlik yapmış Kırgız tarihine vakıf kültürlü biridir. Bu özelliğinden dolayı İlmi Araştırmalar Enstitüsüne alınmış ve I. Abdırahmanov burada çalışırken S. Orozbekoğlu, S. Karalayev Şapak İrismendeyev, Canıbay Kocakov, Bağış Sazanov, Akmat Rismendeyev, Moldobasan Musulmankulov gibi Manasçıların anlatmalarını yazıya geçirmiştir. Anlattığı destanların dize sayıları şöyledir: Manas 26.456, Semetey 23.584, Seytek 7.839.

Sayakbay Karalayev (1894-1971): XX. Yüzyılın Homer'i olarak kabul edilir. Isık Göl bölgesinin Akölöng ilinin Semiz Bel köyündendir. Rüyadan sonra Manas anlatmaya başlamıştır. Yaşadığı köydeki Surançı Baydaalı, Çonboş, Baycankalça, Candeke, Otuncu, Nazar, Akılbek, Dıykanbay, Cakşılık'tan ve ninesi Dakiş'ten destan ve efsaneler öğrenmiş, Çoyuke Ömürov'un yanına çırac durmuş; Çoyukeyle beraber köy köy gezmiştir. Ayrıca Akılbek (1838-1918)'ten de Manas anlatmanın inceliklerini öğrenmiştir. Manas'ın Sayakbay varyantı hacim olarak dünyanın en hacimli eseri arasındadır. 1936 yılında Ibrayım Abdırahmanov tarafından Semetey (63.550 dize) yazıya geçirilmiştir. Manas, Semetey, Seytek ile onların devamı olan Kenen, Alımsarık ve Kulansarık'la birlikte toplam 500.553 dizeden oluşan muazzam bir eseri kültürümüze kazandırmıştır. Bunların dışında; *Er Töştük*, *Bürküttör*, *Deldeş Batır*, *Esten Ketbeyt*, *Kubat*, *Kanath Kuşlar*, *Bakitay Pehlivan*, *Kara Moldo*, *Tomor Mergen*, *Tulparlar* gibi pek çok eserin en güzel örneklerini ebedileştirmiştir.

Akmat Rismendev (1891-1966): Semeteycidir. Çüy bölgesinin Şamşı köyündendir. Gördüğü rüyadan sonra destan anlatmaya başlamıştır. Sagımbay'ın çırağıdır.

Balbay (1892-1938): Cusup Mamay'ın ağabeyi olup

onun yetişmesinde pay sahibi olan Manasçıdır. Doğu Türkistan'ın Kakşal bölgesindedir. Derlediği 232.000 mısralık Manas külliyyatını kardeşi Cusup'a vermiştir. Yörede tasfiye harekine girişen devrin valisi Sheng Shicai tarafından tutuklanmış, diri diri gömülerek öldürülmüştür.

Eşmat Mambet (1894-1963). Doğu Türkistan'ın Uluğçat nahiyesinin Akbulak köyündendir. Manas'ın yanı sıra Er Töştük, Kurmanbek, Canış ve Bayış destanlarını anlatmıştır.

Mambet Çokmorov (1896-1973): Ton bölgesinin Korumdu köyünde doğmuştur. Manasçı olmasında dayısı Denüzbay ile gördüğü rüyanın etkisi olmuştur. 1965 ve 1972 yıllarında kendisinden Manas üçlüsü derlenmiştir.

Börübay Sultanov (1897-1940): Çoodan geleneğinden gelen bir manasçıdır. Anlattıkları yazıya geçirilmiştir.

Cusup Mamay (1918-2002): Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşıdır. Ak-çiy yöresindedir. Anlattığı destanlar 1984'te 18 cilt olarak Arap alfabesiyle yayımlanmıştır. Manas destanını 8 yılda ağabeyi Balbay'dan öğrenmiştir. Bu ciltlerde Manas üçlüsünün yanında Kenenim, Seyit, Asılbaça, Bekbaça, Sombilek ve Çiğetey bölümleri de vardır. Destanın dize sayısı 500.000 kadardır. Bunların dışında önemli Kırgız destanlarından Kurmanbek, Er Töştük, Bağış, Toltoy, Canıl Mırza, Mamake Şopok gibi destanları da basılmıştır.

Kaba Atabekov(1926-): Isık Göl yöresinin Ton ilçesinin Törtkül köyünde doğmuştur. Kaba, 9 yaşında Manas'a ilgi duymaya başlamış, 14 yaşında da yavaş yavaş Manas'tan parçalar söylemeye başlamıştır. Bu sıralarda bir de rüya görmüş ve bu rüyadan sonra usta derecede Manas anlatan biri olmuştur. Anlattığı Manas destanı 64.512 dizedir.

Şaabay Azizov (1927-): Isık Göl'ün Ak-suu

bölgesindeki Kara Böltök'te, şimdiki adı Kızıl-Oktyabr olan köyde dünyaya gelmiştir. Babası da kendisi gibi Manasçı olan Aziz'dir. Şaabay Azizov, Manas anlatmaya başlamasını rüyaya bağlamaktadır. Manas, Semetey, Seytek destanlarının her üçünü anlatmaktadır.

Urkaş Mambetaliyev (1934-): Isık Göl bölgesinin Tüp ilçesinin Taldı-su köyünde doğmuştur. Mambetaliyev, artistlik yeteneği kuvvetli ve aynı zamanda şair birisidir. A. Maldıbaev Opera ve Bale Tiyatrosunda okumuştur. İyi bir Manasçı olmak için 20 yılını harcamıştır. Anlattıkları, Sayakbay Karalayev ile Sagımbay Orozbakoğlu varyantlarının sentezi gibidir.

Asankan Cumanaliyev(1947-): Talas ilinin Aral köyünde doğmuştur. Halen Talas'ta Manas Ordo'da Manasçı kadrosunda çalışmaktadır. Kene, Kemen, Ziyadat, Nurgazı, Nurizat, Gülçoro adlarında 6 çocuğu vardır. Bildiği Manas metni, kendi ifadesine göre 60.000 dizeden fazladır. Almambet'le ilgili olan kısmı kitap halinde yayımlamıştır.

Ayrıca; XVIII. yüzyıl Manasçılarından *Alişar, Canbaş-Normantay, Naymanbay* (Çonbaş).1; XX. yüzyıl Manasçılarından da *Akmat Toktogulov, K. Matayev, A. Döölötov, Kalbek Cumagulov, Dosu Taşmatov, Törö Mamıtov, Almabek Toyçubekov, Mambetalı Aşimbayeva, Akun Taşov, Börübay Sultanov* (1897-1940), *Murat Kalbayev, Abrurahman Düny, Sedyene Moldokeyeva, Dunkana Koçukeoğlu, İsa Cumabekov* Manasçılar listesine dâhil edilebilir.

KIRGIZ DESTANLARINDA MOTİFLER

Motif; mitoloji, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerde, yaşama gücüne sahip en küçük ögeye verilen addır. .

Motifin varlığını sürdürmesi, taşıdığı olağanüstü nitelikler sayesinde. Stith Thompson, masallardan hareketle, bunları üç grup altında toplamıştır.

a. Kahramanlar: Tanrılar veya olağanüstü hayvanlar; cadı, dev gibi olağanüstü yaratıklar...

b. Olaylarda fon olarak fonksiyon icra eden nesnelere: Sihirli objeler, olağanüstü adetler, tuhaf inançlar...

c. Olaylar.

Motifler gelenekte var olup metnin özünde önemli fonksiyon icra ederler. Türk destanlarında, halk hikâyelerinde ve masallarında sıkça karşımıza çıkan motifler, metne doğrudan güç kazandıran objelerdir. Bunlar milletlere aidiyeti bakımından bir bakıma millî kimliği de belirlerler.

Kırgız destanlarında ağırlıklı olarak karşımıza çıkan motifler şunlardır

Ad Verme Motifi,
Ağaç Motifi,
Alet Motifi,
At Motifi:
Bilge Kişi Motifi,
Dağ Motifi,
Hayvan Motifi,
Hile Motifi,
Işık Motifi,

İhanet Motifi,
Kadın Motifi,
Maden Motifi,
Musiki Motifi,
Renk Motifi,
Rüya Motifi,
Sayı Motifi,
Ziyafet Motifi.

Yukarıdaki motiflerin her birinin ayrı ayrı ele alınıp irdelenmesi ayrı kitap olarak çalışılması gereken bir husustur. Biz, burada, rastladığımız motiflere temas etmekle yetineceğiz.

Ad Verme Motifi:

Türk kültüründe ad verme motifi çok önemli yer tutar. Ad verme motifi, daha çok kendisini herhangi bir durum, hadise, düşünce, kanaat sonrası gösterir. Doğan çocuğa peygamber, bir pir, baba veya bir hekim ad verir.

Manas, Yakup Han'ın oğlu olunca dört peygamber gelip bu çocuğa "Manas" adını koyarlar. Manas'ın oğluna isim konulurken de bir ihtiyar peyda olur, çocuğa "Semetey" adını verir. Semetey'in çocuğuna da Aykoca adında bir aksakal "Seytek" adını verir.

Teyitbek'in oğlu olunca adını Kurmanbek kor. Kurmanbek de oğluna Seyitbek adını verir.

Eşimkul menen Zuura destanında doğan çocuğa ihtiyar hekim isim koyar ve adına Altın Kökül der.

Ağaç Motifi:

Ağaç ana rahmi, çoğalmayı, sığınağı, devletin geleceğini ve devamını işaret eder. Türk inancında yaratılış destanından itibaren karşımıza çıkar. Tanrı yarattığı dokuz insan çeşidini bir ağacın altında saklamıştır. Şamanist

Türkler, kutsiyetinden dolayı ağaç için kurbanlar kesmişlerdir. Bugün bile Anadolu dahil tüm Türk dünyasında ağaca dilek dileyip bez bağlama adeti vardır.

Ak Maktım destanında, Maktum, kendisini kovalayan askerlerden, ormana kaçmak sayesinde kurtulur. Canış Bayış'ta sık sık söğüt ve çınar ağaçlarının adına yer verilir. Karakul botom'de çocuklar çınar olarak nitelendirilir.

At Motifi:

Türk destanlarında at, hem savaş aracı hem de ulaşım aracıdır. Destan kahramanı için at, evladı kadar önemlidir. Bir bakıma kaderi onunla eş değerdedir. Şamanist inanca göre at, ya gökten inmiştir, ya sudan çıkmıştır ya rüzgâr getirmiş ya da mağaradan gelmiştir. Tanrı tarafından verilmiş olağanüstü güçlere sahiptir. Akıllı ve hissiyatı kuvvetlidir, tehlikeyi önceden hisseder. Uzun boyunlu, geniş alınlı, iri gözlü, dik kulaklı, geniş sağrı ve uzun bacaklıdır.

Sahibinin hissettiklerini hisseder, rüzgârın hızında koşar, havada uçar. Mutlaka bir ismi vardır. Daima kahramanın yanındadır. Kişinin kahraman olacağını işaretlerinden biriside sahip olduğu attır. Kahraman, dualarında atı için de dua eder. Atından ayrı kalan kahraman atı ile birlikte gücünü de yitirir, sıradan insan haline gelir. Türk destanlarındaki atlar genellikle kır attır.

At ile destan kahramanı o kadar kaynaşmıştır ki, kahramanın ismi zikredilirken sıfat olarak isminin başına Boz Aygırlı Bamsı Beyrek, Konur atlı Kazan Bey gibi atın adı getirilir.

Töştük'ün atı Çalkuyruk, Kökül'ün atı Kerkulun, Coodarbeşim'in atı Kilkara, Coloykan'ın atı Açbuudan, Er Töştük'ün atı Çal Kuyruk, Taylak'ın atı Burul, Balbay'ın atı

Sur, Kurmanbek'in atı Teltoro, Tabıldı'nın atı Arçatorun'dur.

Bilge Kişi:

Önemli durumlarda kendisine danışılan, isabetli karar veren ve geleceğin tayininde birinci derecede rol oynayan kişi özelliğindedir. Toplumun aksakalıdır ve tecrübelidir, güngörmüş birisidir. Destanlarda, öğütleriyle topluma yön veren ve toplumun manevî lideri kimliğiyle karşımıza çıkan bir tiptir. Destan kahramanına ve halka yol, iz gösterir. Onlara değer verme, Türklerin yaşlısına ve ilme verdikleri değeri ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu, Türklerin alimlere mukaddes insan gözüyle bakıp ilme değer verdiklerini gösterir.

Göç Destanı'nın İran rivayetinde, Bugu Han, rüyasında aksakallı, ak değnekli bir ihtiyarın elinden fıstık şeklinde bir taş alır. İhtiyar ona, bu taşı sakladığı müddetçe dünyaya hâkim olacağını söyler. Şu Destanı'nda da hükümdar Şu, kendisine İskender'in askerlerinin genç olduğunu ve ordunun başına yaşlı birini geçirmesi gerektiği fikrini söyleyen vezirine hak verir ve ordunun başına tecrübeli birini tayin eder. Oğuz Destanı'nda yaşlı ve tecrübeli veziri Uluğ Türk'ün gördüğü rüya gerçekleşir ve Oğuzlar cihana hâkim olur. Ergenekon destanında hakana Ergenekon'dan dağı eriterek çıkabilecekleri fikrini veren demirci bilge tip olarak karşımıza çıkar. Satuk Buğra Han Destanı'nda Satuk Buğra, tavşan donuna girmiş Hızır Aleyhisselâm'ı kovalar. Hızır asıl haline döner ve ona öğütlerde bulunur. Oğuzun bilicisi pir-i fani Dede Korkut da bilge şahsiyettir.

Bilge tip olarak Manas destanında Bakay görülür. Er Tabıldı'nın da yaşlı ve tecrübeli bir öğütçüsü vardır. Eşimkul menen Zuura destanında, dağdan köye inen Er Kökül'e bütün sırrını anlatan ihtiyar da bilge kişidir.

Dağ motifi:

Türk inancında dağ kutsaldır ve ata olarak kabul edilir. Dini merasimler büyük dağ tepelerinde yapılır, ateşler yakılır. Buradaki ağaçlar da kutsal sayılır ve onlara süt, et atılır. İnsanlar dağın zirvesinde kendini Tanrı'ya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanılır. Halk yüzünü dağa veya tepeye dönerek dua eder, ondan yardım diler, onun adına ant içer. Geçilmesi güç ve sarp yollarda, dağlarda ve bellerinde yol iyeleri yaşar ve buraları ellerinde tutar.

Dağlara özelliklerine göre adlar verilmiştir. Kırgız destanlarında Ala-Too, Toru-Kart, Karool, Kara-Too, Tal-Çoku, Kangal gibi dağlara rastlanılır. Karakul Botom dağa ava çıkar. Dağ gibi Er Töştük'ün babayiğitliğinde söz edilirken "Dağ gibi Er Töştük" ifadesi kullanılır.

Hayvan Motifi:

Türk'ün hayat tarzı içinde hayvan çok önemli yer tutar. Atlı-göçebe kültürünün bakiyesi olarak gerek destanlarda gerekse reel hayatın içinde insanlarla hayvanların içiçeliği görülür. Başta at olmak üzere evcil ve yabanî hayvanlarla bir müştereklik vardır. Bunlar dört grupta toplanabilir:

Avlanan hayvanlar: Geyik, ceylan, maral, keçi, dağ keçisi, saygak (yabani koyun) tilki.

Av kullanılan hayvanlar: At, beygir, köpek, kartal, tazi, sungur.

Yabani hayvanlar: Colbors (kaplan), Aslan, kurt, fare.

Evcil hayvanlar: Deve, inek, kaz, koyun, keçi, teke, köpek, kulan, öküz, ördek, sungur.

Evcil olmayan hayvanlar: Balık, karınca, yılan, domuz.

Kuşlar: Bülbül, akdoğan, akbaba, karakuş, kuğu, kuzgun, karga, saksağan, simurg, tarla kuşu, yarasa.

Bu hayvanlar içinde kurt, geyik, keçi, kaz, ceylan gibi hayvanlar kutsal niteliklidirler.

Yakup Han, oğlu olunca Allah'a kısırak kurban eder. Manas ölünce atı, köpeği ve doğanı onu terk etmez. Onların bu bağlılığı karşısında Allah, Manas'ı diriltir. Beylerin her birinin çeşitli adlarla anılan cins atları vardır.

Hile motifi:

Hile, günümüzde olduğu gibi geçmişte de insanların hayatında var olan bir olgudur. İnsanlar, gayelerine ulaşmak için yahut üstün gelmek için mücadeleciler, azimli, güçlü ve kararlı olmalıdırlar. Ancak bunların olmadığı durumlarda işin üstesinden gelmek için hileye başvurmayı yeğlerler. Hile ferdi olarak yapılabildiği gibi bilhassa savaşlarda devlet tarafından da yapılabilmektedir. Bu durum Türk destanlarında da zaman zaman karşımıza çıkar.

Sarinci, sürgün ile Küldür hanın elinden beş arkadaşının yardımıyla hile yaparak kurtulur. Celmayan'ın hile ile Canış ve Bayış'ı alıp Şumurut'a götürür. Ak Maktım, Kalmuklar ile baş edemeyeceğini anlayınca onları hile ile öldürür. Akkoçkor, Cañıl'ın yanına Çınasıl'ı gönderip kandırdıktan sonra yakalayıp esir alırlar.

Işık Motifi:

Türk destanlarının pek çoğunda yer alan ve "Mutlu gelecek" anlamını ifade eden motiftir. Destanlardaki parlaklık, ışık, ziya, aydınlık gibi kavramların hepsi olumlu gelişmelerin olacağına işaretidir. Zaman zaman iyi dileklerin söylenmesinde de aydınlık ve ışık kavramlarına başvurulur. Şamanizm inancında göğün 17. katına doğru

ışığı gittikçe artan bir âlem vardır. Gerek İslâmiyet öncesi gerekse İslâmiyetten sonra vücut bulmuş destanlarda bu motif daima önemsenmiştir. Destan kahramanının yüzü aydan daha aydındır, güneş gibi parlar ve nurludur.

Ak Maktım'a doğru deryanın başlangıç tarafından parlayan bir ışık akıp gelir. Zayırbek, Seyitbek'e "Yüzün, güneş ışığı gibi parlayıp hep gülsün." diye diler.

İhanet motifi:

"Besle kargayı, oysun gözünü." atasözünde ifadesini bulan ihanet, yakın bilinen kişilerden yahut bir vakitler iyiliklerin yapıldığı kişilerden gelen kötü, yıkıcı ve kahredici davranışlardır. Bir bakıma hayatın aynası olan destanlarda ve halk hikâyelerinde tabiidir ki kimi zaman ihanetlerde de rastlanılmaktadır. Destan kahramanı, gördüğü ihanet karşısında kişileri daha iyi anlar ve hayata bakış tarzı daha değişik olur.

Kırk yiğidi, Kurmanbek'e ihanet eder ve onu düşmanla baş başa bırakırlar. Teyitbek, Teltoru adlı atını ihanet edip Kurmanbek'e vermez.

Kadın Motifi:

Türk kültüründe kadın kutsal niteliklidir, soyludur, akıllıdır, iradesine hâkimdir, sabırlıdır. Bu özelliğiyle Türk soyunun devamında önemli bir fonksiyon icra eder.

Manas, Temir Han'ın kızı Kanıkey'le evlenir. Gökçegöz, Manas ve kırk yiğidini zehirlediğinde onu karısı Kanıkey kurtarır. Oğlu Semetey'in eşi de soylu Ayçörök'tür. Kadınla ilgili olarak Mendirman destanında birtakım atasözlerine yer verilmektedir.

Obezger cakşısı, han cakşısı; katın cakşısı, er cakşısı: Vezir

iyiyse han da iyi olur; hanımı iyiyse erkek de iyi olur.

Er eşiği som demir, eritmekke hüner kerek: Er eşiği, kapısı som demir gibi zor ve zahmetlidir; evlenen bir kadın onu eritmek için yani, iyi bir hanım olabilmesi için çok hünerli ve çalışkan olmak zorundadır.”

Kadın degen it eken, içten cegen kurt eken: Kadınlar it gibidir; içten yiyen kurt gibidir.”

Maden Motifi:

Türk destanlarında aşağıda da zikredeceğimiz gibi pek çok maden adı geçmektedir. Kullanılan maden adları Türkçe olması ve Türklerin, daha destan çağında bu madenlerle iç içe olması, teknolojiye ve medeniyette ne derece ileri olduğunun göstergesidir.

Sözkonusu madenlerin başlıcası şunlardır: Altın, gümüş, demir, çelik, bakır, tunç, mercan, akik, inci. Sözgelişi; Seyitbek ülkesine dönerken eşine mercan, akik, inci.

Mağara:

Ana rahmi olarak telakki edilen mağara motifi çoğalmayı, hayatı, diriliği sembolize eder. Şamanizm inancında yeraltına giden yolun girişidir. Yeraltına giren destan kahramanı buradan bir kuşa binerek gökyüzüne çıkar. Sözgelişi kırgız destanlarının bazılarında mağara motifi şu şekilde yer alır:

Bolot: on dört yaşına gelince üvey annesi Ak Kanış'la birlikte Köçpös Bay'ın köyünden kaçarlar. Bir mağarada yaşamaya başlarlar.

Kız Darıyka: Şayızında; yeri yarması ve kendisini saklaması için Allah'a dua eder. Karşısına bir mağara çıkar. Şayızında mağaraya girer. Mağaranın içinde yer yararılır, Şayızında oraya girer ve kaybolur.

Kococaş: Sur Eçki Moldocaş'ın önüne düşer. Kırgız çadırına benzeyen bir mağaraya girerler. Yemek yerler ve uyurlar.

Kumayık: BKutsal kopek oğlu Kumayık'ı alıp dağa çıkar. Bir mağara bulup orada yaşamaya başlarlar.

Seytek: Seytek Kayıpçı'nın mağarasında kayıp olur.

Musiki Motifi:

Türklerin soy olarak sanatkâr ruhlu insanlar oluşunu ima eden motiftir. Savaşa giderken davul, zurnalar çalınır.

Akkan, Kurmanbek'i karşılarırken davul, zurna çaldırır. Kurmanbek savaşa giderken, yanına bir de şarkıcı alır.

Renk Motifi:

Kültürümüzde çok kullanılan motiflerdendir. Renklerden en çok kullanılanları ak, kara ve kırmızı, daha sonra da mavi, yeşil ve sarı gibi renk kullanılmıştır. Ayrıca destan ve hikâyelerde muhtelif vesilelerle ak-boz, ak-kır, beyaz, boz, gök, kır, siyah gibi renklere de rastlanılır. Renkler çeşitli anlamları remz ederler. Ak, mutluluk, uğur; kara, bedbahtlık, mutsuzluk; kırmızı - kırmızı, sevgi; sarı, karamsarlık; mavi, huzur ve sonsuzluk anlamlarına gelir.

Er Töştük beyaz orduda yaşar. Ak arkar, her gün beyaz kaynaktan su içer. Kenceke'nin uğur getirmesi için oğluna beyaz torba verir. Kırgız halkı, beyaz kamçılı, beyaz kalpaklıdır. Coodar Beşim destanındaki siyah devler vardır. cariyelerin hepsi kırmızı gömleklidirler.

Rüya Motifi:

İslâmiyet öncesi eserlerde olduğu İslamiyet'ten sonraki eserlerde de kendisini gösteren ve gelecekte olacakları belirleme gibi önemli fonksiyon icra eden motiftir. Halk, kendilerini bekleyen felâketi veya kazanacakları zaferi, yaşayacakları mutluluğu rüya ile tayin edebilmiştir. Bu bakımdan rüya, gerek halkın gerekse ferdin hareket alanını belirler.

Semetey rüyasını eşi Ay Çörök'e anlatır, o da sefere çıkmamasını söyler. Sarinci Bököy, Bermet Sarinci'yle evlenip gelirken at üstünde uyur ve rüyasında Bököy'ün Sarinci'yi sürgüne sürdürmek istediğini görür. Ayrıca, Bermet Sarinci sevdiği sürgüne gittikten sonra rüyasında onun sağ salim geldiğini görür.

Munduk-Zarlık destanında Kanışayım, rüyasında, ay ile güneşi koltuklayıp koynuna aldığını görür; bir oğlu ve bir kızı olur. Kayberen, rüyasında Zarlık'ın Kara dev ile karşılaştığını görüp, yardıma gider. Munduk, rüyasında, ağabeyinin taşa dönüşüp, yerin altında kaldığını görür ve ona yardıma gider.

Er Tabıldı'nın ailesi hakkında kötü bir rüya görür ve gördükleri çıkar.

Seyitbek, rüyasında, babası Kurmanbek'in göğsünde bir kulaç mızrak, annesi Kanışay'ın kalbine batmış iki yüzlü hançer görür. Tehlikeden olduklarını görüp onlara yardıma gider.

Sayı Motifi:

Türk kültüründe en çok 3, 7, 40 ve 70 motifleri yer alır ve bu sayılar kutsiyet arz ederler. Kapsam alanı çok geniştir. Ayrıca destan ve hikâyelerde 4, 5, 9, 12, 14, 24, 90,

360 ve 10 000 gibi motiflere de rastlanılır.

Manas Destanı, Manas 10 yaşında ok atar. 14 yaşında han olur. Gerek Manas'ın gerekse beylerin 40 yiğidi vardır.

Su motifi:

Su, hayattır. Türk yaratılış anlatısında da olduğu gibi hiçbir şey yokken kainat su halindedir. İnsanların hayatı için birinci derecede rol oynayan su, daima ön planda olmuştur. Bundan dolayıdır ki suya bağlı pek çok kutsiyet ve inanç ortaya çıkmıştır. Hemen her yatırım yanında suyun bulunması tesadüfi değildir. İnsanı bedenen ve ruhen temizleyen unsurdur.

Ak Maktım destanında suyun etrafını çevirirler. Begarstan su boyunca kızı aramaya gider.

Seyitbek, Şır-Bulak'ta su içip dinlenir. Zayırbek ile Seyitbek ayna gibi parlak Çatır-Köl'e hayranlıkla bakakalırlar. Ak-Suu, Bak-Cıldız, Cıldız, Cüz-Bulak, Isık-Köl, Keñ-Suu ve Kök-Dayra gibi akarsular, göller destanlarda övgüyle ve arzuyla bahsedilen yerler olmuşlardır.

Ziyafet motifi:

Destan ve hikâyelerde ziyafet; bir araya gelme, tanışma, müşavere etme fırsatı veren en önemli faktördür. Ziyafet, mevsimin belli döneminde yapıldığı gibi yöneticiyi ve bütün halkı sevindiren bir hadise olduğunda da tertiplenen bir gelenektir. Ziyafet günlerce sürer. Ziyafette baş yiyecek et, içki de kıızıdır.

Erdene, Cañıl ile evlenmek için düğün yapar, Noygutlar Akkoçkor'u yendikten sonra ziyafet yaparlar. Şırdakbek, Boz corgo atı döndüğü için 9 gün ziyafet yapar.

Canış Bayış destanında Asılkan, oğulları dünyaya gelince ziyafet yapar.

Olağanüstünlükler

Gerek mitoloji ve gerekse masalarda fazlasıyla görülen olağanüstünlüklere, bazı destanlarda ve hikâyelerde de rastlanılır. Halk muhayyilesinin kabulü olan olağanüstünlüklere övmek yahut küçültmek gerektiğinde müracaat edilir.

Birtakım Kırgız destanlarında şu olağanüstünlükler görülür:

Ak Maktım'ın saçının teli deryada görülebilir. Maktım'ın atı konuşabilmektedir. Tıpkı bunun gibi Karaç Kökül'ün atı da konuşur. Yeleleri kanat olur ve böylece yer altına uçarak gider. Coodarbeşim yer altında iken simurgu yardıma çağırır. Cooderbeşim, 700 devi ile savaşır. Yer altındaki Karaçok devin 70 askeri vardır. Er Tabıldı, sihirli taşla düşmanlar tarafına kar yağdırır. Karaç Kökül destanında akciğerin konuşur. Yer altında yaşayan Yılan Bapay Han'ın kızı sıkıntıya düştüğünde tavşana dönüşür. Seyitbek, 40 yiğidi ile 2.000 Kalmuk askerini yener.

KIRGIZ DESTANLARININ ÖZELLİKLERİ

1. Pek çoğunda milleti, vatanı düşmandan koruma düşüncesi ağır basar, olaylar tarihi gerçek gibi anlatılır. Bunlara *Tarihiy-Baatırdık Comoktor* “Tarihî Kahramanlık Destanları” denilir. (*Bagış, Canış-Bayış, Er Tabıldı, Kurmanbek, Seyitbek, Toltoy*).

2. Tarihî Destanlar “*Tarihiy Comoktor*” olarak nitelenen bir kısım destanlar tarihi hadiseleri ihtiva ederler (*Cañıl-Mırza, Mendirman, Narıkbay, Şırdakbek*).

3. Arkaik-Kahramanlık Destanları (*Arkaik-Baatırdık Comoktor*) olarak nitelenen bir kısım destanlarda ağırlıklı olarak kozmik âlem kendisini gösterir ve aile ya da aşiret hayatı yer alır (*Er Töştük, Kococaş, Karaç, Kökül Bayanı, Boston, Coodareşim*).

4. Bazı Kırgız destanları, ana tema olarak aşk konusunu ihtiva eder. *Liro-Romantiklik Comoktor* “Lirik-Romantik Destanlar” olarak adlandırılan bu destanlarda gerçeklere ve Kırgız hayatına yer verilir (*Ak Möör, Gülgaaki, Közölşaa, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci-Bököy*).

5. Bazı destanlar sosyal ve dini konuları ihtiva ederler. Bunlara *Diniy, Sotsyaldık-Turmuştuk Comoktor* “Dinî ve Sosyal Konulu Destanlar” denilir (*Kedeykan, Kız Darıyka, Muñduk-Zarlık*).

KIRGIZ DESTANLARI

AK BERMET

Ak M  r destanı, Ak Satkın, Ak Maktım gibi kahramanı kadın olan bir destandır. Kırgız kızları yaşıadıkları devrin kanunlarına, hayatın değişmeyen zor taleplerine karşı mücadele etmişler; son dönemin ağır kanunlarına baş eğmek zorunda kalmışlardır. Bu ve benzeri durumlarla Ak Bermet de yüz yüze kalmıştır.

Ak Bermet Karakul, hayali bir kahraman olmayıp 1899'da doğmuştur. Hacimli bir eser değildir. Halkbilimci Kayım Miftakov 1923 yılında Talas'ın Orto-Koşoy köyünde yaşayan ve Ak Bermet'le karşılaşmış ve Ak bermet çileli hayatını ona anlatmıştır, Kayım Miftakov da anlatılanları kaleme almıştır. Evlilikte herhangi bir söz hakkı olmayan Ak Bermet, bu sırada dördüncü bir şahısla evlendirilmiştir. Çok güzel bir kadın olan Ak Bermet'in, aynı zamanda derdini ve ilesini anlattığı şiirleri de çok niteliklidir. Ak Bermet sanki bu yönüyle sabırlı, dayanıklı ve kahraman Kırgız kızlarının temsilcisi gibidir.

Ak Bermet destanının  zeti şöyledir:

Ak Bermet Karagul'un çocukluğu ve gençliği çileli geçmiştir. 1911 yılında 12 yaşına iken babasını kaybeden Ak Bermet yetim kalır. 13 yaşında altın, gümüş ve koyun karşılığında birisine satılır. Ak Bermet 15 yaşında bir oğul dünyaya getirir. İçinde bulundu zor durumdan kurtulmanın çarelerini arar. Sonunda istediği ve hoşuna giden fakir köylü biriyle evlenmeye karar verir. Fakat o zamanın yöneticisi onu başka bir yere satar. Ak Bermet onunla da yaşayamaz ve ayrılır. Kendi bağımsızlığını eline alabilmek için her çareye başvursa da bir türlü sonuç alamaz. Tam tersine ayıplanır, suçlanır. Kendisiyle birlikte küçük kardeşlerinin de hayatını zorlaştırır. Satılık eşya gibi görünen Ak Bermet

*tekrar zengin bir ihtiyara satılır. Hiçbir yerden destek
göremeyen Ak Bermet acısını şiirlere döker.*

AK MAKTİM

Kahramanı, Ak Maktım adlı bir kızdır. Daha çok Kırgızistan'ın güneyinde anlatılan destanlardandır.

M. Zulpiyev'in, Y. Bostonov'un, A. Toktorbayev'in, K. Coşbayev, M. Orozmatov'un ve Togolok Moldo'nun okudukları eşmetinler vardır.

Halkbilimci T. Abdırakunov Moğolistan ile Oyratların (Kalmukların) ortasındaki siyasi ilişkilerinden hareketle destanın XV. yüzyılda teşekkül ettiğini belirlemiştir. Bu tarihi dönem Kırgız, Kazak, Özbeklerin Kalmuklara karşı savaştıkları dönemdir. Varyantlarda bazı benzemeyen motifler ve karakterlerin görülmesi, destanın halkın hafızasında uzun bir aşamadan geçtiğini göstermiş ve ileriki zamanda manzumeye dönüşmüştür.

Y. Bostonov eşmetninde iki-üç kahramanın adları geçer. Bunlar; Kız Maktım, Asan Paşa ve onun kardeşi Çintayçi, Maktım kızın kardeşlerinin adları. Başka eşmetinlerde kızın kardeşlerinin isimleri farklı farklıdır. Sözcüğü; Orozmatov'da Maktım'ın kardeşlerinin isimleri Abek, Sultan; Zulpiyev'de ise Aytalı, Masları; Coşbayev'de ise Bostonov gibi isimler karşımıza çıkmaktadır.

Uygur eşmetninde Maktım güzelin abisi Çin Tömürbatur hakkında söz edilir. Hakas eşmetnindeki Abay Pahtov'un ağası hakkında hiç bir malumat yoktur. Onun yerine Hayırgas adlı erkek arkadaşının hareketleri anlatılır.

Bunun yanında Kalmak Asan Paşa'nın adları da eşmetinlerde farklıdır. M. Zulpiev'de Begarstan Seyis, Hakaslarda Kara Mool Han diye adlandırılır.

Kırgız anlatım şeklindeki kültüründe eser seviyesine kadar ulaşmamış fakat eserin işaretlerini kendine sindirmiş olan efsaneler vardır. Bahsettiğimiz Ak Maktım destanı da aynı seviyede gelişmiş olan eser desek yanılmayız. Manzum ve mensur yapıya sahiptir. Esasen Ak Maktım, hem mana, hem de sanatkaranelik itibarıyla manzumeye yakın ve fakat konu tam olarak işlenmemiş gibidir.

Ak Maktım destanının, M. Zulpiyev'in eşmetninin özeti şöyledir:

Kırgız halkında Baysarı diye bir han vardır. O mala aşırı düşkün, cimri biridir. İki oğlu, iki kızı olur. Büyük kızı Maktım'dır. Ay dersen ay, güneş dersen güneş, uzun saçlı, akıllı, iyiyi ve kötüyü önceden hisseden, gözleri üzüm gibi pırl pırl, ince boyunlu, kalem kaşlı, dolun ay gibi güzel kızdır. Güzelliği her tarafa yayılır. Nicesi almaya talip olsa da Ak Maktım'dan cevap alamaz, ters yüz olup geri döner. Çünkü, Maktım'ın sevgilisi vardır.

Aradan günler, aylar geçer. Gençler kaçırmanın yollarını ararlar. O dönemde Kalmukların başında Begarstan Tayçi vardır ve halkına zulmetmektedir. Güzel Maktım'ın haberini o da duymuştur. Bütün askerlerini toplayıp; "Bana Maktım'ı göğe çıksa ayağından, yere girse saçından tutup getirin." diye emreder. Begarstan'ın askerleri Maktım'ı hiç bir yerde bulamazlar. Begarstan çok gazaba gelir, halkını toplayıp büyük ve derin çukur kazdırır. Geceler, günler sonra çukur hazır olur. Deryanın suyunu çevirirken deryanın başlangıç tarafından parlayan bir şey akıp gelir. Begarstan'ın askerleri merak edip uzun ağaç parçasıyla yukarı kaldırır, kadın saçının bir teliymiş. Ağaç parçasına dolandırarak Begarstan'a getirirler. Saçın uzunluğuna Kalmuklar çok hayret ederler: "Bu meşhur güzel Maktım'ın saçı olabilir!" diye düşünürler. Begarstan hemen askerleriyle su boyunca

kızı aramaya gider.

Maktım, gece korkunç bir rüya görüp, ertesi gün abilerine anlatır. Rüyasında kızıl sel, kızarıp akan ağaç, kızıl bayraklı halk, kızgın düşman, bir engel yol, tanımadığı bir er, kesilen baş, gözlerden akan yaş, esen rüzgar ve sallanan tuğ ile kalabalık bir halk, yaklaşmakta olan kararmış sel, koyu kara kan görür. Anlattıktan sonra “Ava çıkmayın!” diye yalvarır. Aytaahl ile Malsarı adlarındaki abileri, bunun rüya olduğunu endişe etmemesini söyleyerek ava çıkarlar. Maktım, saçı uzun olduğu için her gün yıkarmış. Saçının uzunluğunu hiç kimse görmesin diye, kız kardeşi Aysuluu’yu nöbetçi koyup saçını ormanda yıkarmış.

Birgün işi yarladığında, kardeşi koşa koşa gelip çok sayıda insanın hızla yaklaştığını söyler. Ak Maktım, acele saçını bağlar, atı Taygüröñ’e binip kaçacakken Kalmuklar gelir. Acilen kaçtığı için silahlarını bile alamaz. Saçının bir tarafı yayılmış şekilde kaçar. Ormanın içinde onlardan kurtulur, ancak atıyla birlikte istirahat ederken Kalmuklar atının izini takip edip onu bulurlar. Begarstan, kızı bulunca çok sevinir. Hemen Maktım’ın eli ayağını bağlayıp, atına bindirerek yola çıkarlar. Maktım, yolda bu ormanda abilerinin av avlamakta olduğunu ve onlarla bir kerecik de olsa görüşmelerine izin vermelerini ister. Abilerinin kendisini kurtarabilecekleri ümidindedir. Begarstan kabul eder. Maktım abileriyle buluşur. Maktım’ın abileri Kalmuklarla vuruşurlar, fakat kaybederler.

Onlara yaylak ve kışlaklarının nerede olduğunu sorar. Abileri de bahar yaylasının Calpak-Taş olduğunu baharda kaçarsa orada bulabileceğini; güz kışlalının da Küröbös olduğunu ve güzün kaçarsa Küröbös’e gelebileceğini söylerler. Ağlayarak vedalaşırlar. Kalmuklar, Maktım yanlarında olduğu halde tekrar yola koyulurlar.

Yurtlarına vardıklarında Ak Maktım’ı Begarstan’ın

küçük kardeşi Çınarstan almak ister, Fakat ileri gelenler büyük olduğu için Maktım'ı Begarstan'ın alabileceğine karar verirler. Maktım'ı Begarstan alır. Begarstan Maktım kaçmasın diye, saçını bileğine bağlayıp, göğsünden tutarak uyur. Maktım kaçmak için hiç bir çare, fırsat bulamaz.

Günlerden bir gün toy olur. Eğlenceler içinde at yarışması da yapılır. Yarışan atlar içinde Begarstan'ın Begsargıl, Çınarstan'ın Çınsargıl'ı ve Ak Maktım'ın Taygüröñ adındaki atları da vardır. Yarışı Ak Maktım'ın atı Taygüröñ'ü kazanır.

Kalmuklar bunu hazmedemezler. Maktım'ın atı Taygüröñ'ün kulağını kopartırlar, kuyruğunu da kesip atarlar. Hiç yem, ot vermeyip aç bırakırlar. O anda at dile gelip Ak Maktım'a "Sen gitmezsen, ben giderim, yele kuyruksuz kaldım, artık güçsüz kaldım, sen gitmezsen ben giderim, kara ciğerimi ezdirip, sadece kemiklerim kaldı, sen gitmezsen ben giderim, yurdumu özledim." deyip acı acı ağlar. Bu sözleri duyan Ak Maktım da atıyla birlikte ağlar. Maktım ona biraz sabretmesini, geldiğinden beri bir çare bulamadığını söyler. "Düşünüp danışarak hareket edelim." der. Taygüröñ, ona güçsüz gibi görünmeye devam edeceğini, ara sıra kendisine gelmesini söyler.

Ak Maktım hamile kalır, ikiz oğlan doğurur. Begarstan ganimet olarak aldığı Ak Maktım'a zulmeder. Bir yandan da çocuk doğurduğu için artık bırakıp gidemez diye düşünür. Halbuki oradan kaçmak fikri bir gün bile Ak Maktım'ın aklından çıkmamıştır.

Bir akşam Begarstan gelince onu attan indirip, sonra yatırır. Bir köpeği öldürüp, akciğerinin suyunu çıkarıp uyumakta olan Begarstan'ın ağzından akıtır. Belinden de çadırın duvarını oluşturan keregeye bağlar. Dışarıdaki iki bekçiyle ayrı ayrı konuşup birbirlerinden habersiz olarak kendisiyle evlenmek istediğini ve Begarstan'ın atına binip

birlikte kaçmayı teklif eder. Onlar da sevinçle kabul ederler. Acele iki at hazırlarlar.

O dönemde zehirli deryadan sadece Maktım'ın ve Kalmuk'un iki atı geçebilirmiş. Maktım çocuklarını almaya yetişemez. Zehirli deryaya gelince saçını atına bağlayıp, iki bekçiyi iki tarafına alıp sudan geçirir. Suyun öbür tarafına geçince atları otlamaya koyarlar. Bir yandan da kendi kendine bu iki Kalmuk'tan nasıl kurtulacağını planını yapar. Bu arada Begarstan ise, halen uyumaktadır.

Begarstan'ın kardeşi Çınarstan, Maktım'ı alamamasına rağmen hâlâ yengesine âşıktır. Her sabah gelip onu bir kere dahi görmeden edemez. Her gün olduğu gibi yine yengesini görmeye gelir. Maktım'ı yerinde bulamaz. Abisi Begarstan'ı uyur vaziyette görür. O an Ak Maktım'ın kaçtığı anlar ve abisini başına bir tekme atıp uyandırır. Maktım'ın atlarının alıp kaçtığını söyler. Hiç bir şeyden habersiz yatmaktansa, ölmesi daha iyi olduğunu söyler.

Begarstan, bütün askerlerini toplayıp Maktım'ın peşine düşer. Atların izi ile zehirli deryaya kadar gelirler. Deryanın öbür tarafında Maktım'ın hiç acele etmeden yavaş yavaş atını hazırladığını görürler. Kalmuklar, deryayı geçmek isterlerse de geçemezler. O anda Begarstan Maktım'a hitap eder: "Tuğu sallanan kalın Kalmuk halkını, Asan ve Üsön iki oğlunu kime bıraktın? Aksaray gülistan evini kime bıraktın? Niyetini bozulup Kalmuk'tan kaçtın demek, peşimden gelir diye acele ettin demek!" deyip tekrar yanına gelmesini söyler.

Ak Maktım, ağır şartlar ileri sürer ve oğulları Asan ile Üsön'ü askerlerini ve malını suya atarsa geri döneceğini söyler. Begarstan, Ak Maktım'ın şartlarını kabul eder ve dedikleri suya atar. Sadece karşı tarafta Begarstan ile kardeşi Çınarstan kalır. Ancak Ak Maktım geri dönmez. Onların da suya girip kendi yanlarına gelmesini ister. Kalmuklar ne yapacağını şaşırırlar. Mecburen karşıya

geçmeye başlarlar. Ak Maktım saçının ucuna taş bağlayıp, ikisine doğru atar. Begarstan ile Çınarstan belleri bağlı suya atılıp kıyıya yaklaşınca ikisinin de başlarını kılıçla keser.

Hile ile Kalmukların hepsini yok ettikten sonra atını bağlı bıraktığı yere gelir. Orada iki bekçi, Ak Maktım'ı almak için tartışmaktadır. Ak Maktım; "İkinizden kim sağ kalırsa onun olurum." der. İkisi daha beter kavgaya tutuşurlar ve sonuçta birbirlerini öldürürler.

Maktım, iki atı yanına alıp yoluna devam eder. Yolda bir grup insanın hararetle hararetle konuştuklarını görür. Sebebini sorar.

Yaşlı birisi; "Hey, yavrum, hiç sorma! Eskiden bu halkın güzeller güzeli kızı Maktım'ı Kalmuk begi Begarstan zorla kaçırmıştı. Kızın ise sözlüsü varmış. O yiğit bekleye bekleye, sonunda ümidini kesip, sevgilisi Maktım'a benzeyen onun kız kardeşiyle evlenmek üzere. Kızı yarın götürecekmış" der. Maktım kendisini tanıtır.

Atlarından Taygüröñ'ü yaşlı adama verir.

Yaşlı adam Maktım'ı evine getirir, aldığı atı da yarışa götürür. Taygüröñ yarışta birinci olur.

Ak Maktım'ın ülkesine döndüğü öğrenilir. Halk, Ak Maktım'ı davul zurna çalarak karşılar. "Dişleri düşse de Ak Maktım ile evleneceğim. diye ahd eden sevgilisi Batırbek, ertesi gün toy düzenler. Her ikisi de muradına ererler.

AK MÖÖR

Asıl kahramanı Ak Möör adlı kızdır. Kahramanları gerçek olup gerek Ak Möör, gerekse onun kocası Cankay XIX. yüzyılda yaşamıştır. Destandaki hadisenin halk üzerindeki etkisi destanın doğmasına ve şekillenmesini sebep olmuştur.

Hadise Kırgızistan'da Çong-Kemin, Kiçi-Kemin civarında geçmiştir. Cantay Karabekoğlu'nun 1794-1868 yıllarında yaşadığı söylenmekle birlikte destanın eşmetinlerinde 80 yaşından sonra vefat ettiği üzerinde durulur. 1834-1869 yıllarında yaşayan ve 14 yaşındayken Cantay'la evlenen Ak Möör ise, Col-Bulak'ta vefat etmiş, buraya defnedilmiştir. Akmöör'ün anısına Col-Bulak'ta bir heykel dikilmiştir. Ak Möör'ün Cantay'dan Mungaytbas, Kalıy ve Toktayan adında üç çocuğu olmuştur. Ak Möör'ün ölümüne sebep olan Bayeke ise 1837-1909 yılları arasında yaşamıştır.

Ak Möör destanının yedi eşmetni bulunmaktadır. Manzumenin ilk eşmetni ilk kez 1923 yılında, Kaim Miftakov tarafından Talas'ta, Ömürbek Kudaybergenov ve Sapanbay Bököçev'den; ikinci eşmetni ise yine Kaim Miftakov tarafından 1936 yılında Manasçı Kocekov Cangıbay'dan; üçüncü eşmetni ise 1940 yılında Abdıkalık Çorobaev, Boronbaev Abdırayım'dan derlenmiştir. Dördüncü eşmetni Kalık Akiev yazıya geçirmiştir. 1957 yılında Asılbek Eşmambetov Akmöör'ün kendisi bir Ak Möör metni oluşturmuştur. 1958 yılında A. Tokombaeva da Ala-Buka'da yaşayan Coldaşov Baatırbek'ten bir eşmetin derlemiştir. Dıykanbaev de 1965 yılında Ketmen-Töbö'de Sarıkunan (Sağınbek)'dan yedinci varyantı tespit etmiştir.

Saparbek Zakirov da bu eşmetinleri değerlendirip 1971 yılında Ak Möör destanını yayımlamıştır. Adı geçen eşmetinlerin nüshaları bugün Manas ve Milli Medeniyet Merkezi'nde muhafaza edilmektedir. Ye eşmetin içinde en gerçeğe yakın olanı Cangıbay Kocekov'un anlattığı metindir.

Cangıbay Kocekov, destanın kahramanlarından birisi olan Bolot'tan hadiseyi ve ırları bizzat dinlemiştir. Kocekov'un verdiği bilgiye göre kendisi 1901 yılında Tora eline varıp 75 yaşındaki Bolot'la tanışmıştır. O zaman Bolot'un tek gözü de kördür.

Bolot Kocekov'u üç gün misafir edip Semetey okutturmuş. Kocakov'un arzusu üzerine, Möör'un dayısı Adıl'ın kızı olduğunu, kendisini Adıl'ın büyüttüğünü, onun yılıksına baktığını, Song-Köl'e, Cantay'ın adamlarıyla gelip Möör'ü görüp beğenip istediğini, Möör'ün kendisiyle nasıl görüştüğünü, nasıl ayrıldıklarını, sonra Cantay'la evlendiğini ayrıntılarıyla anlatır. Onun Möör'le ayrılırken söylediği ırlar çok hacimli ve etkilidir. Elbette ki anlatıcılar tertemiz aşka bir birini seven iki gence sempati duyup, Cantay'a soğuk bakmışlardır. Bu yüzden dinleyiciye Cantay dönemin haini olarak takdim edilmiştir.

Ak Möör'ün özeti şöyledir:

Cantay, Song-Köl'de yüzmekte olan kızların içinde bembeyaz, kuğu gibi güzel bir kız görür. Bu Borkor oğlu Adıl'ın kızı Ak Möör'dür. (Hadise, K. Akiyev eşmetninde böyle iken Coldoşov Baatırbek'in, Alabuka'dan dinleyip yazdığı eşmetinde Cantay atmış yaşlarındayken, Akmöör'ün güzelliği hakkında ona bilgi verilmiştir. O da adamlarını alarak Çeger eline gider. Cantay yeni yetme kızlarla karşılaşır ve içlerindeki sarı tenli Ak Möör'ü görür.) Cantay'ın adamı kızların yanına gelip, Cantay'ın Möörü almak niyetinde olduğunu söyler Zeki kız Möör, "Ben

perilere dengim. Baharda yeni açan bir gülüm. Eğer bu gülü solduracağım derse kendi bilir.” diye güzel sözlerle bu evliliğe sıcak bakmaz.

Zengin bir Han Cantay, kızı babasından ister.

Rivayet edildiğine göre, Cantay’ın Tabarik, Turuke, Kurma, Baalı, Seyilkan adında beş eşi vardır. Altıncı olarak Akmöör’ü almıştır. Nikâhlarını Akkaşka adlı hoca kıyar. Ak Möör bu sırada 14 yaşındadır. Beş kadının üstüne kuma gitmiştir. Eşi Cantay kendisinden kırk yaş büyüktür.

Baalı, Sayak Şerbek’in kızıdır. Baalı’dan Şabdan, Mamıt, İskender adlı üç çocuk doğar. Kurma adlı karısı, Karabulak’ın Çin kabilesinden Üysün’ün kızıdır. Cantay’ın bu hanımından bir kız çocuğu olmuş ve Kaşkar’a gelin olarak gitmiştir.

Günlerden bir gün Cantay, adamlarıyla birlikte bir toplantıdan gelirken, Kurma’nın odasından bir ışık geldiğini görür ve adamlarına bu ışık neyin nesi öğrenin der. Bayeke sessizce gidip, Kurma’nın Karagul adlı oynaşısıyla yattığını görünce tokmakla Kurma’nın başına vurarak öldürür. Bu olay Akmöör’e isnat edilmiştir.

Akmöör’ün babası Borkor oğlu Adıl, fakir biri değil, bilakis çok zengin biridir. Dört oğlu bir kızı vardır. Cantay sağ iken Acıbek ve Ömür adlı oğulları yanına gelir gitmektedir. Cantay Akmöör’ü istediğinde, Adıl’ın hatırı sayılan bir akrabası, kızın babası Adıl’ı ikna eder. Kalınını / başlık parasını ise Çınıbiy öder. İstekleri yerine getirilip, kalını ödenince, düğün olacağı kesinleşir. Çaresiz kalan zavallı Möör, yengesinden sevgilisi Bolot’u çağırmasını ister. Bunun üzerine yengesi de bir adam salarak Bolot’u çağırttırır, durumu anlatır.

Birbirini saf ve temiz bir aşkla seven Möör ve Bolot’un ayrılmaları çok zor olur. Arzuladığı Möör’e kavuşamayan

Bolot, artan acısını ezgilerle dile getirir. Sevgilisini alıp giden Cantay Han'ın yüzüne karşı hiç korkmadan duygularını dile getirir.

Onun ardından gider, özlemini gidermeye çalışır. Cantay'la karşılaştığında gerçekleri gizlemez. Cantay, Bolot'un ölümden korkmadan, açık sözlü ve cesur davranmasından dolayı Bolot'u öldürmemiş ve onu affetmiştir. Öldüğünde 80 yaşından fazladır. Ölmeden de önce halkına; "Ak Möör'ü Bolot'a verin." diye Ak Möör'ün çocukluk sevgilisi olan Bolot'a verilmesi hususunda vasiyette bulunur. Bolot'a da "Ben öldükten sonra Ak Möör'ün senindir, götürebilirsin." der.

Ölünce Kırgız geleneklerine göre defnederler. Bolot gelir Cantay'ın dediklerini hatırlatır. Halk da Cantay'ın vasiyetini yerine getirip Ak Möör'ü Bolot'a verirler. Bolot, Möör'den sekiz yaş büyüktür. Bolot'un babası cimri ve katı biridir. İki gencin bir birini sevdiğini bilse de kalını ödeyip sevenleri birleştirmeyi düşünmez.

Bolot ile Ak Möör'ün üç çocuğu olur. Cantay'ın oğlu Şabdan, "Babamı rezil kepaz etti." diye düşünür ve Ak Möör'ü en küçük çocuğuyla birlikte ateşe atıp öldürür. (Bir başka eşmetinde Bayeke, iki adamıyla gidip "Çocuğunla beraber seni Bolot çağırıyor." diye Akmööör'ü çağirtir ve yolda bunları öldürür. Diğer taraftan Ak Möör öldürülmemiştir. Diğer taraftan Cantay öldükten sonra beline kıl çilbir, bağlayıp, yüzünü damgalatıp karalara bürünüp temiz hava almadan bir yıl kafeste kalmış ve eceliyle ölmüştür.)

Bunu duyan Bolot'un içi yanar; "Cenazesini kendi şehrimde defnedeyim ve ölünceye kadar yanında olayım" diye düşünür. Ak Möör'ün naşını alıp Cumgal'a getirir ve toprağa verir. (Kalık Akiev eşmetnine göre Eregişken Bayeke "Mööör'ü alacağım" deyip, Karboz Bay'ı Möör'e dünürcü olarak salar. Fakat Möör bu teklifi kesinlikle kabul etmez.

*Bunun üzerine Bayeke, M  r    ld r r. Bolot'un ölüyü
görmesiyle olay sona erer.)*

AKSATKIN İLE KULMIRZA

Halk arasında Ak M  r, Canıl-Mirza, Şırdakbek ve Taylak Batır tarihte vuku bulmuş bir olayın ağızdan ağza geçerek anlatılageldiği eserlerden birisidir.

oğunluğu Kırgızistan'ın güneyinde anlatılan beş eş metni tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi 1947 yılında Miftakov ktarafından Sıdıkov al'dan ve Tacibayeva Anarg l'den derlenmiştir. Lirik bir destan olan Kulmirza ile Aksatkın aynı zamanda hacimsizdir. S. al eşmetni 207, T. 128 dizedir. Bu husus, destanın eksik olduğunun anlamına gelmez, çünkü esas olay kısadır. Destanın ayrıca . Sıdıkov, Togolok Moldo ve Radloff eşmetinleri de vardır. Togolok Moldo'nun eşmetninde, başlangıç ve son kısımları diğerlerinden farklıdır.

Destanda iki gencin temiz aŐkı ve onlara engel olmak isteyenler konu edilmiştir. Yapı itibariyle manzum olan destanda dizeler "dostum", "yiğit ey", "babacığım" gibi dizelerle bitirilmiŐtir.

. Sıdıkov'un varyantı'nın  zeti Őyledir:

Kıpçak kabilesinden, İmanalı kızı Aksatkın, Kubat'ın oğlu Kulmirza'ya  Őık olur. Kulmirza'nın ise babası Bek Nayman, annesi de Kıpçak kabilesindedir.

Aksatkın, Kulmirza'ya duygularını belli eden bir mektup yazar ve geceleyin gelmesini ister. Kulmirza gelir ve sabaha kadar kızın yanında kalır. Sabah ezanları okunurken Aksatkın uyanır ve derhal gitmesini ister. Eğer gitmezse kamçıyla d v leceğini, bıçakla öldürüleceğini söyler. Kulmirza gitmek istemez. Bu sırada dışarıdan babasının

adamları gelip Kulmırza'yı bıçaklayarak öldürür. Bunun üzerine Aksatkın tilki derisinden olan kürkünü giyip dışarıya çıkar, ağlamaya başlar. Babası kimi isterse kendisini ona vereceğini, hatta onun adını Kulmırza dahi koyabileceğini söyler. Aksatkın, Kulmırza'sız hayatın kendisi için anlamsız olduğunu söyler göğsüne bıçak saplayıp canına kıyar.

Kulmırza'yı öldürenler kimseye bildirmeden Kül tepesine gömerler.

(Togolok Moldo'nun eşmetninde Kulmırza Aksatkın'ın koynunda yatarken, yeğeni Kulmırza'yı babasının yardımcılarına öldürtür ve bırakıp kaçıp gider. Kubat oğlunu ararken Obanbay'ın kervanına rastlayıp, oğlundan haber alamadığını söyler. O zaman Aksatkın Kubat'a, ağıt söyleyerek Kul Mırza'nın ne zaman, nasıl öldürüldüğünü, naşının nerede olduğunu bildirir. Daha sonra Atsatkın Kulmırza'nın kardeşi Beymırza ile evlenir.

(Radloff eşmetninde, Kulmırza'yı, Atsatkın'ın babası bıçaklayarak öldürür.)

ASKAZAN

Manzum olup Türkiye’de yayımı ilk defa 2012 yılında, Zekeriya Karadavut tarafından gerçekleştirilmiştir. Destan 3424 dizedir. Dizeler arasında ölçü birliği olmayıp hece sayıları 7-12 hece arasında değişmektedir.

Karadavut’ın çalışması Suale Egimbaeva’nın eserine dayanmaktadır. Destanda konu olarak, Kalmukların Kırgızlara egemen olma çabaları ve Askazan’ın milleti için sergilediği kahramanlık örneği işlenmiştir.

Destanın özeti şöyledir:

Kırgızistan Isık Kölü’nün güneyinde Soyaktan türeyen Kudaş soyu yaşamaktadır. Kocayar adında bir kişinin Konuraş, Esembay, Esentügöl ve Isırtay adlı 4 oğlu vardır. En büyük olan Konuraş, usta bir avcı ve iyi bir pehlivandır. “Kazanlarınızı asın, sularınızı ısıtın, hazırlıklı olun. ” deyip ava çıkan Kanuraş, avladığı hayvanların etini, halkı arasında pay eder. Hep böyle dediği için adı Askazan olarak yayılır.

Askazan, yine birgün avlanmaya gider. Av sırasında bir kaplanın izine rastlar ve onu ararken farkında olmadan Kalmukların topraklarına geçer. Kalmuklar, Askazan’ı hırsız sanır ve etrafını çevirir. Askazan, tek başına olmasına rağmen çarpışıp onları darmadağın eder. Kalmuk Çaturbay’ın çobanları gelir ve Askazan’ı yakalayıp bir kolundan balık şeklinde parça kesip alırlar. Askazan çaresiz kalabalığa yenilir. Kalmuklar, Askazan’ı köyelerine götürür ve ona dağdan odun toplatırlar.

O zamanda Kalmukları İşaa Han yönetmektedir. İşaa’nın çıkacağı yaylada yabancı bir boğa vardır. Boğa, yaylaya gelenlere saldırıp öldürmektedir. İşaa Han “Her kim bu boğayı öldürürse, ona isteğini vereceğim.” der. Kimse buna cesaret edemez. Çotur, tutsak aldığı Askazan’ın bu boğayı öldürebileceğini düşünür ve fikrini İşaa Han’a söyler.

Askazan'ın hırsız olmadığını onun bir yiğit olduğunu, suçsuz yere cezalandırıldığını öğrenen Işaa Han, Çotur'u cezalandırır.

Işaa Han, Kalmukların en iyi hekimlerini çağırıp Askazan'ı 6 ay tedavi ettirir. Kalmukların kara ilacı, Çinlilerin kızıl ilacı kullanılır, kolu iyileşir. Han, ondan boğayı öldürmesini ister. Askazan'a, Çotur'un Kükök adlı atını verir. Askazan bu boğanın öldürülmesi için iyi yay ok gerektiğini söyler. Hazinedeki yaylar dayanıklı değildir, Askazan yayı kendi yapmaya karar verir. Demircilerin yardımıyla yayı yapar ama bu yayı usta avcılarının bile kaldırmaya gücü yetmez. Askazan oku atar, ama kolu daha iyileşmediği için ok 7 çapayı delip geçmez. Gücünü toplamak için vakit ister. Işaa Han'dan kazma, kürek, balta ve yanına bir de yardımcı ister. Bunlarla gizlice gidip boğaya tuzak kurmak, çukur kazmak ister. Çukuru kazarlar, üzerini otlarla örterler. Askazan boğayı öldürür. Onun başını keser.

Askazan, yurduna dönmek için Işaa Han'dan izin ister, ama bu sırada Cayıl Han'ın yaylasında mala ve cana zarar veren ejderha çıkar. Cayıl Han, Işaa Han'a bir mektup yazıp ondan Askazan'ı ister. Işaa Han, Askazan'a izin verir.

Askazan 3 gün yol gittikten sonra Cayıl Han'ın yanına varır. Ejderhayı, dübünle izler ve boğayı öldürdüğü zehirli yayla, ejderhayı öldürür. Hemen yoldaşını çağırıp ejderhanın sırtından yular gibi iki dilim parça alır. Bir yular ile bir yayı gizler, bir yuları da alarak arkadaşıyla Işaa Han'ın yurduna gider. Çünkü Askazan, Işaa Han'ın yanına kattığı adamların konuşmalarını duymuştur. Askazan ejderhayı öldürdükten sonra Askazan'ı öldürüp "Ejderhayı biz öldürdük." diye iki handan da para almayı planlamışlardır. Ertesi gün Işaa Han'a varıp olan biteni anlatır. Askazan'la beraber Cayıl Han'ın yurduna gidenler, ejderhayı kendilerinin öldürdüklerini Askazan'ın ise kaçtığını söylerler.

Işaa Han, ejderhayı öldürüp huzuruna gelen Askazan'ı

da yanına alıp Cayıl Han'ın yurduna gider, Askazan'a da üç gün sonra gelmesini söyler. "Ejderhayı öldürdük." diye yalan söyleyenleri kuyuya hapsettirir. Üç gün sonra Askazan gelir ve ejderhayı nasıl öldürdüğünü anlatır. Her iki han da Askazan'ı ödüllendirir. İşaa Han, zaten evli olan Askazan'a saray kızlarından birini daha verir ve Çotur'u çağırır, ondan pek çok mal alıp verir. Sağ salim yurduna döner.

Bir sırada Solto boyundan Toktorbay, Askazan'a düşman olur. Askazan, o vakitler Eki Aksuu civarındadır. Kendisine Toktorbay'ın gelip köyünü bastığı haberi gelir. Askazan, kardeşi Esembay'ı ettiklerini sulaması için yaylaya gönderir. Toktorbay'ın 40 haramisi, Esembay'ı fark ederler ve elinden boğasını almak isterler. Esembay, haramileri teker teker yere serer. 40 Haramiyi birbirine bağlar ve sürükleyip getirir. Askazan, onun yaptıklarına sevinir ve büyük bir ziyafet verir. Toktorbay, adamlarını kurtarmak için her biri için 9 baş hayvan verir.

ALP TOBOK

300 yıl önce yaşamış ve "alp" sıfatını almış bir bahadırıdır. Oldukça iri yarı olduğu için at taşıyamaz ve gideceği yere yaya gitmiştir. Daima barıştan yana olmuş, mutedil, kendine güveni olan bir tiptir. Tek başına Canbolot'la oğlu Berik'i kurtarmak için Tüp Beecin (Pekin)'e kadar gitmiş gözü pek piridir. Bu hadise Anvar Baytur'a göre çin yazılı belgelerinde vardır ve gizlenmektedir. Onun bu cesur hareketi Kırgız şairlerince destanlaştırılarak Alp Tobok destanı vücuda getirilmiştir.

Canbolot'la oğlu Berik'in Çinlilere esir düşmesi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Togolok Mogo'ya göre; "Çin imparatorunun oğlunun birkaç askeri ile seyahat yaparken Çatırgöl'e geldiğini ve son olarak ava çıktığını duyan Canbolot "Bizim Alattoo'ya gelen ve benden izin almadan ava çıkan kimdir?" diye saldırarak Çin İmparatorunun oğlunu öldürür ve bunun üzerine Çin ordusu gelip onu esir alır. Bu bilgileri S. Zakirov da destekler. Ş. Beyshenaliev'e göre de Canbolot oğluyla birlikte köpeklerini de yanına alarak ava çıkmışken nereye gittiklerini fark etmeyip Çin sınırını geçer ve orada tutuklanır. Şair A.Çorobaev ise; hiç suçu olmayan Canbolot'un yabancı halka karışması ve işlerin başına geçmesini fark etmemesi tasvir edilerek gece yarısında tesadüfen sınırı geçtiği anlatılır.

Destanda Alp Tobok'un dayanıklılığı, kudreti, inancı ve kararlılığı, Kırgızların adetleri, dünya görüşleri ve kabulleri en güzel şekilde tasvir edilmiştir.

Tüp Beecin'e ulaşip Çin padişahına derdini anlatması ve onun isteğini yerine getirmesi hakkındaki olaylar eserlerin en canlı tasvirlerindedir. A. Çorobaev'in eserlerinde Alp Tobok'un hana verdiği cevabı daha çok emir, tehdit ve azarlama şeklindedir.

Alp Tobok'un özeti şöyledir:

Tobok, Toguz Toro vadisinde yaşayan Babakaynar'ın torunudur. 14 yaşında ünlü iyi bir avcıdır. Boyu dört kulaçtır. Bir öküzün etini tek başına yer, ata sığmaz, cesur biridir. Çizmesi demirdendir. Senede iki sefer Oş ve Celalabad'a giderek ticaret yapar. Yurdunun çeşitli bölgelerinde arklar yapar, halkını bol miktarda buğdaya, arpaya kavuşturur. Yetim, öksüzleri destekler. Zor durumda olanlara her zaman yardımına koşar. Halkı tarafından sevilir. Kan dökmekten yana değildir, meseleleri barış yoluyla çözmeye yanaşır.

Tobok yanında silah taşımaz, maksadı barıştır. Şöhreti Çin'e kadar yayılmıştır.

Halkın gönlünde geniş yer tutan Al Tobok'un hayatı kahramanlıklarla doludur. Kışın Kök Art yamacında kalan at sürülerini yol açarak kurtarır. Sürüde iki yük devesi de bulunmaktadır, ağır yüklü develer yürümekte zorlanır ve geride kalırlar. Tobok onları yükleriyle birlikte ellerinde taşıyarak geçirir.

Alp Tobok, on dokuz yaşında Arstanbap'tan gelirken Ketmen-Töbö vadisinde oynamakta olan gençlere rastlar ve oyunlarına katılır. Aralarında Kara Börk isminde bir güzel, Tobok'a âşık olur. Duygularını yengesiyle paylaşır. Tobok da kıza âşık olur, ikisi birlikte güzel günler geçirirler. Bir akşam Kara Börk sevgilisine dev bir taşı göstererek 'Bu taşı başının üstüne kaldırırsan ebedî yârin olacağım, kaldıramazsan serbestsin' der. Tobok taşı kaldırır ve yere saplar. Tobok, böylelikle Börk'ün gönlünü fetheder. Tekrar geleceğini söyleyip onun yanından ayrılır.

Alp Tobok, memleketi Toguz Toro'da iken sevgilisi hakkında çeşitli söylentiler duyar, dayanamayıp Ketmen Töbö'ye gelir. Fakat Kara Börk'ü göremez, sevgilisi hastalıktan ölmüş, kara toprağa verileli bir hafta geçmiştir. Azabından ağıt yakar. Yattığı yere gidip onun mezarının başına sevgisini ispat etmek için kaldırdığı o dev kara taşı diker.

Alp Tobok arkadaşlarıyla Teke-Uyuk ormanına geyik ve maral avlamaya çıkar. Akşama kadar on geyik öldürüp, pişirirler. Alp Tobok geyiğin birini tek başına yer. Ertesi gün av Üç-Çat ormanına gider. Orada Kencebay isimli avcı, deve büyüklüğünde bir ayıyla karşı karşıya gelir. Ayıyla baş edemeyeceğini anlayan Kencebay, Tobok'u yardıma çağırır. Alp Tobok hayvanın başını parçalayarak öldürür. Geceleyin avcılar bir mağarada geçirirler. Bu mağara bugün 'Tobok'

mağarası olarak bilinmektedir.

Çinliler sık sık Kırgız topraklarına saldırıp, çapul zulmeder. Ganimet olarak at sürülerini, kız ve gelinlerini götürürü, erkeklerini öldürür bir kısmını da esir ederler. Bir akın sırasında Sayak, Çoro boyunun reisi Canbolot'u, oğlu Berik ile birlikte tutuklayıp Çin'e esir götürürler. Aradan yedi yıl geçer. Canbolot'un halkından kimse Çinlilere karşı gelmeye cüret edemez. Canbolot'un eşi Alma ahaliyi toplayıp şöyle der "Halkımızda bahadır kalmamış gibi neden başımız eğik? Dağ gibi Tobok alpımız var, onda erlik ve akıl var. Gitse Çin'e o gider, Kırgız'ın namusunu o korur. Gidin ona söyleyin!".

Çinliler Isık Göl'de yaşayan Bugu boyuna da saldırırlar. Atlarını götürüp, halkı on üç gün tutsak ederler. Zor durumda kalan Kürüçbek, geceyin can dostu Tobok'a bir ulak gönderir. Ulak Tobok'u Soñ Göl'de bulur. Bugu boyunun içine düştüğü kötü durumu anlatır. Tobok dokuz günlük yolu dört günde kat eder. Onu gören Çinlilerden birçoğu kaçar.

Canbolot'un küçük kardeşi Artık, ağabeyinin Çinlilere esir düştüğünü, yedi yıldır Sayak, Çoro boyları başsız kaldığını ve hor görüldüklerini Alp Tobok'a anlatır.

Alp Tobok 'Canbolot'u kurtaracağını söyler. Artık, Sayak ile Çoro boylarından on beş bin, Sarbağış ile Bugu'dan on bin, Solto ile Tınay'dan beş bin, Adigine ile Tagay boylarından da beş bin, toplam otuz beş bin er toplanıp Alp Tobok'un yanına gelir. Ayrıca Tobok için seyislerin seçtikleri Too-Toru atı getirilir. Onları kırmamak için Tobok, Too-Toru'ya binmeye çalışır, fakat ayakları üzengiye sığmaz, üstüne oturduğunda ise at dört ayağına çökeler, ağırlıktan kaburgaları çatlar.

Yoldan gelen erler iki gün dinlendikten sonra, Alp Tobok

savaş kıyafetlerini giyinir. Silahlarını yanına alır. Ordu yola çıkar.Ordu, iki haftada Orta-Sırt'a ulaşır. Orada onu Talas, Çüy, Isık Göl, Andijan, Arstanbap'tan toplanan halk onu beklemektedir. Danışma kurulunda Canbolot'u kurtarmak için herkes Tobok ile gitmeye hazır olduğunu dile getirir. O ise tek başına gideceğini gerekirse,Çin hakanı ile görüşeceğini söyler.

Canbolot'un eşi Alma, yol için azık, para iki kulaç uzunluğunda kılıç ve üzerinde Çin damgası basılı bir kâğıt verir. Tobok, dualarla uğurlanır. Tobok, yolda Çerik boyundan olan Sazan isminde bir beye misafir olur. Çerik onu doyurmakta zorluk çeker. Sonunda semiz bir tay kestirir. Şafağın sökmesine doğru büyük bir kazan et pişer ve misafire ikram edilir.

Alp Tobok dağlardan, tepelerden, çöllerden, ormanlardan, sazlıklardan, köylerden geçerek Kırgız-Çin sınırına gelir. Konakladığı köylerde herkes ona şaşkın ve korkak bakar, o ise; "Korkmayın benden. Ayran-süzme verin bana, karşılığında ise benden gümüş para alın." diyerek yiyecek-içeceklerini hep satın alır. Çin yerinde Kokonoor gölü, Kambıl, Urumçi, Manas, Kulca şehirlerinden geçer, gittiği yerlerden, karşılaştığı insanlardan Han hakkında bilgi toplar. Üç ayda Beecin (Pekin)'e ulaşır.

Becin şehri, surlarla çevrili, demir şehir kapısı kapalı, çevresinde kırk bekçi tarafından korunmaktadır. Tobok bekçilere; "Burutlar'ın temsilcisiyim ben, Hana götürün beni." der. Bekçiler, hana dağ gibi bir yabancının şehir kapısına geldiğini ve kendisiyle görüşmek istediğini iletirler. Çin hükümdarı Töö Balban, Coo Balban, Kazan Baş ve Kara Koo Balban devlerine bu esrarengiz misafiri getirmelerini emreder. Dev ve bekçiler eşliğinde gelmekte olan Alp Tobok'u gören han, onun görünüşünden korkar.

Beejin Hanı Aça-San ile selamlaştıktan sonra Alp Tobok

kendini tanıtır ve geliş maksadını açıklar. ‘Ala Dağlarını yurt edinen Kırgız halkının elçisiyim ben. Halkımın bana verdiği görevi yerine getirmek için üç aydır yoldayım. Sadece sizin çözebileceğiniz bir meseleyi görüşmek için huzurunuzda geldim.’ diyerek Canbolot ve oğlunun durumunu beyan eder. Canbolot’un Andijanlı Kırgızlar ile Çinliler arasındaki muharebede Çan Çin’i ölümden kurtardığını ve barış sağladığını, buna rağmen daha sonra Çinlilerin barış sözünü tutmayıp Canbolot’u esir aldıklarını ve yalan davalarla hapiste tuttuklarını dile getirir. “Bu anlaşmazlığı barış yoluyla çözelim. Eğer kardeşimiz bu dünyadan geçtiyse, kabrini gösterin, kemiklerini götüreyim, yurdunda toprağa verelim.” diyerek sözünü bitirir.

Alp Tobok’u dinledikten sonra Aça-San, “Ala dağlarını aşarak gelen kıymetli misafirim, bana saygı duyana ben de saygı duyarım. Hanın sözü iki olmaz. Dört şartım var, eğer kabul eder ve yerine getirirsen, mükâfatlandırılırsın. Ama taviz verirsen, yurduna boş dönersin.” diyerek şartları sıralar. Birinci şartı; Cıñ isminde bir pehlivanla güreşmek. İkinci şartı; kırk birim uzunluğunda bir çınar ağacı, yanındaki kuleye dokundurmadan kesip almak veya damarlarıyla birlikte topraktan koparmak. Şartlardan üçüncüsü; azat edilecek olan tutkunları tanımak. Tanıyamazsa, iki esirin de kelleleri alınacak, kemikleri yakılacaktır. Dördüncü şartı; şehir kapısını kendi elleriyle açıp kapatmak.

Cıñ, Kalmak pehlivanları arasında en çeviğidir, Çin’de ona yenilmeyen kimse yoktur. Boş bırakıldığı zaman önüne ne gelirse kapıp yiyen Cıñ, her zaman zincirle bağlıdır ve gözetim altında tutulmaktadır, Alp Tobok, Cıñ’i bir yumrukla kan revan içinde bırakıp, canını alır.

Alp Tobok’un çınar ağacını nasıl devireceğini merak eden ahali, minarenin etrafında toplanır. Tobok gelir, ağaca

bakar, “Bunu damarlarıyla birlikte koparsam, toprak da devrilir, kulenin temelini yerinden oynatabilir. Aça-San’a azar için yem olmasın, tutukluların da canına mal olmasın.” diye düşünür. Kılıcını çeker ve ağacın dibinden vurur. Kılıç tomruğun yarısına kadar gelir. İkinci vuruşta ağaç dibinden kesilir ve kule tarafına eğilmeye başlar. Tobok sırtıyla ağacı düşmekte olan ağacı dayar ve boş alana iter. Böylece, ikinci şartı da yerine getirmiş olur.

Alp Tobok, hükümdar sarayında konaklamaktadır. Saray başı, olan biten her şeyden haberdar olan kişidir, Alp Tobok’un amellerini öğrenmek ister. Alp Tobok, ikinci şartı yerine getirip, odasına gelince birinin kendisini beklemekte olduğunu görür. Bu, Kandı isminde bir hapisane bekçisidir. “Benden çekinmene gerek yok, yabancı değilim. Babam Kalmak, annem Uygur’dur. Çinlilere hizmet ediyorum, ama kanım canım başka. Yardıma muhtaç olanlara hep yardım ettiğimi duydum. Biz altı kardeşтик, beşini de yok etti, tek kaldım. On yıldır hapis bekçisiyim ve on yıldır bu eziyete katlanıyorum. Yaradan kimseyi Çin’in esiri olarak yaşatmasın. Her gün cellâtların günahsızların kellelerini uçurttuklarına, gözlerini oyduklarına, kanın su gibi aktığına şahit oluyorum. Üçüncü şart olarak, yarın tutkunları başka esirler arasından ayırt etmen gerek, ben sana yardımcı olurum, kabul edersen.” der. Alp Tobok, “Bu zor anımda karşıma çıkan melek mi cin mi?” diye düşünür. Kandı ile dostluk andı içer. Kandı, Tobok’a yarın birbirine benzeyen yedi esirin sıra halinde çıkartılacağını, sağdan sayınca dördüncünün Canbolot, beşincinin de Berik; soldan sayınca ise üçüncüsü Berik, dördüncüsü Canbolot olacağını söyler.

Üçüncü gün halk, hanın kulesinin önüne toplanır. Aça-San kulenin başında danışmanı ile birlikte imtihanın yapılacağı alanı izlemektedir. Zayıflıktan sadece bir deri bir kemik kalmış, kirli saçları dizlerine kadar uzamış olan, paçavralar içinde yedi mahkûmu sıra ile alana getirirler ve

sırtları dönük şekilde dizerler. Alp Tobok Kandı'nın dediği gibi sağdan sayar, dördüncü ve beşinci kişiye işaret eder; soldan sayar, üçüncü ve dördüncü kişiyi gösterir. Böylece, üçüncü sınavı geçerek Canbolot ve Berik'i kurtarır.

Beejin şehrini çevreleyen surların demir kapısını eskiden dokuz filin yardımıyla açabiliyormuş. O dokuz fil ölünce, artık bu kapıyı bir daha açamamışlar. Alp Tobok kapıya yaklaşır, kapı kollarını tutup çekmeye başlar, fakat kollar kopar ve ellerinde kahr. Buna sinirlenen Alp Tobok var gücüyle kapıyı itekler ve açar. Böylece, dördüncü şartı da yerine getirmiş olur.

Tüm şartları yerine getiren Alp Tobok Aça-San'dan sözünü tutmasını ister. Aça-San, Çin âdetlerine göre misafirin üç gün ağırılanmasını gerektiğini dile getirip, azat edilen esirleri yıkayıp-giydirip üç gün sarayda rahat etmelerini söyler.

Alp Tobok, Çin'de bulunduğu dostu Kandı'yla vedalaşırken arak eline otuz iki gümüş verir. Alp Tobok, Canbolot ve Berik hazırlanıp yola çıkarlar. Sarayda onlara çeşitli hediyeler sunulur, arasında yolculuğa giymeleri için hazırlanmış özel iç giyim de vardır. Aça-San başta olmak üzere kalabalık Çin halkı bunları uğurlar. Gidecekleri yol uzundur. Yolda, geyik avlayıp açlıklarını, pınar sularından da susuzluklarını giderirler.

Bir müddet yol gittikten sonrada Berik'in karnı ağrır, iştahı kaçar, yemek yemez, ağrıdan ata binemez hale gelir. Bir pınarın yanına gelince onu attan indirirler, kıyafetlerini çıkarırlar. Gördükleri onları korkutur. Berik'in böğründe morluklar vardır. Çinliler Berik'i zehirlemişlerdir. Güçsüzlükten dili dönmeyen Berik, bir kelime bile söylemeden suskun ve gözleri açık bu dünyadan göç eder. Canbolot tek oğlunu kucağına alıp canlıymış gibi koklar, sever ve ağlar, ağlar, ağlar... "Bu günü de mi görecektilim?"

Yaradan kimseye bu acıyı yaşatmayın! Evlat verip de bu şekilde alacağına hiç vermesin.” deyip ağıt yakar. Alp Tobok, “Alın yazısı bu imiş, yakınmakla ona tekrar hayat veremeyiz, sabır göster!” diyerek Canbolot’u sakinleştirmeye çalışır ve bir geyik öldürüp getirmesini ister. Acıdan iradesi tükenen Canbolot kurtarıcısının sözüne uyar.

Alp Tobok, ölüyü inceler ve ölüm sebebinin zehirlenmiş giysiler olduğunu anlar. “Taş yürekli Aça-San! Nasıl oldu da onun kara niyetini anlayamadım, hilesini sezmedim!” diye saflığına yakınır. Berik’in kemiklerini düşman toprağında bırakmamak için bıçağıyla kemikleri etinden sıyrır ve Canbolot’un getirdiği geyiğin derisine sarıp Kırgız yurduna getirirler. Doksan günde Kırgız topraklarına ulaşırlar ve Berik’in kemiklerini Alp Koşoy ve Almanbet’in defnedildiği Çeş-Döbö’de gömerler.

BAGIŞ

Destanının en hacimli eşmetni Manaçı Cusup Mamay'dan derlenen ve 1991'de Urumçî'de Arap alfabesi ile yayımlanan eserdir. Bu destan sadece Kızıl-Suulu Kırgızları değil Ala-Too'lu Kırgızlar da zevkle anlatmaktadır. Çin'de yaşayan Kırgızlar arasında Manas, Semetey, Seytek, Toltoy, Tutan, Maktım Suluu, Akbarak ile Güldakan, Mamake Şopok, Köböç Baatır, Tilekmat'ın Beyanı, Şakıl Oosar, Kıрманбек, Er-Töştük, Canıl-Mırza ve Kız Saykal, gibi epik eserler de yaygındır.

Bagış hakkında başlı başına bir anlatma mevcut değildir. Manas destanı içinde hanların adı zikredilirken birkaç dizede Bagış'ın da adı zikredilmektedir.

Bagış destanın özeti

Kalmakların baskı altında tuttuğu halka zulmedince Bağış'ı harekete geçirir. Babasından iktidarı eline alıp etraftaki Kalmak, Tajik, Mansur, Türkmen, Çeçen, Karakalpak, Mangul, Keyit, Mangıt, Baran, Kızılbaş halkından çıkan Bana, Korolday, Köntöy, Bolot, Boytur, Çelekbaş, Kırk kaçakçı gibilerle kanlı savaşlar yapıp onları yener.

Bagış'ın babası Bay Cediger gücüne güvenerek halkını yönetmektedir. Bu sırada kahraman Bağış kendi halinde yaşamakta, nişancılıkla uğraşmaktadır. Bagış avdan döndüğü zaman, Kalmak yiğitlerinin baskın yapıp halkına eziyet ettiklerini ve mallarını götürdüklerini görür. Malları kurtarmak için arkalarından gitmek istediğinde, babası Bay Cediger onu durdurur. Bağış'ı sakinleştirirler. Ancak Kalmaklar bir daha baskın yaparlar. Kalmak yiğidi

Koroldoy, baskında halkının malını alıp götürünce, babası yine Bağış'ın önüne çıkar. Bağış buna razı olmuş gibi görünür, fakat bunu içine sindiremez ve babasına haber vermeden düşmanın peşine düşer. Bağış'ın kahramanlıkları da bu hadiseden sonra başlar. Ömrünün sonuna kadar, yukarıda adı geçen boylarla mücadele eder ve galip gelir. Sadece Köntöy tarafından öldürüleceği zaman kaçır ve gücünü toplayarak daha sonraki yıl saldırıyı amaçlamaktadır. Sağ kolu Bayteke'yi, At-Başı'daki Koşoy'a, Kök-Cayık'taki Tekeçi'ye, Semerkant'ın dışındaki Camgırçı ile Şıgay'a, Boz-Bel'deki Kökötöy'e gönderir ve kendisine yardım edip etmeyeceklerini öğrenir. Koşoy'dan yardım sözü alınca, düşmanın üstüne yürür.

Manas, kendisine karşı gelen beyleri devirmek için karar alır ve düşman üzerine sefer yapar. Ancak Manas, yaşlı olduğu için Bağış'ı bu sefere dâhil etmez.

BAYTIK

Muhtelif kaynaklarda Baytik'le ilgili bilgiler bulunmaktadır. K. Osmonaliyev'in 'Köçmөndör Kağılışı', Kazak yazarı İ. Cakanov'un "Ker tolğoo"su, Ö. Danikeyev'in "Köz İrmemdegi Ömür"ü, Abdilaşım Smayıluulu'nun "Baytik Baatır Bayanı", S. Zakirov'un 'Kırgız Sancırası', A. Tokombayev'in "Akay Mergen" ve Ş. Ümötaliyev'in "Kököy Kesti",adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

Çüy'de yaşayan Kırgızlar'dan olan Baytik hakkında tarihçi C. Cakıpbekov, onun XIX. yüzyılda yaşadığını ve Ruslarla ilişkiler içinde olduğundan söz etmiştir. Baytik, Solto kavmindendir ve gelen manaplık (din adamı) yapmıştır. Baytik, aklını kullanmasını iyi bilen, dikkatli bir devlet adamıdır. Baytik'in kaderi, halkın kaderi ile iç içedir. Diğer destan kahramanları gibi kahramanlıklar yapmamasına rağmen, halk kendileri ile içi içe yaşayan Baytik'i yüceltmiş, bir epik kahraman yapmıştır.

Baytik destanının özeti şöyledir:

Baytik, Kanay'ın ikinci karısından olan oğludur. Kanay, Baytik'in annesini devamlı hor görür ve aşağılar. Gerçi ömrünün solarında eşine yaptıklarından dolayı pişmanlık duyar ve Allah'tan affını ister ama uzun yıllar eşine kötülük eder. Baytik işte bu sırada, yani annesi ile babasının arasının iyi olmadığı bir zamanda doğmuştur. Baytik annesinden dinlediği masal, efsane ve destanlarla büyür. Destan kahramanı gibi olmayı hayal eder. Baytik Amcalarının yanında büyür. Birgün Kanay oğlunu danaya binmiş ve "Kanay! Kanay!" diye naralar atarken görür, geleceğinin çok parlak olacağını düşünür ve yanına almadığına pişman olur.

Baytik, akli ermeye başlayanca, nasıl makam ve mevki sahibi olacağını düşünür. Halk arasında kısa bir zaman içinde tanınmanın o dönemlerde iki temel yol vardı. Birincisi erler güreşine katılıp galip gelmek, düşmanları püskürtmek, ikincisi de at yarışında en büyük ödülü kazanmak. Baytik'in kaderi at yarışında belli olur. Yüğrük atı Kerkaşka ile bir yarışa katılır ve o yarışta birinci olur.

Bu hadiseden sonra halkının başına geçer ve Çüy halkının büyük bir kısmını yönetir. Halkını yöneten Cañgaraç'la görüşür, gözüne girer. Cañgaraç ona dualar edip yetkilerini ona devreder ve böylelikle Baytik, Solto boyunu başına geçip onları akli ve adaleti ile yöneten bir manap olur.

Boyunu yönetenler yanlarında danışman, hatip ve şairler gezdirmeleri gelenektendir. Baytik'in de yanında çok güvendiği ve her sırrını paylaştığı Balık vardır. Ancak zamanla araları açılır. Buna da Ozan Cöcö sebep olmuştur. Cöcö, Baytik'in yanına uğramadan Balık'a gider. Balık ona Manas anlatır. Baytik, "Sen benim Manas'ımı kime anlatıyorsun?" diye öfkelenir. Cöcö'nün dönüp yüzüne bakmaz.

Baytik'in ona; "Hayır! Ben ona sizin Manas'ınızı değil, başka Manas'ı anlatıyorum." der. Baytik'ten hoşlanmayan Cöcö, onu eleştiren şiirle söyler.

Baytik'in kahramanlığı olarak Hokand Hanlığının Bişkek Bek'i Rahmatulla'yı öldürmesi anlatılır. Hâlbuki tarihi verilerde, edebi eserlerde, hatta şecerelerde Bişkek Bek'i öldüren kişi Köküm'dür. Ancak halk hafızası bunu Baytik'in yaptığını kabullenerek ona böyle bir paye vermiştir.

Baytik'in Rahmatulla'yı öldürmesi iki sebebe bağlanır.

Birinci sebep şudur: Baytik ile Rahmatulla'nın arasındaki kavga öncelikle hayvanlardan başlar. Manapın 30

kadar atı otlaya otlaya kalenin sınırlarına kadar gider. Bunu gören Bek, bunları kalenin içine alır, Baytik'e geri vermez. Baytik aracı tutar, hayvanlarını zorla alır. Sonra Rahmatulla ile Baytik'in arası yine düzelir, Baysal adlı oğlunu eğitim alması için Bek'e teslim eder. Rahmatulla, Baysal'ın güzelliğine hayran kahr, onunla cinsi ilişkide bulunmak ister. Baysal gece gizlice kaçır. Bundan haber alan Baytik, Rahmatulla'yı öldürmeye karar verir.

İkinci sebep de şöyledir: Baytik'in kızı Bağınbübü, bir yaz günü kız arkadaşı ile birlikte bir dereye yıkanır. Bu sırada kamışlıktan erkekler çıkagelir ve kızlara tecavüze yeltenirler. Erkeklerden zorla kurtulan Bağınbübü kendisine saldıranın Rahmatulla olduğunu öğrenir, annesine söyler. Bunu öğrenen Baytik, "Rahmatulla'ya cezasını veremezsem Baytik olmayım!" diye ant içer, kin besler.

Diğer taraftan Hokand Hanlığı o sırada çökmektedir. Ruslar da sık sık baskınlar düzenleyip halka eziyet etmektedir. Baytik'in sabrını tüketir ve isyan etmeye karar verir. Rahmatulla'yı öldürür, Ruslar'la çarpışıp onları yener. Tarihçi C. Cakıpbekov, Köküm'ün mızrağıyla Rahmatulla'yı yaraladığını ve Solto oğulları Duulat, Köküm ve Çoybek Rahmatulla'yı öldürdüğünden söz eder. Baytik zafer kazandıktan sonra halkını tarafsız ve adil olarak yönetir.

Baytik bir söylentiye göre yatağında ölür. Bir söylentiye göre de kız kardeşinin haklarını savunmak için Tüntöy boyuna gittiği zaman sağ ayağına bir ok saplanmış. Ok yarası tedavi edilememiş, yara zamanla büyümüş ve Baytik'in ölümüne sebep olmuştur.

BOSTON

Er-Töştük, Kurmanbek, Canış Bayış gibi hacimsiz destanlardandır. Destanının tek nüshası olup bu nüsha, Bişkek'te El Yazma Enstitüsünde saklanmaktadır. Eser, Akmat Toktogulov tarafından 1985-1987 yılları arasında babasından derlenmiştir.

Akmat Toktogulov destanın giriş bölümünde bu konuda şunları söylemektedir: "Babam Toktogul Kırgız masallarının hepsini bilirdi. Bunlardan birkaçı; Manas, Semetey, Canış-Bayış, Er-Töştük, ErTabıldı, Kedaykan, Kuramanbek, Kococaş, Canıl Mırza, Sarıncı Bököy, Sobolon Surtaş, Boston, Altın Kekül, Erçegiş, Olcobay ile Kişimcan, Ak-Maktım, Şırdakbek, Mendirman, Kubattın oğlu ile Aksatkın, Armanduu Kızlardır. Babam ayrıca Kazak, Özbek destanlarından bazıları ile, Türkmenlerin Alpamış, Kız Cibek, Köroğlu, Leyla-Mecnun, Ferhad ile Şirin eserleri de anlatırdı."

Boston destanının ne zaman ve kim tarafından bir destan seviyesine ulaştırıldığı belli değildir. Ancak muhtevassından hareketle eserin mitolojik nitelikte ve masalımsı unsurları bünyesinde bulunduran bir kahramanlık destanı olduğu söylenebilir. Toktogulov Akmat'ın derlediği metin, Mamıt kızı Paşakan tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu anlatımı Abdıldacan Akmataliyev, 2002 yılında Bişkek'te Kırgız Milli Akademisi yayınları arasında 484 sayfa ve 37 bölüm olarak kitaplaştırılmıştır. "Boston" kelimesi "boz don" yani "boz renkli giysi" anlamına gelmektedir. Bazı yörelerde "Bustan, Buştan" olarak da söylenmektedir. Söylentiye göre Boston bin yıldan fazla yaşamıştır.

Boston, Er-Töştük destanı ile benzerlikler gösterir. Bu hususlar, muhtemelen Er Töştük destanından Boston'a aktarılmıştır.

Destanın başında Boston'un ikiz kardeşi olan Karaçaç iyi karakter takdim edilir. İkisi de Umay ananın yardımı ile dünyaya gelir. Ancak zamanla kardeşi Boston'a kötülük düşünen ve onu ölüm yoluna gönderen birisi olarak karşımıza çıkar.

Boston destanının özeti şöyledir:

Kırgız-Kıpçak halkından olan Karaça-Dulay soyu Rapşan-Dulay denilen yerde yaşar. Han, Kan Buuba çok adaletli ve halkına karşı çok müşfik biridir. Halk da ondan memnundur. Ancak, hanın çocuğu yoktur ve han buna çok üzülmemektedir. İnsanlar toplanıp hanın çocuk sahibi olması için Allah'a dua ederler. Bu arada bulutlar arasından ak sakallı bir pir çıka gelir ve "Tanrı sana oğul versin." diye dua eder. Han Kan Buuba, açlara büyük bir ziyafet verir ve açları doyurur. Çok geçmeden hanımı hamile kalır.

Kan Buuba'nın hanımı kimse ile konuşmak istemez. Kan Buuba bunun sebebini sorar. Aş ermekte olan hanımı önce söylemek istemez ve eşinin ısrar etmesi üzerine vahşi hayvanların yüreğini yemek istediğini söyler. Kan Buuba avcılarını toplayıp isteğini bildirir. Etrafa yayılan avcılar ona çeşitli vahşi hayvanın yüreğini getirirler. Kadın bunu yer ama isteği devam eder. Sonunda kaplan yüreği getirirler. Hanımı onu yedikten sonra uyur. 9 ay, 9 gün, 9 saat sonra kadın doğum sancısı başlar. Sancısı 3 gün sürer. Köydeki kadınlar yardım edemez. Sonra bulutlar arasından bir ihtiyar kadın gelir, hanımın göbeğini okşar. Çok zaman geçmeden kadın biri kız, diğeri erkek ikiz çocuk doğurur. İhtiyar kadın kayıp olur. Halk çok sevinir. Kan Buuba'dan müjde alırlar.

Han sevincinden halkına otuz oyun oynatır, kırk parti yapar. Çocuklarına ad koymak için halkını toplar. Kimse ad bulamaz. Sonra bulut arasından ak sakallı bir pir gelir. "Senin oğlun güçlü ve büyük bir kahraman olacak. Adı Boston, kızının adı Karaçaç olsun." der ve gözden kaybolur.

Çocuklar iki günde "ana" der, altı günde "baba" der. Boston büyüdükçe kendisiyle oynamaya çocuk bulamaz. Köydeki çocukların hepsi Boston'dan korkarlar ve kaçarlar. Öyleki bu durumdan rahatsız olan halk toplanıp Rapşan-Dulay'dan göçmeyi dahi düşünür.

O günlerde, Karaçaç gölde bir yaban kazı görür. Kazın ayağında altın yüzük, kanadında mektup vardır. Onu alır ve okur. Toplanan halkın yanına gelir. Ne yapacağına karar veremeyen üzüntülü babasına Boston'u Kadamış Han'ın kızı Cezbilek'in yanına çağırdığını ve oraya gitmesi gerektiğini söyler.

Boston kırk yiğit seçer, ancak binebileceği bir at bulamaz. Çünkü hangi ata binse beli kırılır. Karaçaç, doğum yapmak üzere olan bir atın yavrusunu almasını söyler. Doğan tayın adını Karaboz koyarlar. Karaboz, eşi görülmedik bir at olur, üstelik insan gibi konuşur.

Boston atına biner yola çıkar. Yolda büyü yapmada kullanılan bir bıçağı paylaşamayan iki kardeş görür. Onlara bıçağı saklayacağını, kim bulursa bıçağı o alacağını söyler. Kerdeşler bıçağı aramaya giderler. Ancak bıçağı Boston'un kendisi almıştır.

Yolda Kadamış Han'ı korumak için bekleyen bir tilki ile karşılaşır. Onunla baş etmek ve onu öldürmek çok zordur. Karaboz at büyü ile lapa lapa kar yağdırır. Tilki kara gömülür ve kaçamaz. Boston onu yakalayıp öldürür. İkinci olarak Alp Karakuş'la karşılaşır. Alp Karakuş'un uyumasını bekler ve onu da öldürür. Sonra Kadamış Han'ın iki oğlu ile

karşılaşır. Boston, Kadamış Han'ın hacdan dönüşünü kutlamak için geldiğini söyleyip onları kandırır.

Kadamış Han'ın sarayına girince, hanın kızı Cezbilek'in yanına gitmek zor olur. Boston, yanındaki büyülü bıçakla Cezbilek'in yanındaki kızları uyutur ve kızın yanına gitmeyi başarır. İki sevgili birbirine sarılıp uyur. Bekçiler bunları görüp, Kadamış Han'a haber verirler. Han, Boston'un üzerine pehlivanlarını gönderir. Boston'u gören pehlivanlar, ondan korkarlar. Bunun üzerine Kadamış Han'ın kendisi oraya gider. Boston'u görünce bayılır. Ayıldığında, Boston Han'a kendisini tanıtır. Kadamış Han, başedilmez kurnaz tilkiyi ve Alp Karakuş'u öldüren bu yiğide kızını verir. Otuz gün düğün yapılır.

Boston'un Kadamış Han'a çok faydası dokunur, hanın ülkesine saldıran düşmanları alt eder.

Günlerin birinde atı Karaboz Boston'un yanına gelip anne babasının düşmanlara maruz kaldığını söyler. Boston, derhal hazırlık yapar. Eşi Cezbilek bu sırada hamiledir. Boston bir işaret olması için doğacak oğluna verilmek üzere Cezbilek'e bir çanta bırakıp ve adını Börübay-Sultan koymasını söyleyip oradan ayrılır.

Boston'dan hamile kalan Cezbilek, kaplan yüreğini yemek ister. Avcılar ormandan zar-zor kaplan yüreğini getirirler. Cezbilek, onu yedikten sonra uyur. Tam 9 ay, 9 gün, 9 saat olduğunda doğum sancısı ile uyanır. Çocuk doğunca karnının aç olduğunu söyler bir koyunun eti yer yine de doymaz. Sonra bir dananın etini yer. Çocuğun ismini Börübay Sultan koyarlar. Börübay Sultan hemen büyür ve babasını sorar. Anası Cezbilek babasının kendisine bıraktığı çantayı oğluna verir.

Çok uzun bir yolculuktan sonra yurduna gelir, ancak kimseyi bulamaz. İnsanların yerine etrafta hayvanlar

dolaşmaktadır. Atı Karaboz ile birlikte halkını arar.

Boston, önce, Aykan Han'ın ülkesine varır. Rastladığı kişiye anne babasını kaybettiğini söylerler. Onlar bilmediklerini söylerler, ancak Boston'u Aykan Han'ın ziyafetine davet ederler. Boston ziyafete gider. Aykan Han, birtakım yarışmalar tertiplemiştir. Bunlardan kim üstün çıkarsa kızı Altınay'ı ona vereceğini söyler. Yarışmalara katılan Boston hepsinde üstün olur ve kızı almaya hak kazanır. Onunla evlendikten sonra handan izin isteyip anne babasını aramak için yola çıkar.

Yolda Künkan Han'ın memleketine gelir. Karşılaştığı kişilere anne ve babasını sorar. Onlar da bilmediklerini söylerler ve onu Künkan Han'ın ziyafetine davet ederler. Boston, buradaki yarışmalarda da üstün gelir ve Künkan Han'ın kızı Kümüşay ile evlenir. Handan izin isteyip tekrar yola çıkar.

Boston bir hayli yol yürüdükten sonra babasının vezirleriyle karşılaşır.

Vezirler inek, koyun ve atlara bakan çobanlar olmuşlardır. Onların derdini sorar. Onlar da olup biteni anlatırlar. Babası Kan Buuba, kızı Karaçaç'ı, Aşşakan'a vermiştir. Kan Buuba'nın halkı kul olmuştur. Boston doğruca Aşşakan'a gider.

Kardeşi Karaçaç fal açar ve Boston'un yolda olduğunu öğrenir. Aşşakan'ı saklayıp hastalanmış gibi yatar. Onun bu halini gören Boston, Karaçaç'a çok acır. Hekimleri, tabipleri, bakışları çağırır, ancak Karaçaç'ı iyileştiremezler. Karaçaç; "Beni sadece Bengi su iyileştirir." diyerek Boston'u bengi suya gönderir. Karaboz, "Bengi suya giden gelmez, seni kardeşin ölüm yoluna gönderiyor." derse de Boston'u kararından vazgeçiremez. O sırada Karaçaç, Aşşakan ile görüşüp Boston'a yaptıklarını anlatır.

Boston yolda Yelmogos ile karşılaşır. Karaboz, Yelmogos'un yedi başının olduğunu, başlarını kestiğinde bir başı kalırsa, kendilerine kötülük yapacağını söyler. Boston'un altı başını keser. Bir başı kalan Yelmogos oradan kaçar. Boston peşine düşer. Yelmogos, yer altına girer, Boston da yer altına girer. Yer altı çok karışıktır. Boston, yer altındaki alp karakuş ile dost olur. Kuş, başından bir tüy koparıp ona verir ve bir sıkıntıya düştüğünde bunları yakarsa yardımına geleceğini söyler. Boston, yer altında Cer Tınşaar Mamıt'la karşılaşır ve onunla da dost olur. Cer Tınşaar Mamıt bir tüyünü koparıp Boston'a verir. Üçüncü olarak su içer Mamıt'la karşılaşır. Su içer Mamıt da Boston ile dost olur.

Boston Yelmogos'un çocukları Ak Dev, Kök Dev, Kızıl Dev, Kara Dev ile savaşıır ve onları yener. Sonunda Çoyun Alp kalır. Çoyun Alp, yedi gün sarayda halkı idare eder, yedi gün de ava çıkmaktadır. 60 tane de kadını vardır. Onlar elindeki tutsakların eşleridir ve onları kendisine almıştır. Çoyun Alp'in bir de Kunduzay adında kızı vardır. Kunduzay, babasını sevmemektedir ve ondan kurtulmayı düşünmektedir. Boston'u görür ve ona âşık olur. Bunu Karaboz'a söyler. Karaboz da, Boston'a aktarır. Boston bu durumdan faydalanmak ister ve Çoyun Alp'i nasıl öldüreceğini sorar. Kunduzay da sevgilisine Çoyun Alp'in canının 60 kişi tarafından korunan demir ağların içindeki kuşlarda olduğunu söyler. Demir ağların içinde altı sandık vardır. Son sandığın içinde de yedi tane kara kuş bulunmaktadır. Bunların hepsinin başı koparılırsa, Çoyun Alp ancak o zaman ölecektir.

Kunduzay, gizlice sandığın anahtarını alıp Boston'a verir. Çoyun Alp kızı Kunduzay'ı da alıp ava çıkar. Boston büyümlü bıçağı ile demir ağları koruyanları uyutur. İçeri girer ve sandığı alıp kaçar. Sandığı açıp içindeki altı kuşu öldürür yedincisini öldürmeyip elinde tutar. Avda hastalanan Çoyun

Alp eve gelir. Bir kuşun öldürülmediğini hisseden Kunduzay, hemen gelip sun kuşu Boston'un elinden alıp kafasını koparır. Çoyun Alp hemen ölür.

Boston, yer altındaki bütün canlıları hürriyetlerine kavuşturur. Kendisi de Kunduzay ile annesini alıp yer üstüne çıkmak ister. Alp Karakuş'a gelir. O sırada Alp Karakuş güçsüz olduğunu ve hepsini yer üstüne çıkaramayacağını, sadece Boston ile Karaboz'u yeryüzüne çıkarabileceğini söyler ve üç yıl içinde çocukları büyüdüğünde Kunduzay ile annesini de onlarla çıkarmaya söz verir. Boston kabul eder Karaboz ile birlikte yeryüzüne çıkar.

Boston Yer üstüne çıktıktan sonra Bengi suyu aramaya başlar. Karaboz yine Bengi suya gidenin geri gelmediğini kardeşi Karaçaç'ın kendisini aldattığını söyler. Boston kabul etmez. Bin bir zahmetle Bengi suya gelir ve sudan alıp eve döner. Yolda babasının tebaasını görür. Daha da zayıflamışlar ve korkak olmuşlardır. Boston'a Karaçaç'ın zalimliğini, ana babasına bile bakmadığını söylerler. Buna çok kızan Boston kardeşini öldürmeye gider. Ağabeyi Boston'un kendisini öldürmeye geleceğini öğrenen Karaçaç kaçır, fakat uzaklaşamaz. Boston Aysakan'ı asarak öldürür. Karaçaç'ı da geleneğe göre kırk atın kuyruğunu bağlayıp atları dağ taş koşturarak öldürür.

Babasını ve anasını bulur. Babasını tekrar han yapar. Karaçaç Dulay halkı yurduna döner. Boston Aykan ile Künkan'a gelip Altınay ile Kümüşay'ı evine getirir. Sonra yer altındaki Kunduzay çocuğu ile gelir. Torunlarını gören ana baba çok sevinirler. Bu arada Boston'un Cezbilek'ten doğan oğlu Börübay-Sultan da Babası Boston'un yurduna gelir. Boston, elindeki çantadan gelenin oğlu olduğunu anlar. Gerek Boston, gerek babası herkes buna çok sevinir. İnsanlar eskiden olduğu gibi yine mutlu hayat sürmeye başlarlar. Dört hanlığın başına dört oğlu geçer.

CALAYIR CALGIZ

Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Kırgızlar arasında yaygındır. 16 eşmetni vardır. Eşmetinler, Rahmanali Karımşakov, Matrayım Kabilov, Kalmurza Moldocanov, Mamacan Zulpiev, Barpı Alikulov, Tayçubek Apsatorov, Kuştarbek Kuttugaliyevlerden ve Tacikistan Cerge-Tal beldesinde, Afganistan'ın Coğorku Pamirde bölgesinde yaşayan Kırgızlardan derlenmiştir. Konu ve motifler yönünden hepsinde de masal kimliği mevcuttur. Kendi adı ile anılan ezgi ile anlatılır. Canalı Calgız, "Calayıl Calgız, Canayıl Calgız, Gülsana, Caydın Uulu Canayıl gibi adlarla da anılmaktadır.

Calayır Calgız destanının özeti şöyledir:

Calayır Calgız adlı bir yiğit, onun da Gülsana adlı çok güzel bir kız kardeşi vardır. Çalkalmak boyundan Kurmuşu Telpek Kuu Kazak, Gülsana'ya âşık olur. Ne var ki Kazak'ları sevmeyen Calayır Calgız kardeşini ona vermek istemez.

Kulmuşu Telpek Kuu Kazak, Calayır'ı öldürmeyi ve böylelikle Gülsana'yı almayı planlar. Calayır Calgız Caşıl Göl'e ova gider. Elindeki kuş bırakır. Kuş, uçup gölün ortasındaki adaya gider. Calayır kuşunu çağırır da kuş duymaz. Bunun üzerine Calayır atından inip aletlerinin hepsini kıyıya bırakıp yüzerek kuşun bulunduğu ardaya gider.

Onun Caşıl Göl'e gittiğini öğrenen Kulmuşu Telpek Kuu Kazak, dört arkadaşıyla (Zor Kazak, Çal Kazak, Ormotay Kazak, Boz Kazak) buraya gelir. Calayır'ın gölün kenarındaki savaş aletlerini alır. O zaman Calayır hayatta kalabilmek için onlara bütün mal varlığını, hatta kız

kardeşini de vermeye hazır olduğunu söyleyip, kendisini öldürmemesi için yalvarmış. Kulmuşu Telpek Kuu Kazak, “Onların zaten hepsi bizim.” deyip Calayır’ı öldürmüş.

Kazak dört arkadaşı ile birlikte, Calayır’ın evine gider. Gülsana, rüyasında abisinin öleceğini görür. Calayır’ın eşi Aksana (kimi eşmetinlerde Kardıgaç) ile Gülsana, Calayır’ın evine gelen beş Kazak’ın Calayır’ı öldürdükleri kişi olduğunu anlamakta gecikmez. İntikam almak için eve misafir ederler. İzzet ikramda bulunurlar. İçki içirip iyice sarhoş ederler. Kurmuşu Telpek Kuu Kazak’ı ve üç arkadaşını kılıçla öldürüp parçalayıp hepsini de toprağa gömerler. Geriye kalan arkadaşının elini ayağını bağlarlar. Ondan Calayır’ın öldürüldüğü yeri öğrenirler.

Gülsana ile yengesi orada ağlarlarmış. Akan gözyaşları Calayır’ın yüzüne damlayınca ölen Calayır canlanır. (Bir başka eşmetinde ise, Koca Hıdır (Hoca Hızır) gelip gümüş değneği ile Calayır’a dokunur ve onu diriltir.)

T. Apsatorav’ın tespit ettiği Cayın oğlu Canagil adlı eşmetni ile C. Mukambaev’in Pamirli Kırgızlardan derlediği Canayıl Calgız Gülsana eşmetinlerinde kısmen farklılıklar vardır.

Gülsana yengesi ile genç Kazağ’a; “Ben gelinceye kadar bekleyin.” Der, erkek kılığına girip savaş aletlerini alır evden çıkar. Bir yerde toplanmış halkı görür. Han yarışma düzenlemiştir. Yarışmada kim bayrağı atla giderken vurursa, kızı Kenceke Karam’ı ona vereceğini duyurmuştur. Gülsana da müsabakaya katılıp, bayrağı vurup düşürür, Kenceke Karam’ı hakkına sahip olur. Onun kız olduğunu fark eden Kenceke Karam, gerçeğini öğrenmek için daha da ağır şartlar ortaya koyar. Gülsana hepsinin üstesinden gelir. Eve dönünceye kadar üstünü çıkarmayacağına söz verdiğini söyler. Kızı alıp yola çıkar.

Başka yerde yine aynı şekilde olan müsabakaya katılıp yine aynı başarıyı elde eder ve hanın Pışpas Karam adlı kızını almaya hak kazanır. Pışkas Karam'ı da alıp yola düşer.

Evine döndüğünde "Siz burada bekleyin ben eve haber vereyim." der. Kendisi eve girip, üstünü değiştirir. Gidip iki kızı çağırır, "Gelin abim attan düştü, hafızasını kaybetti." der. Kenceke Karam ile Pışpas Karam ile gelip, ikisi iki yanında durup ağlamaya başlarlar. Gözyaşları oğlanın yüzüne damlar. Belli bir müddet geçince oğlan sanki uykudan uyanmış gibi kalkar.

CAMANKARA BATIR

Hakkında yazılmış fazla kaynak yoktur. Gerçek kahraman olup XIX. yüzyılda yaşamış, 1846'da ölmüştür. Belek Soltonoyev'in Kızıl Kırgız Tarihi (1993) adlı eserinde Camankara Çotkarauulu'nun Kazak-Kırgız çatışmalarındaki kahramanlıkları, toylardaki güreşleri ve yaptığı diğer kahramanlıklarından kısaca söz edilmektedir. Daha geniş bilgi Abdılaşım Smayıluulu'nun Camankara adlı eserinde verilmiş; Camankara'nın soyu, doğuşu, gençliği, kahramanlıkları ve ölümü ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Smayıluulu, Camankara hakkında anlatılanlar kendi şairlik gücüyle edebi olarak kaleme almıştır. Smayıluulu, destanına Camankara'nın ilk atası Dolon'dan başlar, Çotkara'ya kadar detaylı anlatılır.

Camankara destanının özeti şöyledir:

Camankara annesi Tita, hamileyken aşermektedir ve kaplan kalbi ister. Bunun üzerine eşi Çotkara bir kaplan öldürüp kalbini eşine getirir. Kadın, sırtında kulun yelesi gibi tüyleri olan bir çocuk doğurur. Adını Camankara koyarlar.

Çotkara, öleceği zaman, Tita'ya oğlunu alıp babasının yanına gitmesini vasiyet eder. Tita da eşi ölünce Camankara'yı alıp Koçkor yöresindeki anne babasının yanına gider. , amcalarınkinde geçer.

Camankara zaman geçtikçe güçlenir, yenilmeyen bir güreşçi olur. Kısa zamanda halk arasında şöhreti yayılır. Buna rağmen Camankara kibirlenmez. Uysal, iyiliksever ve alçak gönüllüdür. Pek çok zor işi başarır. Halkın başına belâ olan yılanı ve kaplanı öldürür, Kazak at hırsızı Şooruk'u alt eder, pehlivan Bökön'ü yenmeyi başarır. On beş kere

düşmanlarla karşılaşmış, hiç birinde meydandan kaçmamış hep galip gelmiştir.

Kenensarı ve Noruzbay, Çüy'ün yanlarındaki Kuşçu, Solto kavimleri üzerine baskın düzenleyip, nice insanı öldürür. Dönerken de bir zenginin atlarını kaçırlar. Camankara'dan atları geri almasını isterler. Atlar Şoruk adlı birindedir. Camankara, onun yanına gider. Bu arada Şoruk, "Aradığın kişi buraya geldi." diye Kenensarı'ya haber gönderir. Kenensarı oraya gelir. Camankara, Kenensarı'ya hakaret eder. Kenensarı, iki adamına Camankara'yı yakalattırır ve onun ellerini bağlatır. Kımıldamaz hale gelen Camankara'nın göğsüne hançerini sokup öldürür ve böbreğini alır.

Tarihi kaynaklara göre de Camankara elçiliğe çağrılır ve orada öldürülür. Camankara, yanına arkadaşı Bolot'u, Çormon'u, Kara Çolok'u, Çınık'ı alıp elçiliğe gider. Bunları Şoruk karşılayıp ağırlar. İçinden de "Gökte ararken yerde buldum." der. Hileyle kahramanların hepsini öldürür, Camankara'yı da iki böbreğini diri diri çıkararak ıstırap vererek öldürür. Camankara, iki böbreği çıkartılırken hiç sesini çıkarmaz, kinli kinli Şoruk'a bakarak ve

Testerelenmiş bir ağaç gibi

Belinden iki bükülerek düşüp

ruhunu teslim eder.

CAÑIL MIRZA

Kahramanı kadın olan Kırgız destanıdır. İsmine “Mırza” unvanı eklenerek yüceltilmiştir. Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin Manastanuu merkezinin el yazmaları bölümünde Canıl Mırza destanının dört eşmetni bulunmaktadır. Bunlar; Togolok Moldo, Abdulkalık Çorobayev, Ibrayim Abdrahmanov ve Moldobasan Müsülmankulov'a ait eşmetinlerdir. 1954'te Togolok Moldo'nun, 1957 ve 1966 Abdulkalık Çorobayev'in, 1960'ta Ibray Abdrahmanov'un eşmetinleri yayınlanmıştır. Moldobasan Musulmankulov'un eşmetni ise 1983'te basılmıştır.

Bilinen dört eşmetin de muhteva bakımından birbirine benzemektedir, fakat her bir eşmetnin kendine has özellikleri ve farklılıkları vardır. Müsülmankulov'un varyantı diğer eşmetinlere oranla farklı olarak destanın eski şekillerini daha çok korumuştur. I. Abdırhmanov, Togolok Moldo'nun varyantından faydalanarak onu halktan duyduğu eşmetin ile mukayese ederek kendi eşmetnini ortaya koymuştur. Togolok Moldo'nun eşmetni Cañıl'ın tutsaklıktan kaçmasıyla sona erer. I. Abdırhmanov'un eşmetninde ise, Cañıl'ın tutsaktan kurtuluşundan sonraki ömrü de beyan edilmektedir. Yazar, Cañıl'ı tarihi insan olarak göstermeye çalışır.

Togolok Moldo'nun varyantı ise derli toplu olması itibarıyla farklılık arz eder. A. Çorobayev'de, Kırgız kabilelerinin ilişkilerini geniş bir şekilde ele alınarak geniş bir bilgi vermektedir. Ondan sonra, Cañıl'ın tutsaklıktan kaçması Kalmakları öldürmesi ve Cañıl'ın evine dönmesi olayları da daha güzel tasvir edilmiştir.

Cañıl Mırza destanının, Kırgızların Kalmaklar'ın idaresin kaldığı zamanlara(XVII-XVIII. yüzyıl) ait olduğu tahmin edilmektedir. Cañıl Mırza destanının baş kahramanı Cañıl, Noygutlar boyundandır ve düşmanlarından olan Kalmaklara karşı mücadele eder. Destan, sonraki yüzyıllarda gittikçe büyüyerek ve gelişerek bugünlere kadar gelmiştir. Destana göre Noygut soyu Hoten ülkesindeki Lob deryasının kıyısında yaşamaktadır. Tarihçilerle etnografların belirttiklerine göre de Naygutlar Altay'dan Doğu Türkistan'a oradan Fergana'ya gelmişlerdir.

Bazıları ise Cañıl'ın şöhretine imrenirler. Katagan hükümdarı Tursun ünlü Kırgız beyleri Üçökö, Tülkü, Kudayar, Cañıl Mırza'yı almaya gelirler. Fakat, Cañıl Mırza'nın elinden ölümü bulurlar. Cañıl'ın kahramanlığına cesurluğuna imrenen bazı düşmanlar onun peşi sıra giderek sonunda da onu esir alırlar. Fakat Cañıl güçlü bir insan olduğu için tutsak kaldığında da kendi kuvvetinden düşmez. Kahraman kız için esir düşmek ölümle eş değerdedir. Bundan dolayı, halk göç ettiği zaman Cañıl Mırza halkına kaçar. Cañıl Mırza, her şeyden evvel kendi bağımsızlığına, hürriyetine düşkündür ki, hiç kimseye boyun eğmek ve ona bağlı kalmak istemez.

Togolok Moldo'nun belirttiğine göre Cañıl XVI. yüzyılda yaşamıştır. I. Abdırhmanov ise onun XVII. yüzyılda yaşayan tarihî bir insan olduğunu belirtmektedir. Togolok Moldo'nun Cañıl'ın yaşadığı devirdeki Kara Bağış kabilesinden Kalmatay kahraman küçük kardeşi Tölök, Şırdakbek Han, Üçökö, Tülkü, Karateyit kabilesinden Teyiş Han, oğulları Akkoşkor, Kankıl, Kazak Hanı Tööke, Kaşgar'ın hanı Tursun, Ülbürçök ve Burguy'un da yaşadığını söylemektedir.

1924'te Kasım Tınıstanov Cañıl Mırza adlı poemasını Moskova'da Sovyetler Birliği'nin Merkezî Matbaası'nda

Kasım Şiirleri'nin Külliyyatı adlı kitabını bastırmıştır. Şair, halk varyantındaki önemli motifi korumakla birlikte (Kahramanlık, vatanını sevmek, halkını korumak) kahraman kızın Tülkü'ye karşı duyulan sevgisini, kaygısını, pişmanlığını trajik olarak ele almıştır.

Bu Cañıl Mırza destanının motifine yazılmış K. Malikov'un ve A. Kuttubayev'in Cañıl adlı dramı (1946) Kırgız drama tiyatrosunda sahnelenmiştir. A. Çorobaev'in eşmetninde da Cañıl'ın çocuğunu öldüremeyip kendisiyle birlikte götürmesi Cañıl'ın kahramanlığıyla annelik duygusunu ön plana çıkarması bakımından önemlidir.

Destanın kısaca özeti şöyledir:

Eski zamanlarda Sarseyit adlı bir bey ve onunda Tülkü ile Üçükö adlarında iki zalim oğlu vardır.

Bir gün Sarseyit, Sarbağış uruğuna saldırır ve oradan ganimetlerle gelir. Ganimetler içinde bir de güzel kız vardır. Tülkü, hemen ona sahip çıkar ve onunla evlenir. Ondan bir oğlu olur. Çocuğun adını Tınay korlar. Birgün yaylaya çıkarken gelin ile kaynanası birbirlerine ileri geri laf söylerler. Kaynanası oğlu Tülkü'ye, derhal bu kadını bırakıp başka biriyle evlenmesini söyler. Tülkü annesini kırmaz ve karısını kovalar çocuğu Tınay'ı da ona vermez. Kadın oğlu Tülkü'ye Noygut aşiretinden olan Cañıl ile evlenmesini, şayet dediğini yapmazsa sütünü helal etmeyeceğini söyler.

Tülkü annesinin sözünü yerine getirmek için kardeşi Üçükö ve arkadaşları ile yola çıkar. Noygutlara yakın bir yere yerleşir ve aradan çok geçmeden onlara saldırıp yilkılarını alır. O sırada Cañıl evinde yoktur ve başka bir yerde eğlenmektedir. Döndüğünde bu kötü haberi duyar. Hemen Karadolu atına binerek düşmanın ardından yetişir. Tülkü'nün geride bekçi olarak bıraktığı adamlarından Atakozu, Çabak, Ülbürçök, Burguy'u öldürür. Tülkü'nün

Akkoçkor'un ve Üçükö'nün konakladığı yere varır. Onları ganimet olarak aldığı yulku atlarını kesip yerken ve eğlenirken görür. Yayı ile Tülkü ve Üçükö'yü öldürür. Akkoçkor kaçıp kurtulur.

Cañıl'ın şöhretini duyan Kalmuk hanı Erdene Han, Cañıl ile evlenmek ister. Cañıl'a haber gönderir ve kendisiyle evlenmeyi kabul etmezse halkını yok edeceğini bildirir. Cañıl, çaresiz kabul eder ve babasına çok mal vermesini, kırk gün düğün yapmasını söyler. Erdene Han, Cañıl'ın şartlarını kabul eder. Düğün hazırlıklarına başlanır.

Bu sırada Akkoçkor, Cañıl'dan öç almak için asker toplamaktadır. Çınasıl adlı birisini Cañıl'ın düğününe gönderir. Düğünün yapıldığı yere giden Çınasıl, ziyafete katılır, oyunlar oynar. Geceleyin oynanan bu oyunda herkes birer taneden şarkı söyler ve birbirlerine tokmakla vururlar. Çınasıl da fırsatını bulup Cañıl'a tokmakla vurur ve Cañıl'ın elindeki yüzüğü alır. Bunu gören herkes şaşırır ve Erdene Han hışmından korkarlar. Nitekim Erdene Han bunu yapmaya cesaret eden Çınasıl'ı öldüreğini söyler. Cañıl araya girerek, bunun sadece gelenekten gelen bir oyun olduğunu dur, kızmaması gerektiğini ve onun kendisine eş olamayacağını söyleyerek Erdene Han'ı sakinleştirir.

Cañıl, geceleyin dışarıda Çınasıl'ı yakalar ve kendisini kimin gönderdiğini sorar yoksa öldüreğini söyler. Bunun üzerine Çınasıl da Akkoçkor'un gönderdiğini asker topladığını söyler. Arkasından da Cañıl'a "Kalmuklar'a varma, kendi milletimizden birisiyle evlen. Öldürdüğün altı bey için özür dile. O zaman Akkoçkor seni affederler." der.

Bunun üzerine Cañıl, buna güvenerek "Madem öyle çabuk gelin, beni Kalmuklardan kurtarın. Şu yüzüğümü de Akkoçkor'a verin, ama kimseyle evlenmem. Beni rahat bırakın. Boylarımız birleşsin, birbirine karışıp barış içinde yaşasınlar." deyip Çınasıl'ı gönderir.

Çınasıl, Akkoçkor'a varır olup biteni anlatır. Akkoçkor, Kalmukları basar ve hepsini öldürüp dağıtır. Cañıl da savaşa iştirak eder, ancak savaşta yaralanır. Cañıl'ı yakalayıp Kalmatay'ın evine bırakırlar ve ona işkence ederler. Çınasıl, iyiliğini gördüğü Cañıl'a yapılanlara gönlü razı olmaz. Bu yüzden Akkoçkor'la arası bozulur.

Cañıl, bir yıl tutsak edilir. Onu birgün halka huzur vermeyen kaplanı yakalaması için kamışlık alana gönderirler. Cañıl elindeki urganlarla kaplanı yakalayıp getirir. Onun kahramanlığına hayran olan halk, Cañıl'ın kendi boylarından birisiyle evlenmesi gerektiğini söyler. Bunun için Kalmatay'ın kardeşi Tölök'ü seçerler, ama Kalmatay daha büyük olduğunu söyleyerek Cañıl'la kendisinin evleneceğini söyler.

Cañıl onunla evlenmek için iki şart ileri sürer. Birincisi; Kalmatay kendisini dövmemesi ve ev işleri yaptırmaması; ikincisi de yay çekip ok attığını, kahraman olduğunu kimsenin hatırlatmamasıdır.

Kalmatay bu şartları kabul eder ve evlenirler. Evliliğin üzerinden üç sene geçer. Bu arada Cañıl'ın bir oğlu olur. Kalmatay onun ilk şartını unuttur. Döver, istediğini yaptırır. Cañıl ses çıkarmaz. Kalmatay, zamanla ikinci şartı da bozar ve halkın karşısında yay çekmedeki hünerini göstermesi ister. Cañıl kabul etmez. Ancak Kalmatay Cañıl'ı döver ve ona yay çekmeyi zorla kabul ettirir.

Cañıl, ok geçmeyen giysilerini giyer okunu yayını alıp Karadolu atına biner. Birisinin kalpağını göğe atmasını ister. O kalpak yere düşünceye kadar okuyla yüz kere vurur. Sonra, Cañıl; "Verdiğiniz sözü tutamadınız." deyip atını mahmuzlar ve hızla oradan uzaklaşır.

Kimsenin olmadığı bir yere gelince atından inip orada dinlenir. Bir bakar ki, ardından Ak Atan gelmektedir. Cañıl

yayını gerer ve oku ile onu öldürür. Onun öldüğü yere şimdi Ak Atan Kır'ı denilmektedir. Onu ardından Kocogul gelir. Onunla tutuşur ve galip gelir, onu da öldürür. Orası da bugün Kocogul Say'ı diye bilinmektedir. Cañıl, Kocogul'dan sonra gelen Maseyil de öldürür. Onun öldüğü yer Maseyil adını almıştır. Cañıl bundan sonra Kalmatay'ın kendisinin gelmesini bekler. Dokuz gün sonra Kalmatay oğluyla beraber gelir. İlk önce özür diler. Cañıl affetmez. Kalmatay, öfkelenir ve askerlerine Cañıl'ı yakalamalarını emreder. Cañıl onları da öldürür. Hatta Kalmatay'dan olma çocuğunu dahi öldürmek ister, ama attığı ok oğluna değmez. Cañıl, "Kaderi benimle birlikteymiş." diyerek oğlunu yanına alır, oradan uzaklaşır.

Oğluyla giderken yolda bir kervanla karşılaşır. Bakar ki kervanbaşı Çınasıl'dır. Çınasıl, Akkoçkor'ın altmış devesini almış kervan işiyle uğraşmaya başlamıştır. Cañıl Çınasıl'ı da yanına alıp köyüne gelir. Kalmuklar köye baskın yapmış, ne var ne yok her şeyi götürmüşlerdir. Ganimet olarak aldıkları arasında kız kardeşi Ebireşim de vardır. Cañıl kendisini amcasına tanıtır, ancak çocuğu olduğunu amcasına söylemez, gizlice amcasının öküzünün yanına bırakır. Amcasının çocuğu olmamıştır. Öküzünün yanına gittiğinde çocuğu görür. "Gaipten geldi." der ve çocuğun adını Kayıpberdi kor.

Cañıl da Kalmuk'lardan öç almak için iyice hazırlığını yapıp yola çıkar ve onların yurduna varır. Kalmuklar yeyip içmekte ve zevk ü safa ile yaşamaktadır. Kardeşi Ebireşim'i de birisi eş edinmiştir. Cañıl askerleriyle onlara saldırır ve kavminin öcünü alır. Kardeşini de alıp eve getirir.

Ancak Kalmuklar bunun intikamını almak isterler. Akkoçkor asker toplar. Niyeti güvendiği Şırdakbek'i Cañıl'ın üstüne göndermektir. O sırada Şırdakbek hastadır. Şırdakbek; "Suçlu olan sizsiniz." diye desteklemek istemez.

Akkoçkor zorla onun çok ünlü olan Bozcorgo atını alır. Şırdakbek atıyla vedalaşırken; “İmkân olursa kaç geri bana gel.” diyerek fisıldar.

Akkoçkor bütün askerinin alıp Cañıl'ın yurduna gelir. Cañıl'a; “Altmış devemi ganimet olarak alan Çınasıl'ı ve kendi atını bana hediye et. Yayını alıp beni uzaktan öldürmeye kalkma, uzaktan öldürmek kahramanlık değildir. Gerçek kahraman teke tek çıkar. Benim karşıma yalnız sen çık ve güreş.” diye haber gönderir.

Cañıl hazırlığını yapar, askerini alıp Akkoçkor'un üstüne gider. Akkoçkor, askerleri görünce korkar. Kardeşi Kañkı'ya; “İkimiz iki taraftan saldıralım. Ancak Cañıl'ı böyle mağlup ederiz.” der. Cañıl ile Akkoçkor at üstünde çarpışırlar. Kañkı bir kıza iki kişinin saldırmasının yakışık almayacağını düşünerek tereddüt eder. Bu arada Cañıl, Akkoçkor'u öldürür. Onun bindiği Şırdakbek'in Bozcorgo'yu ganimet olarak alır. Kañkı oradan kaçarsa da Cañıl arkasından yetişip onu da öldürür, askerlerini de dağıtır.

Cañıl'ın kavmi Noygutların tekrar huzurlu günleri başlar. Bu arada Bozcorgo'yu almak için etraftan pek çok bey altın gümüş verirler, ancak Cañıl, Bozcorgo'yu kimseye vermez. Bozcorgo aynı yıl doğan üç özel attan birisidir. Birincisi Acaa adlı kişide olan ve kovaladığında kuşu bile yakalayan Tulpar adlı attır. İkincisi Cañıl'ın atı Karadolu'dur. Üçüncüsü de Şırdakbek'in Bozcorgo'sudur. Bir gün Cañıl'ın bakıcısı Koylubay, Bozcorgo'ya binmek için onu hazırlar. İşi bitince Bozcorgo, asıl sahibi Şırdakbek'in sözlerini hatırlar ve son sürat oradan uzaklaşır, Şırdakbek'in yanına gelir. Atı görenler Şırdakbek'e müjdelemeye giderler. Son altı ayda çok hastalanıp sadece su içen Şırdakbek dışarı çıkıp ağlayarak atını karşılar. Ertesi gün Koylubay gelir. Şırdakbek “Atıma iyi baktığınız ve kimseye vermediğiniz için çok sağ olun” der ve misafir eder. Giderken Koylubay'a

dokuz sungur, dokuz at, dokuz koyun verir.

Bu arada Şırdakbek'in eşi, bakıcıları ile birlik olup Şıgay Han'a kaçar. Zatan hasta olan Şırdakbek bunu duyunca daha da hastalanır. Yiğitleri onların ardından gönderir. Onu Şıgay Han'ın yanından bulurlar. Şıgay Han, hediye almadan onları vermeyeceğini söyler. Sonra kadınla bakıcıyı sorguya çeker. Bakıcı; "Şırdakbek'e okutup saç, tırnak yedirmiştim, sonra karısıyla kaçtım." diyerek gerçeği söyler. Şıgay Han; "Duanı geri alıp Şırdakbek'i iyileştireceksin." der ve tedavi bittikten sonra öldürülmesini emreder. Kadın; "Beni Şırdakbek'e verme, o beni öldürür." der. Şıgay Han; Şırdakbek'e ihanet eden kadının ayaklarını bağlatıp iki deve ye bağlatıp dağ taş süründürerek öldürtür.

Bundan haberdar olan Cañıl, Şırdakbek'in Bozcorgo'sunu geri almak için Şıgay han'ın yanına gider, onu teke tek çarpışmaya davet eder. Şıgay "Seninle güreşmem, sen kahraman bir kızsın." diyerek hediyelerle karşılar. Cañıl atı alır ve sahibine geri verdikten sonra evine döner.

CANIŞ-BAYIŞ

Sadece Kırgızistan'da değil Çin'deki Kırgızların da bildiği anlattığı bir destandır. Halk arasında büyük bir zevkle okunan bir eserdir. Ne zaman teşekkül ettiği bilinmemektedir. Masalımsı unsurların ön planda olduğu bir eserdir. Destanı ilk olarak kimin söylediği bilinmemektedir, ancak Balık, Esenaman, Aytıke, Sartbay, Ceñicok, Toktogul gibi destancılar tarafından anlatılmıştır.

Destanda, Canış Bayış'ın Kalmuklarla olan mücadelesi ve hürriyetini kazanması anlatılır.

Destanın birçok eşmetni vardır. Bunların içinde Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canaev, Kalık Akiyev, Sağınbek Dıykanbaev (Sarıkunan), Aydar Küyükov ve Ömür Mambetuulu'ndan derlenmiş anlatmalar önemlidir. Mambetuulu'nun varyantı Urumçi'de Şıncan Halk Matbaası tarafından basılmıştır (1988). İlk derleme 1922'de Kayım Miftakov tarafından Musulmankukov'dan derlenmiştir. Önce Arap harfleriyle daha sonra Latin harfleriyle yazmıştır. İkinci eşmetin de yine aynı şahıs tarafından Narın'da Orto-Sırt yaylasında Cusupaalı Canaev'den yapılmıştır (1923). Sonraki yıllarda destanın diğer eşmetinlerinin derlenmesi yapılmıştır. Yukarıda zikredilen isimlere A. Küyükov, Ümötaliyev Abış, Esengul Barktabasov, Sarıkuna ve Orozbay Urmambetov'dan derlenen anlatmalar da dâhil edilebilir. Destan üzerinde C. Taştemirov, Emil Moldobaev, O. Urmambetov Batma Kebekova, Kayım Miftakov, Bolot İsabekov, Cancigit Kazakbaev ve Mustayuulu Böötay gibi araştırmacıların çalışmaları olmuştur.

Canı Bayış destanın özeti şöyledir:

Bir zamanlar Altı Şehr'in sahibi Asılkan adlı çok zengin bir padişah vardır. Asılkan'ın hiç çocuğu olmamıştır. Hac ibadetini yapmak için Mekke'ye doğru yola çıkar. Yolda Hızır Ellez'le karşılaşır. Hızır Ellez, Asılkan'a muradına ereceğini müjdeler. Asılkan iki oğul ister. Dua edip elini yüzüne çalar. Baktığında Hızır Ellez kaybolduğunu görür.

Dokuz ay dokuz gün sonra hanımı altın kâküllü ikiz oğlan doğurur. Asılkan, 90 gün eğlence düzenler, misafirlerini yedirir içirir. Vakti gelince ak sakallı bir ihtiyar gelip çocukların adını Canış-Bayış kor.

Canış ve Bayış on beş yaşına gelirler. O zamanlar bir dağın başındaki gölün hâkimi Nurkoco adında kuşlar padişahı vardır. Rambak adında bir perinin yedi kızı her yıl bir defa gelip bu gölde eğlenmektedir. Canış ve Bayış yanına seksen yiğit ve av kuşu alıp bu gölde avlanmaya gider. Gölde eğlenmekte olan kızları görüp âşık olurlar. Nurkoco'dan onların kim olduklarını öğrenirler. Kızlar, eğlenmekte iken gizlice iki kızın giysisini çalarlar. Kızların beşi uçup gider, ikisi orada kalır. Kızlardan birisinin adı Ayçolpon, diğerinin adı da Künçolpon'dur. İki kız, bunlara giysilerini vermeleri için yalvarır. Yiğitlerin arasından bulunan ve onların dilini bilen bir yiğit Canış ve Bayış'ın kendilerine âşık olduklarını söyler. Kızlar da Canış-Bayış'ı beğendiklerini söylerler. Birlikte şehre dönüp evlenirler.

Beri taraftan Kalmukların Şumurut adlı padişahı vardır. Şumurut'un sarayının on sekiz kapısı vardır. Sarayı seksen yiğidi beklemektedir. Şumurut, yiğitlerini yanına çağırıp Asılkan'ın oğulları Canış'ı ve Bayış'ı getirmelerini emreder. Ancak yiğitlerin pek gönlü olmaz. İki kardeşi kim getirirse ona kızını vereceğini söyler. Bunun üzerine Celmayan adlı bir yiğit öne çıkar, onları getireceğini ve on yıla kadar döneceğini söyler.

Celmayan yaya olarak yola çıkar ve doksan günlük yere

otuz günde varır. Bir dul kadına evlat olup onun yanında üç yıl yaşar ve zamanla Canış-Bayış'ın güvendikleri yiğit olur. Aradan altı yıl geçer, Celmayan seksen yiğidin başına geçer ve bir de ona güzel bir kız verirler. Celmayan, Canış-Bayış'a her dediğini yaptırır hale gelir. Böylelikle aradan dokuz yıl geçer.

Celmayan bir gün kendi padişahı Şumurut hatırlar. Elinde dil bilen güvercini vardır. Bir ayda iki kardeşi de getireceğini, kendilerini Aydıñ-Köl'ün kıyısında karşılaşmalarını yazıp mektubu güvercinle Şumurut'a gönderir. Mektubu okuyan Şumurut çok sevinir. Elli bin asker, otuz bin pehlivan alıp Ala-Köl'e gider.

Bu arada Celmayan, Canış-Bayış'a av için son derece güzel olan Ala-Köl'de av yapmayı teklif eder. Onlar da kabul ederler. Yola çıkmadan önce Canış_Bayış'ın annesi ve babası oraya varmak için doksan gün yol gitmelerinin ve dokuz deryadan geçmelerinin gerektiğini söylerler ve vazgeçirmeye çalışırlar. Eşleri de ağlarlar, ama iki kardeş onlara aldırış etmezler. Hatta Bayış'ın eşi, kötü rüya gördüğünü, gitmelerinin kendileri için hayırlı olmayacağını söylerse de dinletemez.

Canış'la Bayış, Celmayan'ın sözüne uyup yola çıkarlar. Celmayan, onları dağlık kayalık yerlerden götürür. Çok sert akan ulu deryaya gelince Celmayan kayık yapar ve hepsini altı saatte geçirir. Otuz gün içinde Ala-Köl'e varırlar ve oraya yerleşirler. Bu sırada Kalmuklar onları beklemektedir. İki bey, olacıklardan habersiz kısrak kesip istirahat ederler. Buldukları yer ayı, kaman, geyik, kulan, kuğu kuzgun, arkar gibi hayvanlarla doludur. Yemeklerini yedikten sonra yorgun oldukları için yatıp uyurlar.

Herkes ağır uykudayken Celmayan kimseye belli etmeden ata binip kaçar ve Şumurut Han'ın yanına gider. Şumurut Han, onları hemen yakalanmasını isteyince

Celmayan, iki kardeşin çok güçlü olduğunu yiğitlerinin başlarını elma gibi koparabileceğini ve onları hile ile daha kolay yakalayabilecekleri söyler. Tekrar Canış-Bayış'ın yanına gelir.

Her iki kardeş birden uyanırlar. Baiş gece rüyasında Kalmukların saldırdığını, şehrine dönemeyeceğini görür. Canış da kötü rüya görmüştür. Geri dönmek dahi akıllarına gelir. Sabahleyin Celmayan ava götürmeye ikna eder ve seksen bin askeri ikiye ayırır. Av başlar. İki bey, rüyalarını unuturlar. Av sırasında iki kardeş bir sungurun ardından giderler. Kalmuklar buna sevinerek iki oğlanı kuşatırlar. Çok çetin bir çarpışma olur. Bu savaşta on bin kadar Kalmuk ölür. Sonunda Kalmuklar Baiş'i urgan atarak yakalarlar. Canış'ı yetmiş yerinden yaralarlar. Canış'ın Aktulpar adlı atı çok iyi olduğundan dolayı Canış, kaçarak kurtulur. Aktulpar onu Kara-Üñkür adlı mağaraya götürür. Kalmuklar onu mağaranın yakınlarında kaybederler.

Canış mağarada yatarken gördüğü fareyi yakalayıp yetmiş yerinden keser. Fare, orada bulunan otları yer ve anında sağlığına kavuşur. Bunu gören Canış da o otlardan yer ve yaralarından kurtulup sağlığına kavuşur. Hemen Baiş'i aramak için mağaradan çıkar. Kalmuklar, Baiş'i esir alarak ülkesine dönerler ve onu seksen kulaç derinlikte zindana atmışlardır.

Şumurut Han'ın Belkis adında bir kızı vardır. Belkis, Baiş'i görüp âşık olur. Ancak onu bir daha göremez ve sarılık hastalığına tutulur, on sene yatar. Kızının hastalığına çok üzülen baba ile anne onu falcılara, tabiplere gösterir, ama kimse Belkis'i iyileştiremez. Bir yaşlı kadın "Ben bunun derdini bilirim." diyerek gelip kıza bakar. Kıza; "Sen aşıksın, aşığı bulup getirebilirim, ama bunu gerçekleştirmek için sen beni on beş yaşındaki oğlanla evlendir, on sekiz yaşındaki kız gibi yaşamak istiyorum" der. Kız onun dilini

keser ve öldürtür. Bayış'ın hayatta olduğundan haberdar olur ve kırk kızını toplar. İslâm dinini kabul edip kaçmak için iki iyi atı hazırlar. Babasıyla konuşmak için evine giderken önünden bir köle çıkar. Onu kandırarak Bayış'ın nerede olduğunu öğrenir. Babasına "Celmayan'a vermek istiyorsun, bana on gün izin ver, şehri gezeyim, şehirden kimse çıkmasın, çıkarsa hepsini atarım." der. Babası kabul eder. Kırk kızını yanına alarak Bayış'ın yanına gider. Ona âşık olduğunu ve Müslüman olduğunu söyler. Bayış'ı zindandan at kuyruğuna urgan bağlayarak çıkarır. Bayış ona güvenir ve ikisi kırk kızı bırakarak kaçarlar. Ardından da Kalmuklar kovar.

Gece gündüz at üstünde gidince Bayış'ın uykusu gelir. Bir ormana yerleşerek uyumaya başlar. O anda ormandan bir kaplan çıkar ve Bayış'ı yemek için yaklaşır. Oğlanı uyandıramayan Belkıs kaplanı yay ile öldürür. İkisi Canış'ı ararken kara taşa yazılmış bir yazı görürler. Belkıs okur ve anlamını söyler. Bayış, kardeşinin ölümünü duyunca bayılacak gibi olur. O anda Hızır Ellez peyda olur ve "İsteğin gerçekleşti, kardeşini burada saklamıştım." diyerek kara taşı yarar. Oradan Canış çıkar ve Hızır Ellez kaybolur. Kardeşler sevinerek evlerine yönelirler.

İleride karşılarına altmış bin Kalmuk askeri çıkar. Belkıs, babasına Müslüman olmasını söyler. Babası, kabul etmez. İkisi çarpışır babası Şumurut Han ölür. Kalmuklar; "Babasını öldüren kızıdan hayır olmaz." deyip kaçar. Bu savaşta üçü galip gelir ve Celmayan'ı esir alırlar.

Yolda, Celmayan'ı çelepçi ederler. Belkıs bunu kabul etmez. "On sene evinizde istediği gibi yaşadı, ondan sonra da kötülük yaptı. Öldürmezsek yine kötülük yapar, zehir alıp hepimizi zehirleyebilir." diyerek öldürürler.

Altı Şehr'e yaklaştıklarında Canış ile Bayış, Belkıs'ı dağda atlara bakmak üzere bırakıp şehrin durumunu

öğrenmek için derviş kıyafetinde şehre girerler. Bir inek besicisinden Canış ve Bayış'ın Altı Şehr'den gittikten sonra köleleri olan Akcol ile Darbaz tahta çıktığını, onların baba ve annelerini değirmen taşının altına koyduklarını, Canış ve Bayış'ın eşleri Ayçolpon ile Künçolpon'u da kendilerine aldıklarını ve düğün yapmakta olduklarını, Bayış'ın oğlunu da öldürmek istediklerini söyler.

İki kardeş doğruca değirmene gider. Anneleri, iki oğlunu da tanımaz ve oğullarının on beş yıl önce gidip şehri terk ettiklerini, onlar gittikten sonra başlarına belâlar geldiğini söyler.

Canış-Bayış hemen oradan ayrılıp Akcol ile Darbaz'ın düğünlerine giderler. Eşleri devamlı ağlamaktadır. Oğlu Bayaman da annesine "Kölelerle evlenmeyin." diye yalvarmaktadır.

Akcol ile Darbaz Bayaman'ı asmak için darağacını kurdurur. Derviş kılığındaki Canış ile Bayış da eşlerini sınamak için kölelerle evlenmelerini, onların zenginliği zayesinde güzel bir hayat yaşayacaklarını söylerler. Buna kızan Ayçolpon ikisine beddua eder, Bayaman da onları öldürmek için kılıcını kaldırır. Canış ve Bayış oradan kaçıp Akcol ile Darbaz'ın yanına gidip onları övmeye başlarlar. Onlar da iki dervişe kaftan verir. Dervişler de buna sevinmiş gibi yaparak düğün başlamasını isterler.

Cellatlar, Bayaman'ı öldürmek için zorla asmak için dara götürürler. Bu arada Bayış daha fazla beklemez ve derviş kıyafetini çıkarıp kendisini tanıtır. Akcol ile Darbaz'ı öldürür. Orada bulunanlar Canış-Bayış'ı altın kâküllerinden tanıyıp sevinçten ağlarlar. Eşleriyle ve Bayaman ile sarılırlar. Bayış, dokuz kişi gönderip annesini ve babasını değirmenden getirtir. Belkıs'ı da bulunduğu yerden getirir.

Ayçolpon, Bayış ile Belkıs'ın evlenmelerine karşı çıkmaz.

Bayış doksan gün düğün yapar ve hepsi birlikte mutlu olarak kalırlar.

COLOY KAN

İlk defa Radloff tarafından derlenmiştir. V. 1862, 1864 ve 1869 yıllarında Kırgızistan'a gelip derlemeler yapan Alman asıllı doğu bilimci Vasili Vasilyeviç Radlof (Wilhelm Radloff) (17 Ocak 1837-12 Mayıs 1918), Tokmak ve Tekes'teki Kırgızlardan Manas, Töştük ve Colay Kan destanlarını derlemiştir. Radloff, 10 cilt olarak yayımladığı eserinin I. cildinde Altay ile Şor, II. cildinde Hamas, III. cildinde Kazak, IV. cildinde Batı Sibiry'a'daki Türk halkı, V. cildinde Kırgız, IV. cildinde Uygur, VII. cildinde Kırım Tatarları ve Karaim, VIII. cildinde Türkiye Türkleri, IX. cildinde Tuva, Hakas ve Karagas nihayet X. cildinde ise Gagavuzlara ait metinlere yer vermiştir. V. Cildin girişinde yayımladığı Kırgız metinlerini 1862 yılında Tekes nehrinin kıyısında yaşayan Buğu boyundan ve 1869'da Isık Göl'ün batı tarafında yaşayan Tarbagış ve Tokmak şehrinin güneydoğu tarafında oturan Solto boylarından topladığını ifade etmiştir.

Destanın özeti şöyledir:

Nogay halkından olan Nogaybay'ın çok sayıda atı vardır. Oğlu Cogay birgün kırdan bayırda dolaşırken uykuya dalar. Komşu ülke hanı Akkan'ın emri ile askerleri Nogaybay'ın atlarını alıp götürürler.

Nogaybay bunu Colay Han'a anlatır. Colay Han, binmek için at, giymek için kürk ister.

Colay'ın kız kardeşi Babası, annesi ve kaz kardeşi gitmesine engel olmak isterlerse de başaramazlar. Colay, atı Açbuudan'a binip yola çıkar ve Akkan'a ulaşır ve aldığı atları vermesini ister. İki arasında büyük kavga olur. Colay galip

gelir ve atları alıp getirir Nogaybay'a verir. Ak Kanış'la nikâh kıydırıp Nogaybay'ın evinin yanına yerleşir.

Colay'ın atı Açbuudan, bir insan gibi konuşabilmektedir. Birgün Colay'a Ançıçal'ın kızı Ak Saykal'dan söz eder. Colay, Açbuudan'a binip yola çıkar. Açbuudan'ın yanlarında yan taraflarında gizli olan kanatlarını ortaya çıkarıp çırpar. Göz açıp kapayınca Colay Ançıçal'ın bulunduğu yere gelirler.

Birgün Ak Saykal, kırk kızla birlikte sefere çıkar. Bindiği at onu Colay'a götürür. Colay Ak Saykal'ı görüp beğenir. Attan indirir. Colay, Ak Saykal'ı evine götürüp halkı toplar ve onunla nikâhını kıydırır.

Birkaç gün sonra Colay'a kız kardeşi gelir. Kız kardeşi Kardıgaç, Colay'dan sadece dolaşmak için Açbuudan ve Akolpok'u ister. Colay, kız kardeşinin istediğini yapar. Kız, göle gidip Rustem Hanın oğlu Karaça'ya rastlar. İkisi birbirini beğenirler. Kardıgaç abisi Colay'ın içkisine zehir katıp öldüreceğini söyler. Kardıgaç'ın kurduğu planı Açbuudan'dan öğrenir. Kardıgaç ağabeyi Colay'a Açbuudan'ı kötüler ve onu inandırır. Colay, Açbuudan'ın sözlerine inanmaz ve kamçısıyla Açbuudan'ı döver.

Açbuudan, bunun üzerine Colay'a kızar ve küser. Eve gelirler. Ertesi gün Kardıgaç içkiyi hazırlar ve Colay'ı baygın hale getirmeyi başarır. Yere yığılıp kalır. O arada düşman gelir. Açbuudan Colay'ı kurtarıp onu Keletey şehrine getirir.

Urum Kan yiğitlerinden olan Konur Bay, Ak Saykal'ı alıp Urumkan'a götürür. Urum kan, dokuz eşinden daha güzel olan Ay Saykal'ı beğenir ve eşlerinin saçlarını kesip evlerine gönderir. Ak Saykal'la nikâh kıydırır. Ak Saykal, çocuğunu emzirmesi için vermesini ister, Urum Kan izin verir ve yanına Konur Bay'ı katıp gönderir. Yola Ak saykal, Konur Bay'ı sarhoş edip yanından kaçar. Doğruca Colay'un

yanına gelir, uyumakta olan Coloy'u uyandırır. Birlikte Muz Dağına gidip bir mağaraya girerler.

Urum kan, Ay Saykal'ı elinden kaçırarak Konur Bay'ın kulağını kestirir. Konur Bey atına binerek kaçıp gider.

Ak Saykal, Coloy'a küsen Açbuudan'dan yardım ister. Açbuudan, onu Karaça ve Kardıgaç'ın yanına götürür. Ay Saykal, ikisini de yakalar. Kardıgaç'ı Coloy'a teslim eder. Kendisi de Karaça'yı öldüresiye döver. Coloy Kan, Karaça'nın yalvarması üzerine merhamete gelir, Urum Han'ın Kızıl adlı kızını getirmesini isteyerek salıverir. Karaça'nın kızı almayı başaramaz, Urum Han onu hapseder. Kızıl, hem Coloy'a hem de Açbuudan'a yardım eder.

Bu arada evde yalnız kalan Ak Saykal, Coloy'un öldüğü haberini alır. Karaça, adamlarını toplayıp Ay Saykal'ı öldürmeyi düşündüğünü söyler. Bunu duyan Çeçen, atı Kılçeyren'e binip Ak Saykal'ın yanına gelir ve olup biteni anlatır.

Ak Saykal, koluna çam kılıç alıp, atına binip, saçını toplayıp, etek-yenlerin kesip, tepeye çıkıp nöbet tutar. Sonunda Karaça'nın ordusu ile karşılaşır ve Çeçen ile birlikte onlarla iki gün çarpışır. Kalmaklar Ak Saykal'ı tutuklayarak Karaça'ya götürürler.

Hamile olan Ak Saykalın doğurma zamanı da gelir ve bir erkek çocuk doğurur.

Onu öldürmek ister fakat öz çocuğu olduğu için öldüremez. Çocuğu emzirmez. Aç olan çocuk devamlı ağlamaktadır. Ak saykal, dayanamaz çocuğunu emzirir. Çocuğun adını Bolat koyarlar. Çocuk kısa zamanda büyür ve kısa zamanda yürümeye başlar.

Ak Saykal, çocuğu hep soğuk davranır. Bir gün çocuğu omuzundan aşağı iter. Bolot'un başı ocağa çarpar. Bunu

gören Kardıgaç, Ak Saykal'ı kamçısıyla döver, üzerinden koyun sürüsü yürütür.

Bolot, on dört yaşına gelince üvey annesi Ak Kaniş'la birlikte Köçpös Bay'ın köyünden kaçarlar. Bir mağarada yaşamaya başlarlar. Bolot, birgün Kayberen'i kovalarken Bolot Ak Saykal'a rastlar. Ak Saykal, Bolot'u tanır ve ona annesi olduğunu söylerse de Bolot inanmaz. Ertesi gün Bolot, Ak Kaniş'ı, Ak Saykal'ın yanına götürür. Bolot bir tepeye çıkar ve üzerlerine gelmekte olan orduyu görür. Bolot, Ak Saykal ve Ak Kaniş üç birlikte savaşır ve Karaça ile Kardıgaç'ı yakalarlar. İkisini de kırk ata bağlayarak öldürürler.

Kazandıkları zaferden sonra Bolot, büyük bir ziyafet verir. Bolot iki annesine Coloy'un yokluğunda kavmini kimin yönettiğini sorar. Ak Saykal, Çeçen adlı bir kahramanın yönettiğini söyler. Bunun üzerine idareyi yine çeçen'e bırakır. Anneleri, Coloy'un başına gelenleri Bolot'a anlatırlar.

Bunun üzerine Bolot, Çeçen'i yanına alıp Urum Han'ın şehrine gider. Orada üç gün üç gece askerlerle çarpışır. Urum Han, onlarla başa çıkamayacağını anlayınca Coloy'u zindandan çıkarı ve kız Kızıl'ı ona verir.

Coloy, bilmeden kendi halkından olan Çeçen'le savaşır ve çok yiğidin ölmesine sebep olur. Çeçen, kendilerine karşı çarpışan kişinin babası Coloy olduğunu söyler. Fırsatını bulup Coloy'a da Bolot'un kim olduğunu aktarır. Baba-oğul birbirine sarılırlar ve çarpışmaya son verirler.

Bu sırada Köçpös Bay'ın köyünü Kalmaklar işgal ederler. Köçpös Bay'ın dokuz oğlu gelen düşmana karşı çıkarlar. Bunu Kuytu Kün, bir kâğıda yazıp havaya atar. Mektup uçar ve Coloy'a ulaşır. Bolot, hemen oradan uzaklaşır ve Köçbös Bay'ın bulunduğu yere gelir.

Oğlu Bolot'u yanına çağırıp, halkı ile savaştığı haberini verir. Bolot hemen oradan uzaklaşır ve Köçbös Bay'ın bulunduğu yere gelir. Askerlerle savaşır ancak güçsüz düşer ve çok geçmeden ölür. Köçbös Bay'ın karısı çok gözyaşı döker. Köçbös Bay ve karısı Tanrıya yalvarırlar. O anda kadının göğsünden süt akar. Kadın bu süttten Bolot'un ağzına damlatır. O vakit Bolot dirilir. Birlikte eve gelirler. Köçbös Bay, Bolot'u yanında tutmak için evlendirmek ister. Karaçaç, Medine çölünde dolaşırken kırk kıza rastlar. Onların içinden Ak-Tötöy adlı kızı beğenir ve bunu Köçbös Bay'a haber verir. Köçpös Bay, Bolot'a birlikte gideceğini söyler.

Karaçaç altı araba hazır eder ve onları gökte uçurarak Coloy'un köyüne ulaşmalarını sağlar.

COODARBEŞİM

Kırgız destanları içinde, atadan oğula ve nesilden nesile geçen örnekler vardır. Sözcüğü Manas, kahraman halkı düşmanlardan koruyup, halkın huzurunu korumaya gayret gösteren kahramanlığı oğlu Semetey, torunu Seytek ve sonraki torunları devam ettirmişlerdir. Diğer taraftan Kurmanbek'in oğlu Seyitbek, Bağışın oğlu Toltoy ve Er Töştük'ün oğlu Caadarbeşim destanları da aynı nitelikte destanlardır.

Destan, masalımsı unsurlar ihtiva etmekte, fantastik abartmalar ile doludur. Er-Töştük destanındaki kahraman Töştük'ün kara güçler ile olan savaşı Coodarbeşim destanında devam ettirilmiştir. Coodarbeşim, babası Er Töştük gibi baş edilemez güçlerle çarpışır, onları yener ve amacına ulaşır.

Coodarbeşim, kara güçlerin karşısında güçsüzdür ancak Coodarbeşim, zekası ve annesi Kenceke'nin öğütleri doğrultusunda ve atı Kalkara sayesinde Mulcuke, Boron, Kara-Dev ve Sarı-Dev gibi kara güçleri yenip Nurhan'ın kızı Nooperi'yi almasını bilmiştir. Er Töştük de atı Çalkuyruk'tan yardım görmüştür.

1968 yılında Sokuluk ilçesinde düzenlenen folklor gezisinde tespit edilen Mayrıkov Coldoş eşmetni, maalesef kayıptır. Prof. Dr. S. Zakirov, 1971 yılında yayınladığı "Coodarbeşim-Seyitbek" adlı destanların önsözünde Mayrıkov Coldoş'un yaratıcılığına ve onun tespit ettiği destana geniş ölçüde ilmi analiz yapmıştır.

Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş birbirini tamamlayan üç destan halindedir. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça

karşımıza çıkar. Manas-Semetey-Seytek, Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek bu neviden destanlardır.

Oruzbay Urmanbetov (manzum), Kalça Surançiv ve Turançiyev Katça'nın eşmetinlerinde destanının önemli olayları değiştirilmeden muhafaza edilmiştir. Çinli Kırgızlar arasında destancı Abdikerim Asan'dan manzum bir metin tespit edilmiştir (1988). Kalça Surançiev'in Coodarbeşim eşmetni nesirdir, manzum kısımlara metnin aralarında bulunmaktadır. Destan masal şeklinde anlatılmıştır ve derleyiciler bunu korumuştur.

Destanın özeti şöyledir:

Çok eski zamanlarda Eleman adlı bir zengin ve onunda dokuz oğlu vardır. En küçüğünün adı Er Töştük'tür. O büyük bahadır olarak yetişip, yerin altındaki ve üstündeki dev ve melekler ile savaşır, onları kendine itaat ettirir. Er Töştük, Kebez-Too adlı yerdeki Kıpçakları yönetmektedir.

Koşu atı Çalkuyruk'un yardımı ile birkaç savaşta zafer kazanır sonra Ağay Han'ın dokuzuncu kızı Kenceke ile evlenir. İhtiyarlayınca da yerine geçecek bir oğlu olmadığı için üzülmemektedir.

Günlerden bir gün karısı hamile olur. Kenceke aş erme döneminde kaplan yüreğini ister. Kadının doğum sancısı dokuz gün sürer. Çocuk olağanüstü doğar. Çocuğun göbeği kendisinden kesili düşer, saçları gümüş rengindedir ve alnında beni vardır. Coodarbeşim adını verdikleri çocuğu dokuz yaşına kadar halktan saklayarak büyütürler. Dokuz yaşına basınca babası kendisi ile birlikte ava götürüp ona avın inceliklerini öğretir.

Birgün Kenceke rüya görür, Rüyasında bağlı bir kuş görür. Kuş, altın başını koparıp, geriye dönmeden Doğu'ya doğru yol alır. Kuşa yolda yırtıcı kuş rastlar ve ikisi gagalaşp ileriye doğru giderler. O sırada Kenceke

uykusundan uyanır ve oğlu Coodarbeşim'i kötü günler beklediğini hisseder.

Öylece altı günden beri avda olan Coodarbeşim'i beklemeye başlar. Coodarbeşim, atı Kiltorko'nun üzerinde, elinde kılıç ve avladıkları geyik, maral, dağ keçisi, sayga ile orduya (yaşadıkları yere) gelir. Annesi çoktan beklediği oğlu ile görüşür ve susayan oğluna kımız sunar. Çok susayan oğlu yirmi kâse kımız içer ve annesine şöyle der: "Anne, iyice dinle beni. Biz babam ile avdayken o bana senin baban Agay Han'ın Kara- Köl'de yaşadığını, sen onun dokuzuncu kızı olduğunu anlattı. Çok uzaklarda altın kaynak varmış. Altın başlı Ak Arkar, her gün o kaynaktan su içermiş. Babam onun peşine düşmüş, ama onu bir türlü yakalayamamış. Çoyun Bahadır'ın ölümü, Ak Arkar'ın kanındaki yedi tane kıskaçta saklanmış. Babam Ak Arkar'ı yakalayıp, Çoyun Bahadır'ı öldürmüş, ama o bahadırın Bıytı adlı cariyeden doğurmuş oğlu Temir Bahadır'ı acıdığı için öldürmemiş. Benim Temir'i bulup öldürmem lazım. Onlar bizim büyük düşmanlarımızmış. Önceden Ak arkar'ı bulmam gerekir, çünkü Temir Bahadır'ın canı, Ak Arkar'ın içindeki sandıktaymış." der.

Annesi, daha yaşının küçük olduğunu, gitmek için bir yıl daha beklemesi gerektiğini söylerse de ikna edemez. Coodarbeşim, gitmekte kararlıdır. O vakit annesi;

"Tamam oğlum, yola çık, ama şimdi diyeceklerimi iyi dinle. Doğu'ya doğru yol alırsın, bir kaç ay geçtikten sonra Ara-Köl'de yaşayan, Kıpçak halkını yöneten babam Agay Han'a ulaşırınsın. Ona selâmlarımızı ve esenlik içinde olduğumuzu söyle. Elaman'ın 99 yaşında öbür dünyaya gitti de. Aynı yaşa geldiğinde eşi Gülayım'ın da vefat ettiğini söyle. Deden Agay Han'dan Ak Arkar hakkında bilgi alıp, yoluna devam et. Yolda kalın ormanına rastlarsın, oralarda ejderha ve canavar çoktur, dikkatli ol. Buradaki torbada seni

rahatlatacak ve sana güç verecek kavut var, onu yersin. Atın Kiltorko için hazırladığım otu da başına bir şey geldiğinde ona yedirirsin.” deyip dualarla yolcu eder.

Coodarbeşim yolda giderken annesinin dediği ormana rastlar. Ormanda Geyik, deve, yabani inek, keçi, yabani keçi, maral, saygak, ceylan, gergedan, karaca, tilki, kurt ve çeşitli kuşlar gibi her türden hayvan görür. Bir geyik yakalayıp onunla karnını doyurur. Birkaç gün uyuduktan sonra yoluna devam eder. Giderken alnında tek gözü olan, bakır burunlu, kanadı olmayan cadıya rastlar. Onunla çarpışır ve sonunda cadıyı yener. Yoluna devam eder. Yolda kırk eşkıyaya rastlar. Coodarbeşim onlarla da savaşır kırk eşkıyayı mağlup eder.

Bir kaç ay yine yoluna devam eder ve yolda üç çobana rastlar. Çobanlar Coodarbeşim'den korkarlar. Coodarbeşim onlara, dedesi Agay Han halkının nerede olduğunu sorar. Onlar da Agay Han'ın çobanı olduklarını söyleyip Coodarbeşim'i Han'a götürürler. Dedesi torununu görünce çok sevinir ve dokuz gün eğlence düzenler. Eğlenceden sonra, onunla ava çıkar. Avda iken Coodarbeşim geliş sebebini anlatır. Dedesi bir kaç gün daha dinlenip yoluna etmesini ister ve Ak Arkar hakkında bilgi verir. Yolcu ederken Coodarbeşim'e Cezilik adında yedi ayaklı yüğrük birat ve kılıç verir.

Coodarbeşim, yolda giderken atı Kiltorko, aniden konuşmaya başlar: “Ey Coodarbeşim! İki gün sonra Ağaça Han'ın halkına rastlarsınız, ancak o Ağaça Han'ı Cayan'ın oğlu Canaalı öldürmüş ve halkını köle edip kızı Aksaamay ile evlenmiş. Oysa Aksaamay rüyasında seni görüp âşık olmuş. Aksaamay, senin gelip halkını kurtarmasını beklemekte ve seninle evlenmeyi umut etmekte. Önünde zor günler seni bekliyor, hazır ol.” der.

Coodarbeşim, iki gün sonra Canaalı'nın şehrine gelir. Orada Canaalı ile savaşır ve galip gelir. Aksaamay ile evlenir.

Halkı da işkenceden kurtarır. Bir süre orada kalır sonra Aksaamay'a olup biteni anlatır. Bir gün Aksaamay rüyasında Coodarbeşim'in uzak yolculuğa çıktığını görür. O zaman Coodarbeşim niçin yola çıktığını hatırlar ve tekrar yola çıkar.

Bir gün ormanda yedi arkarın (maralın) pınardan su içtiklerini görür. İyice baktığında bir tanesinin çok değişik ve altın başlı Ak Arkar olduğunu fark eder. Hemen peşine düşer. Birkaç gün kovaladıktan sonra onu yakalamayı başarır ve derhal Ak Arkar'ın başını keser. Göğsünü yarıncaya içinden küçücük bir sandık çıkar. O sandıkta düşmanı Temir Bahadır'ın eceli vardır.

Coodarbeşim, yine yoluna devam eder yolda karşısına bir kalın ormanı çıkar. Ormanda altmış ayrı Ak Karal görür. Onların içinden en güzelinin, en büyüğünün peşine düşer. Maral oradan kaçıp İt-Ölbös ormanına gelir. Coodarbeşim de inatla onun peşini bırakmaz. Sonunda maral ecelden kurtulamayacağını hissedince Bahadır'a "Beni öldürme. Öldürürsen eşimin bedduasını alırsın." der. Ama Coodarbeşim, onu dinlemez ve öldürüp boynuzunu dağa asar. Etini kurutup torbasına koyar ve yoluna devam eder.

Coodarbeşim yolda öldürdüğü maralın eşi Ak Cökö'yö rastlar. Ak Cökö ona seslenir ve "Eyyiğit! Niçin yalvarmasına rağmen eşimi öldürdün. Sen de altı yıl boyunca karın Aksaamay'ı, dokuz yıl boyunca da annen Kenceke'yi göremeyisin." der ve kaybolur.

Coodarbeşim, bir de bakar ki dağda atı ile birlikte yalnız kalmış. Bu sırada atı yine dile gelir. "Ben seni farkında olmadan melekler şehrine götürmüşüm, üç gün sonra orada oluruz. Sen şimdi beni iyi dinle, orada Nur meleğin Nurperi adlı kızı seni bekliyor, çünkü onunla beşik kertmeniz var. Gidip onunla evlen ve biraz da dinlen." der.

Aradan üç gün geçer, Coodarbeşim Nurperi'nin şehrine gelir. Nurperi ile tanışıp evlenir. Nurperi, Coodarbeşim'e;

“Babamın Altın Şehir ve Gümüş Şehir diye iki şehri vardır. Altın şehirde altın minare, Gümüş Şehir'de gümüş minare vardır. Annemin adı ise Aksono, erkek kardeşim de Akbilek, kız kardeşimin adı da Akperi.” diye ailesi ve şehri hakkında bilgi verir. Şehre yaklaştıklarında kız kardeşi Akperi, kırk kız ile bunları karşılar. Her ikisi de yorgun olduğu için Akperi, bir büyü yaparak anında onları saraya ulaştırır. Babası Nur Han, Coodarbeşim ile tanışır Nur Han Coodarbeşim'den babaları ve halkı hakkında bilgiler alır ve onu sever. Kırk gün düğün yaptırır.

Düğün bittikten sonra Akbilek eniştesi Coodarbeşim'i denemek ister ve dokuz kaplan, dokuz ayı, dokuz kurt yakalayıp şehre getirmesini ister. Coodarbeşim ormandan hepsini yakalayıp şehre getirir. O zaman Akbilek ve Nur halkı onun kahraman olduğuna gerçekten inanır. Akbilek der ki: “Enişte biz seni kahraman olduğuna inandık, şimdi ise bu ayı, kaplan ve kurtları nereden getirdiyse oraya götür, çünkü sen bu şehirden ayrılınca bunlar bize saldırırlar.” der. Coodarbeşim onların dediklerini yapar.

Birkaç gün sonra Coodarbeşim, Nurperi ile kendi şehrine dönmek ister o zaman Nur Han onlara altın, gümüş verir ve yanlarına Asmayıl ile Osmayıl adında iki yiğit katar. Ancak bu iki yiğit Nurperi'ye âşıktırlar. Şehirden uzaklaşınca hile yapmayı düşünürler. Bir müddet gittikten sonra dinlenmek isterler. Asmayıl ile Osmayıl hasta olmuş gibi davranıp halsiz bir şekilde yerde yatarlar.

Nurperi'ye derler ki: “Bu ormanda önceden de kırk yiğitle beraber zehirlenip altı ay boyunca ayağa kalkamamıştık. O zaman Nur Han, bizi Gülgaakı çiçeğini bulup, onun kokusu ile tedavi etmişti, o çiçek de çok uzakta yani İt-İçpez taraftaki Ala-Kol adlı yerde imiş. Biz bu

hastalığa dayanamayıp da vefat edersek, kuşlara yem olmayalım, bizi defin edip sonra yolunuza devam edin.” diye ikisi de ağlarlar. Nurperi bunları duyunca kocası Coodarbeşim’i Gülgaaki adlı çiçeği bulması için Ala-Kol’a gönderir.

Bir ay geçtikten sonra Coodarbeşim, Ak sakallı birine rastlar ve ondan bu şehir ve Gülgaaki çiçeği hakkında bilgi sorar. Adam kendini tanıtır. Kuyun Maamıt’ın oğlu Kuyun Celden’dir. Birlikte Gülgaaki çiçeğini bulurlar. Geri dönerken yolda o şehrin bahadırı dev Karaçok’a rastlarlar. Karaçok adlı dev, şehrine izinsiz girip Gülgaaki çiçeğini koparan Coodarbeşim’e çok kızar ve onun Er Töştük’ün oğlu Coodarbeşim olduğunu öğrenir. Aslında onunla savaşmak için yıllardır bekliyordur. Karaçok Dev’in yanında altmış dev daha vardır. Savaş başlar. Coodarbeşim altmış devi öldürür. Sonunda Karaçok kalır. Coodarbeşim yalvarlarına rağmen Karaçok Dev’i de öldürür.

O sırada atı Kiltorko’nun da ayağı kırılır. Coodarbeşim, annesi verdiği kuş kanadını yakar. O anda önünde simuk kuşu peyda olur. Bu, aslında babası Er Töştük’ün arkadaşıdır. Coodarbeşim ona Er Töştük’ün oğlu olduğunu söyleyince kuş; “Buyur efendim, ne istersin.” der. Coodarbeşim de durumunu anlatır. O zaman simuk kuşu atı, Coodarbeşim’le birlikte yutar ve az sonra kusar. Atı da kendisi de öncekisinden daha sağlam ve kuvvetli olurlar. Coodarbeşim kuşa teşekkür edip, Nurperi’ye döner.

Nurperi çiçek ile dönen kocasını görünce çok sevinir ve bunların hepsi Asmayıl ile Osmayıl’ın hilesi olduğunu anlatır, onların gerçekten de hasta olmadığını Coodarbeşim’i yok edip, kendisi ile evlenmek istediklerini anlatır ve kendisini tarafından zehirlenerek öldürüldüklerini ekler. Coodarbeşim Nurperi’yi alıp birinci karısı Aksamayıl’ın şehrine doğru yol alır. Uzun yolculuktan sonra şehre vasıl

olurlar. Aksaamay, Coodarbeşim'in yanında bir güzel görünce canı sıkılır. Coodarbeşim zor durumda kalır. O vakit Nurperi şöyle der: "Beşik kertme geleneğine uyararak senin kocan ile evlendim abla, günahımı affet. Beni kendi kardeşin gibi kabul et, tüm dediklerini yapan cariyen olayım." der. Aksaamay, Nurperi'yi anlayışla karşılar ve ona sarılır. Aksaamay büyük bir eğlence tertipler.

Birkaç gün sonra Coodarbeşim anne babasını hatırlar ve iki karısı ile yurduna dönmek ister. O zaman arkadaşı Celden: "Önce ben gidip şehrinin, halkının durumundan haber alıp geleyim. O vakte kadar beni bekle." der ve uçup gider. İki yıl geçtikten sonra Celden, Aksaamay'ın şehrine döner ve Coodarbeşim'e kötü haber söyler: "Er Töştük'ün halkını Temir Bahadır basmış, babanı da altmış metre derinlikteki zindana atmış, kırk bir güzel seçip evlenmiş. Bahadırların başını kılıçtan geçirmiş, halkını köle yapmış, zavallı annen ise dağa kaçıp kurtulmuş." der. Bunları duyan Coodarbeşim hemen atlanır ve şehrine gelir. Yedi yüz dev ile şehri işgal eden Temir Bahadır'a rastlar. Yedi yüz devin iki yüzünü Er Töştük önceden öldürmüştür. Savaş başlar.

Coodarbeşim kalan beş yüz devi öldürür, sonra Temir Bahadır ile kırk gün savaşır onu bir türlü yenemez. Nihayet Ak Arkar'ın içinden aldığı sandığı hatırlar ve cebinden sandığı çıkarıp içindeki kaskacın başını kırmaya başlar. O an Temir Bahadır ölür. Böylelikle Coodarbeşim halkını ve anne babasını onların elinden kurtarır. Karısı Aksaamay ile Nurperi'i anne babasıyla tanıştırır ve sonra düğün yapar. Bir yıl sonra Aksaamay Colooçu adlı altın kâküllü çocuk, Nurperi ise Cortuulçu adlı gümüş kâküllü çocuk doğurur.

Çok uzun ömür süren Coodarbeşim, halkını adaletle yönetir.

ER BOLOT

Er Bolot, gerek halk ve gerekse araştırmacılar tarafından eski bir kahramanlık masalı olarak kabul edilmektedir. Destanı, 1970'li yıllarda C. Taştemirov, Talas bölgesinde yaşayan Abdikerimov Arstanbek'ten yazıya geçirmiştir. A. Abdikerimov, Er Bolot'u, on altı yaşında Katagan adlı ozandan dinlemiştir.

Bolot, ileli hayatında bir müddet yer altında kalmış kalmıştır. Gzn atığında, bir arazide yatmakta olduğunu görür. Sağ tarafında, kara leopar, karşısında mavi kaplan, başının üzerinde de onu korumakta olan üç hayvan vardır. Bunlar, Kırgızların eski arkaik mitolojik anlayışın yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tokto Bolot Oşbayev'in Kurman ırçının ağzından anlattığı destanın zeti şoyledir:

Destan Taş-Kömür, Ketmen-Tb bölgesinde geçmektedir. Bu bölgenin hâkimi Dobulbay halka zulmetmektedir. Halka ödeyemeyeceği vergiler yüklemiştir. Vergisini vermeyenin başına çivi aktırmaktadır.

Halkın içinde Koçkor-Db'de yaşayan Nurbay adında çapa, kürek, bıçak, iye yapıp geçinen bir usta vardır. Hanın beyleri Nurbay'a gelip; "Bize vergiyi hesaplamak için demirden kalem, kğit yap. Kğit yumuşak olsun, yazıyı halk beğensin." derler. Ancak Nurbay usta bunu yapamadığı için öldürülür.

Oğlu Bolotbek yetim kahr. Bolot, Dobulbay'a düşman olarak yetişir.

Bolot, yüz yiğitini yanına alıp sarayı basar. Dobulbay,

Bolot ile baş edemez ve halka yiyecek vermeye razı olur. Bu arada hanın kızı ve Bolat birbirlerini görüp âşık olurlar. Hâlbuki kız Bökçö'ye nişanlıdır.

Bir gece Bolot, kızın bulunduğu Koşur Küz'e gelir. Kız uykusunda gelenin kim olduğunu bilemez, Bolot'u gücünden dolayı Ürustöm'e benzetir.

Dolbulbay'ın vezirlerinden birisinin kızı olan Umsungan da Bolot'a âşık olur.

Dolbulbay bir gün şöyle bir rüya görür: Han ve adamları yemek yerken Bolot gelir. Han, adamlarına Bolot'u yakalamalarını emreder. Bolot kuş gibi uçup kaçar. Kırk yiğit peşinden gider. Bunun üzerine Dolbulbay'ın kendisi de Bolot'un peşine düşer. Han, senelerce Bolot'u kovalar. Sonunda bir göle gelirler. Dolbulbay zorla gölden dışarı çıkar. Yurduna geldiğinde Bolot'un kendi tahtında oturduğunu ve kızının da yüzüne hiç bakmadığını görür. Elmas kılıcını eline alıp kaçacağı zaman Dolbulbay uyanır. Mollalar, bu rüyayı hanın ününün bütün dünyaya yayılacağı, Bolot'un ise zindana düşeceği şeklinde yorumlarlar.

Bolot, birgün kızın yanına gelir ve onunla birlikte olur ve kız hamile kalır. Kız babası Dolbulbay'a, rüyasında bir melek ile birlikte olduğunu, onun kendisine bir hediye verdiğini söyler. Mollalar kızın bir peygamber doğuracağını söylerler. On ay, on gün sonra beklenen peygamber(!) doğar. Umsungan, işin doğrusunu hana anlatır. Nurayım'ın kayınatası Döölötbek'e kızı Bolot'un zorla kaçırmak istediğini söylerler. O da oğlu Bökçö'yü gönderir. Bolot ile kız buluşup Bölök Han'ın diyarına, doğuya kaşarlar. Bolot ile kız bir ormana gelince Umsun (Umsugan), Bolot'un karşısına çıkıp onu vazgeçirmeye çalışır. Ormanda Umsungan ve Bolot, Nurayım'ı kaybederler. Kız, Bolot'un elbiselerini giyip yedi ay dağda dolaşır. Sonunda bir ırmağa düşer. Ölmek üzere iken birileri kurtarır. Kız bu şekilde, dağ

taş ağıt söyleyerek dolaşır, Bolot'u arar. Kuş ile avlanan insanlara rast gelir. Kızın bundan sonra ismi "Küygönçök" olur. Kızın karşısına çıkanlar onu esir alırlar.

Aradan iki gün geçer, bunlar bir şehre gelirler. Kızı esir alan yiğitler onu şehrin hanı Darvanbek'e satarlar. Küygönçök, Bolot'un elbiselerini giyerek aradan kaçır, Altay adındaki bir şehre gelir. Burayı Sultan Han yönetmektedir.

Hanın, Nurillahan adında bir kızı vardır. Nurillahan, erkek elbisesi giymiş Küygönçök'ü çağırır. Küygönçök, ona tüccar olduğunu söyler. Nurillahan, Küygönçök'a âşık olur ve bunu babasına söyler. Babası, eğer tızıyla evlenirse onu öldürmeyeceğini ifade eden bir mektup gönderir. Küygönçök, iki ay süre ister. Nurillahan, kendisini seven Kaldarbek'in evlenme teklifini reddeder. Bu arada Nurillahan, Küygönçök'un erkek olmadığını öğrenir. Küygönçök, Nurillahan'dan sırrını saklaması şartıyla evlenmeyi kabul eder.

Aradan zaman geçer, Sultan Han, vefat eder. Nurilla'nın teklifi ile Küygönçök han olur. Nurilla Bolot'un resmini büyüttürerek dokuz yol ağzına astırır.

Diğer taraftan Umsun'u bir aslanın parçalamasıyla, Bolot tamamen yalnız kalır. Üç ay ormanda dolaştıktan sonra ormanın sonuna ulaşır. Bir ağaç dalında Nurayım'ın yazdığı kâğıdı görür. Böylece her yerde kızı aramaya başlar. Geyik derisinden yapılmış elbise giyerek yaz kış kızı arar. Birgün Bekçege adında bir yiğide rastlar.

Bekçege'nin annesi ve babası Orunbay, onu Alım adlı kişinin Bakbur adındaki kızı ile evlendirmek isterler, ancak Bekçege kabul etmez. Evden uzaklaşır, dokuz yol ağzında Şükürbay adlı bir ihtiyarın Aksedep adındaki kızına rastlar. Gelip anne ve babasına söyler. Onlar, Bekçege'nin dediği yerdeki kızı görmeğe giderler ve kızı beğenmezler.

Bekçege'nin olmadığı bir zamanda oradan geçenler Aksedep'i kaçırlar. Bekçege de kızı aramaya başlar. Bolat'la karşılaştığında kızı aramaktadır.

Bolot ve Bekçege bir müddet birlikte gezerler, fakat sonra Bekçege başını alıp gidince Bolot yalnız kalır. Bolot bir şehre gelir, şehirde bir beyin evinde misafir olur. Evde aşk hastalığına tutulmuş bir delikanlı görür. Genç, Bolot'a Şehirde bir kız gördüğünü, fakat kızın kendisini sevmediğini, sadece yüzük verdiğini, kendisinden vazgeçmesini söylediğini söyler.

Bolot, Kaldarbak'i ve babası Ömör'ü de yanına alarak Altay şehrine gider. Yol ağzındaki resmi görür. Nurayım'ı görür ve tanır.

Altay şehrine girerken şehrin kapısındaki aynada taranıp, her kese güzel görünmek adettendir. Aynaya bakar, asılı resme kendisini benzetemez. Hanın yanına giderler. Han Küygönçök, Bolot'u görünce şüphelenir ve adını, nereden geldiğini sorar. Bolot, Küygönçök'a kayıp aradıklarını, yabancı olduklarını söyler. O zaman Küygönçök, Bolot'un elbiselerini ve silahını üzerinden çıkarır. Bunu gören Bolot ağlar. Bu arada Kaldarbak ve Nurilla da birbirine kavuşurlar.

Bolot, Kaldarbak ve babası Ömör, hanlığa bir ihtiyarı geçirip yanlarına beş yüz asker alarak yola çıkarlar ve Bekçege'yi aramaya başlarlar. Dağ-bayır iki ay gezerler.

Kürpüldök şehrinde, Dobulbay'ın dünürü Döölötbek, evleneceği Aksedep'in düğün hazırlığı içindedir. Aksedep Şükürbay'ın kızıdır ve Şükürbay, toplanmış insanların içinde kızını Döölötbek'e vermek istemediğini söyler. Döölötbek, ihtiyarı asmaları için askerlerine emir verir. Aksedep, hanın yüzüne tükürür. O zaman kızı da asmak için bağlarlar. Bunu gören Bekçege, dayanamayıp, saldırır.

O zamana kadar Bolot yetişir. Birbirlerini görüp sevinirler. Aksedep'i kurtarırlar.

Döölötbek dünürü Dobulbaya'ya mektup yazıp ondan yardım ister. Hanlar, Bolot'a elçi gönderip isteklerini bildirirler. Bunlar; her yıl yüz kız, yüz erkek, altın eyerli yüz corgo at ve eyerin altına serilen kızıl işlemeli kilim örgü yerleri ipek yeşilinden, ucu altından, sapı kızıl akik taşından yüz kamçı, yüz hançer, mızrak, aybalta (pala), Nurilla, Nurayım, Aksedep'i ve Bekçege'dir. İsteklerinin yerine getirilmesi için de üç gün süre tanınır.

Bolot bunları kabul etmez ve savaşa hazırlanır. İlk önce meydana Döölötbek'in oğlu Bökçö çıkar. Onunla çarışmak için de Bolot meydana gelir. Bolot, Bökçö'yü yener. İki hanın tuğunu söküp alırlar. O zaman hanlar kaçar. Hanlardan bıkan insanlar Bolot'un tarafına geçerler.

ER EŞİM

Ancak bazı kaynaklarda EŞim'in XVI-XVII. yüzyıllar arasında yaşayan bir Kazak olduğundan söz edilirken, bazılarında da Kırgızların Alakçın soyundan olduğuna yer verilir. Buradan hareketle Er EŞim'in tarihi bir kahraman olduğu söylenebilir.

Kırgız Milli Akademisinin El Yazmalar Koleksiyonunda iki eşmetin bulunmaktadır. Birisi Abdıkalık Çorobayev'in 1941'de Bağış Sazanov'dan ağzından mensur olarak derlenmiş Arap harfli orijinal bir metindir. Eser 187 sayfa ve 2927 satırdır. Diğeri de Togolok Moldo'nun derlediği Kiril harfli bir eşmetindir ve 70 varaktır.

Er EŞim'in tarihi cephesi Őyledir:

Er EŞim, Konok bahadırın oğludur. Konok vefat edince küçük karısı KızŐolpan, bir yaşındaki EŞim'i alıp babası Şıgay Han'ın hanlığına gelip onu kardeşi Tobokel Han'a verir. EŞim, dayısının yanında cesur ve güçlü bir yiğit olarak büyür. Bu arada halk ona Er EŞim adını verir. Büyüdükten sonra Er EŞim, Taşkent ve Türkistan civarındaki kendi halkının yanına gider, babası Konok'un yokluğunu aratmaz, halkını huzurla yönetir. İmamkul Han, Taşkent ve Türkistan'ı ele geçirmek isteyince Er EŞim, buradan ayrılıp Kırgızistan'a gelir. İmamkul han, bu bölgelerin yönetimini Tursun Han'a verir. Yedi yıl boyunca AŐtarhanit ve Kazak hanlıkları barış ve sükûnet içinde yaşar. İleriki zamanlarda Tursun Han, İmamkul han'ın güvenini yitirince, Buhara, Kırgız ve Kazak hanlıkları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkar.

Tursun Han, Er EŞim ile birleŐir. 1621'de yapılan büyük

savaşta İmamkul Han mağlup olur.

Er Eşim Han, halkını Tursun Han'a emanet eder ve Kalmakların zulmüne maruz kalan Kırgızları kurtarmak için Isıkgöl'ün doğusuna gider. Tursun han ikiyüzlülüğünü ortaya kor ve Er Eşim'in halkına zulmeder, onun eşlerini alır. Er Eşim, Kalmakları yener. Yurduna dönerken, Tursun Han'ın yaptığı hainlikleri öğrenir. Sayram'da yapılan çarpışmada Tursun H'ın'ı yenip başını keser ve İmamkul Han'a gönderir. İmamkul han, Er Eşim'e Taşkent ve Türkistan Hanlığını verir. Eşim Han, 1628'de vefat edince yerine Abılay Han geçer.

Er Eşim'in destani hayatı da şöyledir:

Tügöl Bayın Talas, Aşmara, Merke bölgelerine yayılan sayısız hayvanı vardır. Er Eşim, bu hayvanları çalarsa da Tügöl Bay bunu umursamaz. Er Eşim, buna şaşırarakla birlikte seyisini alıp Tügöl'ün evine gider. Tügöl Bay onları güler yüzle karşılayıp konuk eder. Hatta onları uğurlarken Şarp Kula'yı da hediye olara verir. Bu arada Kalmaklar halkına zulm etmektedir. Er Eşim, yurdunu Tursun Han'a emanet edip Kalmaklara karşı sefere çıkar ve onlarla üç yıl savaşır. Nihayetinde onları yener.

Er Eşim kalmaklarla savaşırken, Tursun Han, ona ihanet eder, ettiği yemini bozar iki karısını dul ilan eder, Er Eşim'in küçük karısını kendisine alır. Yurduna dönerken bunları öğrenen Er Eşim, tüccar kılığında Tursun Han'ın şehrine gelir. Tursun Han'ın karşısına çıkıp onu öldürür ve halkını alıp yurduna geri döner.

ER SOLTONAY

Hacimli destanlardandır. En eski anlatma Süyorkul Abdırâhmanov'a aittir. Süyorkul, 1898 yılında Talas'ın Manas köyünde doğmuştur. Süyorkul'un babası Abdırâhman masallara yeteneği olan, söz ustası biridir. Abdırâhman'ın, Er Soltonoy'u birkaç gece anlattığı söylenir. Süyorkul'un çocukluğu yoksulluk ve azaplık yaparak geçmiştir. Ancak şairlik istidadını geliştirir ve öğretmenlik yapar. II. Dünya Savaşı sırasında demir fabrikasında işçi olarak girer. 1930 yıllarından itibaren şiir yazmaya başlayan Süyorkul'un Er Soltonoy destanını tanzim etmesinden sonra ünü artar.

Er Soltonoy destanında olaylar XVIII yüzyılda geçer. XIV yüzyılın sonunda Kalmaklar, Orta Asya'da yaşayan halkların çoğunu baş eğdirip, devamlı halka zulmederler. Halk sonunda isyan eder.

Halkın fantezisinde yaratılan halk kahramanları ateşte yanmazlar ve ok geçmez. Er Soltonoy destanında bu fikir, Temirkan ile Bolotkan'ı Kalmak hanı Uyulkan tutsak düşen kahramanları her türlü hakaretler ile öldürememesiyle ispat edilmektedir.

Er Soltonoy destanının en mühim olayı Kalmak baskıncılarıyla savaş olaylarından başka iç düşmanlarla ilgili iç kavgaları da anlatılmaktadır.

Destanın önde gelen kahramanları Soltonoy Şabeklerin Talas bölgesinde XVIII. yüzyılda yaşayan tarihî bir insan olduğunu söylemektedirler. Fakat bizim için onlar halkın edebî kahramanının seviyesine yükselttiği sözlü halk ürünlerinin eşmetinlerinde olaylar değişik şekildedir.

Bunlar gibi, Er Soltonoy destanına Soltonoy, konu olarak daha sonra girdiği görülmektedir. Bu bakımdan destan her ne kadar “Er Soltonoy” olarak bilinse de olaylar Temirkan ile Bolotkan’ın etrafında geçer. Soltonoy ise, Temirkan ile Bolotkan’ın iyi askerlerinden biri olarak görünür. Destanda Kalmak ve Kırgız halkının çarpışması ön plandadır.

Destan iki bölümden ibarettir. Birinci bölümü halk kahramanları; Temirkan, Bolotkan’ın doğması ve onların düşmanlarını Kırgız yerinden kovmaları. Buna sinirlenen Kalmak hanı Uyu’l’un adam gönderip kandırarak iki kahramanı yakalaması ve onların tekrar halkına dönmesi anlatılır. İkinci bölüm de ise zindandan kaçan kahramanların adam toplayıp Uyulkan’ı yakalamalarına yer verilir.

Er Soltonoy destanının özeti şöyledir:

Eski geçmişte Kırgız halkının Temirkan ve Bolotkan adlı ünlü iki kahramanı vardır. Bunlar ilk ataları Canış ve Bayış’tır. Bayış’ın en küçük oğlu Cangazı, odun oğlu Barman, Barman’dan Colborskan, ondan da Temirkan olur. Çocuk doğduğunun yirminci gün güler, iki ay sonra oturur. Üçüncü ayda emekler, dördüncü ayda salınarak yürür. Kısa sürede gürbüzleşir, sekiz yaşındaki bir delikanlı gibi olur. Dokuz ay sonra konuşmaya başlar, akli on yaşındaki bir çocuğun akli gibi olur. Dört yaşında halk arasında önde gelen şarkıcı ve komuzcu olur.

Temirkan dört yaşına geldiğinde Colborskan’ın eşi Gülaypa yine hamile kalır. Kartal etine aşerir. Yine erkek doğurur. Ona da Bolotkan adı verilir. Bolotkan’da kısa zamanda yürür, konuşur, ağabeyi gibi şarkı söyler, komuz çalmaya başlar. Alp yapılı, heybetli, kalın bilekli, cesur biri olur.

On dört yaşındaki Temirkan ve on yaşındaki Bolotkan,

birgün babaları Colborskan'nın huzuruna gelip Çüy ve Talas'ın, Kalmaklar'a ait olmadığını, burada yaşamının kendi hakları olduğunu bu yüzden onlarla savaşmak isteklerini söylerler. Colborskan onları bu fikrinden vazgeçirmeye çalışır ve şunları der:

“Kurban olası oğullarım, Kalmaklar' karşı gelmeyin. Ganimet elde edeceğim diye eceliniz gelmeden önce ölmeyin. Boş yere tavuk gibi ezilmeyin. Yaramaz büyüdünüz, güçlüsünüz, daha gençsiniz, savaşacak halde değilsiniz şimdilik, Kalmaklarda birçok alp var, ata binmeden savaşanlar var, Kalman adlı bir pehlivan var, dağ bozan dokuz pehlivan var, yabani domuz gibi saldıran Kalmaklar var, ırgat atan askerleri var, dev gibi olanları var, ben onları bilirim, söylediklerim yalan değildir, elleri çınar ağacı kadar olan Kıl Çaynar, Kılçağ, Terisken adlı pehlivanlar var, birçoğunu mahvetmiştir, her yıl sürü sürü at çalar, her yıl büyük ganimetler elde eder, çetinliği bakımından eşi olmayan Kıyır Baatır adlı birisi var, tabipleri, otacıları, ustaları, büyücüleri var. Yapmayın çocuklar, istediklerin bir oyun mudur sanki? Yirmi yaşını doldurduğunuz zaman savaş başlatırsınız”.

Bütün bu sözlerine rağmen çocukları fikirlerinden vazgeçiremez. Ancak güçlerini halkın önünde denerse gitmelerine izin vereceğini söyler. Çocuklar kabul eder.

Colborskan ortalığa iki kalın demir çubuk getirtir, çocuklarına bunları bükmelerini söyler. Temirkan o çubuklardan birini alır, üçüncü denemesinde bükür. Bolotkan, demiri eline alır almaz bükür. Bunu gören Colborskan ve halk, çocukların gücüne hayran kalır. Bir yıl sonra Temirkan altında doru bir at, Bolotkan da lekeli bir ala at alır. Bolotkan'ın gücüyle bir çınar ağacını kökleriyle sökecer hale gelir.

Bir gün Temirkan ve Bolotkan babaları Colborskan ve

arkadaşı ihtiyar Karatal ile müşavere ederler.

Temirkan, Kırgız beylerine bir mektup yazıp Kalmaklara isyan etmenin vaktinin geldiğini ve toparlanmaları gerektiğini söyler. Bu beyler; Kıtay ve Bağış kavminden Dörkönöy ve Bayserke kahramanlar, Ceti uuru kavminden kahraman Soňkol, Beren kavminden Berdike, Kolpoç kavminden Telgara, Kuşçu'dan Soltonoy ve Şabek Baatırlar, Solto kavminden Sooronoy Batır, Sayak kavminden Aşırbek, Kıpçak kavminden Kırgıy ve Bürküt, Sarbağış ve Bugu'lardan Alp Kara ve Miñbay, Cüzbay, Toko ve Campa'yı. Çoñ Sabatar kavminden Çogolo Baatır, Egey Baatır, Arstanbek, Kazak halkından Kalman, Alban, Akmambet, Canay baatır, Caksımbet, Kılışbay, Köpbay, Yarmambet, Ceyrenbay Baatır, Nayzabek, Ünlü kahraman Mamakan, Cambılbay Baatır, Mirzakan, Körpöbay ile Musabay, Karagul ile Küzöbay, Özbek Kaldarkan Baatır, pehlivan Nar, Bostumbay baatır, Arslan han, Yakıpbay ile Altınkan, Kızıl kan, Usta baatır adlarında kahramanlardır. Kahramanlar altı gün içerisinde Temirkan'ın yanına Çınabat şehrine gelirler. Hepsi savaş ve birlik için ant içer.

Şoňkor adlı bir tüccar Kalmak hanı Korgoş'a, Temirkan ve Bolotkan'ın adam toplayıp üzerine geleceği haberini verir. Korgoş han, 45.000 bin kişilik bir kuvvet hazırlayıp Kögöy Han'ın saltanatına son vermeyi düşünür.

Beri taraftan Çınabat şehrinde yaşlı Karatal'ın yaşı 20 ila 35 arasında olan 3.000 yiğit toplar. Bunlara gelen kırk yiğit de dâhil olur. Karatal başta olmak üzere ordu davul ve zurna çalarak yola çıkar ve Talas vadisine gelirler. Bu arada Ketmen Töbö'de oturan Tagay Han da Kırgız ordusuna 1.000 kişilik bir kuvvet gönderir.

Kırgız kuvvetleri ile Kalmak hanı Korgoş'un askerleri karşı karşıya gelirler. Kırgızlar'dan Nayman Baatır ortaya çıkar. O gün tı, düşmana meydan okudu, kendini övdü,

onlarla dalga geçti. Oon iki pehlivanı öldürür, on beşini de bağlayıp getirir. Ertesi gün Kırgızlardan Er Mambet meydana alır. Karşısına da Kalmaklardan da her gün yarım çuval ekmek yiyen, “Yedi bin kişiye yenilmem.” diyen Kıyır Baatır çıkar. Kıyır Baatır, Er Mambet’i ikiye bölerek öldürür. Ancak Kıyır Baatır, Kırgız Şabek’e yenilir ve Kırgızlar tarafına geçer ve Kalmaklardan yiğit ister. Korgoş Han, Kıyır Baatır’ın karşısına Kutu ve Atakur’u çıkarır. Kıyır onları da yener. Daha sonra Temirkan ve Bolotkan topladığı kırk yiğit ve iki yüz Kırgız ile yedi bin Kalmak’ı kırıp geçirir. Düşman kaçar. Korgoş öldürülür. Üç gün üç gece atlarından inmeden Kalmaklarla çarpışırlar. Kalkıranı bir kısmı öldürülür, bir kısmı da kaçar.

Colborskan savaş meydanına gelir. Kamıkları yendikleri için Temirkan ve Bolotkan’a, Karatal’a ve Kırgız yiğitlerine teşekkür eder.

Bu savaşta öldürülenler içinde Ormotay adlı bir zengin de vardır. Ormotay’ın on dört yaşındaki güzel kızı Orolkan da kaçanlar içindedir. Orolkan, amcası Toskulu’ya sığınır. Orolkan Çüy’de oturan Cediger, Tülömöt adlı Kalmak hanlarına onları sevdiğini ifade eden ayrı ayrı mektuplar gönderir. Gayesi ikisini birbirine öldürtmektir. Aslında Temirkan’ı sevmektedir. Orolkan, Temirkan’a da bir mektup gönderir. Temirkan, mektup eline ulaştıktan sonra Er Kıyır, Soltonoy, Şabek, Döñkönöy ve Çogoylor, Orolkan’ı alıp gelmek için yola çıkar.

Bu arada her ikisi de Kalmak olan Cediger ve Tülömöt 25.000’er bin kişilik kuvvetle Çüy’de karşı karşıya gelir. İki gün çarpıştıktan sonra geriye 2.000 kadar yiğit kalır.

Çınabat şehrinden Orolkan’ı alıp gelmek için yola çıkan beş yiğit, kızın bulunduğu yere gelir. Kızın bulunduğu yeri öğrenirler ve Orolkan’ı çadırını beklemekte olan on iki askeri bertaraf edip Orolkan’ı ve yanındaki on dört kızı alıp

yurtlarına geri dönerler.

Bunu haber alan Tülömöt Han, Kolon'u yanına çağırır ve 1.000 kişilik kuvvetle Orolkan'ı kurtarmasını emreder. Bütün Kalmaklar olanlara öfkelenir ve iki han düşmanlığı bırakır, Kırgızlar'a karşı birlikte hareket ederler. Cediger Han ile Tülömöt Han yirmi iki günde 58.000 kişilik bir ordu kurarlar.

Diğer taraftan yaşlı Karatal, 5.000 Kırgız askerini toplayıp talimat verir. Temirkan toplanan askerlerin başına Soltonoy'u getirir. Soltonoy, ani gece baskınıyla binlerce Kalmak'ı öldürür. Geri çekilirken pek çok ganimet alırlar.

Kırgızlar, Kılmıklar üzerine yaptıkları saldırılara sık sık devam ederler. Kıyır, yanına Soltonoy, Şabek, Berdike, Bolotkan'ı alıp kıyafet değiştirerek Kalmakların içine girerler. Han çadırına kadar giderler. Kıyır ile Şabek çadıra girip uyumakta olan Tülömöt Han'ın başını keser ve sabaha doğru yurtlarına dönerler. Bu hadiseden sonra Kalmaklar Çüyü terk etmeye başlarlar, Karkıra ve Tekes'e doğru giderler.

Cediger, 12 yaşından büyük bütün erkekleri toplattırır, toplam 25 bin kişilik bir kuvvet daha toplar. Kırgızlardan da Karatal, 10.000 kişilik bir ordu hazırlar. Yapılan savaşta Kırgızlar, Kalmakları yine mağlup edip Kalmaklar'ı Cargent'e kadar kovarlar. Herkes pek çok ganimet sahibi olur. Bu savaşta Bolotkan ve Soltonoy büyük yiğitlik gösterirler.

Kalmaklardan Noygut adlı birisi Moğolistan'daki Orgut şehrinin hanı Uyulkan'ın huzuruna çıkıp, başlarına geleni anlatır ve ondan yardım ister. Uyulkan, Cediger'i buldurur ve onu kendisine vezir yapar. Tüyünçök'ü on bin askerini başına getirir.

Bir gün Uyulkan, korkulu bir rüya görür. Rüyasını

Kırgız Molla Nakış'a yorumlatır. Molla Nakış, Kırgızların gelip şehrini alacağını söyler. Uyulkan, Molla Nakış'ı zindana attırır.

Temirkan ve Bolotkan yakalayıp getirmeleri için yiğit ister. Ancak aradan kırk beş gün geçmesine rağmen Madılbek adında yirmi üç yaşında bir yiğitten başka kimse bu işi üstlenmez. Uyulkan, Madılbek'e rahvan Boztoru adlı atı verip Talas'a gönderir.

Madılbek, meşekkatli bir yolculuktan sonra üç aylık yolu on sekiz günde kat ederek Çınabat şehrine gelir. Kırk yiğidin huzurunda kendisini tanıtır kahramanlıklarından söz eder ve Kırgızlara katılmak istediğini söyler. Temirkan ile Bolotkan, Madılbek'in yalanına inanır, yanlarına alırlar hatta emrine yirmi yiğit verir ve Beksuluu adlı bir kızla evlendirir.

Aradan bir yıl geçer. Madılbek devamlı Temirkan ile Bolotkan'ı tutsak etme yolunu arar. Sonunda, Kalmaklardan on bin at getirebileceğini, kendilerini karşılamak için kırk yiğit ile iki beyin Kara Suu, Kara Oy vadisinde olmalarını ister. Madılbek, Boztoru atına binip altı günlük bir günde geçerek Uyulkan'ın sarayına gelir. Uyulkan ona 40.000 kişilik bir ordu verir. Madılbek, Temirkan ile Bolotkan'ı tutsak etmek için yola çıkar.

Temirkan, Bolotkan, Soltonoy, Şabek ve kırk yiğit olacıklardan habersiz Madılbek'i karşılamak için belirlenen yere giderler. Orada, kırmızı içerek sarhoş olup uykuya dalarlar.

Madılbek, iki kardeşi uyandırır ve hile ile Uyulkan'dan atları alıp getirdiğini söyler.

Temirkan ile Bolotkan, Madılbek'e inanır, kırk yiğidi uyandırmadan ve kamçıdan başka silah almadan Madılbek'in yanında yola düşerler. Daha önce saklanmış

olan 5.000 asker bunlara arkadan saldırır. Temirkan ile Bolotkan her ne kadar karşı koysa da onlara tutsak olmaktan kurtulamaz.

Aradan dokuz gün geçer. Temirkan ile Bolotkan'ın arkadaşları ve kırk yiğit bunları merak eder. Hazırlıklarını yapıp on dört gün yolculuktan sonra Kalmakların 40.000 askerinin bulunduğu yere gelirler. Kalmaklar yemek yerken gece aniden on yiğit saldırıya geçer. Sayısız Kalmak öldürürler. Daha sonra kırk yiğit de on yiğide destek olarak gelir. Kırgızlar aylarca, Kalmaklarla çarpışır. 40.000 askerin 34.000'ini öldürürler. Bu arada kendileri de kayıp verirler. Bütün bunlara rağmen Temirkan ile Bolotkan'ı tutsaklıktan kurtaramadan Çınabat şehrine gelirler.

Altı bin Kalmak ile Temirkan ile Bolotkan'a bakmakla vazifeli olan Turan, iki kardeşi Uyulkan'a getirip teslim eder. Darağacı kurulur. Ne zaman asmaya kalksalar darağacı kırılır. Bu yedi kere tekrarlanır. Sonra tüfekte ateş alırlar, kurşunlar değmesine rağmen işlemez. O vakit iki kardeşi zindana atıp aç bırakma yoluna giderler. Ancak Turan gizli gizli bunları koyun eti getirerek besler.

Zindanda iki yıldır yıldır yatmakta olan Molla Nakış adında bir Kırgız daha vardır. Bunlar zindanda yedi yıl kalırlar.

Bu arada Orolkan, yedi tane alacakarga yavrusunu dokuz ay besler, onları insanın sözünden anlar hale getirir. Bir mektup yazıp onları iki kardeşin yanına gönderir. Kuşlar üç aylık yolu altı günde kat ederek Orgut şehrine gider. Mektubu Temirkan'a getirir. Temirkan, mektubu okuduktan sonra hayatta olduklarını belirten bir cevap yazar.

Diğer taraftan Kögöyhan, babası Koyoş Han'ın öcünü Colborskan'dan almaya karar verir. Ketmen Töbö'deki ağabeyi Tagay Han'a adam gönderir. Hâkimiyeti altındaki

beyleri, mütefekkirleri, zenginleri toplar. Bahadır Şoňkor, Colborskan'ı ve adamlarını sarhoş edip yakalamayı teklif eder. Kögöyhan ile Tagayhan buna razı olurlar. Planlarını başarıyla uygularlar. Ziyafete gelenleri sarhoş edip bağlarlar. Kögöyhan, Çınabat'a gidip Colborskan'ın başını kesip tacını giyer ve tahta oturur. Colborskan'ın bütün vezir, bey ve askerlerini sürgün eder. Kırk yiğidin her birinin ayaklarına demir köstek vurup ayrı şehirlere gönderir. Gülaypa'yı "Kendi babamı öldürenle evlendin." diye bütün mülkünü gasp eder, Aşırbek'e verir. Soltonoy, Şabek ve Kıyır zindana atar.

Beri taraftan Uyulkan, iki kardeşi zindandan çıkarıp şairi Şırgıy ile karşılaştırır. Temirkan, Şırgıy'ı yener. Bunun üzerine iki kardeşi serbest bırakır. Uyulkan iki kardeşe at, giysi, silah ve yiyecek verir. Şırgıy'ın da mülkünü beş katıra yükletip bunlara verip yolcu eder.

Çınabat şehrinin yeni hanı Kögöyhan, kızı Pahtıhan'ı vezirinin oğlu Samatay'a vermek ister. Halbuki Pahtıhan Samatay'la evlenmeyi istememektedir. Buna rağmen düğün hazırlıklarına başlanır.

Temirkan ile Bolotkan, ülkelerine dönerler. Aradan seneler geçtiği için yüzleri değişen bu iki kardeşi kimse tanıyamaz. Bir delikanlıya rastlarlar. Delikanlı onlara iki kardeşe şunları anlatır: "Şehrim Çınabat, babam Karatal, adım Tacıhan. Başından anlatayım, Temirkan ile Bolotkan adlı kahramanlarımız Kalmaklar'a tutsak gitmişti. Babaları Colborskan'a kendi dünürü Kögöyhan düşman oldu, kırk yiğidi bağlattı, altısar beşer ikişer ayrı şehirlere sürgün ettirdi. Temirkan ile Bolotkan'dan ayrılahı on üç yıl geçti. Kögöyhan çok ıstırap çekti, mal mülkümüzü elimizden aldı."

Temirkan ile Bolotkan Kögöyhan'ın sarayına, düğüne giderler, kendilerini tanıtırlar. Aşırbek ile Tacıhan ve 200 kahraman iki kardeşe yardıma gelir. Tutsak olan kırk yiğit

de zincirlerini koparıp Temirkan ve Bolotkan'a katılırlar. Bunu duyan diğer Kırgızlar da iki kardeşin yanına gelir. Temirkan kendine bağlı 45 şehri düşmanlardan temizler.

Beri taraftan Uyulkan, Kırgızlar'ın Çınabat şehrini yerle bir etmek için 150.000 kişilik bir ordu toplar. Temirkan da yanına askerler alıp Uyulkan'ın üzerine doğru gider. Karga sürüsü gibi gelen Kalmak ordusu, Kırgızları kuşattı. Kıyır savaş hilesiyle karşı tarafın 50.000 askerinin helak olmasını sağlar. Çarpışma başlar ve Temirkan'ın adamları 75.000 kişi daha öldürür. Uyulkan, o gece bütün eşyalarını toplayarak Orgut'a çekilir. Daha sonra yapılan teke tek mücadelelerde Kırgızlar üstün gelir. Sonunda Uyulkan, Kırgızlara baş eğer. Molla Nakış ile savaşta tutsak edilen on iki kahraman zindandan çıkarılır.

Temirkan, Kalmakların üzerine giderken geçici han olarak yetmiş altı yaşındaki Karatal'ı, birinci vezir olarak da Orolkan'ı tayin etmiştir. Aradan bir yıl geçmiştir. Onlar çınabat'ta yokken Afganistan padişahı Şah Calilhan, bütün Kırgız şehirlerini hâkimiyet altına almak ister ve Kırgızların üzerine yürür. Karatal 5.000 askerle karşılık verir. Savaş otuz beş gün sürer. Bu sırada zaferle dönen Kırgız ordusu yetmiş beş gün yoldadır. Çınabat'a gelmeye on beş günlük yolları kalmıştır. Temirkan, bir kervanbaşından ülkesindeki savaşı haber alır. Bolotkan, Soltonoy, Şabek ve kırk yiğidin yanına üç bin kişi daha katıp Karatal'a yardıma gönderir. Yeni gelen kuvvetlerle Karatal Şah Calilhan'ın askerlerini yener ve Şah Calilhan başta olmak üzere bin askeri tutsak ederler.

Arkadan yetmiş bin kişilik orduyla Temirkan gelir. Suçunu bağışlayarak Calilhan'ı vezir yapar ve memleketine gönderir. Madılbek'in de suçunu bağışlayarak kırk yiğidin arasına katar. Babası Colborskan için büyük bir ziyafet düzenler. Annesi Gülaypa'yı Molla Nakış ile evlendirir.

*Tahtına oturup Kırgız ve Afgan halklarını yönetir,
topraklarını genişletir.*

ER TABILDI

Daha çok Kırgızistan'ın güney ve kuzey bölgelerinde anlatılır. Kırgızistan'ın hem doğusunda hem batısında yaygın olarak bilinen bir destandır Halk muhayyilesinin ürünü olarak teşekkül etmiş bir destandır. Er Tabıldı destanı Kırgız halkı başından geçen zor dönemlerin izi kahramanlık mücadelesinin umut dileklerinin sureti canlı tarihi olarak halk gönlünde düşüncelerinde hayallerinde eskimeden yaşayan bütün halkı heyecanlandıran görkemliği bakımından büyük bir eserdir. Destanın önemli sayılabilecek birkaç eşmetni vardır. Bunlar Aktan Tınıbekov'un eşmetninden başka iki eşmetni daha vardır. K. Miftakov 1923 yılında Sır Derya bölgesinde yaşayan R. Dıykanbayoğlu İrisbay'dan derlenen eşmetin ve Cuma Camgırçiyev'in 1940 yılında Sovyetler Birliği Akademisi'nin vakfına verdiği eşmetindir. Bunlara Cuma Camgırçiyev ve A. Tınıbekov'un eşmetinlerini de eklemek gerekir.

T. Sıdıkbekov'un editörlüğü altında yayımlanan bu metnin orijinali bugün kayıptır. 1957 yılındaki ikinci defa yayımlanmış ve o günkü rejimden dolayı eser üzerinde millî duyguları ihtiva eden bölümlerde değişiklik yapılmıştır. Destanın 1970 yılında bir daha basılmıştır.

Er Tabıldı destanın özeti şöyledir:

Geçmiş zamanlarda Katagan adlı halkı, Kara-Too'da, altı bin aileyi idare eden Omokan adlı bir han, onun da Ormonkan ve Ermenkan adlı iki kahraman oğlu vardır. Ormonkan çocuk sahibi olmadan vefat eder. Ermenkan ise, bir Kalmak kızıyla evlenir ve ondan Kudaynazar adlı çocuğu olur.

Kudaynazar büyür. Kurnaz ve zeki biridir. Erken evlenir ve yedi çocuğu olur. Babası Ermenkan'dan ayrı yer ister. Oğullarıyla birlik olup hırsızlık yapar, insanlar öldürür. Babası defalarca ikaz ederse de ona engel olamaz. Bunun üzerine annesiyle birlikte yurttan kovar.

Ermenkan, elli yaşında gelince Noygut halkından olan Agaça adlı bir kızla evlenir. On yıl sonra, Agaça'dan Tabıldı adlı bir oğlu olur. Er Tabıldı doğduğunda bir elinde kan bir elinde irin tutarak doğar. Deprem olur. Taş yuvarlanır. Evler yıkılır. Doğurmaz kısarak yavrulayıp, doğurmaz kadın doğuruverir. Kaburga yürek titreyip bağırsakları oynayıp Kalmaklar'ın ödü patlayıp çok uzaklardaki düşmanını korkutur.

Büyük toy düzenler. Ermenkan'ın Agaça'dan bir de Karlığaç adlı kızı olur.

Tabıldı 13 yaşına geldiğinde babası vefat eder. Bunu fırsat bilen Kudaynazar gelip babasından kalan malın bir kısmını götürür. Tabıldı, on dört yaşına gelince yanına kırk yiğidi toplar. Babası için yuğ aşısı verir. Her taraftan misafirleri davet eder. Her ne kadar kötü biri ise de ağabeyi Kudaynazar'ı da düzenlediği yuğa davet eder.

Günlerden birinde Er Tabıldı hastalanır, yatağa düşer. Bunu öğrenen Kudaynazar, Çalkalmak adlı bir Kalmak'ı hırsızlık için Kara-Too'ya gönderir. Çalkalmak, Er Tabıldı'nın bütün hayvanlarını yorga yürüyüşlü atını götürür. O sırada Er Tabıldı'nın kız kardeşi Karlığaç, gördüğü rüyadan uyanarak hırsızların peşinden koşar. Er Tabıldı'nın atı Arçatoru'ya arkasından seslenir. Arçatoru, atı sahibinin sesini duyar duymaz geri koşar, diğer atlar da onu takip ederler. Karlığaç böylece, ağabeyinin atının ve diğer atları çalınmaktan kurtarır.

Er Tabıldı, ak sakallı büyüklerinden izin isteyip düşman

üstüne gider. Ermek adlı arkadaşı, çay taşının kar yağdırma özelliğini kullanarak düşmanların yolunu kapattırır. Çalkalmak'ın 10 000 askeri vardır. Yıllarca süren savaşta çok kan dökülür, çok kişi ölür, Er Tabıldı, arkadaşları Eldiyar, Ermek ve diğer yiğitleriyle düşmanları mağlup ederler. Savaş sonunda Çalkalmak da Er Tabıldı da yaralanırlar. Er Tabıldı da otuz iki yerinden yaralanıp kaynayan Kalmakların ortasında kalır. Bu esnada Allah deyip dua edip Arça Torun'un yelesinden yastık yaparak düşmanlarından kurtulur. Yarasından kan akarak çaresiz kaldığında saksaganın tavsiyesiyle guguğunun yuva yaptığı ağaca gelip yerleşir.

Savaş durur. Geri yurduna dönerlerken, yolda Er Tabıldı'nın yarası kötüleşir. Er Tabıldı 40 yiğitini ve Ermek'i halkından haber almak için gönderir, kendisi de Eldiyar'la yarasını iyileştirmek için Talas'ta bir ünlü tabibe Kaşgarlı Molla'ya gider. Tabib, Er Tabıldı'nın yarasını iyileştirmeye başlar. Ancak Er Tabıldı daha yarası iyileşmeden yola çıkar. Yolda yarası tekrar kötüleşir. Annesindeki kırk çeşit ottan yapılmış ilacı getirmesi için Eldiyar'ı yurduna gönderir, kendisi de bir mağarada kalır.

Er Tabıldı, düşmanlarıyla savaşırken, Kudaynazar, Er Tabıldı'nın halkına egemen olur ve Altıbay adlı oğlunu da han yapar. Halka, özellikle Er Tabıldı'nın annesine, karısına, kız kardeşine ve oğluna çok eziyet eder. Annesine koyun küttürür, karısı ve kız kardeşini de keçiye baktırır. Üstelik Er Tabıldı'nın karısı Çaçıkey'i oğlu Altıbay'ya almak ister. Eğer dediklerini yaparsa, kendisine boyun eğerse, oğlunu öldürmeyeceğini söyler. Çaçıkey kabul etmez.

Kudaynazar, bu arada, savaştan zaferle dönen Ermek'i ve kırk yiğiti hapse atar. Eldiyar yurtuna gelince olup biteni Çaçıkey'den öğrenir. Gizlice Er Tabıldı'nın annesiyle görüşür, ondan ilaç otları alıp Er Tabıldı'nın yanına geri gider. Ancak

ona olanları anlatmaz, halkın huzurlu yaşadığını söyler. Er Tabıldı, ilaçları kullandıkça, yarası günden güne iyileşmeye benzer. Sonunda tamamen iyileşince, Eldiyar, Er Tabıldı'ya yurdunda olanları, Kudaynazar'ın halkına yaptıklarını anlatır.

Er Tabıldı yola çıkar. Yolda kendisine bir yandan kuvvet toplar. Yurduna gelir. Önce gizlice hapisten kırk yiğidini ve Ermek'i kurtarırlar. Kudaynazar'ı ele geçirir . Öldüreceği sıra Kudaynazar af diler. Kendisine Çalkalmak'ın kızı Torkobek'i alabileceğini söyler. Er Tabıldı, Kudaynazar'ı başışlar. Kudaynazar, dayısı Çalkalmak'ın yanına gider, Er tabıldı için kızını ister. Çalkalmak, kendisini mağlup eden Er Tabıldı'ya kızgın olduğu için, öfkelidir ve Kudaynazar'ı affetmez. Onu yiğitlerine öldürtür.

Bunu haber alan Er Tabıldı, Çalkalmak'ın üzerine yürür. Çarpışmada Çalkalmak'ı yener ve öldürür. Kızını da arkadaşı Eldiyar'la evlendirir. Kalmak halkını kendisi idare eder. Ailesiyle hep beraber huzur hayatlarını sürdürür.

ERTÖŞTÜK

Kırgızların en eski destanlarından. Kazaklarda “Er Töştik”, Buryatlarda “Geser”, Tatarlarda “İyir Toşlig” adlarıyla da anlatılmaktadır. Er Töştük, meşhur destan kahramanı Manas’ın arkadaşı olup aslında müstakil destan olmaktan öte Manas destanı içinde anlatılan bir bölümdür. Er Töştük destanı Türk bilim adamlarınca ayrı bir destan olarak telakki edilmiştir.

Er Töştük, mitolojik ve masalımsı unsurları ihtiva eden ve sadece Kırgızlar değil, diğer Türk boyları arasında da anlatılan destandır. Töştük, üzerinde ilk duran araştırmacı Radloff’tur. “Türk Halklarının Edebiyat Örnekleri” adındaki ünlü çalışmasının IV. cildinde Batı Sibiry Tatarlarının “İir Toşlık” masalını, V. cildinde de Kırgızların arkaik kahramanlık destanını yayınlamış, iki metnin karşılaştırmasını yapmıştır. Daha sonra G. N. Potanin, Buryat ilim adamı M. N. Hangalov, Sovyetlerden P. A. Falev ile V. M. Jirmunskiy gibi kişilerin bu konuda mesai yaptıklarını bilmekteyiz.

Kırgızlardan C. Camgırçioğlu, I. Şamenoğlu, I. Abdırähmanoğlu, C. Kazakbayoğlu’nun el yazmalar fonuna teslim ettikleri materyaller nesir şeklinde söylenmiş masallar olup Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde yaşayan boylardan derlenmiştir.

Destanın dört eşmetni vardır. Bunlar; İbray Abdırähmanov’un derlediği Sayakbay Karalayev eşmetni (1937), Surançiyev Kalça eşmetni (1942), “Köçpösbay” adıyla İymanbek Şamenoğlu’nun derlediği eşmetin (1949), Düyşömbiyev Mırza’nın “Eleman Baydın Er Töştük” adıyla yayımladığı eşmetinlerdir(1957). Destan üzerinde Kırgız

bilim adamlarından C. Taştemirov, S. Musayev, B. Kebekova, E. Abdullayev çalışmışlardır. Karalayev eşmetni 16559 dizeden oluşmaktadır.

Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş birbirini tamamlayan üç destan halindedir. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Manas-Semetey-Seytek, Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek bu neviden destanlardır.

Er Töştük, doğması, hızlı büyümesi, zekâsı, güçlü ve iradeli olması, girdiği her işin üstesinden gelmesi destan kahramanlarındaki özelliklere sahip birisidir. 12 yaşında herkesi dövebilen, koyun gibi kesen biri olarak takdim edilir.

Destanın özeti şöyledir:

Kırgızlarda Kökötöy'ün yaş töreni olur. Bu törene bütün dünya halkları davetli olur. Törende çeşitli oyunlar oynanır. Oyunlardan güreşte kim birinci olursa ona büyük bir ödül verilecektir. Bunu duyan bütün halklar kendi pehlivanlarını güreşe hazırlarlar. Bunların arasında dev gibi olan ve herkesin kendisinden çekindiği Kalkmak pehlivanı Han Coloy da vardır.

Kırgız Hanı Manas, yiğitlerini toplar ve onlara Coloy'un karşısına çıkıp onu yenmelerini söyler. Ancak hiç birisi bu teklifi kabul etmez. Manas aynı teklifi Er Töştük'e yapar. Er Töştük de yer altından yeni çıktığını, henüz sağlıklı olmadığını söyler. Sonunda, Coloy'un karşısına Kırgız Koşoy çıkar ve onu yener.

Kırgız ülkesinde çok zengin ve 8 oğlu olan Eleman diye birisi vardır. Günün birinde çocuklarının tamamı gözden kaybolur. Eleman aramadık yer bırakmaz. Günün birinde bir tarlada uyuya kalır. Rüyasında aksakallı ihtiyar Eleman'a bir alma verir eşi ile bunu yemelerini ve bir oğlunun olacağını adını da Er Töştük koymalarını söyler.

Aradan 9 ay geçer ve ihtiyarın dediği gibi bir oğlu olur. Çocuğun adını Er Töştük koyarlar. Çocuk akranlarına göre daha hızlı gelişir. On iki Yaşında köyün çocuklarını döver. Onlardan birisi kızar ve eğer yiğitse kaybolan ağabeylerini bulmasını söyler. Töştük, bunu annesine sorar ve doğru olduğunu öğrenir. Hazırlığını yapar ve 8 ağabeyini bulmak için yola çıkar. Eleman ona kırk sene yırtılmayan demirden ayakkabı, seksen semiz atın etinden yedi yıllık azık hazırlatıp yolcu eder.

Töştük'ün başından çok belalar ve sıkıntılar geçer, sonunda ağabeyleriyle karşılaşır. Onarı alıp evlerine gelirler.

Bir gün Töştük'ün aygırı kaçıp Çuk-Terek adlı bir yere gelir. Töştük, oraya gider ve Çuk-Terek'teki Peri kızı Aysalkın'la karşılaşır ve onunla nikâh kıyar.

Aysalkın'ın Er Töştük'ten gebe kalır ve dokuz aydan sonra bir erkek çocuk doğurur. Töştük, çocuğun adını Bokmurun koyar.

Birgün Aysalkın, bir fırsatını bulup Bokmurun'u alıp çocuğu olmayan Kökötöy'e getirip evlat olarak verir. Töştük ise, her şeyden habersiz eğlenip, gününü gün etmektedir.

Aradan yıllar geçer ve Eleman oğullarını evlendirmek için kız arar. Gördüğü bütün kızları beğenmez. Günün birinde bir kocakarıya rastlar. Sonra, Oruskan adlı birinin evine konuk olur. Oruskan'ın dokuz kızı vardır. Kızlarını istemek için avda olan Oruskan bekler. Oruskan, Eleman'ı ağırlar, azizler.

Eleman, Oruskan'a dokuz oğlu için, dokuz kızına talip olduğunu söyler. Bunun üzerine Oruskan şartlar ileri sürer. Şartları; yaylak ve kışlağının hayvanla doldurulması, kapılarının altına altın ve gümüş serilmesi, kapılardaki bülbüllerin birbirine uçması, yine kapıların birinin önü yağ, diğerinin önü bal gölü yapılması, birindeki balıkların

diğerine sıçramasıdır.

Eleman evine döner. Oruskan'ın şartlarını çocuklarına aktarır. Onlar, hayvanı bulabileceklerini ancak altın, gümüş, yağ ve balı temin edemeyeceklerini söylerler. O zaman Töştük ileri çıkar ve bunun kolay bir iş olduğunu söyler. Bunun için at atası boz aygırla at anası boz kısırağın Oruskan'ın yaylasında kesilmesi ve kanlarının saçılması yapmaları yeterlidir.

Er Töştük'ün dediğini yaparlar. Oruskan'ın arzuları bir bir gerçekleşir. Eleman büyük düğün yapar. Ala-Too (Ala Dağ) gibi et yığar, Ala-Göl gibi çorba yapar. Büyük bir ziyafet verir. Ziyafet kırk gün sürer. Hatta halk arasında; "Eleman'ın töreni" diye bir deyim bile oluşur. Ziyafet sonunda düğün kervanı yola koyulur. Ancak dokuz kızdan en küçüğü Kenceke; "Ben, Yolu Deve'yi, Çalkuyruğu (atı) ve Kuytu Köle'yi almadan gitmem. Kiltorko ve Gokçekez Geze'yi giymeden yola çıkmam." diye düğün kervanına katılmak istemez. Kenceke'nin arzusu yerine getirilir. Düğün kervanı bir hayli yol gittikten sonra büyük bir derya gelirler. Bir gün dinlenirler.

Eleman sabah, sabah erken kalkar, atlarını yayar ve derya kenarlarında atlara su içirirken, suda bir karaciğer görür. Buna Eleman hemen karaciğere atılarak uzun kargısını ona batırır. Karaciğerden sıvı gelmeye başlar. Eleman da deryaya girip karaciğeri tutar. O zaman, karaciğer, yedi başlı bir cadı olur. Bu, Zelmogus'tur. Zelmogus, Elaman'ı kaldırıp dövmeye, üstüne çıkıp zıplamaya başlar.

Eleman, kendisini serbest bırakması için yedi başlı cadıya; "Mağara dolu param var, sürülere yetecek arazim var, yıldı yıldı atım, develerim, sığırlarım var. Onları sana vereyim." diyerek yalvarır. Zelmogus, aldırış etmez, üzerinde zıplamaya devam eder. Eleman, bu defa sekiz oğlunu

kendisine vermeyi teklif eder. Zelmogus, onu da kabul etmez. Eleman son defa en küçük çocuğu Er Töştük'ü ona vermeyi teklif eder. Zelmogus, kabul eder ve Eleman'ı serbest bırakır. Töştük doğduğu zaman kendisiyle beraber bir sihirli kutu dünyaya gelmiştir, onu Zelmogus'a verir.

Kervan, yoluna devam eder. Bu arada Töştük, konuşma yeteneği olan atını koşturup, Cadı'nın yanına gider ve sihirli kutuyu alıp kaçar. Ancak Cadı ardına düşer. Sihir yapar ve yer yarılr. Töştük bu yarıktan düşer ve atıyla yer altında kalır. Yer altında birisi geyikten daha hızlı olan, birisi uzaklardaki sesi duyan, birisi çok uzakları görebilen ve birisi de göl suyunu yutabilen dört Mamıt'la karşılaşır ve onlarla dost olur.

Yer altının padişahı olan Kök Döö (Gök Dev)'nün üç kızı vardır ve bunlardan küçüğünün adı Kül Ayim'dir. Kül Ayim, Er Töştük'ü rüyasında görüp ona âşık olmuştur. Kül Ayim, Er Töştük'ü çoban kılığında babasının yanına hizmete sokar. Adını da Kel Çoban kor.

Kök Döö, üç kızını evlendirmek ister, kızlarının eline birer elma verir ve kimi arzu ederlerse elmayı o kişiye atmalarını söyler. Kül Ayim, elmasını çobana / Er Töştük'e atar. Kök Döö, bundan hoşlanmaz ama yine de rıza gösterir.

Kök Döö, kızlarını vermek için şartlar ileri sürer. Bunlar; doksan tene yaban eşiği sıpası getirmeleri ve kaybolan benekli kısırağın taylorını bulup getirmeleridir. Kardeşlerden ikisi bu şartları yerine getirmek isterlerse de başaramazlar. Kel Çoban'ın / Er Töştük'ün yardımıyla başarılı olurlar. Kök Döö, Kel Çoban'ın Er Töştük olduğunu öğrenir.

Er Töştük kaplan, ayı ve karınca gibi hayvanlara yardım eder. Tüylü hayvanların tüyünü alır. Yolda karşılaştığı tek gözlü devi öldürür. Aradan günler geçer. Töştük çok yollar,

çok sular geçip Urumkan'ın şehrine gelir, Urumkan'dan kızı Uzunçaç'ı kendisine vermesini ister. Han, şartlarını yerine getirirse, Uzunçaç'ı kendisine vereceğini söyler.

Urumkan'ın ilk üç şartı kendi kaplanı, pars ve ayısı karşısına Er Töştük'ün kaplan, pars, ayı ve kurt ile dövüşmesidir. Er Töştük, yanındaki tüyü yandırır, bir kaplan peyda olur ve hanın kaplanını öldürür. Aynı şekilde pars, ayı ve kurt ortaya çıkıp hanın parsını, ayısını ve kurdunu öldürür.

Urumkan, daha sonra Töştük'ün İtiçpes Gölü'ndeki kırk kulaklı kazanı getirmesini ister. Töştük, İtiçpes Gölü'ne gider. Suyu gireceği zaman, atı Çalkuyruk dile gelir. Suyu girenin öldüğünü, girmeden önce yedi gün beklemesini, bu arada suyun yüzüne köpük çıkarsa sevinmesini, şayet kan çıkarsa artık evini göremeyeceğini söyler. Töştük, atının dediğini yapar ve yedi gün bekler. Yedi gün sonunda suyun yüzünde kan peyda olur. Göl, Çalkuyruk'u yutar. Bunun üzerine Töştük, Maamıt'a gölün suyunu yutturur ve atını kurtarır. Kazanla Zelmogus'u, Kara Döö'yü, sonra da Kök Döö'yü öldürür.

Urumkan, at yarışı ister. Töştük, Maamıt sayesinde bunda da başarılı olur.

Urumkan, güreş ister, Güreşte Töştük, Urumkan'ı yener.

Urumkan sonra ok atışı ister. Töştük, bundan da galip ayrılır.

Urumkan, yere taneler saçtırıp onların toplanması ister. Töştük kısa sürede taneleri toplar.

Urumkan, son olarak kendisine ait olan kütüğü, keçeden yapılmış balta ile yarmasını ister. Töştük bunu da başarır. kazanı getirip Urumkan'a verir.

Urumkan, kızı Uzunçaç'ı Töştük'e verir. Töştük, Kül Ayim ve Uzunçaç'ı yer yüzüne çıkmak üzere yola koyulur. Bunun için dev kartal Alpkarakuş'tan yardım ister. Kartal, bunları sırtına alır ve yeryüzüne çıkarır. Yolda yiyeceği biten kartala, Er Töştük baldırından et kesip verir.

Töştük yokken yer üstünde insanları rahatsız eden Çoyunkulak'a rastlar. Onu tanımadığı için yanına alır. Ancak Çoyunkulak, Er Töştük'ü öldürüp ve iki karısını da alıp kaçar. Bu arada Alpkarakuş, Er Töştük'ü diriltir. İlk işi Çoyunkulak'ı öldürmektir. Ancak Çoyunkulak yedi canlıdır ve canları yedi kuşun içinde saklıdır. Bunu Uzunçaç'tan öğrenen Er Töştük, yedi kuşu tek tek yok eder ve böylece Çoyunkulak ölür.

Er Töştük memleketine gelir. Hamile olan ve doğurmak için yedi yıldır Er Töştük'ün gelmesini bekleyen eşi Kenceke'ye, atasına ve kardeşlerine kavuşur, birlikte mutlu olurlar.

EŞİMKUL MENEN ZUURA

1939'da Noruzbayev Cumagul tarafından yazıya geçirilmiştir. 7062 mısralık kahramanlık destanıdır. Destanın Latin alfabesiyle yazılmış tek varyantı vardır. Bu varyant da Kırgızistan'da El Yazmaları Arşivinde bulunmaktadır.

Destanın özeti şöyledir:

Karmış adında bir adam ve bu adamın Eşimkul ile Köçörbay adında iki oğlu vardır. Eşimkul'u Zuura ile evlendirir. Köçörbay'a ise bir inek vererek evini ayırır.

Aradan zaman geçer, Karmış vefat eder. Köçörbay, babasının malını zorla alır. Üç kadınla evlenir ve bu evliliklerden altı oğlu olur.

Eşimkul'un karısı Zuura kısır çıktığı için çocuğu olmaz. Üzüntüden sarılık olur. Eşimkul yardımsever birisidir ve herkese yardım eder. Kardeşi Köçörbay'a daima yardım eder, onun işlerini yapar ama o aynı şekilde davranmaz.

Eşimkul eşine danıştı ve kardeşinden bir oğlunu istemeye karar verdiler. Evlat özlemini gidermek için Köçörbay'dan bir oğlunu kendilerine evlat olarak isterler. Köçörbay aslında ağabeyi Eşimkul'u hiç sevmemektedir. Kardeşine olumsuz cevap verir. Eşimkul, çocuk için kardeşi Köçörbay'ın evine birkaç kez gidip gelir ancak bir türlü olumlu cevap alamaz. Köçörbay çocuk vermeyeceğini Eşimkul'a söyler, hatta Allah'ın ona evlat vermediğini başına kakar. Bir atı alıp götürmesini ve sütünü sağıp İçicisini söyler. Eşimkul, o zaman kardeşine beddua eder; Allah'tan onun şifasız hastalığa yakalanmasını, malını mülkünü

düşmanların talan etmesini, zindanlara düşüp bir daha çıkamamasını, malının tükenmesini diler.

Zuura ve Eşimkul; “Anamız bizi azap için doğurmuş.” diyerek Çin’e doğru yola çıkarlar. Karnını doyumadıkları kimse bırakmazlar. Bala veren mezarları gezerler. Sonra batıya doğru yola çıkarlar.

Rastladıkları bir divaneden kendisine yardım etmesini isterler. O da bu karı-kocayı yanlarına alır.

Divanenin isteği olursa yerine getirirler. Divane, Eşimkul ve Zuura’yı çocuk sahibi edeceği bahanesiyle kandırarak hizmetçi gibi kullanır. Eşimkul’u zulmederek çalıştırır ve Zuura’yı da kamçı ile döver. Eşimkul ile Zuura, ağlaşırken bir ihtiyar bunları görür. Ağlamalarının sebebini sorar, onlar da anlatır. Divanenin, doğurmayan kadınları kamçı ile döverek deli ettiğini, kocalarına iş yaptırdığını anlatır. Zuura, ihtiyardan kendisine yardım etmesini ister. İhtiyar da beş günlük yolda bir bakışı olduğunu söyler.

Bunlar divanenin yanından ayrılıp bakşıya gelirler. Bakşı da tıpkı divane gibi Eşimkul ve Zuura’ya “Size kerameti gösterip, sizi çocuğa kavuşturacağım.” diyerek onları ümitlendirir. Bunlar da inanıp bakşının yanında çalışmaya başlarlar. Ancak, bakşı da divaneden farklı davranmaz. Eşimkul ve Zuura, baskıya dayanamazlar ve bakşının yanından ayrılırlar. Bakşı onları dövdüre dövdüre köyden uzaklaştırır.

Yolda eşeğe binmiş bir ihtiyara rastlarlar. İhtiyar kendisinin derviş ve veli olmadığını, şehirde okuduğunu, insanların dertlerine deva vermeye çalıştığını söyler. Eşeğini Eşimkul’a verir. İhtiyar hekim, onlar için bir ev ayarlar ve Zuura’ya ilaç verip üç ay dışarı çıkmasını yasaklar. Sonunda Zuura tanrının hikmetiyle hamile kalır ve bir gece yarısı doğum sancıları başlar. Tabib gelir doğumu yaptırır.

Zuura'nın bir oğlu olur ve çocuğun saçları altın rengindedir. Doğumdan üç gün sonra Eşimkul ve Zuura hekimden çocuklarına ad koymasını isterler. O da çocuğun adını Altın Kökül Genç Aydar koyar ve bunları memleketlerine yolcu eder. Karı ve koca çocuklarını alıp memleketlerine doğru yola çıkarlar. Gece gündüz demeden giderek memleketlerine varırlar.

Eşimkul ve Zuura'yı görenler, karı kocanın geldiğini tüm köye haber verirler.

Bu süre içinde Eşimkul'un kardeşi Köçörbay'ın sürüsüne kırgın girer. Malına sürüsüne gelen bu kırgından sonra Köçörbay'ın tek bir malı kalmaz. Köye hâkim olan grip salgını nedeniyle Köçörbay'ın altı çocuğundan beşi ölür. Köçörbay abisine söylediklerinden ve yaptıklarından çok pişman olur.

Köçörbay, ağabey ve yengesinin köye geri geldiğini öğrenerek abisini karşılamak için onların yanına gelir. Köçörbay'a dargın olan Eşimkul, bunu kendisine söyler.

Halk, Eşimkul ve Zuura ile çocuğun başına toplanarak dua ederler. Çocuğa bakmağa gelenler, eli boş gelmezler ve kuzu ve oğlak getirirler. Bir yıla kalmadan getirilen hayvanlardan sürü oluşur. Eşimkul zengin olur. Aradan yıllar geçer Kökül, on üç yaşına girer ve yakışıklı bir yiğit olur. Güreşte kimse sırtını yere getiremez. On altı yaşına geldiğinde al renk giyen kızlara gönlü akar.

Er Kökül, evinden ayrılarak dağda yaşamaya başlar ve haftada bir gün ailesini görmeye gelir. Günlerden bir gün yine dağdan ayrılp köyüne gitmek için yola çıkar. Yolda, aksakallı bir ihtiyara rastlar. Onu nereli olduğunu, buralarda niçin gezdiğini sorar. İhtiyar, Türkistan'da çok yer gezdiğini anlatır. İhtiyar, Er Kökül'e altı kapılı memleketi olan Temirkan'dan söz eder. Orada, kimsenin beş edemediği

bir yiğit, on iki but yiyen güçlü dev ve 6 günde bir adamın kanını içen oğlu Kan İçici Karaç vardır, Temirkan, bu güçlü erleri kim yenerse, güzel kızı Aruuke'yi ona verecektir.

Bunları ihtiyardan öğrenen Er Kökül yola çıkar, yedi günde Temirkan'ın şehrine ulaşır. Şehre girince bir grup insanla karşılaşır. Onlar, Er kökül'e niçin buraya geldiğini sorarlar, o da Temirkan'ın yiğitlerini yenmeye geldiğini söyler. Onlar vaz geçirmek isterlerse de Er Kökül kararlıdır, o yiğitlerin nerede olduğunu sorar. Bir ihtiyar, Kan İçici'nin Kök Özön'ün kıyısında yaşadığını söyler. Er Kökül, Kan İçici'nin bulunduğu yere doğru yola çıkar. Yaklaşınca Kan İçici, Er Kökül'ün yolunu keser, atı Sur Koyon'u bir kavağa bağlar ve Gök Özön'ün kıyısında 9 yolun ağzında iki yiğit kapışır. Uzun süre çekişirler. Kan İçici'nin Er Kökül'e gücü yetmez. İkisi, Gök Özön'ün bataklığında 6 gün güreşirler. En sonunda Kan İçici, gücü tükenerek devrilir. Er Kökül, Kan İçici'yi tam öldürecekken Kan İçici aman diler. Er Kökül, sen nasıl çocukların kanlarını içersin seni öldüreceğim diyerek Kan İçici'yi dinlemez. Kan İçici; "Sur Koyon gibi cins atımı ve kız kardeşi Aruuke'yi sana vereyim, yeter ki beni öldürme." diyerek Er Kökül'den aman diler. Er Kökül, Kan İçici'yi dinlemeden iyice hırslanıp Kan İçici'nin hançerini çekip girtlağına dayayıp öldürür.

Er Kökül, Kan İçici'yi öldürdükten sonra Kan İçici'nin kılıcını, tüfeğini ve atı Sur Koyon'u kendine alır. Bu hadiseden sonra ünü her tarafa yayılır. Sur Koyon'a binip Temirkan'ın kaldığı yere gider. Temirkan'a Kan İçici'yi öldürdüğünü, Aruuke'yi almayı hak ettiğini söyler. Temirkan, hiddetlenip Er Kökül'ü yakalamalarını emreder. Er Kökül, saldırıp halkı dağıtır, altı günde 6.000'den fazla adamın başını keser.

Temirkan, bunun üzerine uyuduğunda on iki gün uyanmayan devin yanına gider, başından geçenleri devine

anlatır. Devden, Kan İçici'nin ve halkının öcünü almasını ister.

On iki but et yiyen dev, Er Kökül'ün karşısına çıkar ve öfkeli vaziyette Er Kökül'e; attan inip kendisiyle dövüşmesini, Kaf Dağı'na kaçsa da kendisini bulabileceğini söyler. Ancak Er Kökül, devi daha fazla konuşturamaz ve kılıç darbeleriyle devi olduğu yere devirerek öldürür.

Aruuke'nin yengesi, Aruuke'nin kaldığı altı kapılı demir eve gider ve ona babası Temirkan'ın yanına gitmesini söyler. Aruuke, kırk kızı peşine takarak şehre babasının yanına gider. Temirkan, bütün olanları kızı Aruuke'ye anlatır. Aruuke, düşmanın isteğini sorar, o da Er Kökül'ün isteğini söyler.

Aruuke, kırk kızı yanına alarak Er Kökül'ün yanına varır, Er Kökül'den halkını ve babasını rahat bırakmasını ister.

Er Kökül, kararlıdır ve kendisini almadan dediğini yerine getirmeyeceğini bildirir. Aruuke, şehre geri dönerek babasının huzuruna çıkar, kendisinin de bu genç yiğitte gönlü olduğunu, Kan İçici'nin öldüğünü duyan Kıtay'ın yurduna baskın yapabileceğini babasına söyler. Babası bunun üzerine ikna olur ve Aruuke'yi bu genç yiğide vermeyi kabul eder.

Er Kökül, Temirkan'dan iki gün içinde kızı Aruuke'yi kendisine göndermesini ister. Gelin haberci Temirkan'ın yanına varıp Er Kökül'ün sabırsızlandığını bir an evvel kızını göndermesini istediğini Temirkan'a bildirir. Temirkan, mecburen Er Kökül'ün dediğini yapar ve Aruuke'nin yanına iki güzel kız katıp Er Kökül'e gönderir. Artık onu oğlu olarak kabul eder.

Er Kökül, Aruuke'yi çeyizleriyle birlikte alarak yola çıkar. Aruuke'nin yanına babası on beş gelin ve on yiğit

katar. Er K k l, Beş gün yolculuktan sonra memleketine döner.

Bütün köy halkı Er k k l' n gelin getirdiğini öğrenince gelini görmek için meydanda toplanır. Eşimkul, büyük bir eğlence düzenler. Eğlence 6 gün sürer. Eğlence sonrası on beş gelin ve on yiğit Temirkan'ın memleketine döner.

Er K k l'  görenler, onun yiğitliğini takdir ederler ve överler. Er K k l kendi köyünü düşmanlardan korur. Kötü niyetli insanların hiçbiri K k l' n köyüne yaklaşamaz. Eşimkul ve Zuura'nın nice zorlu emeklerden sonra kavuştuğu oğulları Er K k l, anne ve babasının emeğini boşa çıkarmaz. Aruuke, Er K k l için iyi bir eş, Eşimkul ve Zuura için iyi bir gelin olur.

GAOZ HAN

Manzum olup 3424 dizedir. Kahramanlığın öp planda olduğu hikâye masalımsı özellikleriyle dikkat çeker.

Türkiye’de yayımı ilk defa 2012 yılında, Zekeriya Karadavut tarafından gerçekleştirilmiştir. Karadavut’un çalışması Suale Egimbaeva’nın eserine dayanmaktadır.

Destanın özeti şöyledir:

Gaoz ile Kör Uulu 40 er ile ava gider. Gaoz Han gördüğü kuşu avlamak ister, fakat kuş uçar, Gaoz peşinden gider. 5 gün kadar kovalar, o sırada bir adamla, yanında güzeller güzeli bir kız görür. Bu kız Peri ülkesinde Akmar Padişahı’nın kızıdır. Gaoz, kıza âşık olur. Ancak kız, babasının kendisini insanoğluna vermeyeceğini söyler ve bir ak kuğu olur, uçar, gider. Gaoz, onu aramaya koyulur. Bir köye gider ve rastladığı evde bir hasta ölmek üzeredir ve etrafında 150 kız bulunur. Gaoz’u gören kızlar, ona hayran kalırlar. Orası Ernazar’ın ülkesidir. Ernazar’ın kadeşi Gaoz’a âşık olur. Padişah Ernazar ortada görünmez ve onun Kökki adındaki Kızılbaş hanının güzeller güzeli Cıldız Han adında bir kızı vardır. Bu kız rüyasında evleneceği kişinin at yarıştırdığı kendisini aldığını görür. Han, yarışı kim kazanırsa kızını ona vereceğini söyler. Bunun üzerine yarış yapılır ve ülkede herkes yarış meydanına gider.

Gaoz’un aklına peri kızı gelmez, Cıldız Han’i almak için yola koyulur. Gaoz tanınmamak için kılık değiştirir. Yarışta Gaoz, Ernazar’a kendini tanıtır, dost olurlar. Yarışı Gaoz kazanır, Cıldız Han ile evlenir.

Birgün Gaoz’un aklına peri kızı gelir, onu aklından çıkaramaz. Bunu Cıldız Han’a anlatır. Cıldız Han, peri kızının her hafta yanına geldiğini söyler. Bir plan yaparlar. Gaoz sandığın içine saklanır. Peri kızı gelir. Bunlar yüzyüze gelirler ve evlenirler.

Birgün peri kızı yurduna döner. Gitmeden önce bir saç telini Gaoz'a verir ve onu tutuşturup ateşe atınca hemen geleceğini söyleyip gider.

Bu arada 40 cariyenin içinden bir kız da Gaoz'a âşık olur. Gaoz bu kızı kovar. Bunun üzerine kız, Cıldız Ay'ın babasına, kızının bir insanla evlendiğini söyler. Bunu duyan Cıldız Ay, Gaoz'a savaş açar. Gaoz, Cıldız Ay'ı da alır ve kaçır. Ardından gelen düşmanla savaşır, yaralanır. Gaoz'un atı bu duruma üzülür, gözünden yaş döker.

Ernazar, rüyasında dostunu kanlar içinde görür. Bunun üzerine 100 yiğitle yola koyulur. Düşmanla savaşır. Cıldız ile Ernazar, peri kızının saçını yakıp ateşe atarlar. 40 kızla birlikte gökten altın taht ile iner. Ala Too taşlarını periler başlarına vurunca düşman askerleri yok olur. Perilerden tabip olanlar Gaoz'u iyileştirir. Ernazar, 40 gün düğün yapar. Kardeşi Zeynepkülü de Gaoz'a verir. Gaoz, babasının yanına gitmek ister. Ernazar da halkını toplar Kör Uulu'nun yaşadığı yere giderler. 7 yıl sonra oğlunu gören babası sevinir, büyük bir düğün yapar.

GULGAAKI

Hem nazım hem de mensur olarak anlatılmaktadır. Gülgaakı destanı, Kız Saykal, Canıl Mırza, Kız Darıka, Barçın ve Kuyalı gibi diğer Kırgız epik eserlerinde de karşımıza çıkan kahraman kız motifini ihtiva eden destandır.

Kırgız Milli İlim Akademisi'nin Manas Vakfı'nın Milli Medeniyet Merkezi'nin el yazma bölümünde "Gülgaakı", "Şaamaşrap dubana Gülgaakı kızı almak için gelmesi", "Dubana Maşrap", "Gülgaakı", "Şaamaşrap-Gülgaakı" adlı el yazmaları vardır. Gazeteci Çotbay Narmirzayev 1996 yılında "Şaamaşrab beyanı" adlı eser yazmıştır.

Kasımbek Seydakmatov, 1983 yılında Mart ayında derlemesini yapıp el yazmalarını teslim etmiştir. Getirilen el yazılarında rol alan sabit, benzeri olay-Şaamaşrab'ın Gülgaakı'nı severek, Kontaacı'ya çoban olarak kızı kendi dinine çekip, evlenirler. K. Seydakmetov topladığı efsane ile I. Beyşekeev'den yazılan nüshasında Gülgaakı vücuduna sürdüğü yağı sayesinde hamile kalır. Bir erkekle beraber olmadan hamile kalma motifi, başta Türk halkları olmak üzere başka milletlerin de kültüründe karşımıza çıkan motiftir.

İkinci bir motif de kesik başını koltuğuna alıp gitme motifidir. Bu motif, Gülgaakı ile ilgili olarak, sadece Kasımbek Seydakmatov'un anlatmasında karşımıza çıkmaktadır. Burada Maşrap Dubana, kirli eli ve ayağı ile hanın evine girdiği için başı kesilir. Yerdeki başını koltuğuna alarak vatanına doğru yola çıkar.

Bir diğer motif de ölümsüzlük, erenlere kavuşma

motifidir. Maşrap öldükten 7 gün sonra şehre 9 tane derviş gelir. Şaamaşrap öldü haberini alıp gelenler, sinirlenerek; “Niye yalan söylüyorsunuz. Biz Şaamaşrap’ı Gerat çölünde heykelini dikip, köpeğini de alıp, Mekke’ye giderken kendi gözümüzle gördük.” derler. Bunu duyan Vezir, Maşrap’ın mezarlığına gidip, mezarının kible yönü açık olup, içinin de boş olduğunu görür.

Epik eserlerde sıkça karşımıza çıkan destan kahramanına yardımcı olan at, köpek ve kuş gibi hayvan kahraman motifi bu destanda da vardır. Gülgaaki’nın bir papağanı, Gülcigit’in de bir köpeği ve çok iyi koşan hünerli bir atı vardır.

Pek çok eşmetin içinde destan seviyesine olanı, Oruzbay Urmambetov’un anlatımıdır. Bu anlatma 1969’da kitap olarak yayımlanmıştır. O. Urmambetov, 1927’de Isık Göl ilçesinin, Karal-Döbö köyünde doğmuş; 1980 yılında vefat etmiştir. Bildiği ve anlattığı destanlar arasında Seyitbek, Semetey, Kurmanbek, Coodarbeşim, Gülgaaki, Seyitbek, Canış-Bayış ve Kız Saykal destanları da vardır.

Destandaki Şaamaşrap, bir evliya tipidir. Gülgaaki, Şaamaşrap sayesinde Müslüman olmuştur.

Özbek halkının XVII yüzyılda yaşamış olan Babarhin Maşrap, sadece Özbekler arasında değil Tajik, Kazak, Kırgız, Uygur, Tatarların da tanıdığı büyük bir şairdir. Maşrap, muhtemelen Kırgızlar arasında da yaşamıştır.

Destanın özeti şöyledir:

Kalmakların başında Karpık adlı bir han vardır. Karpık’ın Bakamancı ve Kontaacı isimli iki oğlu vardır. Her türlü çareye başvurmasına rağmen 60 yaşına kadar çocuğu olmayan Köntaacı’nın eşi Ayım (Ayımkan)’dan bir kızı olur. Çocuk, adak sırasında söz verildiği üzere yedi gün boyunca kimseye gösterilmiyor. İsim koymak için insanlar toplanır.

Bir ermiş ihtiyar, çocuğa Gülgaaki adını koyar. “Gaaki” sadece kışın açan ve her derde deva olan bir çiçektir.

Gülgaaki, kısa zamanda serpilip büyür, güzel bir kız olur. Babası onu yönetici olacak şekilde yetiştirir. Gün gelir Gülgaaki'nın babası Köntacı vefat eder.

Gülgaaki babasının yerine geçir, babasından aldığı terbiye ve bilgisiyle halkını yönetmeye başlar. Bir gün halkını toplayarak insanları ve ülke topraklarını tanımak, görmek için seyahate çıkmak istediğini söyler. Birçok yeri dolaşır. İlk Kırgızlar yaşadığı bölgeye gelir. Katagan'ın Tursun Han ile tanışır. Tursun'un eşi, Gülgaaki'nın teyzesidir.

Tursun Han, onu saygı, sevgiyle misafir eder ve yola çıkarlar. Sonra Kaşkar'a giderler. Babasını gören Kaşkar hanı Kaldar Han da Gülgaaki'yı sıcak karşılar. Gülgaaki, Kaşkar'dan Çin'e gider. Çin hana Kılçan'a mektup gönderir. Kılçan Gülgaaki'nın heyetini karşılar. Çin'e gider, oradaki insanların çalışmalarını ve gayretlerini görür. Gördüklerini halkına uygulamayı düşünür.

Gulgaaki, on sekiz yaşına gelir. Gerek güzelliğini gerekse diğer üstün vasıflarını duyan insanlar ona âşık olur, eş olarak kendisine almak isterler. Her taraftan ona âşık kişiler gelir. Onların içinde bir de Şaamaşrap adlı biri de vardır. Şaamaşrap, kopuz çalarak Gülgaaki'ya olan aşkını dile getirir. Kız, onu denemek için eline sopa verip deve güttürür. Şaamaşrap'ın geze geze tabanları şişer. Gulgaaki, onu gözetlemek birgün kırk yiğit kızı yanına alarak Şaamaşrap'ı görmeye gider ve ona kendisinin dengi olmadığını söyler. Aşkına karşılık göremeyen Şaamaşrap, bunun üzerine uçurumdan kendini atar.

Gulgaak'ı sevenlerin sayısı artar. Gülgaaki, kendisini almaya niyetli olanların her birine bir şart ileri sürer. Başaramayanların başını keseceğini söyler. Gulgaaki ile

evlenmek isteyenlerin birisi de Acimuuluk'tur. Ancak, Gülgaaki onu da sevmez ve halledilmesi zor olan üç şart ileri sürer. Ona der ki: "Sarı-Oy denilen yere sandık büyüklüğündeki taşlarla çok büyük bir ağıl yapıp buraya sayısız at sığdıracaksın; düğün için çam ağaçlarını kesip dağ gibi odun yığacaksın; Son-Göl adlı gölün beri kıyısından diğer kıyısına yüzerek geçeceksin."

Acimuuluk, bu şartlardan ikisini yerine getirir, fakat son şartı yerine getirirken Son-Göl'den geçerken boğulur ve ölür.

Bir zamanlar Kalmaklar, Kırgızlara baskın yapıp onların birçok toprağını ele geçirmişti. Kırgızların başındaki Bayduulat adlı han, oğlu Gülcigit'i çağırıp "Ben hayatta iken kendine iyi bir kız bul ve evlen." der.

Gülcigit ise, daha önce Kalmakların ele geçirdikleri kendi topraklarını geri almayı tasarlamaktadır. Bunun da sadece Gulgaaki ile gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Bu fikrini arkadaşı Külüstön'e söyler. Babasının duasını alıp kırk adamıyla yola çıkar ve Gulgaaki'nin atlarını kaçıtır. Gulgaaki, hırsızların kim olduğunu öğrenmek için, Gülyağı arkadaşı, Misgaaki'yi gönderir. Misgaaki, bir süre Külüstön ile tartışır. Külüstön, belki Gülgaaki'nin peşlerinden geleceği düşüncesi ile atları kaçırdıklarını söyler ve ondan özür diler. kırk adam ve kırk kadın birbirlerine gücünü ispatlamak için çarpışırlar.

Sonunda Gülgaaki, Gülcigit'e mallarını birleştirmeyi ve güçlerine güç katmayı teklif eder. Gülcigit, bu fikri kabul eder.

Gulgaaki, becerikli ustalara Gülcigit için bir saray yaptırır, akıllı kişileri toplayıp onlardan fikirler alır. Büyük bir düğün yapmayı planlar. Düğüne Kazak, Çin, Kalmak, Kırgız, Uygur'u davet eder. Son-Göl'ün civarında

davetlilerden boş yer kalmaz.

Ziyafetler veriler, at yarışları, pehlivan güreşleri yapılır, pek çok oyunlar oynanır. Kırgızlardan Gülcigit, Kalmaklardan Er Dogon çıkar ve Gülcigit, Dogon'u attan düşürerek yener. Kalmaklarda Targın isimli kurnaz bir kişi, Gülcigit'i kıskanır. Gülcigit'e yenilmeyi içine sindirmeyen Er Dogon'un yanına giderek "Gülcigit'i öldürelim ve Kalmak halkına kendimiz baş olalım." der. Daha sonra Targın, Kalmak kahramanı olan Dolu Han'ın yanına aynı şekilde fikrini ona da söyler. Dolu Han, gece yarısı binlerce atlı ile gelip ani bir baskın düzenler.

Gülcigit, Gülgaaki ile beraber düşmana karşı korlar. Büyük bir çarpışma olur. Gülgaaki, kılıcı ile Dogon'un başını keser. Bunu gören Dolu Han gürzü ile Gülgaaki'nın başına vurup yere düşürür. Gülcigit sabaha kadar tek başına düşmanla mücadele eder. Kalmaklar, habersiz yatmakta olan kırk kız ile kırk yiğidin başını keserler. Gülcigit, Targın denilen birisi tarafından öldürülür. Gülgaaki'yi ölen Gülcigit'in yanına getirirler. Bunu gören Gülgaaki, koynundan hançerini çıkarıp kendi kalbine saplar.

Destan, oç alma motifi ile sona erer. Gülcigit ve Gulgaaki'nın ölüm haberi, Bayduulat'a ulaşır ve Kazak, Kırgız kahramanları birleşerek Dolu Han ve Targın'ı öldürüp intikamlarını alırlar. Kalmaklar, kaçıp Urumçi ile Kapka'ya kadar giderler.

Gulgaaki'nın kırk kızı ile beraber Isık-Köl civarında Sari-oy isimli yerde yattığına inanılmaktadır.

GÜLDANA

Manzum olup 734 dizedir. Türkiye’de yayımı ilk defa 2012 yılında, Zekeriya Karadavut tarafından gerçekleştirilmiştir. Karadavut’un çalışması Suale Egimbaeva’nın eserine dayanmaktadır. Destanda konu olarak, halkını iyi yönetemeyen Cakıp Han’la zekasıyla ona üstün gelen vezir kızı Güldana’nın sergiledikleri işlenmiştir.

Destanın özeti şöyledir:

Gaddar Cakıp Han, halkını adaletli şekilde yönetmez, onlara zulmeder. Vezir Orun ise, onun tam tersi yönetim sergiler. Bu yüzden halk tarafından çok sevilir. Bunu fark eden Cakıp Han, vezirini cezalandırmak ister. Orun’a iki soru sorar ve 3 gün içinde doğru cevap vermezse öldüreceğini söyler. Ona; “Katı ile çok acı nedir?” diye sorar. Vezir cevabı bulabilmek için halkın içine gider, bir çare bulamaz.

Orun’un Güldana adında güzeller güzeli zeki bir kızı vardır. Sorulan bilmecenin cevabını babasına söyler. “Gönül kırıp insanı rezil etmek acıdır. Ağır yoksulluk, zamanın zorluğu ise katıdır.” der.

Orun doğruca Cakıp Han’ın huzuruna cakıp cevabı söyler. Han bilmeceyi çözen Dana’yı görmek ister. Kız, Han’ın huzuruna çıkar.

Cakıp Han, onu beğenir ve Güldana ile evlenmek ister. Veziri Orun’a kızını kendisine vermesini, 41 gün düğün yapacağını, kendisini altına gümüşe boğacağını söyler. Şayet vermezse onu öldüreceğini söyler.

Vezir çok üzülür, çaresizlik içinde kıvrılır. Güldana, babasının üzülmeye dayanamaz ve Cakıp Han’la evlenmeyi kabul eder. Ancak Cakıp Han’dan kendisine dertsiz kedersiz

bir kişi bulup getirmesini söyler. Han, Güldana'nın bu isteğini duyunca güler, alay eder. 2 ay boyunca dertsiz kişiyi arar, bir türlü bulamaz. Dana'dan öç almak ister. Kendisinin yakın bir dostunun yanına gideceğini ve vezirinin ülkeyi yönetmesini söyler. Bunun dışında vereceği, kayın kadar sağlam yapılmış, kapağı sıkıca kapatılmış, ağzına özel mühür basılmış kutunun içini altın ve gümüşle doldurmasını ister. "Bir felakete uğramazsam, iki yıla kadar döneceğim." der ve kapıda duran kısrağın, kendi aygırı gibi bir tay doğurmasını ister, atına binip gider.

Cakıp Han'ın söyledikleri Dana'nın aklını kurcalar. Avlanmaya gideceğini söyleyip babasından birkaç yiğit ister. Babası 30 yiğit verir. Güldana, kılık değiştirir, erkek kıyafeti giyer.

Pek çok yer dolaşırlar ve gide gide Cakıp Han'ın konakladığı yere ulaşırlar. Cakıp, onları misafir eder. Oynayıp eğlenirler. Âşıklar karşılaşma yaparlar. Misafirler onar onar eşleşip saz çalar, yiğitliklerini gösterirler. Cakıp Han'ın yiğitleri yenilirler, Cakıp Han, bahse altın koyar, yarış başlar ve Han yine yenilir. Atını, kaftanını kaybeden Han, mühürünü de kaybeder. Onun yorga atını götürdükleri kısrağa çektirirler. Kutuyu altın ile doldurup, ağzını mühürlerler. Han, pişman olur yalvarır. Atını, kaftanını, mühürünü geri verip oradan vedalaşıp yurtlarına varırlar.

Aradan bir yıl geçer, Cakıp Han köyüne gelir. Dana, ona kısrağı ve altın dolu kutuyu gösterince Cakıp Han onun büyü yaptığını söyler. Dana olanı biteni anlatır. Han yaptıklarından pişman olur. Cakıp Han'ın rezilliği, Dana'nın zekiliği bütün şehre yayılır.

KARAÇ – KÖKÜL

Geniş bir coğrafya içinde bilinir ve buna bağlı olarak da eşmetni fazla olan bir destandır. Manas kadar hacimli bir eserdir, ancak ya bir kısmı anlatılamamış ya da bu zamana kadar unutulmuştur. Eşmetinleri içinde önemlileri şunlardır: Talas'ta yaşayan Irsalı Bıyırmanoğlu'nun anlattığı Kaim Miftakov'un 1923 yılında Talas'ta Irsalı Bıyırmanoğlundan derlediği; 1926 yılında Nasirdin Botoy, Ömüralı Maanaoğulları tarafından Isık Göl bölgesinde yazıya geçirilen; 1966 yılında Böksö-Col köyünde yaşayan Özbekov Karınak tarafından anlatılan ve Dil Edebiyat Enstitüsü folklor heyeti üyeleri tarafından yazıya geçirilen ve 1975 yılında yayımlanan Dozu Taşmatov'un anlatmalarındır.

Rus bilim adamı V. V. Radloff da halktan Kara Kökül (Kara Kukul-Kara Kokol) masalını kaydedip, Ülgülör'ün 4 cildinde yayımlanmıştır.

Destanda, masalımsı unsurlar çok fazladır. Sözgeşi, Kökül'ün atı Ker Kulun, çok akıllı bir hayvan olup Kökül'e zor anlarında yardım eder. Düşmanlarını mağlup eden Kökül'ün onlara kötülük etmeyip tam tersine adaletli davranması ise verdiği mesaj bakımından önemli bir özelliktir.

Destanın özeti şöyledir:

Geçmiş zamanlarda Kedenbay adında koyun, inek, yıldı, keçi gibi pek çok hayvanı olan birisi vardır, ancak 90 yaşına geldiği halde Kedenbay'ın hiç çocuğu olmamıştır. Mutlu olmalarına rağmen Kedenbay ve karısının bu yüzden yüzü gülmemektedir.

Çocuk sahibi olmak için bir hayli yer-su gezerler. Kambar Ata, Oysul Ata, Zengi Baba, Çolpan Ata'ya gidip dualar ederler. Rastladıkları biri, "Sarıgül ile Karagül koyunlarınızdan bir tanesini keserseniz, dilekeleriniz gerçek olur." der ve gözden kaybolur. Onun dediğini yaparlar. Sabah olduğunda birisi gelip, kocanın koynuna beyaz elma, eşininkine ise yeşil elma bırakır gider.

Günlerden bir gün Kedenbay rüyasında karısı ve kendisini çok genç olarak görür. Yolda beraber giderken bir kaplana rastlarlar, kaplanı yanlarına alırlar. Hanımı buna hayra yorumlar ve kaplan gibi çocuklarının olacağını söyler. Sonbaharda altmış yaşına gelen karısı hamile olur. Karnındaki çocuk konuşmaya başlar. Aradan dokuz ay geçer ve Kedenbay'ın karısı oğul doğurur.

Çocuğunun doğumuna sevinen Kedenbay, büyük toy düzenler. Halka, altmış kısırak, altmış koyun sürüsü, 700 akciğer ve sarı yağ, yetmiş at yavrusu dağıtır. Toy yedi güne sürer. Toya davet edilenin hepsi toy sahiplerine ve çocuğa mutluluk dileyip dua ederler. Çocuğun adını da Kökül koyarlar. Nazar değmesin diye kimseye göstermeden büyütürler. Çocuğun dünya geldiği vakit, Kedenbay'ın yilkısının içinden Ker Boz adlı kısrağı da doğurur.

Birgün Kedenbay Tuu Çunak adlı atına binip yilkılarına bakmak için yilkıların bulunduğu yere gelir. Yilkıdaki atları tedirgin görür. O sırada su kenarında bulunan bir akciğeri fark eder. Eğilip onu alacağı sıra, akciğer, birden Kedenbay'ın sırtına fırlayıverir ve konuşur. Kedenbay'a, kendisini epey zamandan beri beklediğini ve öldüreceğini söyler. Kedenbay akciğer yalvarır. "Ne istersin, malımı, mülkümü hatta istersen karımı vereyim." der. Akciğer; "Hayır, sen ölürsen zaten onlar benim olacak." der. Bunun üzerine Kedenbay; "O zaman oğlumu al." der. Akciğer, buna çok sevinir ve onu serbest bırakır. Kedenbay, bitkin vaziyette

evine gelir. Eşi sebebini sorar, o da olup biteni anlatır.

Bunu duyan kadın, oracıkta vefat eder. Kedenbay, yer altında kimseye göstermeden büyüttüğü oğlunu, atıyla yer üstüne çıkarır, oğluna; Karahan adlı bir hanın olduğunu, onun yanına gitmesini, hanın Karaç adında yiğit bir oğlu olduğunu ve artık orada yaşamasını ve söyler. Yüzünden öper, dua edip yolcu eder.

Yalnız kalınca, çocuğundan ayrıldığına da çok üzülür. Oğlunu o şeytana vereceğine kendisinin canını verip ölmesinin şerefli bir davranış olacağını düşünür. Aradan biraz zaman geçer, Akciğer, Kedenkay'ın yanına gelir ve Karaç'ı ister. Kedenkay, onunla çarpışır, yaşlı olduğu için Akciğer, onu alt edip öldürür.

Diğer taraftan Karahan'ın oğlu Karaç, yüksek bir kuleden dürbünle etrafına bakarken kendisine doğru gelen bir atlı görür. At üstündeki, daha yedi yaşına bile gelmemiş olan Kökül'dür. Karaç, onun kaçak birisi olduğunu düşünür ve kızarak Kökül'ün bacağına bıçak vurur. Kökül, buna aldırış etmeyince, çocuğun sıradan birisi olmadığını fark eder. Çocuğu alıp evine götürür. Karahan, Kökül'ü görüp onu beğenir ve oğlunun onu affetmesini, iyileşinceye kadar bakmaları gerektiğini söyler. Karaç, kabul eder.

Karaç birgün, uyurken, bir ses duyar ve aniden uyanır. Hemen kuleye çıkar, dürbünüyle baktığında kendilerine doğru birisinin geldiğini görür. Bu, Kökül'ün babasını öldüren şeytandır. Karaç'tan çocuğu ister, Karaç vermez. İki dövüşe başlar. Karaç, Akciğer'in / Şeytan'ın iki elini keser. Şeytan canını kurtarmak için kaçır ve giderken de 4 oğlunun intikam almak için bir gün mutlaka gelip Karaç'ı öldüreceğini söyler.

Aradan yıllar geçer. Karaç, gelecek 4 düşmanı beklemektedir. Günlerden birgün dürbünle etrafa bakarken,

kendisine doğru gelen 4 atlıyı görür. Bunlar, çoktan beri beklediği düşmanlardır. Bu sırada yanına Kökül gelir ve düşmana karşı birlikte savaşacağını söyler. Şiddetli bir çarpışma olur. Uzun süren çarpışmadan sonra Karaç ve Kökül düşmanları öldürüp sevinçle evlerine dönerler.

Birgün çobanlar, altı metre uzunluğunda bir tilkinin insanlara saldırıp, onları yediği haberini getirirler. Karaç, kartalıyla tilkiyi avlamaya gider ve onu öldürmeyi başarır.

Canı sıkılan Karaç, birgün yanına Kökül'ü ve yiğitlerini alarak keklik avlamaya çıkar. Yola çıkmadan önce yengesi Kökül'e, kendi büyüttüğü bir kuşu verir ve akşam avdan dönerken önünden çıkacak tavşanın ardından bu kuşu göndermesini söyler. Karaç, Kökül ve Karaç'ın yiğitleri ormandan bir hayli besili keklik avlarlar ve pişirip yerler. Akşam olunca evlerine dönerler.

Dönüş sırasında önlerine bir tavşan çıkar. Kökül'ün aklına yengesinin verdiği kuş gelir. Kuşu, tavşanın ardından gönderir. Tavşan kaçır ve ardındaki kuşu uzaklara götürür. Kökül, ne yapacağını bir türlü karar veremez. O sırada birden atı konuşur. "O gördüğün tavşan değil, yer altında yaşayan yılan Bapay Han'ın kızıdır. İsmi Cılamış'tır. Eğer sen önündeki zorlukları geçirebilirsen o Cılamış senin eşin olacak." der. Hemen atın yelesi kanata dönüşüverir ve böylece uçarak yer altına giderler.

Bir kaç gün geçtikten sonra yer altındaki ülkeye ulaşırlar. Çok yorulan Kökül 10 gün kadar uyur. Onu uykudan atı uyandırır ve ona "Burasının yılanlar ülkesi olduğu için çok tehlikeli olduğunu, kimseye gözükmeden kızın odasına ulaşmaları gerektiğini" söyler.

O sırada Karahan, kendi oğlu olarak kabul ettiği Kökül'ün kaybolmasına kaygılanır ve her tarafı aratır, ama bir türlü Kökül'ü bulamazlar. Kökül ise Cılamış'la

evlenmiştir ve yer altında yaşamaktadır.

Kökül, birgün rüyasında yengesi Çıçan (Çaçıke)'yi görür. Yengesi ona, her yerde kendisini aradıklarını ve buna çok üzüldüklerini söyler. Rüyanın etkisinde kalan Kökül, eşine gitmek istediğini söyler. Ancak o sırada Kulanç Avcı diye bilinen birisi Cılamış'ın arkadaşı Cezbilek'i götürmüştür ve Kökül'ün Cezbilek'e kurtarması gerekmektedir.

Kulanç Avcı yer altında yaşayan yenilmez bir kahramandır. Kökül her türlü tehlikeyi göz önüne alarak Kulanç Avcı ile savaşır. İki uzun müddet mücadele eder. Kökül, çok yorgun düşer, gücü tükenir. Tam yenileceği sıra, atı ona yardım eder. Birlikte Kulanç Avcı'yı öldürüp Cezbilek'i kurtarırlar.

Kulanç Avcı'nın halkı, Kökil'den özür dilerler. Kökül de onların suçlu olmadığını söyler ve onlara adaletli davranır. Cezbilek'in annesi kızını Kökül'e evlendirir. Kökül, eşleri Cılamış ve Cezbilek'i alıp sağ salim babasının ülkesine döner. Yer üstünde de huzurlu ve mutlu bir şekilde hayatlarını sürdürürler ve yer altındakilerle de barış içinde yaşarlar.

Karaç-Kökül destanının / masalının muhtelif coğrafyalarda farklı anlatmaları vardır. Bunlardan bir kısmını kaydetmek yerinde olacaktır.

Minusin vadisinde yaşayan Baraba, Tobol Tatarlarının "Kara Kukul" masalında, 170 yaşındaki adamın bir oğlu olur.

Çocuk bir günde bir günü bir yaşa, ikinci gün iki yaşa, yedi günde yedi yaşına gelir. Ker-Kulun adlı atına biner. Birgün babası "Oyun gerek." der, çocuk hemen gider ayı ile aslana söyler. Onlar da hemen emrini yerine getirirler. Yaşlı annesi on sığırın etini pişirir, Kara Kökül hepsini yer, sonra yedi gün yedi gece uyur. On dört yaşında uyanır. Atına binip, on iki gün, on iki gece yol yürür. O anda Temir Alp'la karşılaşır. Onu öldüreceği sıra, Temir Alp aman diler ve

kızını kendisine vereceğini söyler. Kökül Temir Alp'i öldürmez ve kızı ile evlenir.

Birgün Temir Alp, Kara Kökül'ü çağırır ve Güneşin battığı yerde yaşayan ve oraya gidenin dönmediği Çoyun Alp'in üzerine gönderir. Kara Kökül, Temir Alp'in dediği yere gider. Orada kapısı olmayan dağ gibi bir saraya rastlar. O anda gürültü çıkar ve beyaz buluta binen Çoyun Alp gelir. İkisi yedi gün, yedi gece güreşirler. Sonunda Kökül Çoyun Alp'i yener. Tam öldüreceği sıra, Çoyun Alp, Kara Kökül'den aman diler. Kızını kendisine vereceğini söyler. Kökül Çoyun Alp'i alır ve onunla dostu olur.

Kara Kökül, aynı şekilde doğuda yaşayan baş edilmez bir yiğidi daha alt eder ve kızı Zubayte ile evlenir. Kara Kökül'ün çok çocuğu olur ve bir hayli yaş yaşadıktan sonra vefat eder.

KARAÇ DÖÖ

Masal olarak anlatılan bu eseri, 1939 yılında, toplam 4700 dize olarak K. Akiev şiire dönüştürülmüştür. Aslında bir masal olduğu için masal unsurlarını bünyesinde barındırmış, ancak destani nitelikler anlatım zenginleştirilmiştir. Hikâyesi Ak Döö (Dev), Kara Döö ve Kök Döö üzerine bina edilmiştir. Bu bakımdan Karaç Döö'nün Bolot ile ortak noktaları fazladır.

Eserin başlangıcında Kırgızların Narın-Kol (Alma-Ata ilinin Kegen ilçesi) , Keimpol, Üç Karkıra, Kegen, Ulan, Isık Göl'e kadar oturmaları Oyrot-Kalmaklar ile komşu olarak yaşamaları, onlar ile sürekli iç çatışmada bulunmaları konusuna yer verilir. Sonra Karaç'ın üç dev ile savaşmasına geçilir. Karaç Döö'de muhayyel unsurların çok olmakla beraber reel sahneler de az değildir. Akiev'in oluşturduğu metin halkın arzularına ve estetik kaygılarına tercümanı olacak niteliktedir.

Karaç Döö'nün özeti şöyledir:

Kalmaklar arasında birtakım olağanüstülüklerle sahip yaşlı bir kadın vardır. Üç canlı, üç başlı, dünyaya kahraman bir çocuğun geleceğini önceden bilen ve sihir hüneri olan kadın, toplum içinde diğer insanlar gibi yaşar. Kendi halkı arasında kabul görmediği için Kalmaklara sığınır. Başı 9 kat daha büyük olan Kalmak'ın pehlivanı ile evlenir. İşte o evlilikten O evlilikten Ak Döö, Kök Döö, Kara Döö doğar. Eşi vefat edince, çocukları ile tekrar Kalmaklar arasına karışır. Devlerin anası çocuklarına; "Kırgızlara sefer düzenleyin, güçlü olun." diye telkinlerde bulunur.

Kırgızlar, kuzeydeki Moğollara sınır olan bölgede

yaşamaktadır.

Kırgızları Kadan adlı bir han yönetmektedir. Onun Ablan, Suban, Kara Mergen adında üç oğlu vardır. Oygut halkından Bübüray adlı kahraman kız Kara Mergen'e meydan okur, kendisiyle yarışmak istediğini, şayet yenilirse kendisiyle evleneceğini söyler. Yarışta Kara Mergen, galip gelir. Bübüray, sözünde durur ve Kara Mergen ile evlenir. Bu evlilikten Karaç doğar. Ancak doğum sırasında Bübüray vefat eder. Dedesi Kadan Han, Karaç'ı, himayesine alır, Ulan'a gönderip herkesten gizleyerek büyütür. Ona, çok ihtimam gösterirler, çünkü Karaç, ileride Kırgızları yönetecek kahramandır. Karaç, üç yaşında ve altı yaşında ata bindiğinde atın beli kırılır. Dokuz yaşındayken ata binince, bindiği at, deveye binince bindiği deve ölür. Bu bakımdan nere giderse, yürüyerek gider. Büyük kayaları yerinden söküp kaldırır.

Diğer taraftan Ak Döö, Kara Döö ve Kök Döö'nün anneleri olan yaşlı kadın, Kadan Han'ın oğlu Kara Mergen'den Karaç'ın doğacağını öğrenir ve onu öldürmek ister. Kırgızların arasında dolaşır ancak Karaç'ın izin bulamaz. Çünkü Kadan, bunu hissetmiş, kendisine tabi 50 evi toplayıp 12 dereyi geçirip uzak bir yeri iskân edinir.

Ancak savaş kaçınılmaz olur. Kırgızlarla evler karşılaşır. Kadan Han, on iki deveye okları yükleyip, çok sayıda olan düşmana karşı çıkar ve hepsini de kazanır. Ak Döö, yaralanır ve ordusu dağılır. Ancak Dööler, okları biten Karaç'ın babası Kara Mergen'i savaş meydanında öldürürler. Kırgızlar mağlup olurlar. Dööler, Kırgızların malını mülkünü talan ederler, gençlerini esir alırlar.

Bu sıralarda Karaç on beş yaşına gelmiştir. Güçlü bahadır olur. 40 tenceredeki kımızı içer, on iki atın etini yer. Olanlar karşısında Ak Döö, Kara Döö ve Kök Döö'den intikam almaya karar verir.

Kadan Han, Karaç'a at aratır. Şair Abılbay'ı ve Töböy'ü Andijan'da yaşayan, soyu Kıpçak olan Köküm'ün oğlu Agulbek'e gönderir. Abılbay ve Töböy yanına on iki kişi ve bol miktarda altın gümüş alıp yola çıkar. Kafile Kırgız, Kıpçak, Özbek, Türkmen elini hatkta Çamlıbel'i dolaşırlarsa da Karaç'a layık atı bulamazlar. Karaç onları kırk yol üzerinde bekler. Susuz kalır. Dağlar çöl olur, her taraf kuraklaşır.

Bu arada, Kök Döö, Andijanlı Agulbek Han'ın kızı Zulayka'yı eş olarak alır. Kök Döö, Zulayka'yı, Orçun Han'ın kızı Ay Kamış'ı zindana atar. Tırgot'u kılıçla öldürüp kızı Kardıgaç'ı köle yapar. Kardeşi Ak Döö de Orçun Han'ın Aykamış'ı kendisine eş alır. Ay Kamış'in yanakları nar gibi, gözü ve kaşları kalem çekmiş gibi, saçları ipek dişleri gümüş gibi ay gibi parlak yürüyüşü peri kızı gibidir.

Ak Döö, kızın iki ağabeyini öldürüp, babasının zindana attıktan sonra kendisine eş olarak almıştır. Döölerin eşleri her ne kadar onlarla evli olsalar da içlerindeki kin ve düşmanlık bir türlü gitmemiştir. Tek düşünceleri eşlerinin ölmeleri ve asıl memleketlerine gitmeleridir.

Karaç, Kök Döö'nün bulunduğu yere gelir. Orada Zulayka ile görüşür. Kök Döö kolay kolay yenilmeyen bir pehlivandır. Zulayka, Karaç'a eşinin kolay kolay öldürülememesinin sırrını söyler. Bunlara vakıf olan Karaç, uzun mücadele sonunda, Kök Döö'ye diz çöktürür ve kılıcı ile başını keser. Karaç, Ak Köö'yü, Kök Döö'yü ve Kara Döö'yü öldürüp babası Kara Mergen'nin ve kavminin intikamını alır. Zulayka'yı, Ay Kamış'ı, Karlıgaç'ı ve esir olan soydaşlarını zindandan kurtarır. Herkese Döölerden aldığı malı mülkü dağıtır.

KARAGUL BOTOM

Eserdeki hadise gerçek hayatı yansıtır. Destan kahramanın ismi Karagul ise, “yavru” anlamında sıfattır. Büyükler çocuklarına aniden heyecanlanınca veya acılı bir durum karşısında “botom” derler. Destanın yürek sızlatan bir ezgisi vardır.

Karagul Botom’un altı eşmetni vardır. Eşmetinlerden birisi Kalık Akiyev’e aittir. Kalık, metni komuz eşliğinde terennüm etmiştir. Metin ustaca ustaca ortaya konulmuştur. Aynı şekilde çırağı Sarıkunan’ın eşmetni de sağlamdır ve Kalık’ın metni ile büyük oranda benzerlik gösterir. Meşhur komuzcu Asılbek Eşmambetov da Karagul Botom metnini Kalık Akiyev’den öğrenmiştir. Günümüz de ise, Aşır Aytaliyev’in ustaca söylediği metin, sadece Kırgızistan’da değil, çevre ülkelerde de kendisine yayılma imkânı bulmuştur. Sağınbek Dıykanbayev’in anlattığı metin Aşır Aytaliyev’in anlattığı metne çok benzemektedir. Dıykanbayev eşmetni, 1965’te Kırgız SSR İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından tespit edilmiştir.

S. Dıykanbayev’in eşmetnine göre Karagul Botom destanının özeti şöyledir:

Aşır adlı ihtiyar bir avcı, onun da Ubağul, Eregul, Bayırkul, Düyşönkul ve Karagul adlarında beş oğlu vardır. Ubakul, Erekul adlı iki oğlu kavga sırasında, Bayırkul ile Düyşöngul da savaşta ölürlür. Geriye, sekiz yaşındaki en küçük oğlu Karagul kalır.

Aşır, dağa ava gider. Karagul da annesinin karşı koymasına rağmen babasının peşine takılır. Üzerinde bir

ceylan postu vardır. Dağda epeyce aramasına rağmen onu bulamaz, yorulur. Dinlenmek için bir çam ağacının dibine oturup uyuyakalır. Bu arada babası, Karakul'dan habersiz evine dönerken, yatmakta olan oğlunu ceylan zannedip ateş edip öldürür. Yanına gelince oğlu olduğunu görüp; "Karağul Botom (avrum)! Benim göreceğim bu muydu? Senin ömrün bu kadar kısa mıydı? Seni kendi elimle ak pistonlu tüfek ile öldürdüm. Her avdan gelişimde beni; 'Babam avdan geyik getirip bana böbrek ile kalbini pişirir.' diye kaç koşa koşa karşılardın. Bunu da mı görecektim? 70 yaşında bu acıyı da mı yaşayacaktım. Seni annen ile ablana nasıl götüreceğim. Beni aydınlatan güneştin, karanlıkta bıraktın. Beş çocuğum vardı, şimdi çocuksuz kaldım. Yaşlı babanı kuru ağaç parçası gibi bıraktın, yaktın beni yavrum. Seni bilmeden öldürdüğümü annene nasıl söylerim yavrum? Kara yüzlü Zuura ablan, 'Kardeşim nerede?' derse ne derim yavrum? Dalım dibinden kırıldı, çırağım söndü." diye feryat eder.

Zavallı ihtiyar çocuğunu getirip, yere bırakır. Zuura, bağıra çağıra feryad eder. "Canım ciğerim! Benim sağ kolum kırıldı. Gelince giysin, diye sarı deri şalvar diktim. Beş oğlunu yedin yine doymadın. Sayısız hayvan avladın doymadın." diye figan edip yüreğini parçalar.

KEDEYKAN

Kırgızların hayatın zorluklarını yaşadıklarını ön planda tutan bir destandır. Kısaca, XVII. yüzyılda ların Kalmaklarla olan savaşı sonrasında Türkmenistan'a kadar gitmelerini ve orada gördükleri eziyetler konu edilmiştir.

Destanın iki eşmetni vardır. 1923 yılında ünlü halkbilimci Kayum Miftakov'un tertiplelediği Alımkul Üsönbayev eşmetni 1923'te yayımlanmıştır ve 1423 mısradır. XIX yüzyılın son çeyreğine kadar yaşayan ünlü Kırgız şairi Toktogul eşmetni olarak bilinen anlatma Kalık Akiyev tarafından anlatılmış, 1938'de yayımlanmıştır. Bu eşmetin de 4000 mısradan fazladır.

Bunlardan destan hüviyetini kazanan Toktogul eşmetnidir. Her iki varyantta da toplum birçok felaketlerle karşılaşır. Yetim ve fakir olarak büyüyen Kedeykan, Azimkan adlı hanın tahtına oturur. İki varyantta da tahttan ayrılıp birçok yeri dolaşan Azimkan hikâyenin sonunda her biri ayrı bir yere dağılan ailesini bulur ve makama yükselir.

Kedeykan destanının özeti şöyledir:

Geçmiş zamanlarda Kırgız halkı çok sıkıntılı günler geçirir, yoksullar acından ölür. Hayatta kalabilmek için Kurama ve Sarı adlı iki kardeş Türkmen yurduna giderler. Ancak kardeşler, burada da sıkıntı yaşarlar. Önce Sarı, 3 yıl sonra da Kurama açlıktan ölür.

Kurama öldüğünde karısı bir erkek çocuğa hamiledir. Çok zaman geçmeden karısı bir erkek çocuk doğurur. Kadın çocuğunun adını Kereez koyar. Kereez üç yaşına geldiğinde annesi ölür. Öksüz kalan Kereez, başkalarından pek yardım

görmez. Çok sefil bir şekilde hayatta kalmaya çalışır. Zaman içinde Kereez adı yerine halk ona “fakir, yoksul” anlamında Kedey demeye başlar.

Kedey, dindar bir kişinin yanına gider ve ondan yardım ister. O da Kedey'i Gülsana adındaki zengin bir neneye gönderir. Gülsana, Kedey'i hizmetine alır. Kedey, on yaşına geldiğinde nineden kendisini evlat edinmesini ister, o da kabul eder. Ona çok güzel sözler söyler, öğütler verir. Daha önce duymadığı bu sözler Kedey'in çok hoşuna gider. Ömür boyu neneye bakacağına söz verir. Nitekim dediğini yapar ve neneye çok iyi bakar.

Kedey yanına dört arkadaş daha alıp zenginlerin malını çalmaya başlar. Malını çalmadıkları zengin bırakmazlar. Bir gün zenginlerden birisi, diğer zenginleri toplar, ne yapacaklarını konuşur. Sonunda kırk yiğidini Kedey'in üzerine göndermeye karar verir. Onlara, Kedey'i bulup getirmelerini, aksi taktirde başlarını keseceğini söyler.

Kırk yiğit Kedey'i aramaya giderler, fakat bulamazlar. Ninenin malını talan edip oradan uzaklaşırlar. Bunu öğrenen Kedey, gücenip ninesini yağmalatan Zalimkan'ın vezirini öldürür, ancak kaçamaz yakalanır. Kedey'i zindana atarlar. Aradan çok geçmez, dört arkadaşı Kedey'i zindandan kurtarırlar, ninenin yanına gelirler. Nine Kedey'e, Hive şehrinde Azimkan yanında bulunan Ak Şeyh'e gitmesini, ondan yardım görebileceğini söyler.

Kedey, bin bir güçlkle Ak Eşen'in yanına gelir, durumunu anlatır. Ak Eşen, şartlarını kabul ederse kendisine yardım edeceğini söyler. Kedey, şeyhin şartlarını kabul eder. Ak Eşen, Kedey'in kafasına sarık sarıp namaz kıldırır. Aradan on gün geçer. Kedey, Ak Eşen'e sırrını söyler. Gelirken bir peri gördüğünü ve perinin ona “Sana on üç gün mühlet veriyorum. On üç günden sonra canını alacağım.” dediğini anlatır. Ömrünün sefaletle geçtiğini ve üç gün sonra

ölüp gideceğini, hiç olmazsa bu 3 gün içinde Azimkan'ın tahtında oturmayı, huzur içinde gözlerini kapatmak istediğini söyler. Ak Eşen, önce Kabul etmez, fakat sonra nasıl olsa ölecek diye kabul eder. Kedey'i Azimkan'ın yanına götürür ve üç gün için onun tahtını ister. Azimkan, Kedey'in onu aldatacağını söyler. Ak Eşen, Azimkan'a Kedey'in üç gün sonra öleceğini hatırlatır. Azimkan Ak Eşen'e inanarak kendi tahtını üç günlüğüne Kedey'e verip eşi ve çocuklarının yanına gider.

Kedey, bütün halkı toplayıp "Azimkan, sizden nasıl vergi alıyordu? Paranızı alıp keyif sürüyordu. Ben vergileri kaldırıyorum. Üstelik hepimize altın dağıtacağım." demiş. Bir gün sonra yine halkı toplayıp "Yarın Azimkan gelip benim tahtımı alacak. Benim tarafımda olur musunuz?" diye sormuş. Halk da "Tamam!" diye cevap vermiş. "O zaman yarın hepimiz buraya gelin." deyip halkı dağıtır.

Ertesi gün Azimkan tahtına geldiğinde Kedey'i ölmek bir yana daha sağlıklı biri olarak görür, öfkelenir ve derhal tahtı terk etmesini ister. O vakit Kedey, kırk yiğidini çağırır ve halkı toplar. "Bu adam benim tahtımı istiyor, sizleri aldattığı yeter artık, bunu asarak öldürün." diyerek onları tahrik eder. Asılacağını anlayan Azimkan, tahttan vazgeçtiğine dair söz verir verir ve asılmaktan kurtulur.

Azimkan şehrini terk etmeden önce Ak Eşen'in yanına gidip olanı biteni anlatır. Ak Eşen, Azimkan'ı alıp Kedey'in yanına gelir. "Bu tahtı sahibine ver. Eğer vermezsen seni lanetlerim. Gözünü görmeyecek, elini felç ederim, kulağını duymayacak hale getiririm" der. Kedey de „Bildiğinden şaşma!“ diyerek onu huzurundan kovar. Azimkan yapayalnız kalınca Kedey'e yalvarır. "Benim canımı alma, eşim Gülayım'ı, çocuklarım Medet ile Rehan'ı emrine vereyim." der. Azimkan, Gülayım'ı getirmek için Kedey'in yanından ayrılır. Gülayım'la buluşunca başından geçenleri

anlatır. Birlikte kaçmaya karar verirler ve Azimkan ile Gülayım gece karanlığında kaçarlar. Bunu haber alan Kedey, Ak Eşen'in bütün adamlarını asarak öldürür.

Kedey, kırk yiğidini çağırır ve ninesiyle dört arkadaşını getirmelerini ister. Onlar da emri yerine getirirler. Kedey ninesiyle dört arkadaşını yanına alır.

Bu arada Azimkan ile Gülayım'ın yolculuğu otuz gün sürer. Çölde, Kermisin denilen yerde istirahat ederler. Bu sırada buldukları yerden bir kervan geçer. Gülayım koşarak yanlarına gider ve ağlayarak onlardan yardım ister. Kervandakiler ona acıyıp yavrusu ölmüş bir devenin sütünü verirler. Sütü içen Gülayım'ın yüzüne kan gelir ve güzelleşir. Bunu gören kervanbaşı Kapşar, Gülayım'ı onu deveye yükleyip alıp gider. Sabahleyin uykusundan uyanan Azimkan, Gülayım'ı yanında göremeyince ne yapacağını şaşırır. Çaresiz iki çocuğu Raykan ve Medetkan'ı alıp yola devam eder. On iki gün yol gider. Artık gücü kalmamıştır. Bu sırada uzakta bir şehir görür. Şehre yaklaşıncı coşkun bir dere karşılaşır. Çocuğun birini kucağına alıp sudan geçerken, diğerinin ağlamasını duyar. Dönüp baktığında oğlu Medetkan'ı bir kurdun kapıp götürdüğünü görür. O telaşla kucağındaki oğlu Raykan'ı da suya düşürür. Çaresiz bir şekilde oturup ağlamaya başlar. Ava çıkan şehir sakinleri Azimkan'ı ağlar görürler ve onu alıp şehrin beyine götürürler. Bey, Azimkan'ı esir alır ve evinde çalıştırmaya başlar.

Suya düşen Raykan'ı ihtiyar bir balıkçı bulur ve alıp evine götürür. Karısı ile Raykan'a altı yıl bakarlar. Çocuk dereye balık tutarken yayın balığı oltasını yutar. Buna kızan balıkçı ve karısı onu bir olta karşılığında pazarda Kunduz Yıldız halkının şahına verirler. Şah, dört kere evlenmesine rağmen çocuğu olmamıştır. Raykan'ı evlat olarak alır ve yetişmesi için bir hocanın yanına verir. Şah, başka bir gün

bir çocuk daha satın alır, onu da hocanın yanına verir. Çocuklar, hocanın yanında delilik, aptallık gibi hastalıkları tedavi etmeyi öğrenirler.

Şahın bir veziri vardır. Vezir, saraydan erken çıkıp ertesi günü saraya geç gelmektedir. Şah, bunun sebebini sorar. O da eşinin hasta olduğunu ve bu sebepten öyle yaptığını söyler. Bunun üzerine şah, iki genci vezirin evine gönderir. Hasta kadın yerinden doğrulur. Üçü sohbete başlar.

Büyük olan genç, önceden çok zengin olduklarını, başlarına felaket geldiğini, yurtlarını bırakıp kaçtıklarını, kardeşini kurtlar yediğini, kendinin de suya düştüğünü anlatır. Diğer genç de kendisini bir kurdun kaptığını, ancak yedi kişi tarafından kurttan kurtarıldığını anlatır. Kadın da geçmişini anlatır. Sonuç olarak durum anlaşılır. İkisinin kardeş, kadının da anneleri olduğu anlaşılır.

Birlikte şahın yanına giderler, durumu anlatırlar. Şah, kadını çölden kaçırıp ve yalan söyleyen vezirini astırır. Gülayım, Şah'ın yanında hizmetçi olarak çalışmaya başlar. Gülayım çocuklarına kavuşmuştur ama Azimkan'ı kaybettiği için hâlâ mutsuzdur. Azimkan başka bir beyin yanında hizmetçi olarak çalışmaktadır. Ağlayarak derdini beye anlatır, Kunduz Yıldız şahı ile yüz yüze görüşmek istediğini söyler. Bey de onu padişaha gönderir. Padişah onu iyi karşılar. Gülayım ona su verir. Azimkan, Gülayım'ın elindeki yüzüğü fark eder. Padişaha söyleyip yüzündeki örtüyü çıkarttırır. İki de çok mutlu olurlar. Azimkan çocuklarını görünce mutluluğu bir kat daha artar. Şah, Azimkan'ın başından geçenleri öğrenir ve Azimkan'ı kendisine vezir yapar.

KIZ CİBEK

Kazakların en meşhur aşk destanıdır. Ancak başta Kırgızlar olmak üzere Orta Asya Türk coğrafyasında hatta daha uzaktaki Türk boyları arasında yayılmış bir destandır.XVI.-XVII. yüzyıllarda Kazak hanlığının yükseliş döneminde teşekkül etmiş; XVIII. yüzyıldan sonra da geliştirilmiştir. Birkaç kere filmi çekilmiş, opera olarak sahneye konulmuştur.

Eserde derebeyi topluma ait gelenek, örf-adet ilişkileri ve halkın o dönemdeki hayata ait bakış açısı yansıtılmıştır. 16 eşmetni vardır. Bunların içinde en meşhuru Musabay, Kasım Mırzagaliyev, Belgibay Bekturganov, Abilhayr Danekerov, Rahmet Mezhocayev, Erjan Ahmetov, Halima Utegaliyeva, İsmail Kamıtov, Moldaseyit Tülepkaliyev, Karşıga, Şege, Murın, Şipin ve Jusipbek Şeyhulislamov eşmetinleridir. Bazı eşmetinlerde destan başkahraman Tölögön'ün ölümü ile sona erer. Eserde Kız Cibek ve Tölögön karakterleri ön plandadır. Kız Cibek, başlangıçta lirik bir karakter olarak takdim edilir, ancak destanın sonraki kısımlarında hürriyet için mücadele eden cesur bir kadın karakterini tasvir eder. Eserde bir diğer önemli kahraman da Tölögön'ün kardeşi Sansızbaydır. Sansızbay, Tölögön'ün intikamını alan yiğit olarak takdim edilir. Muhteva itibariyle “Kozı-Körpeş ve Bayan Suluv” destanının ana çizgileriyle benzerlik gösterir.

Kız Cibek destanının özeti şöyledir:

Cağalmay halkından altmış beş yaşında Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan Bazarbay adlı zengin birisi vardır. Eşi Kamkatay da elli yaşındadır. Bazarbay ve Kamkatay, salgın hastalık sonrasında dokuz çocuğunu

kaybeder. Ancak, Yaradan'ın lütfu olarak Kamkatay'ın ilerlemiş yaşına rağmen bir erkek çocuğu daha olur. Çocuğun adını Tölögön koyarlar. Daha sonra Kamkatay, bir erkek çocuk daha doğurur. Onun adını da Sansızbay koyarlar. (Bazı eşmetinlerde Bazarbay'ın üç karısı, dokuz oğlu vardır. Bir musibetle hepsini kaybeder. Bundan sonra altı kadınla daha evlenir. Hiç birisinden çocuğu olmaz. Seksen yaşına gelince bir Tölegen adını verdikleri oğlu olur.)

Tölögön, akıllı, merhametli ve cömert bir delikanlı olur. On altı yaşındayken ailesi onu evlendirmek ister. Tölögön, halkı içinde hiçbir kızı beğenmez. Bazarbay, Tölegen'e, beğenebileceği kızları Altı Arış Şekti adlı yurttan bulabileceğini söyler. Tölegen oraya gitmek ister. Annesi, Tölegen'in gitmesine karşı çıkar. Kendi yurdundan bir kızla evlenmesini ister. Tölegen ise, beğendiği bir kızı alıp tekrar yurduna döneceğini söyler. Yanına 80 delikanlı alır. Anne ve babasıyla vedalaşıp Ak Cayık'a gitmek üzere yola çıkar. Annesi peşinden dua eder. Allah'tan, ululardan, pirlerden medet ister. Oğlunu hayırlısıyla dönmesini murat eder.

Ak Cayık, buldukları yere yetmiş günlük yoldur. Beraberinde 200 kadar at, sayısız altın ve gümüş vardır.

Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Ak Cayık'a vasıl olurlar. Çadırlarını kurup halka kız beğenmeye geldiklerini ilan ederler. Tölegen, Kimin güzel kızı varsa getirmeleri için haber gönderir. Beğense de beğenmese de her gelene hediyeler vereceğini söyler.

Halkın gösterdiği 200 kızı görmesine rağmen hiçbirini beğenmez. Ancak kızları boş göndermez, her birine bir at hediye eder. Tölögön'ün verecek atları kalmaz, yiğitlerinin atını vermeye başlar. Tölögön'ün durumunu duyan Ak Cayıklı Karçıga, ona yardıma gelir. Tölögön'e Kazak hanı Sırlıbay'ın Kız Cibek adında güzel bir kızının olduğunu haber verir. Tölögön, hemen yola çıkmak ister. Karçıga, yanına

güvendiği beş yiğidini almasını söyler.

Tölögön, yanına Karçıga ve beş arkadaşını alıp yola çıkar. Yolda bir çadıra rastlarlar. Bu çadır Kız Cibek'in çadırıdır. Kız Cibek, yüzündeki peçesini açmaz. Tölögön, kızıp oradan ayrılmak ister. Kız peçesini açtığında Tölögön onu görür ve çok beğenir. Kız da Tölögön'ü beğenir. Münafık insanlar kızın babası Sırlıbay'a olumsuz haberler getirirler. Sırlıbay, önce çok öfkelenir, ancak Karçıga onun yanına gidip durumu anlatır ve Tölögön'ün Kız Cibek'le nişanlanmak istediğini söyler. Sırlıbay'ın öfkesi gider. Karçıga'ya olumlu cevap verir. O güne kadar eşi benzeri görülmemiş bir düğün yapmayı düşünürler.

Bu arada Tayçıbek Kız Cibek'te gözü olan Şekti boyundan olan Bekecan'ın altmış askeriyle baskın yapmak fikrinde olduğu haberini getirir. Karçıga, durumu Kız Cibek'in ağabeyi Ceyrenbay'a bildirir. Ceyrenbay Tölögön ile Kız Cibek'in evini korumaya alır.

Aradan uzun zaman geçtiği için Tölögön, anne ve babasını özler. Mevsimlerden bahardır. Tölögön, yurduna gitmek ister. Bu sırada Kız Cibek, bir rüyasında eysiz bir at görür. Bunu pek hayra yormazlar. Tölögön, Kız Cibek'in gitmemesi yahut güz mevsiminde gitmesi için yalvarmasına rağmen aldırış etmez ve yola çıkar. Uzun bir yolculuktan sonra anne ve babasına kavuşur.

Tölögön, bahara kadar yurdunda kalır ve Kız Cibek'e dönmeye karar verir. Bu defa da babası Bazarbay gitmesini istemez. Tölögön, gitmekte ısrar eder. Babası, "Bekecan'ın eline esir düş." diye beddua eder. Tölögön, kardeşi Sansızbay'a; "Eğer ben geri dönemezsem, yengen Kız Cibek'i buraya getir ve onunla evlen." diye vasiyette bulunur ve ağlayarak vedalaşıp yola koyulur.

Tölögön, yolda Bekecan ile karşılaşır. Bekecan,

Tölgön'ü öldürür. Kız Cibek 8 sene Tölgön'ün yolunu bekler. Beklemekten saçı ağarmıştır.

Bekecan, kurnazlık ederek Tölgön'ün atı Köktulpar'a binerek Kız Cibek'in yanına gelir ve kendisini Tölgön olarak tanıtır. Kız Cibek, ona inanmaz. Bunun üzerine Bekecan sinirlenir ve kendisinin Bekecan olduğunu, Tölgön'ü elleriyle öldürdüğünü söyler. Kız, buna inanmaz. O da atı Köktulpar'ı gösterir. Gerçeği öğrenen Kız Cibek'in gözyaşları sel olur.

Bu arada Bazarbay ve Kamkatay, oğulları Tölgön'den haber alamadıkları için huzursuzdurlar. Ağabeyi Tölgön'ün vasiyeti üzerine Sansızbay, yanına Çeçe'yi alıp yola çıkar. Epey yol gittikten sonra Sansızbay ve Çeçe, Cayık'a gelirler. Bu sırada Kız Cibek'le Kalmuk hanı Korun'un düğünü olmaktadır. Bu evliliğe Sırlıbay, Korun kâfir olduğu için karşı çıkmıştır, ancak Korun, kızı kendisine vermezse, halkını katledeceği tehdidinde bulunur. Sırlıbay, istemeye istemeye kızını Korun'e vermeye razı olur.

Sansızbay, Kız Cibek'i bulur. Kız Cibek, onu Tölgön'e benzetir ve Sansızbay'a âşık olur. Birlikte kaçmayı düşünürler. Kız Cibek, Korun'un yanına gider ve atı Sandalkök'ü ister. Korun, atını verir. Sabahleyin Kız Cibek kalkıp, anne, babası ve kardeşleriyle buluşur, vedalaşır. Sansızbay ve Çeçe ile anlaştıkları yerde buluşur. Onu arayan Korun'un askerleri üçünü birlikte bulurlar. Korun, kızı isterse de Sansızbay vermez ve teke tek Korun ile karşılaşır ve onu yenip başını keser. Kalmaklar ülkesine kaçar. Sansızbay, Kız Cibek'i alıp Cagalmay'a döner. Babası ve annesi onları sevinçle karşılar, fakat Tölgön'ün vefat haberi onları çok üzer. Karçıga ile Ceyrenbay da Cagalmay'a gelirler. Sansızbay ile Kız Cibek evlenir, çocukları olur, mutlu şekilde yaşarlar.

KIZ DARIYKA

Kırgız destanıdır, ancak başta Kazaklar ve Karakalpaklar olmak üzere Orta Asya'da Türk boyları arasında yayılmış destanıdır. Finlerin Kalavelası'ndaki Pohyela, Çeklerdeki Krok'un kızı Lubaş'ı, Karakalpakların Gülayım'ı, Kırgızların Canıl Mirza'sı, Kız Saykal'ı, Kanıkey'ı ve Gülgaaki'sı gibi Kız Dariyka da kahramanı kadın olan bir destanıdır. Kahraman kızlar motifi, gerek Türk gerekse Moğol folklorunda karşımıza sıkça çıkar. Böyle güç, akıl, yetenek, yarışma sonucu ölüm ile ömür arasında sınırındadır. Eğer kız yenilirse, yiğitle evlenmeye razı olur, şayet erkek yenilirse ya da başı kesilir veya halk önünde alçak duruma düşürülür.

Semerkant'taki Türk boyları içinde yaşamış olmasından dolayı destanın kahramanına "Kırgız Kızı Dariyka" yahut "Kıpçak Kızı Dariyka" da denilir.

Kırgız Milli İlimler Akademisi'nde Kız Dariyka'nın 8 sekiz eşmetni bulunmaktadır. Bunlar;

1. Kıdık Sulaymanov'un 1941'de komuzcu Karamoldo Orozov'dan derleyip kayda geçirdiği 1,5 sayfa olan metin,
2. 22 Temmuz 1964 yılında Kankeldiev Maamıt'tan (Issık Köl, Kara Oy köyü) derlenen 12 sayfalık metin,
3. Cantaev Kadırakun'dan derlenen 9 sayfalık metin,
4. 1969'da Caman Sokubaşev'den alınan 10 sayfalık nesir olan metin,
5. Talaslı Kadirkul Alimanov'dan 1974 yılında kaydedilmiş nazım ve nesir karışık bir anlatmadır olan 12

sayfalık metin,

6. 1982'de Mamacan Zulpuev'den derlenen 652 mısralık metin,

7. 1990'da Talashı Kayır Mukaşeva'dan tespit edilen 10 sayfalık nesir ve nazım metin.

8. Calalabadlı Kaçkamak Salıbayev'in anlattığı metin.

Bunların dışında 1990 yılında Kemel Belekov Kırgız Medeniyeti gazetesinde Karamoldo Orozov'dan derlediği metni yayımlamıştır. Metin 942 mısradır. Ayrıca 1996 yılında Nurgaziev Osmanbetti "Azretaalı ile Kız Darıyka'nın mücadelesi" adıyla Bişkek'te bir kitap yayımlamıştır. Bunların yanında Kazak Millî İlimler Akademisi'nin, M. O. Avezov Adındaki Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün El Yazmaları Arşivi'nde, Kazakça birkaç el yazması vardır¹.

Sözkonusu anlatmaların içinde Orozov, Salıbayev, Nurgaziyev, Zulpuyev'e ait olanları konunun işlenişi, karakterler, epizotlar bakımından üst derecede olduğundan eşmetin seviyesine ulaşmış anlatmalardır.

Kadirkul Alimanov, eserinde diğerlerinden farklı olarak İslâm'dan ve ondaki kutsal güçlerden söz etmemiştir. Hz. Ali'den sadece güçlü kahraman ve zeki birisi olarak söz etmiştir.

Diğer eşmetinlerde Darıyka'nın oğlu Şayızında / İmamadi, babası Hz. Ali'ye rastlar. Babasını tanımadan güreşir, tanıdıktan sonra kendi yaptıklarından utanıp, o anda kaybolur. Olay bununla sona erer. Kadirkul Alimanov'da ise, Darıyka'nın ölümü ile destan son bulur.

Destanda zaman geçmişe dönük ve belirsizdir. Mekân

---

¹ Orozova, G. age. s. 142.

olarak Semerkant, Mekke Medine karşımıza çıkmaktadır. Kahramanın ailesi yüksek zümredendir. Doğan çocuklara, büyüklerin düşünceleri doğrultusunda isimler verilir. Çocuklar belli eğitimden geçer. Kahraman imtihandan geçer ve bunlardan başarıyla çıkar. Bütün bunlar, destanın Türk hikâyecilik geleneğiyle örtüştüğünü göstermektedir.

Ferah Türker, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Kırgız Destanı Kız Daryka Üzerinde Bir Araştırma (İzmir, 2005)* adlı bir Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır.

Kız Daryka'nın özeti şöyledir:

Samarkand'da Katıran adlı padişah vardır. Birgün aynaya bakan Katıran yaşlandığını fark eder ve hâlâ bir çocuğunun olmamasına hayıflanır. Çocuğunun olması için dua eder. Günün birinde hanımı hamile kalır ve günü gelince bir kızı olur. Katıran, çocuğunun olmasının şerefine büyük bir toy verir. Çocuğun adını Daryka koyarlar.

Daryka kısa zamanda gelişir, gürbüzleşir. Büyüyünce güzel, zeki ve aynı zamanda güçlü kuvvetli olan birisi olur. Babası kızı ergenlik çağına geldiğinde evlenip evlenmeyeceğini sorar. O da kendisini yenebilecek biri çıkarsa, ancak onunla evlenebileceğini, mağlup ettiklerinin de başını keseceğini söyler.

Aradan bir zaman geçer Daryka'nın babası Katıran kızına ülkesine sahip çıkmasını söyler ve adil olmasını öğütledikten sonra vefat eder. Daryka, babasının yerine tahta geçer.

Daryka beyaz sarayının önüne savaş meydanı yaptırır ve bir altın heykel diker. Kendisiyle müsabaka etmek isteyenler o heykelin dibine gelir. Daryka, kendisi ile evlenmeye gelenlerle güreşip hepsini mağlup eder ve yendiği pehlivanların başını keser. Birgün kimsenin baş edemediği,

bir file bindiğinde ayağı yere kadar uzanan birisi gelir. Daryka, bu pehlivanı da yener.

İlerleyen zaman içerisinde Daryka'nın şöhreti her tarafa yayılır. Daryka'nın başarılarını Mekke ve Medine'deki Hz. Aalı da duyar ve bu kız ile savaşmak için kayınbabası Hz. Muhammed peygamberden izin alır. Altı aylık yolu Düldül ile altı günde kat eder ve Semerkant'a gelir. Şehirde inek sağan bir kadından kızı sorar. O da Hz. Aalı'ya bu ölüm yolundan vazgeçirmek ister. Ancak Hz. Aalı, çok ısrar eder ve kadından kızın yerini öğrenir, altın heykelin dibine gelip, bekler.

Daryka, daha önce Hz. Aalı'nın yiğitliğini duymuştur. "Ne yapayım kabahat bende değil." deyip meydana çıkar. Hz. Aalı ile Daryka on beş gün, on beş gece savaşır. At üstünde savaşır, hançerle savaşır. Atlar dizlerine kadar toprağa girerler. Onların ağırlığından yine de yenilemezler Koyun-koltuk alırlar, yerin tozu göğe sıçrar. Ayaklarının izinden çukurlar oluşur, darbelerinden yer titrer, yine de yenilemeyip attan yere düşerler. Sonunda Hz. Aalı, Daryka'dan "On beş gündür namazlarımı kılamadım, izin ver de namazımı kılayım." der. Kız da; "Seni yenmeye kararlıydım ama mademki namazlarını kılacaksın git de kıl." diye rıza gösterir. Hz. Aalı dağın tepesine çıkıp namazını kılar ve sonunda Allah'a yalvarır, Hz. Muhammed'den himmet ister ve meydana döner. İkisi tekrar savaşmaya başlarlar. Hz. Aalı'nın narasından yer titrer, dünya yerinden oynar. Daryka'yı yerden alıp fırlattığında kız taa göğe çıkar. Düşerken parçalanmasın diye onu tekrar yakalar. Daryka'yı ilk yenen Hz. Aalı olur. Semerkant halkı İslam dinini kabul eder.

Hz. Aalı ile Daryka evlenirler. Aradan aylar geçer. Hz. Aalı, rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Peygamber ona; "Sen Mekke, Medine'yi, çoluk-çocuklarını, eşin Fatıma'yı

unuttun mu yoksa?" der. Daryka o sırada 6 aylık hamiledir. Hz. Aalı, rüyasını eşi Daryka'ya anlatır. Doğacak olan çocuğuna "Şayızında" adını vermesini ister ve kılıcını çocuğuna ona vermesini söyleyip Daryka ile vedalaşır, Medine'ye doğru yola çıkar.

Günü gelince Daryka bir erkek çocuk doğurur. Çocuğun ismini Şayızında koyar. Oğlu daha yedi yaşındayken on beş yaşındaki gibi davranır ve daha o yaşta kahraman özelliklerini gösterir. Sözcüğü, arkadaşları ile oynarken bir çocuğu dürttüğünde çocuk ölür. Bu yüzden kimse çocuklarını dışarı çıkarmaz.

Birgün sokakta giderken örgü yapan bir kadının kucağındaki çocuk Şayızında'yı görüp korkarak ağlamaya başlar. Şayızında, onu mıcıklar. Çocuk ölür. O zaman çocuğun annesi bir yandan ağlar bir yandan da Şayızında'ya çıkar, babasız olduğunu başına kakar. Şayızında bunu duyunca hemen evine gelir. Annesi Daryka'ya, babasının nerede olduğunu sorar. Daryka'nın gözlerinden dökülen yaşlar yaşları göl olur ve sonunda babasının kim olduğunu ve nerede olduğunu Şayızında'ya söyler.

Çocuk, babasını aramak için yola çıkar. Uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Şayızında, Medine'ye gelir. Şehri dolaşırken bir yerde güreşen çocuklar görür. Bunlar kendi kardeşleri Asan, Üsön, Anapiya'dır. Şayızında onlarla güreşip, onları yener. Hz. Aalı gelir. Şayızında, onunla da güreşir. Çocuk güreşirken; "Babam Hz. Aalı, ağabeylerim Asan, Üsön, Anapiya; annelerim Batıyma, Daryka, peygamberim Muhammed koru beni." diye seslenir. O vakit, Hz. Aalı güreştiği çocuğun kendi çocuğu olduğunu anlar.

Şayızında'ya; "Ben senin baban Hz. Aalı'yım." der. Hz. Aalı, oğluna sarılır, annesi Daryka'yı sorar. Şayızında; "Onlarla güreşmek cesaretinde bulundum." diye kendi yaptıklarından utanır, oradan kaçır. Bir yandan da yeri

yarması ve kendisini saklaması için Allah'a dua eder. Karşısına bir mağara çıkar. Şayızında mağaraya girer. Mağaranın içinde yer yarılr, Şayızında oraya girer ve kaybolur.

Hz. Aalı, bulup sevindiği ancak hemen kaybettiği oğlu Şayızında için ağlar.

Darıyka oğlunu sabırla bekler. Sonunda aksakallılardan onun öldüğünü öğrenir, ağlayıp fızah eder. Oğluna Semerkant'ta anıt heykeli diktirir. Bu dünyadan gönlü geçer ve çok geçmeden vefat eder.

KIZ SAYKAL

Destanda Kırgızlarla Kıtay (Çin)ların mücadelesi konu edilmiştir.

Kırgız Milli İlimler Akademisinde Orozbay Urmambetov'un yazdığı 31 sayfalık hacimli bir elyazması metni vardır. Metin daha ziyade mensurdur ve 4418 satırdır.

Urmambetov, Akademide metnin son bölümüne yazdığı notta şu bilgilere yer vermektedir:

“Kız Saykal destanını yazmadan önce birçok insandan duydum. İlk kez nazım nesir karışık şeklini 1947’de Ak-Suu ilçesi Kayırma-Arık köyünde yaşayan rahmetli Kayduu adlı adamın ağzından duymuştum. İkinci olarak bizim köyde yaşayan Akmataalı ağabeyim söylüyordu, o özellikle Manas ile Saykal’ın olayını anlatırdı. Kendim de olayı baştan sonuna kadar halka anlatırdım. Şimdi de her oturduğum yerde anlattığım zaman herkes zevkle dinlerler. “Kız Saykal’ı, 1969’larda yazıya geçirmiştum; fakat tam değildi. Daha sonra artık tamamladığımı düşündüğüm zaman eski yazdıklarımı tekrar yazıya geçirdim. Bunun dışında Saykal’ın olayını Çüy, Issık-köl ve Tyan-Şan bölgesinde de duymuştum. Kendi babamın erkek kardeşi Akunbay da anlatırdı. O adam bir ara Çin’e gittiği zaman Alaygır, Saykal, Turpan”da da bulunduğunu söyledi.”

Süleyman Kayıpov, destanla ilgili olarak Manas Ansiklopedisinde yayımladığı Kız Saykal maddesi bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Kaçkınbay Artıkbayev’in Kırgızistan Madaniyatı gazetesinde yayımladığı Söz Bakkan Cigit adlı makalesi de bu alanda ortaya konulmuş önemli bir çalışmadır. Kıs Saykol üzerinde Kırgızistan Türkiye Manas

Üniversitesinde M. Nurullah Cicioğlu tarafından Kırgız halk Destanı Kız Saykal (Bişkek, 2010) adıyla bir de doktora tezi yapılmıştır.

Destan kahramanı Kız Saykal, "alp kız tipi"nin bir örneğini sergiler. Kız Saykal'ın kendisiyle evlenmeye gelen yiğitlerin her biriyle karşılaşıp onları yenmesi masallarında ve arkaik destanlarda karşımıza çıkan bir husustur. Ancak, diğer pek çok arkaik destandaki gibi kahramanın yeraltına inmesi yahut gökyüzüne çıkması, oralarda mitolojik varlıklarla mücadele etmesi hususu bu destanda görülmez.

Destan metni genellikle mensurdur. Dili oldukça sadedir. Üslubu akıcı ve aliterasyon ve asonans yönünden canlıdır. Kişi, olay, durum ve zaman tasvirleri, dikkat çekecek kadar ustacadır. Tipler, destan kahramanlarının karakteristik vasfını taşır.

Kız Saykal destanının özeti şöyledir:

Kırgızların Noygut Boyu'nun başında akıllı ve bilgili Karaça Han vardır. Karaça Han, sık sık komşuları Kıtayların ve Kalmaklarla savaşır, kimisinde üstün gelir, kimisinde yenilir.

Karaça Han, birgün Becin tarafındaki Alooke Han'ın altmış oğlundan biri olan Sagda Han'ın, 70.000 kişilik ordusuyla kendileriyle savaşmaya geldiği haberini alır. Derhal askerini toplar.

Bu sırada Kalmakların başında bulunan Uşan Han ve Ulan Han, Sagda Han'ı hediyelerle karşılar, ona tabi olup destek vereceklerini vaat ederler. Sagda Han, onların topraklarında konaklar ve bu arada Dogur komutasında 25.000 kişilik bir orduyu Karaça Han'ın üzerine gönderir. Karaça Han, Dogur'un askerlerini Lob Nehrini geçerken pusuya düşürüp büyük kayıplar veririr. Dogur, kalan

6.000 bir kuvveti Baran adlı komutan idaresinde Karaça Han'ın üzerine gönderir. Karaça Han, gelen kuvvetleri yener. Dogur ile Baran kavga ederler. Baran, Dogur'u öldürür ve Sagda Han tarafından öldürüleceğini düşünerek, kaçar, halkın arasında kendisini gizler.

Karaça Han, Sagda Han'ın büyük bir kuvvetle kendisini yeneceğini endişesini taşır ve bu yüzden Ulan Han'ın da tavsiyesine uyarak Sagda Han'a tabi olur ve her yıl hayvan olarak ona vergi vermeyi kabul eder.

Sagda Han, Kalmakların topraklarında bir saray yaptırır ve sarayı Dorgucu'ya emanet eder. Aynı şekilde Kırgızların topraklarına başka bir saray yaptırır, oraya da kardeşi Zarun'u bırakır. Dorgucu ve Zarun zamanla getirilen vergileri beğenmez ve vergileri artırır. Bununla da yetinmeyip halkın malına ve canına kasteder.

Karaça Han'ın birkaç sefer çocuğu olmuşsa da, çocuklar yaşamamıştır. Karısı Zuurabübü kırk yaşına gelmiştir. Zuurabübü bu yaşta hamile kalır. Doğumu yaklaşırken bir rüya görür. Rüya yorumlayan Ayan Baybiçe, ona bir erkek çocuk doğuracağını söyler. O gece Zuurabübü'nün doğum sancuları başlar. Ne var ki aradan dokuz gün geçmesine rağmen bir türlü doğum gerçekleşmez. Kurbanlar kesildikten sonra Zuurabübü'nün bir kızı olur. Çocuğun ismini Saykal koyarlar.

Saykal, çok kısa zamanda serpilir, büyür. Oyun çağına geldiğinde hiçbir çocuk onunla oynamak istemez, çünkü Saykal onları dövmektedir. Bunu gören babası Karaça Han, Saykal'ı ava götürür. Saykal av yapmayı çok sever. Bu arada iyi ata binmeye, iyi kılıç kullanmaya ve iyi ok atmaya da başlar. 11 yaşında boyu bir yiğidin boyuna ulaşır, on üçünde heybetli ve alımlı bir kız olur.

Birgün yine avda bir tilkiyi kovalarken iki kaplanın beş

çocuğa saldırdığını görür. Hemen kaplanların üzerine gider ve onları kamçısıyla öldürür. Karaça Han, kızın bu başarısından gurur duyar.

Saykıl, on altı yaşına gelince artık kimsenin baş edemediği bir yiğit olur. Günün birinde Karaça Han'ın kumandanlarından İerik, Saykal'a babası Karaça Han'ın oldukça verimli olan Altın Kürök ve Bayan Cürök denilen yerleri niçin Kıtaylara verdiğini ve onlara niçin boyun eğdiğini anlatır.

Birgün Kırgızların önde gelen kişilerinden olan Karıçal vefat eder. Cenaze geleneği içinde yarışmalar düzenlenir. Kıtayların pehlivanı Kecir'in karşısına çıkmaya cesaret edemez. Onun karşısına Saykal çıkar ve yarışmada Kecir'i yener. Yarışmadan sonra Saykal, "Kız Saykal" olarak anılır.

Kıtay Hanı, Kız Saykal'ın başarısından rahatsız olur ve Saykal'ı öldürme planları yapar. Vergi zamanını bekler ve günü gelince adamlarını Karaça Han'ın yanına gönderir.

Kız Saykal, babasına o senenin vergisini kendisinin götürmek istediğini söyler. Babası izin verir. Saykal, Kıtaylara verilecek sürüyü alıp götürür. Kıtaylar, getirilen hayvan sayısını yeterli görmezler, üstelik hakaret ederler. Yapılanlar Kız Saykal'a çok dokunur. Kamçısıyla Kıtaylar önüne katıp kovalar ve sürüyü de tekrar yurduna getirir.

Bu hadiseden sonra iki taraf da savaş hazırlığına başlar. Karaça Han, yaşlandığı için, idareyi Kız Saykal'a devreder.

Kız Saykal, ilk olarak Zarun Han'ın kalesine ani bir baskın yapar ve kaleyi ele geçirir. Arkasından Kalmak beyi Dorgu'yla savaşır ve onu da yener. Aldığı başarılarla artık "Han Saykal" olur.

İlerleyen zaman içerisinde Kalmak hanının oğlu İodugur, Kız Saykal'la evlenmeye niyetlenir. Askerleriyle gelirken yolda rastladığı Kırgız köylerini yağmalar. Bunu duyan Kız Saykal, çok öfkelenir, askerlerini toplayıp İodugur'un karşısına çıkar. Kız Saykal'la şayet evlenmek istiyorsa önce kendisini yenmesini söyler. Kız Saykal'la İodugur karşılaşır. Kız Saykal, İodugur'u yener ve 1000 at getirmesi karşısında hayatını bağışlar. Bu defa Kız Saykal'ın karşısına İodugur'un kardeşi Botogur çıkar. Kız Saykal onu da yener. Kız Saykal'ın başarısını duyan ve onunla evlenmek isteyen her yiğit onun karşısına çıkar. Gelenlerin hiçbirisi Kız Saykal'ı yenemezler.

Bu sıralar Sagda Han Tekeçi, Teekçi ve Karabek Hanların üzerine saldırır mağlup eder. Sonra da Koşoy Han'ın üzerine gider. Ne var ki Koşoy Han, Sagda Han'ı mağlup eder. Kız Saykal, Koşoy'u hanlığına davet eder. İki hanlık arasında dostluk başlar.

Bu arada Özbek hanı Kökötöy Han vefat eder. Cenaze törenine çevredeki boyların hepsi katılır. Kız Saykal, kendisine haber gelmediği için törene katılamaz. Cenaze töreni geleneğinde yine yarışmalar yapılır. Yarışmada Kıtayların pehlivanı Coloy'un karşısına kimse çıkmayınca, orada bulunan Manas, Koşoy'u seçer. *Koşoy, Coloy'u yener.*

Koşoy, Manas'a Kız Saykal'dan söz eder ve yiğitliğini öve öve bitiremez. Bunun üzerine Manas, Kız Saykal'ı görmek için kırk yiğidini yanına alarak yola çıkar. Kız Saykal'ın topraklarına gelince at sürülerine el koyar ve çobanlarını bağlatır. Gayesi Kız Saykal'la karşılaşmaktır.

Manas'ın geldiğini ve yaptıklarını öğrenen Kız Saykal, dinlenmek için uyur. Rüyasında Manas'la karşılaşır. Ertesi gün Manas'ın bulunduğu yere gelir. Manas'ın 40 yiğidiyle tek tek güreşir ve onları yener. Nihayetinde Manas'la karşılaşır.

Güreşirken tam Manas'ı yenecekken, onu yenmenin doğru olmayacağını düşünür. Tam bu sırada Manas atik davranıp Kız Saykal'ı yener. Manas'la Kız Saykal, ahretlik dost olurlar. Manas, kırk gün Kız Saykal'ın misafiri olur. Kanıkey'le evlenecek olan Manas'a hediyeler verir ve onu uğurlar.

Yıllar sonra Manas, Becin seferine çıkar ve orada yaralanır ve ölür. Kız Saykal, mesafenin uzun olmasına aldırmadan yola çıkar. Cenaze töreninde Kanıkey'e taziye dileklerini sunar. Bu sırada Manas'ın oğlu Semetey henüz beşiktedir. Onlarla vedalaşıp yurdu Ken Turpan'a geri döner.

Hanlığını yeğenleri Aytuugan ve Küntuugan'a bırakır ve ortadan kaybolur. O gün bu gün Kız Saykal'dan kimse haber alamaz.

KOCOCAŞ

Pek hacimli olmayıp 6169 mısradan oluşmaktadır. Destanda, Kırgız halkının eski çağa ait düşünceleri, örf-adetleri, tabiat-insan ilişkileri, ümitleri ve idealleri görülür.

Destanın Süleyman Konakbayev, Tölömüş Cuntayev olmak ve Alımkul Üsönbayev olmak üzere üç eşmetni vardır. Kayum Miftakov, Talas'ın Keñkol kasabasında Sulayman Konokbayev'den derlediği metni, 1923 yılında Arap harfleriyle bastırmıştır. İkinci eşmetin Dr. Z. Mamıtbekov tarafından 1949 yılında Isık-Göl bölgesinde yaşayan şair Tölömüş Ceentayev'den derlenmiştir ve diğerlerine göre bu metin en hacimsiz olanıdır. Üsönbayev ve Konakbayev eşmetinleri Talas'ta, Cuntayev anlatması ise Isık Göl'de derlenmiştir. A.Üsönbayev'in anlatmasından yazıya geçirilen varyant 1956 yılında D. Sulaymanov tarafından kitap halinde yayınlanmıştır. Kococaş'ın üç eşmetin ise 1996 yılında A. Akmataliyev'in editörlüğünde Keleş Kırbayev imzasıyla yayımlanmıştır. Bunların içinde, üslubu ve içeriği bakımından Alımkul Üsönbayev'in eşmetni daha ön plandadır.

Kococaş destanıyla ilgili bilgiler, S. Zakirov'un Kococaş Eposunun Kee Bir Maseleleri (Kococaş Destanının Bazı Meseleleri) adlı çalışmasında, manzumenin teşekkül tarihi ve ideolojik yönü ile manzumenin kompozisyon yapısı ve sanat özelliği üzerinde durmuştur. Verilen bilgiler çerçevesinde destanın XIX asrın sonlarında Kırgızların arasında yaygın olduğu belirtilir.

Kococaş destanı, 1985 yılında Büyükelçi T. Okeev tarafından "Beyaz Parsın Dönüşü" adıyla film haline getirilmiştir. Film, Berlin'de "Gümüş Ayı"; Şam'da "Gümüş

Kılıç” ödülleri almıştır.

Destanda avcılık konusu ön plandadır. Destan hayvan kahramanlarından olan Sur Eçki ise insanoğlunun eski çağlarındaki totemlerinden biri olan Kayberen’dir, bir insan gibi konuşur ve tabiat ile insanın mücadelesini temsil eder. Sur Eçki’nin kendisini öldürmemesi için Kococaş’a yalvarır, Kococaş’ın ise onu yakalamada inat eder, ancak kendi ölümünü hazırlar.

Destanın özeti şöyledir:

Kococaş Kıtay boyunda Karıpbay’ın oğludur. Çocukluğu çalı çırpıdan ok ve yay yapıp oynamakla geçer. On beş yaşına geldiğinde usta bir avcı olur.

Babası Karıpbay, yirmi hanelik halkı bölüp Kococaş’la birlikte Talas’taki Karakol denilen yere gönderir. Kococaş, sarp kaya bozkır demeden dağı taşı aylarca gezer avlanır ve avladığı yüzlerce geyiği Kıtay halkına getirip verir. Kendisine tabi olan yirmi hanelik köy, Kococaş’ın avladıklarıyla geçinir. Kococaş halkının gözbebeğidir. Kococaş birgün avda iken bulduğu bir erkek çocuğunu kardeş edinir, çocuğun adını Sartkoşçu koyar.

Karakoco, kızı Zulayka’nın eş seçmesi için büyük bir toy düzenler ve civardaki boyları toya davet eder. Toya Kococaş da davet edilir, ancak Kococaş köyde değildir, altı aydır köyden uzakta dağlarda avlanmaktadır. Karakoco kızı gelenleri ve yaptıklarını daha iyi görmek için minare gibi yüksek bir yer yaptırır. Düğüne gelen gençler yiğitliklerini gösterip kendilerini kıza beğendirmeye çalışırlar. Zulayka gelenlerin hiç birini beğenmez. Gelenler, kızın kibirli olduğunu söyleyip yurtlarına giderler. Zulayka; “Gelmeyen başka kimse kaldı mı?” diye sorar. Kıtaylardan birisi, Kococaş denilen bir yiğidin altı aydır avda olduğunu bu yüzden gelmediğini, söyler. Zulayka Kococaş’ı da görmek

ister. O sıralarda Kococaş köyüne gelir. Köydekiler de Kococaş'a kızıdan bahseder. Halkı, Kococaş'a gidip kızı görmesini ve alıp gelmesini söyler. Kococaş; "Beni beğenen böyle beğensin." deyip üstünü başını değiştirmeden avcı kıyafetiyle kızı görmeye gider.

Zulayka köyden uzağa iki çadır diktirmiş ve burada kalmaktadır. Kendisini görmeye gelenleri burada görmektedir. Zulayka'nın Şabır adlı cariyesi, Kococaş'ın geldiğini Zulayka'ya haber verir. Zulayka, Şabır'ın çok övdüğü Kococaş'ı görmeye gider ve onun ısrarları karşısında Kococaş'la evlenmeyi kabul eder.

Zulayka'nın kırk yaveri, Kococaş'ın kılık kıyafetine bakarak onun Zulayka'ya eş olamayacağını söylerler. Ancak Zulayka insanları giyimleriyle değerlendirmenin yanlış olduğunu söyler. Babasına kararını bildirir. Toy düzenlenir ve civardaki boyların beyleri toya davet edilir. Toy bir hafta sürer güreş müsabakaları düzenlenir, oğlak kapma oynanır. Eğlenceler sırasında hedef hazırlanır ve bey yiğitleri o hedefi vurmaya çalışır, ama hiç biri başarılı olamaz. Kimsenin vuramadığı hedefi Kococaş vurur.

Kococaş, Zulaykayı da yanına alarak köyüne doğru yola koyulur. Zulayka'nın babası, Almabaş denilen bir silahla, develer yüklü çeyiz verir. Kococaş'ın babası Karıpbay da Kococaş'la Zulayka'nın gelişi şerefine bir toy düzenler.

Kococaş, Zulayka'nın gelişinden sonra artık avlanmaya gitmez, bütün zamanını Zulayka'yla geçirir. Kococaş'ın getirdiği avlarla geçinen halk, bundan rahatsız olmaya başlar.

Aradan bir yıl geçer. Bir sonbahar gecesi Kococaş, kötü bir rüya görür. Aynı rüyayı üç defa görür. Bundan rahatsız olur ve rüyasını Zulayka'ya anlatır. Kococaş rüyasında av hazırlığı yapıp Ala Too'ya çıkmaya başlar. Daha sonra Ak

Son Kl geçidini tepesine çıkmış oğlene kadar boş gezmış ve sonra teke ve keçilerin saklandığı yere giderek orada ne kadar hayvan varsa hepsini vurur. Sonra vuramadığım kaldı mı diye bakmak için bir tepeye çıkar ve bir daha aşağı inemez. Yanına Kıtay boyundan kimse gelemmez. Orada tek başına namaz kılmaktadır. Zulayka, Kococaşın öleceğine kanaat getirir.

Zulayka, Kococaşın gördüğü rüyanın kötü olduğunu, eğer avlanmayı bırakmazsa, rüyasında Ak Toskok ile Gök Toskok'ta vurduğu keçi ile tekelerin kendisinin sonunu getireceğini söyler.

Kococaşın canı bu duruma bir hayli sıkılır. Sonra Aksakallı ihtiyarın yanına gidip rüyasını bir de ona yorumlatır. Aksakallı karısının onun evde oturmasını istediği için rüyasını böyle yorumladığını yoksa gördüğu rüyada hiçbir şey olmadığını söyler. Bunun üzerine Kococaş, karısının sözünü dinlemez, hazırlığını yapar ve ava çıkmaya hazırlanır.

Bu sırada Kayberen, Sur Eçki de rüya görmüştür. Rüyasında, Kococaşın gelip bütün çocuklarını ve tekesi Alabaş'ı öldürdüğünü görür. Bu rüyasını Alabaş'a anlatır.

Kıtay'larda Kırpbay'ın oğlu, Kococaşın silahını kuşanıp geleceğini ve çoluk ocuk demeden bütün soyunu yok edeceğini anlatır. Bunun için yaşadıkları yer olan Kara Ünkür'ü terk etmeyi teklif eder. Alabaş, Sur Eçki'ye, Kara Ünkür gibi bir yer daha bulamayacaklarını, sırf avcı gelecek diye yaşadıkları yeri terk etmenin anlamsız olduğunu söyler. Sur Eçki, iki oğlağını çağırıp Kerege Taşın yanında nöbet tutmaların söyler. "Eğer avcı gelirse, biriniz babanızı başka dağa kaçırın, diğeriniz bana haber verin." der.

Kococaş yatağından kalkıp av için hazırlık yapar. Silah Ak Baran'ı alır. Zulayka, Kococaşın ava gitmesini

engellemek için çok uğraşır ama başaramaz. Kococaş Ala Too'ya gider. Dağ taş dolaşmasına rağmen tek bir geyik bile avlayamaz. Ak Son Köl geçidinden geçer, Ak Toskok'un önünden Gök Toskok'a varır. Orada otuz oğlakla kırk keçinin yayıldığını görür. Silahını hazırlar. Ancak nöbetteki iki oğlak Kococaş'ı görüp babasına ve annesine haberdar ederler. Bu sırada Kococaş keçileri, oğlakları ve Alabaş'ı vurur. Tam Sur Eçki'yi vuracağı sıra, Sur Eçki kaçır. Bunun üzerine Sur Eçki, Kococaş'a; "Ben senin kutsal annemim, ama sen bunu bilmedin. Benim gibi yaşlı birini ağılatıp bedduasını aldın. Sen benim soyumu kuruttun bende senin hayatını zehir edeceğim." der ve seke seke oradan kaçır. Kococaş, Alabaş'ın derisini yüzer, etini atına yükler, diğer oğlakların da kafalarını keserek köyüne dönüp kışlık evine çekilir.

Kococaş, son avından eşi Zulayka'ya söz etmez. Kış bitip de yaz gelince Kococaş, eşi Zulayka'ya Sur Eçki'yi avlamaya gideceğini söyler. Zulayka'nın yüreğine kor düşer. Kococaş'a; "Bir keçinin peşinden gidip eşinin içine kor düşürme, yaşlı ananla babanı bu yaşında evlatsız bırakma, vazgeç bu davadan." der. Ama avcı gitmeye karardır. Babasıyla annesi de ava gitmemesi için allayıp yalvarırlarsa da Kococaş'ı kararından vazgeçiremezler. Kococaş; "İnşallah keçiyi yakalar köyüme geri dönerim." der ve annesini, babasını ve Zulayka'yı, öz kardeşi gibi sevdiği arkadaşı Sartkoşçu'ya teslim edip yurdundan ayrılır.

Kococaş dağ taş demeden Eçki'yi arar. Eçki bu inatçı gencin elinden kurtulamayacağını anlar var gücüyle kaçmaya devam eder. Ala Too'yu aşır, Sarı Ünkür ve Aksay dağlarının yanından geçer. Kococaş'ın ayağındaki çarık parçalanmaya başlar, ama Sur Eçki'yi vurmakta karardır. Sur Eçki'yi kovalar pek çok dağ tepe bayır geçerler. Kococaş, Eçki'yi Talas'ta yakalamayı düşünür. Sur Eçki'nin gücü iyiden iyiyeye azalmıştır Kococaş'ın ise hırsı artmıştır.

Zulayka birgün rüyasında, Kococaş'la Talas'ta buluştuklarını görür. Sabah ezanları vaktinde uyandığında kayın babası yanına gelir ve 20 hanelik köyden hiç kimsenin Kococaş'ı aramaya gitmediğinden dert yanar. Zulayka babasının bu sözleri üzerine giyinir, kuşanır, eline sağlam bir sopa alır ve eşi Kococaş'ın peşinden Ala Too'ya doğru gider. Az gider uz gider çok dağ taş tepe aşar. Ala yanakları pul olur dökülür. Sevdiğiyle gönlünce bir ömür sürememenin hasretini çeker. Yorgunluktan beli bir kamçı gibi incelen Zulayka, sonunda Talas'a ulaşır ve orada Kococaş'ı bulur. Kococaş önce rüya gördüğünü sanır, sonra Zulyka'yla hasret giderir. Bu arada Sur Eçki de dinlenecek zaman bulur otlanıp kana kana su içer. Zulayka, sevip aldığı eşini bu davadan vazgeçirmeye çalışır. Ama Kococaş'ı ikna edemez. Kococaş, tekrar Sur Eçki'nin peşine düşer. Zulayka da sevdiğini iyi görmenin rahatlığıyla evine döner.

Tekrar gücüne kavuşan Sur Eçki, Kümüş Taş'a oradan da Atoynok ve Taldı-Bulak'a geçer. Oradan da Abletim kayasına tırmanmaya başlar. Kococaş, Eçki'yi kovalaya kovalaya dağa taşta tırmanmada ustalaşmıştır. Tam Kayberen'in Sur Eçki'sini yakaladım derken, Sur Eçki ortalığa kara duman salar. Kococaş hiç bir şey göremez olur. Eçki de karşiki kayalığa geçer. Tanrı keçinin duasını kabul etmiştir. Kococaş'ın üzerinde bulunduğu kaya göğe yükselip inilmez çıkılmaz bir yer olmuştur.

Sur Eçki Kococaş'a: "Ben nasıl Alabaş'ıma kavuşamadım sen de avcı Zulayka'ya kavuşamayasın. Çıktığın kayalık senin mezarın olsun, hiçbir akraban seni oradan kurtaramasın. Kemiğin o taşta kurusun." diye beddua eder ve oradan kaçar.

Kococaş Sur Eçki'yi uzaklaşırken görür ve silahı Ak Baran'la ateş eder ve dengesini kaybedip düşer, ayağını kırar. Eçki geri döner ve avcıya bedduasını tekrarlar. "Abletim

kayası mezarın olsun.” der ve gider. Kococaş da çaresiz kayalıkta ölümü bekler.

Karıpbay, bir gün oğlu Kococaş’ı rüyasında buz tutmuş kayalıkta görür. Rüyasını yorumlatır. Birisi rüyayı, oğlunun hayatta olduğu şeklinde yorumlar. Karıpbay oğlunu aramaya karar verir, yola çıkar. Dağlar tepeler aşar, sora sora onu Abletim kayasında olduğunu öğrenir. Oraya gider ve oğlu Kococaş’ı kuşların bile ulaşamayacağı kayada görür. Kococaş, babasına halkını buraya getirip ağaçlardan merdiven yapmalarını söyler. Karıpbay, hızla köyüne gider. Herkesi toplar ve Kococaş’ı kurtarmak üzere yola düşerler. Dağ taş aşarak hızlı akan nehirlerden geçerek Kococaş’ın olduğu kayalığa gelirler.. Kıtay boyu, Kococaş’ı kayadan indirmek için etraftaki ağaçları keserek merdiven yaparlar, ancak yaptıkları merdiven Kococaş’ın olduğu yere ulaşamaz. Daha sonra bulabildikleri bütün ipleri toplayarak ona atmak isterler, ama ip Kococaş’ın olduğu yere yetişmez. Halkın gücü git gide azalır ve çaresiz kalır. Sonunda Karıpbay, oğlunun oradan atlamasını söyler. Kococaş bunu yapamaz. Babası, eşi Zulayka ve kardeş olarak gördüğü Sartkoşçu ile helalleşir.

Zulayka, Kococaş’a karnında altı aylık bir hamile olduğunu söyler. Kococaş doğacak çocuğu kız olursa adını Kanış, erkek olursa Moldocaş koymasını ister. Arkasından “Ak Baran’ı atıyorum. Parçalarını toplayıp saklayıver.” diye vasiyet eder. Silahını atar ama kendisi atlamaya bir türlü cesaret edemez. Sonunda cesaretini toplayıp kendini aşağı bırakır, yüksek kayaların üzerine düşüp orada vefat eder, cesedi orada kalır. Bunun üzerine Zulayka ağıtlar yakar. Babası Karıpbay, aklını yitirmiş gibi olur. Halk ertesi gün ezan sesiyle toparlanıp eski yerine döner.

Bahtsız Zulayka yol boyunca ağıt yakar. Halk çok geçmeden Kococaş’ı unuttur, ancak Zulayka’nın karnında

Kococaş'ın emaneti vardır. Kısa bir süre sonra Zulayka erkek çocuk dünyaya getirir ve Karıpbay'a haber verilir. Karıpbay Kococaş yeniden gelmiş gibi sevinir. Adak adayıp Kococaş'ın dediği gibi adını Moldocaş koyarlar.

Moldocaş'ın doğumundan bir yıl sonra halk Zulayka'ya Sartkoşçu ile evlenmesi için teklifte bulunur. Sartkoşçu o zamanlar daha evlenme çağında değildir. Aradan birkaç yıl geçer Sartkoşçu büyür. Zulayka onunla evlenir.

Bu arada Moldocaş altı yaşına gelir. Çalı çırpıdan ok ve yay yapıp karga, saksağan avlamaya başlar. Yedi yaşına geldiğinde uçan hiç bir kuş elinden kaçamaz. Bir gün gene köyün etrafında oynarken yanına 5 avcı gelir. Moldocaş onlarla ava gitmeye heveslenir. Ona kimin oğlu olduğunu sorarlar o da babasının adının Kococaş olduğunu söyler. Avcılar Kococaş'ın çok iyiliğini görmüştür. Bunu üzerine avcılardan bir Moldocaş'a diğer arkadaşlarıyla ava gitmesi için atını verir. Köyünde kimse Moldocaş'a babasının nasıl öldüğünü söylememektedir. O sırada avcılardan biri Moldocaş'ın babasının Sur Eçki'nin peşinden giderken kayalıkta öldüğünü ağızından çıkarır.

Av sırasında, atların yanına yavrusuyla birlikte bir arkar (dişi dağ koyunu) gelir. Moldocaş heyecanlanır ve avcı arkarı nasıl vuracağını öğretir. Moldocaş arkarın yavrusunu vurur ve başını keser. Yarısını alarak gururla köyüne gelir.

Zulayka, oğluna eti nerden bulduğun ve neden böyle sessiz olduğunu sorar. Moldocaş da avcılarla karşılaştığını ve ona babasıyla ilgili bir şeyler anlattıkların söyler. Moldocaş, annesinden babasıyla ilgili gerçeği söylemesini ister. Annesi de çaresiz oğluna babasının Abletim kayasında nasıl öldüğünü ve neden şimdiye kadar babası hakkında konuşmadığını anlatır. Daha sonra babasından kalan Al Baran'ın parçalarıyla oğluna Almabaş adında bir silah yaptırır.

Moldocaş, babasının kayalıkta öldüğünü öğrendikten sonra annesine babasının kemiklerini bulup gömmek istediğini söyler. Annesi ne kadar feryat etse de oğlunun babasının akıbetine uğrayacağını düşünür. Moldocaş, annesiyle ve dedesiyle vedalaşıp yola düşer. Annesi çaresiz Kococaş'ın Abletim kayalığı ile Çatkal arasında öldüğünü söyler.

Moldocaş, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Misken denilen bir yere gelir. Burada uyuyan çocuk bir rüya görür. Rüyasında bir adam Moldocaş'a bulunduğu yerin Misken dağı olduğunu ve eğer yarın erkenden kalkarsa Eçki'yi bulacağını söyler. Çocuk ezanla birlikte kalkar rüyasında gördükleri aklıdadır. Dağ taş dolaşır ve Sur Eçki'yi bulur. Eçki, Kococaş'ın oğlu Moldocaş'ı tanır ve kaçmaya başlar. Çocuk dağ taş hiç yorulmadan, durmak nedir bilmeden Eçki'yi kovalar. Sur Eçki, en sonunda oğlanı babasının öldüğü yere sürükler. Eçki, Moldocaş'ı Ayuu-Tör'ün yamacına getirir. O sırada genç yiğit Moldocaş, elini uzatıp kurnaz Sur Eçki'yi yakalar. Sur Eçki, Kococaş'ın balası Moldocaş'ı babasının öldüğü kayalığa götürür. Moldocaş, babasının öldüğü kayalıktan bütün kemiklerini toplayarak ak balçıkla karıştırıp kefenleyip gömer. Moldocaş, babasını gömdükten sonra Sur Eçki'ye: "Sen babamı öldürdün, ben de seni köyüme götürüp başını kestireceğim, etini dağıtacağım." der. Bunun üzerine Sur Eçki Moldocaş'a: "Ben gerçek Kayberen annenim. Benim başım senin neyine gerek. Benim Aşayran adında kızım var, seni onla nikâhlayayım." der ve Moldocaş'ın önüne düşer. Kırgız çadırına benzeyen bir mağaraya girerler. Eçki, orda kızını Moldocaş'a gösterir. Kızı, aynı insan gibidir. Yemek yerler ve uyurlar.

Moldocaş, Eçki'nin kızı ile evlendikten sonra uyuyakalır. Sabah olup uyandığında, etrafında hiçbir şey göremez. Nişanlısını alıp köyüne döner. Köyün girişinde ağlayan iki çocuk görür. Annesi Zulayka'yı Sartkoşçu'yla evlen ve bu

evlilikten Erkecaş ve Serkecaş adında iki çocuk olmuştur. Moldocaş'ın gördüğü iki çocuk bunlardır. Çocuklar, Kococaş'ın kemiklerini bulmaya giden Moldocaş'ın arkasından ağlamaktadır. Moldocaş, iki kardeşine kendini tanıtır. Annesinin yanına gider ve onunla hasret giderir. Dedesi Karıpbay torununu görünce çok sevinir. Moldocaş nişanlısını ailesiyle tanıştır.

KUMAYIK

Kumayık, Altay ve Kırgız mitolojisinde ve halk kültüründe “Köpeklerin reisi” olarak bilinir. Kimi zaman “Humayık” da denilir.

1949 yılında *Beksultan Basımakov* tarafından tespit edilip Kırgız İlimler Akademisi'nin el yazmalar vakfına verilmiştir. Toplam olarak 44 sayfadan oluşmaktadır.

Kırgızların kullandığı ‘İyi köpek ölüsünü göstermez.’ atasözü bu destanla ortaya çıkmıştır. Kırgızlarda ayrıca; “Kuşun kutsalı Buudayık’tır, köpeğin kutsalı Kumayıktır.” şeklinde söylenen bir atasözü daha vardır.

Kumayık destanın özeti şöyledir:

Güneş daha yeni doğar, şafak sökerken bir avcı tüfeğini alarak dağa çıkar ve bir geyik sürüsünü görür. Hemen gizlenir ve artarda tüfeğini ateşler. Geyiklerden bir kaçını öldürür. Evine dönerken yolda tuhaf bir ses duyar. Sağına soluna bakar, ileri geri gider, mavi tüylü, küçücük bir köpek yavrusu görür. Kucağına alıp evine götürür. Yavruya yiyecek verir süt verir, ancak o hiç birini yiyip içmez.

Gece olunca ise bütün hayvanların, özellikle kurtların korkunç sesleri gelmeye başlar. Avcı buna şaşırır. Ertesi gün bir ihtiyar gelir ve köpek yavrusunu görür. Avcıya köpek yavrusunun olağanüstü güce sahip kutsal bir hayvan olduğunu söyler.

Adı Kumayık olan bu yavru, Perşembeyi cumaya bağlayan gece, her insanın ulaşamayacağı büyük geçitte alp kanatlı yırtıcı kuştan doğmuştur. Şayet, üç gün içinde onun değerini bilecek birinin eline geçmezse kanatlı kuşa

dönüşerek uçup gidecektir. Avcının eline geçmesi de tam bu sırada olmuştur. Kumayık, halkına hizmet eder, hiç bir şeyden ve kimseden korkmaz, kendisi gibi olağanüstü varlıklara değmez. Kumayık'ın sahibi öldüğünde, göze görünmeden kaybolur.

İhtiyar, akşam duyulan seslerin kurtların bu yavruyu daha küçükken öldürmek istemelerinden kaynaklandığı söyler. “Bu yavru, evden yemek yemez. Sen bu köpeği kırk metre kazılmış yer altına saklayıp besle. Köpek yavrusu büyüyünce seni bütün kötülüklerden korur.” der.

Avcı ve kızı, yavrusu ölmüş bir geyiği getirip onun sütünü emzirirler. Yavru, dişleri ve gözleri keskin bir hayvan olur. O sırada köyün zengini ve yöneticisi avcının av avlamayıp bir köpek yavrusu ile meşgul olmasına kızar ve köpeği öldürmesini emreder. Avcı eve gelir ve durumu karısına haber verir. Karısı; “Başımıza belâ getirecek olan bu köpeği öldürmen doğru olur.” der. Avcı buna kızar ve “Akli yok kadından, hayvan da olsa köpek daha iyidir.” der. Uzun uzun düşündükten sonra, Kumayık köpeği öldürmek yerine dağa kaçıp orada yaşamaya karar verir. Oğlu Temirbek de babasıyla gitmek istediğini söyler. Kumayık'ı da alıp birlikte dağa çıkarlar. Bir mağara bulup orada yaşamaya başlarlar. Geyik de sütü ile Kumayık'ı emzirmeye devam eder. Baba-oğul her gün Kumayık'a et getirirler, boynuna altından kargı takarlar.

Günlerden bir gün avcı oğluyula gece uyurken, Kumayık mağaradan kaçıp gider. Sabahlayan uyandıklarında Kumayık'ı bulamazlar, bağırıp çağırırlar ama nafile!

O sırada odun almak için ormana giden yaşlı kişi, atını kaybeder. Bir hayli aramasına rağmen atını bulamaz ve karanlığa kalır. Gece olunca aç kurtlar gelir. Oduncu hemen bir ağacın tepesine çıkar. Kurtlar ağaca çıkmak ister. Bu arada rüzgâr çıkar. Oduncu tam yere düşeceği sırada bir ses

duyulur. Kurtlar korku ile bir köşeye toplanırlar. İhtiyar adam karşısında hem kurda, hem de kuşa benzeyen, her renkten tüye sahip kocaman bir varlığın kendisine baktığını görür. Bu, Kumayık'tır. Kumayık, göz açıp kapatıncaya kadar ormanda bulunan bütün kurtları yok eder, günahsız bir kişiyi yırtıcılardan kurtarıp tekrar sahibinin yanına gider.

Kumayık'ın yaptıkları ağızdan ağıza söylenir. Kumayık, avcıyla birlikte yoksul insanlar için av avlar. Bütün hayvanları kokusundan, sesinden çok uzak mesafeden ayırt edebilecek yetenektedir.

Herkesin sevgisini kazanan Kumayık'ı ve avcıyı Marat adlı birisi kıskanır. Kumayık'ı elde etmek ister. Avcıya, Kumayık'ın bütün hayvanları öldürdüğünü, onu yok etmesini ister. Avcı bunu reddeder. O zaman Marat, bir arkadaşını kandırarak avcının yanına gönderir. Adam, Kumayık'ın hayvanlarını öldürdüğünü söyleyip onu kendisine teslim etmesini ister. Avcı, çaresiz Kumayık'ı bağlayıp o kişiye verir.

Halk arasından menfaatçi ve kurnaz birisi Marat'ın yanına gelip avcıyı olmadık iftiralarda bulunur. Marat, yiğitlerine avcıyı bağlayıp getirmelerini emreder. Onlar da avcıyı ve oğlunu yakalayıp dove döve getirirler. Acılara daha fazla dayanamayan avcı, yardım etmesi için Kumayık'a seslenir. Birden Kumayık onların karşısına çıkar ve yiğitleri öldürür. Etraftakiler kaçıp canlarını kurtarır. Ancak avcı yediği darbelerin etkisiyle ölür. Kumayık, bütün düşmanlardan öcünü alır. Artık kimse köpeğe kötülük etmez. Kumayık devamlı avcının oğlu Temirbek'in yanında kalır.

Günler geçer, Temirbek büyür. Temirbek birgün gördüğü bir kıza âşık olur ve onunla evlenir. Evlenince bütün ilgisini eşine gösterir ve Kumayık'ı ihmal eder. Bunun üzerine Kumayık, Temirbek'e küser, zayıflar ve nihayet

birgün kaybolur. O günden sonra kimse onun ne ölüsünü ne dirisini bulur. Temirbek hatasını anlar, çok pişman olur. Kumayık'ı arasa da bulamaz. O olaydan sonra "İyi köpek ölüsünü göstermez" sözü ortaya çıkar.

KURMANBEK

Kırgızların çok sevdiği bir kahramanlık destanıdır. XVI - XVII. yüzyıllar arasında cereyan eden ve Halkın belleğinde “Kalmuk Devri” diye adlandırılan olayları ihtiva eden Kurmanbek ve Akkan (Appak Han=Abdulatif) gibi tarihî şahsiyetlerin gerçek hayat hikâyesine dayanılarak ortaya çıkan bir eserdir. Destanda olaylar Kaşgar, Yarkend, Karaşaar- Kambıl, Afganistan, Andican, Hokand, Aksı, Alay, Cazı (Yassı) gibi yerlerde geçmektedir. Kurmanbek, “kurban bey, kurban olacak bey” anlamına gelir.

Kurmanbek destanının pek çok eşmetni vardır. Bunlardan Moldobasan Musulmankulov, Cusup Mamay, K. Akiyev, Sarıkunan Dıykanbayev, Aytbekov, Şamşı Komuzcu, Kalandarov, Karmışak Coşbayev eşmetinleri önemlidir. Destan ilk defa 1923'te Kayim Miftakov tarafından Moldobasan Müsülmankulov'dan derlenmiştir. Metin Arap harflidir. İkinci derleme, 1926'da Cuma Camgırçinov tarafından Karakol eyaletinin Ton ilçesinden Şamşı'dan yapılmıştır. M. Musulmankulov'un varyantı K. Akiyev (5.500 dize) ve S. Dıykanbayev'in varyantlarına nispeten daha kısadır. K. Akiyev eşmetni sanat açısından diğerlerinden daha üst seviyededir. Eserin yapısı son derece düzenlidir, anlam bakımından derindir. Ufak tefek sıkıcı ifadelerden, eserin güzelliğini ve düzenini bozan gereksiz tekrarlardan mümkün olduğu kadar kaçınılmıştır. Bu eşmetin ilk baskısı 1938'de Cusup Turusbekov'un başmuharrirliğinde; ikinci baskısı 1957'de de Seyitkızı Baykocoyev tarafından önsöz yazılarak üçüncü defa da 1970'de ise Saparbek Zakirov'un önsözü ile yayımlanmıştır.

Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek birbirini tamamlayan

üç destan halindedir. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Manas-Semetey-Seytek. Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş bu neviden destanlardır.

Kurmanbek'in doğumu, büyümesi, evlenmesi abartılı bir şekilde anlatılır. Kurmanbek'in yaradılışında eski totem anlayışı yansıtılır. Kayberenin (kutsal geyiğin) soyundan gelir, eşi ay yüzlü peri kızıdır.

K. Akiyev'in eşmetninin özeti şöyledir:

Çok eski zamanlarda asırlarca evvel Kırgız ve Kıpçak halkının başında Teyitbek adlı bir han vardır. Han Andican'da oturmakta ve halkını barış ve saadet içinde yönetmektedir. O devirde Kalmuklar, Kırgız ve Kıpçaklara baskınlar düzenlemekte ve sık sık taciz etmektedir.

Teyitbek'in eşi Zulayka kırk yaşındadır ve henüz bir çocuk doğurmamıştır. Teyitbek de buna çok üzülmemekte ve ne yapacağını bilememektedir. Evlat sahibi olmak için peş peşe on üç kadın alırsa da yine çocuğu olmaz. Zulayka bir peri kızıdır. Bu duruma çok üzülür, ağlar. Teyitbek çaresiz kalır, hep "Bir çocuk sesini duysam da ölsem." diye Allah'a yalvarır.

Aradan bir hayli zaman geçer ve karı-kocanın duaları kabul olur, Zulayka hamile kalır. Zulayka erkek çocuk doğurur. Teyitbek, sevincinden günlerce toy verir. Çocuğuna Kurmanbek ismini verir.

Zeki ve gürbüz olan Kurmanbek kısa zamanda büyür on iki yaşında mahalle çocuklarından yenmedik birini bırakmaz. On altı yaşında girince kırk yiğitten oluşan bir kuvvet oluşturur. Kırk yiğide kırk kara at ve savaş malzemeleri (zırh, tolga, kalkan, kılıç, balta, mızrak ve tüfek) verir. Kendilerine bir türlü huzur vermeyen Kalmuklardan intikam almaya karar verir. Yiğitlerini alıp onlara "Kaplanlarım, aslanlarım!" diye hitap eder. Kırk yiğit

de “Biz senin kırk yiğidiniz, yakınlarınız, kardeşleriniz, kanadınız. Sen bize öz kardeşten daha yakınsın. Ne olursa olsun biz hep senin yanında oluruz bahadırım. Seninle birlikte biz de her zaman savaşa ve gerekirse, ölüme bile hazırız. Her an düşmanlara saldırmaya da hazırız hanım”. derler. Birlikte yola çıkarlar ve son sürat düşmana doğru giderler. Kurmanbek de altındaki kahve renkli Teltoru adındaki atıyla en önde gider. Hedefi, Kambıl şehridir. Bu sırada Kalmukların başında Ekes ve Dölön vardır. Gel gelelim yolculuk çok uzun sürer. Birçok yerleri aşarlar. Yaylalardan, Ala-Cuuk, Alay gibi yerlerden geçerler. Geçtikleri her yerde halk, Kurmanbek’e iltifat eder, ağırlanır.

O sırada Kaşgar şahrinin hanı Akkan’dır. Akkan çok güçlü bir handır. Manas, Ürümçü, Üç aga, Tekes-Kuyaz, Canı cer (Yeni yer), Aksı (Aksu), Kuçar, Altı şaar (Altı şehir), hatta Kırgız dilini bilmeyen Dunganlar bile Akkan Han’ın hâkimiyeti altındadır.

Kurmanbek cesaretle Kara şehir Kambıl’a doğru yürür. Fakat oraya ulaşmak için de Kaşgar’dan geçmesi lazımdı. Kurmanbek bu yerin halkının huzurunu bozmadan sessiz sakin geçmeye karar verir. Böyle yapmasının sebebi de o kadar güçlü hanla buluşup ona nereye gideceğini anlattırsa sanki ondan yardım istemiş gibi olurum diye düşünür ve onunla geri dönüşte buluşup arkadaş olmaya karar verir.

Sonunda Kurmanbek ve yiğitleri Kalmuklara yaklaşırlar. Rastladıkları bekçiye kendilerinin zavallı halkla işlerinin olmadığını, Kıpçak halkını ezen Ekez, Korun ve onun oğlu Dölön’le hesaplaşmaya geldiğini, kırk yiğidinin en az 40.000 askerlik orduya bedel olduğunu söyler. Kurmanbek düşmanına on iki gün müddet verir. Verilen zaman içinde gelmezlerse, saldırıya geçeceğini bildirir. Söylediklerini doğrudan doğruya hanına iletmesini bekçiye emreder ve onu gönderir.

Bekçi hemen oradan uzaklaşır. Dölön Han'ın yanına gider, ancak onu bulamayınca Ekez'e gidip olup Kurmanbek'in söylediklerini aktarır. Bu yaşa kadar böyle bir heybetli yiğit görmediğini söyler. Bekçinin anlattıklarını duyan Ekez'in rengi kaçar.

Derin düşünceye dalar. Dölön Han'ın yanına gider. Bekçiden duyduklarını nakleder. O da önceden Teyitbek'in oğlu genç bahadır Kurmanbek'in marifetlerini duymuştur. Adamlarını toplar, orduyu hazırlamalarını emreder.

Ekez gazaplanan Dölön Han'ı ikna etmeye, vazgeçtirmeye çalışır. Dölön Han'a onun babası Korun'un Kırgızlara yaptıklarını hatırlatır. Kurmanbek'in boşuna üstlerine gelmediklerini söyler. O, Özbek Akmat Zardar'ın, Karakalpakların ve Türkmen Köroğlu'nun yenemediği güçlü bir yiğittir. "Eğer kendisine güvenmeseydi buralara kadar hiç gelir miydi?" der. Kendisinin artık eskisi gibi genç ve güçlü olmadığını, onu ancak Çin hanı Çımaçın'ın yenebileceğini, sözlerinin dikkate alınmasını, akıllıca ve sabırla hareket etmesini söyler. Kurmanbek, vergi, isterse altın gümüş vermeyi teklif eder.

Dölön Ekez'in sözlerini dinlerken kendisini zor tutar, ne diyeceğini şaşırır. Sonunda Kalmukların danışmanlarını, beylerini toplamaya ve onlara danışmaya karar verir. Onları toplar ve durumu anlatır. Ekez'in söylediklerini nakleder, Kurmanbek gibi yeni yetme birine boyun eğmeyeceğini söyler. "Bu şerefsiz Kurmanbek kim oluyormuş da beni tehdit ediyor? Asıl ben onunla savaşa hazırım. Ordum, tümenim, binlerce yedek atım varken 40 kişiden mi korkacağım?" der.

Seksen yaşındaki Dölön Han ordusunu askerini hazırlar, ordunun başına geçer. Ondan daha yaşlı olan Ekez de daha fazla itiraz edemez, hanı ile birlikte gitmeye mecbur olur. Ağzında tek dişi yok, gözleri zayıf, boynu beli bükük bir

şekilde atına zar zor binerek, içindeki kızgınlık ve kini belirtmeden Dölön Han'ın peşine düşer. Ölüm yoluna çıktığını bilmektedir.

Kurmanbek bahadır düşmanın yaklaştığını görünce sevinir, ordusunun önüne geçer. Kalmuklar kaçacak olursa peşinden düşmelerini, sonuna kadar savaşmayı, kaçmak son çare de olsa, asla kaçmamalarını emreder. Derken yavaş yavaş düşman görünür. Elllerinde kılıç, kalkan ve mızrakları parlamaktadır. Kalmukların sayısı karıncadan çoktur. Ordunun önünde Ekez, Kırgız-Kıpçakların önünde de Kurmanbek vardır.

Her ikisi birbirine hızlıca atlarını koştururlar. Bir tarafta genç bahadır Kurmanbek, öbür tarafta ise yaşlı bahadır Ekez. İkisi uzun uzun vuruşur, Kurmanbek, gayret ve gücünü toplayıp, Teltoru atının dizginini çekerek tekrar saldırır. Yaşlı Ekez'e defalarca mızrağıyla vurur. Ekez'in gücü tükenmeye beşler. Kalmukların ordusu şaşkın şaşkın bakmaktadır. Ekez öleceğini hisseder. Kaçsa bile kurtulamayacağını farkındadır. Kurmanbek'in mızrağı Ekez'in tam kalbine saplanır. Zaten atın üzerinde zar zor oturan yaşlı Ekez atından düşer. Cansız bedeni yerde hareketsiz kalır. Sadık devi Ekez'i kaybeden Dölön Han donakalır. Deli gibi hızlı vuran kalbi sanki ateş sönmüşçesine durmuş gibi olur. Kurmanbek bahadır da baş düşmanlarından birini kendi elleriyle yok etmenin sevincini yaşar.

Dölön Han gazaba gelir. Mızrağını eline alarak Kurmanbek'e doğru atını sürer. Ardında kara duman gibi tozu havaya karıştırarak, delicesine atını koşturur. Kurmanbek de hiç tereddüt etmeden, sakince bekler. O sırada Kurmanbek, kırk yiğidine der ki: "40 yiğidim, kaplanlarım! Ben Kırgız ve Kıpçağın baş düşmanı Kalmuk hanı Dölön'ü vurmaktan rahatlayamam. Dölön'ü öldürüp,

Kalmukları Karaşehir'e sürersem en büyük isteğim gerçekleşir".

Kurmanbek, atını delirmişçesine yaklaşan Dölön Han'a doğru koşturur. Kurmanbek'in atı Teltoru'nun ağzı bir karış açılır. Gemini kemirir gibi olur, ağzından köpükler sıçrar. Sonunda iki en büyük düşman karşı karşıya gelir. Çok çetin bir karşılaşma olur. Mızraklar birbirine karışır. İki uzun uzadıya birbirine direnirler. Birdenbire Dölön Han'ın atı Karala, ürküp kaçmaya başlar. Kurmanbek bunu farkeder ve zaman kaybetmeden ardına düşer.

Dölön'ün yan tarafından sivri mızrağını onun kaburgalarına batırır. Dölön'ün rengi atar, güç kuvveti kalmaz. Artık kendini at üstünde tutamaz olur ve üzengiden ayağı kayar. Artık ecelinin geldiğini anlar. Kurmanbek, mızrağını çıkar. Dölön'ün çok ürkmüş atı Karala, üzerinde yaralı sahibini taşıyarak Kalmuklara doğru koşar.

Kurmanbek atının dizginini geri çekip kırk yiğidine bakar. Kalmuklar, yüz yüze, teke tek çarpışmaktan korkup kaçmaya başlarlar. Kurmanbek, 40 yiğidiyle kılıçlarını, mızrakları ellerinde, atlarını oynatarak kaçan düşmanların peşine düşer. Kurt gibi Kalmukları perişan ederler, kovalayarak şehre kadar sürerler. Şehri kuşatıp onları oraya hapsederler.

Perişan olan Dölön Han, Elbek'i elçi olarak Kurmanbek'e gönderir. Kurmanbek'e altmış kızıl nar (deve), buna razı olmazsa istediği kadar mal mülk, hayvan vereceğini söyler ve dost olmayı teklif eder.

Elbek, Kurmanbek'in yanına gider, selam verir. Dölön Han'ın dediklerini iletir. Kurmanbek, Elbek'i baştan ayağa kadar sakince dinler ve şöyle cevap verir: "Benim ne diyeceğimi çok iyi dinle ve aynen hanına ilet. Ben o kurnaz Kalmuğun tatlı yalanlarına kanmam. Demek ki, beni

tanımamış. Barışmanın bu kadar kolay olduğunu mu düşünüyor. Bunca olanlardan sonra, benim halkıma bu kadar eziyet çektirdikten sonra, kolay kolay kurtulabileceğini düşünüyorsa çok yanılıyor. Ne benim, ne de halkımın kalbinden gitti o acı, o kin. Onun gibi aşağılık insanları çok iyi bilirim. Ben, yok yere kan döküp cana kıyanlardan değilim. Söyle hanına eğer gerçekten de barışmak istiyorsa, bizzat kendisi gelip benimle görüşsün, başka türlü olmaz. 60 kızıl narını (deve), altın ve gümüşünü yükleyip yanıma gelmesi gerekir. Ayrıca her sene vergi alacam. Bunun için 7 yedi gün müddet veriyorum,, bu müddet içinde dediklerim yapılmazsa, şehri basıp talan ederim.” der.

Elbek, oradan ayrılıp Dölön Han'ın yanına gelir, Kurmanbek'in söylediklerini nakleder. Savaşacak hali kalmayan Dölön Han, Kurmanbek'e boyun eğer, istediklerine razı olur. Ayrıca her sene vergi vermeyi de kabul eder. İlk olarak gereken altmış narı hazırlar, altmış atın üzerine altın ve gümüşü yükleyip Elbek ile yola çıkar. Yolculuk tam yedi gün sürer. Kurmanbek tam 6 gün sabırla bekler ve yedinci günü gelmeyeceklerini düşünerek yola çıkar. Kara şehir Kambıl'ı almaya karar verir. Kırk yiğidine harekete geçmeyi emreder. Yarı yolda Dölön Han ve elçi Elbek ile karşılaşır. Elbek elindeki beyaz bayrağı havaya kaldırır ve sallamaya başlar. Kurmanbek hemen durur ve yiğitlerini de durdurur. Gönderilen hediyeleri alır ve Kalmukları emirlerine uymaları konusunda sıkı sıkı tembihler ve ganimetleri alıp oradan ayrılır.

Kaşgar hanı Akkan, Kurmanbek'in başarılarını duyar, on gün yolunu bekler. Davullarla, zurnalarla, eğlencelerle onu karşılar. Kurmanbek kırk yiğidiyle gelir, Akkan ile selamlaşır, sarılır. Akkan, yiğitliğini duyduğu Kurmanbek'le tanıştığına çok sevinir. Birbirlerini çok sevip arkadaş olurlar.

Akkan, Kurmanbek'i birkaç gün ağırlar. Onun getirdiği ganimetleri görüp kendisiyle gurur duyar. Kendisi de on iki batman yük taşıyan bir deve ve üzerine altışar batman altın ve gümüş akçe yüklettirir. Ayrıca ticaret yapmaları için 40 kervan verir. Kurmanbek, yaptıkları için Akkan'a teşekkür eder. Her zaman kendisine güvenebileceğini ve bir şey olursa hemen haber göndermesi yeterli olduğunu söyler. Sarılarak vedalaşırlar.

Kurmanbek, uzun bir yolculuktan sonra yurduna gelir. Halkı, onun sağ salim geldiğine, düşmanı yenip ondan ganimetler alıp döndüğüne çok sevinir. Ancak izin almadan yola çıktığı için Kurmanbek'e küsen babası Teyithan oğlunun zaferine sevinmez.

Kurmanbek, Teyithan'ın gelir. Dölön Han'ı yenip ganimetler aldığını ve onu vergiye bağladığını söyler. Babası, asık suratla onu dinler. Kurmanbek buna anlam veremez ve kazandığı zaferi ve gelinceye kadar karşılaştığı insanlardan gördüğü ilgiyi ayrıntılarıyla anlatır. Bunu duyan Teyitbek'in keyfi yerine gelir.

Teyitbek, Kurmanbek'i evlendirmek ister ve veziri Zayırbeek'i onun yanına gönderir. Zayırbek, Teyitbek'in niyetini aktarır, Kırgız ve Kıpçaktan kız seçmesini söyler. Kurmanbek, babasının bu konuda aracı göndermesine kızar. Kurmanbek'in gönlünden, cesur, gümüşten beyaz, ay yüzlü, yıldız gibi parlak olan Oogan (Afgan) hanı Bakburhan'ın yalnız kızı geçmektedir. Ancak Bakburhan'ın kızı için bir şartı vardır: "Ürgönç suyunu geçerek beni kim vurup yıkarsa, kızım Kanışay'ı ancak o zaman veririm." der. Bakburhan bunu sadece onun, yani Kurmanbek'in yapabileceğini ve kendisini beklediğini söyler. Kurmanbek vezir Zayırbek'in kendisiyle gelmesini ve Ürgönç'ü geçince aracı olarak Bakburhan'a haberini vermesini ister. Bunların hepsini de babası Teyithan'a anlatmasını söyler.

Vezir Zayırbek, Kurmanbek'in söylediklerini Teyitbek'e nakleder. Teyitbek Han, oğlunun fikirlerini beğenmez ve Afganlar'a yaklaşımlarının kendileri için hayırlı olmayacağını, Türkmen, Tajiklerle ittifak ederek bir bütün olabileceklerini ve Bakburhan'ı şu ana kadar kimsenin yenemediğini, en iyi davranışın Kıpçak veya Kırgız'dan kız alması olduğunu, yirmi dört yaşındaki bir gencin Bakburhan ile beş edemeyeceğini söyler.

Vezir Zayırbek, tekrar Kurmanbek'in yanına gelir, babasının söylediklerini nakleder. Gitmekte kararlı olan Kurmanbek, babasının ikazlarına aldırmaz, Zayırbek'e kendisiyle gelip gelmeyeceğini sorar. O da "Teyitbek'in gazabından korkuyorum. Eğer sağ salim dönersek, beni öldürmesini engeller misin?". der. Kurmanek razı olur.

Yol için hazırlık yaparlar. Birlikte yola çıkarlar. Kesip yemek için elliden fazla at alır. Kırk tane de kırmızı koymak için deve derisinden yapılmış olan köökör alıp yola çıkarlar. Buhara'dan, Tacik ülkesinden geçip ve otuz gün sonra Afgan'a ulaşırlar. Akşam üzeri büyük Ürgönç'e gelip, orada gecelerler. Kurmanbek erkenden kalkıp dürbünle etrafa bakar, uzaktaki şehri, evleri ve askerleri görür. Elini yüzünü yıkayıp Zayırbek'in yanına gelir, ona menzile vardıklarını haber verir.

Kurmanbek, kırk yiğidiyle birlikte saessizce büyük deryayı geçerler. Kurmanbek, Zayırbek'i elçi olarak Bakburhan'a gönderir. Zayırbek, hanın huzuruna çıkar, kendisini tanıtır, kızı Kanışay'ı istemeye geldiklerini söyler, Kurmanbek'in erliğini, bahadırılığını anlatmakla bitiremez. Bakburhan kırmızı yüzü hiddetten sararır. "Kız istemeye gelmişsiniz, ama hiç de öyle görünmüyor; ne getirdiğiniz? Ne malınız, ne pulunuz, ne de kulunuz var. Böyle kız istemeye mi gelinir? Kurmanbek, o kadar bahadırsa, elinde kılıç, mızrağıyla karşıma çıksın, onu devirip kanını içeyim.

Yetimiş yaşına geldim hiç kimse beni düşüremedi. Eğer o beni yenerse tahtımdan inmeye söz veriyorum. Sabahleyin güneş doğar doğmaz gelsin.” der.

Zayırbek, Kurmanbek’e gelip hepsini anlatır. Geri dönmelerinin daha uygun olacağını, Bakburhan’ın kızını vermeye niyeti olmadığını ilave eder.

Ertesi gün Kurmanbek gün doğmadan uyanır, adamlarına hemen hazırlanmalarını emr eder. Zayırbek bir tepeye tuğu yerleştirir. İki tarafın askerleri savaş düzeni alırlar. Kurmanbek atı Teltoru’yu, Bakburhan da Kaskara’yı mahmuzlayıp birbirine doğru son sürat koştururlar.

Kurmanbek, Bakburhan’ı sol tarafına mızrağıyla vurup bir darbeye indirir. Dört bir yana bahadırlığıyla tanınan Bakburhan, atından düşer. Zayırbek ve kırk yiğidi buna çok sevinir. Kurmanbek hemen atından inip Kaskara’yı tutar. Bakburhan da hemen ayağa kalkmaya çalışır. Kurmanbek ona geri ata binmesine yardım eder ve ona sözünü yerine getirmesini söyler. Bakburhan bunu kabul etmekten başka bir çaresi kalmaz. Bakburhan üstüğüne inanamaz, işte o zaman yaşlandığını anlar. Sözünde durur ve kızı Kanışay’ı kendisine vereceğini söyler. Kurmanbek’le Bakburhan el sıkışıp dost olurlar.

Bakburhan, kızını Kurmanbek’e verme konusunu halkına danışır. Halkın bilge kişisi Töpö belig, Kanışay’ı Kurmanbek’e vermesinin doğru olacağını söyler. Bakburhan evine gelip, otuz kız, otuz güzel gelini ve kırk yiğidi Kurmanbek’i karşılamaya gönderir.

Beri taraftan Kanışay, sırdaşı Batıyma yengesiyile evlenme konusunu konuşur. Batıyma; “Bu zamana kadar noksansız birini ne duydum, ne de gördüm. Hadi toplanıp gidelim, komuz çalarak onu sınavalım. Gönlüne göre değilse orada hemen kavga çıkarırız.”. Kiraz dudaklı, kara kaşlı,

selvi boylu, al yüzlü, ipekten ve kıymetli taşlarla süslenmiş elbiseler giyen 16 yaşındaki güzel Kanışay, yengesinin sözlerine uyar. Kurmanbek'in yanına giderler.

Kurmanbek duygulanıp "Kanışay ne zaman gelecek" diye şarkı söylemektedir. Kanışay, onu beğenir. İçinden; "Böyle bahadırı kim beğenmez." der.

Bakburhan, kızına yetmiş gün düğün yapar. Düğüne Kaşgar'dan dostu Akkan'ı da çağırır.

Aradan 6 sene geçer. Kurmanbek'in Kanışay'dan Seyitbek adında bir oğlu olur.

Kurmanbek kendisine bağlı insanları alıp Akkan'ın yanındaki Turpan'da oba kurar. İki sene içinde obası hazır olur. Artık kendi obasıyla birlikte yaşar.

Kalmukların üzerine gitme vaktinin yaklaşması dolayısıyla kırk yiğidini gönderip babasında atı Teltoru'yu ister. Babası Teyitbek, kızar ve kendisinin bineceğini söyleyerek atı vermez. "İnşallah, Kalmuklar onun yüreğine mızrak batırıp, kanını döküp canını alsın, altın şehrini yağmalasın. Benim halkımı ayırıp benden aldı." diye lanetler. Kırk yiğit, Kurmanbek'e gelip babasının dediklerini aynen iletirler. Kurmanbek, Teltoru'dan eksik olmayan Koyküröñ dli atına binebileceğini söyler.

Dölön Han, vergisini üç ay geçirmiştir. Bununla da yetinmeyip 6.000 askeriyle gelip Kurmanbek'in şehrini kuşatır. Kurmanbek o gece rüyasında, tam yüreğinin olduğu yerde kan karışık buz, Altın şehrini altı bin Kalmuk kuşatıp o da tek başına, yaşlanmış bir vaziyette ortada kalmış durumda olduğunu, Kalmukları şehirden kovup peşine düştüğünü, geri giderken de atının yürüyemediği ve bir türlü kaçamayıp kalbinden yaralandığını görür. Uyanınca rüyasını karısı Kanışay'ya anlatır. Kanışay, rüyyayı hayra yorumlar ve "Yorduğum rüyan kutlu olsun, başına talih kuşu konsun,

şansın bol olsun, düşmanın kalbi erimez tuz olsun.” der.

Gece yarısı altı kapılı kalesinin bir kapısını açıp bakar ve düşmanlar tarafından kalesinin kuşatıldığını görür. Hemen kırk yiğidine haber gönderir. Kırk yiğit kendi arasında mütalaa edip “Kurmanbek, zayıf at binerek gitmek istiyor, sağ kalıp kalmayacağı ne malum? Kurmanbek için tatlı canımızdan olmayalım. Hem sağ kasak bile Teyithan bizi sağ bırakmaz. En iyisi biz Kurmanbek’i bırakıp Teyithan’a gidelim.” derler.

Kurmanbek onlara bir daha hitap eder: “Sizler, ömrüm boyunca hep yanımda olan, keyfimi yerine getirip güldüren, Kalmuğa koşsam, benimle koşup düşmanı perişan eden Kırk yiğidimdiniz. Şimdi Kalmuklar şehri kuşatıp basmakta iken sizin böyle bir tavırda bulunmanız olacak şey mi? Güvendiğim sizdiniz, sizden başka kimsem yok. Eğer benimle gelmiyorsanız, Kanışay ile çocuğum size emanet, onlara çok iyi bakın.” der.

Sonra evine gider. Kılıcını beline bağlanıp, eline mızrağını alıp, karısıyla vedalaşır. Kanışay’ya eğer eceli gelip ölürse o güzel yüzünü yırtmamasını, üzülmemesini söyler. Sonra karısına biricik oğlu Seyitbek’i getirmesini ister. Oğlunu sımsıkı kucaklar, öper, kokusunu içine çeker. Kurmanbek yaşını tutamaz, onları gören Kanışay da acı acı ağlar. Böylece vedalaşırlar.

Kurmanbek, Kanışay’ya demir kapıları açmasını ister. Atı Koyküröñ’ü düşmana doğru sürer. Koyküröñ’ü adeta kuş gibi süzülüp koşar. Kurmanbek, önüne gelen Kalmuğu bir kurt gibi darmadağın eder. O kadar Kalmuk içinden Kurmanbek’le yüzyüze gelecek birisi çıkmaz. Herkes kendi başının çaresine bakıp kaçar. Savaş günler ve gecelerce sürer. Kalmuklar, başta hanı olmak üzere bu saldırıya geçtiklerinden çok pişman olurlar.

Kurmanbek kendine ve atına güvenerek, Yüce Tanrıya dua ederek saldırır. Önünde kimse duramaz, herkesi kırıp geçirir. Ara sıra atı Koyküröñ'ü biraz dinlendirir.

Bu sırada Kalmuk hanı Dölön Han, Kurmanbek'in altındaki atın Teltoru olmadığını görür ve onu yeneceklerine kalbi kanaat getirir. Nitekim akşamüzeri Koyküröñ iyice yorulur, kımıldayamaz hale gelir. Kurmanbek, kendisini en önemli zamanında yalnız bırakan 40 yiğidine kahreder. Dölön, atı Tuuçunak'ı sürüp gelir. Kurmanbek'e yaklaşır, ona artık sonunun geldiğini söyler. Ciğerini parçalayıp mızrağını batırıp intikamlarımı alayım mı: Başını keseyim mi? Biricik oğlanını öldüreyim mi? Şehrini yağmalayayım mı?" dedikten sonra Kurmanbek'e saldırır. Yorgun Koyküröñ hareketsiz durur. Dölön, atını sürüp gelir ve mızrağını Kurmanbek'in göğsüne saplar. Mızrak, Kurmanbek'in göğsünden girip sırtından çıkar. Dölön, Kurmanbek'i devirmenin mutluluğuyla çılgına döner, zafer sarhoşu olur.

Kurmanbek yere yıkılır ve bu arada at vermeyen babasına lanet yağdırır. Bir yandan hayata tutunmaya çalışır, sürüne sürüne ilerler, tan ağarırken yol kenarına düşüp kalır. Bu sırada oradan geçen kervan geçmektedir. Kurmanbek, kervandakilere karısına ve biricik oğluna durumunu bildirmelerini söyler.

Bu sırada büyük bir kervan daha gelir, bu Kaşgar hanı Akkan'ın kervanıdır. Altı senedir Kurmanbek ile görüşmeyen Akkan, Kurmanbek'in oğlu Seyitbek için kırk deve kızıl altın, kırk deve kızıl kemha ve ipek kumaş, kırk deve kızıl pamil çay ile yine çocuk için bir kızıl ve bir de kara tay götürmektedir. Akkan Kurmanbek'e yaklaşıp gözlerine bakar ve yüzü sarardığını, göğsündeki derin yarasından kan sızdığını görür. Onu bu hale kimin getirdiğini sorar. Kurmanbek başını kaldırıp, Akkan'a bakar, ancak onu hemen tanıyamaz. Son zamanlarında dostunu gördüğün için

sevindiğini söyler. Olup biteni Akkan'a anlatır. Bütün anlatılanları duyan Akkan, Kurmanbek'e sarılıp ağlar. Onu burada bırakmak istemez. Kurmanbek ise yarasının ağır olduğunu, bir yere gidemeyeceğini, hanımına ve çocuğuna selâm götürmesini söyler. Akkan, her şeye rağmen Kurmanbek'i alıp evine getirir, on iki gün ona bakar. Onun göğsündeki mızrağı nasıl çıkaracağını düşünür. Sonunda acı duyacağını bile bile mızrağı Kurmanbek'in göğsünden çıkarır, ancak kurmanbak o vakit ölür. Akkan, Kurmanbek'in cesedini geleneklerine göre güzelce yıkatır, beyaz kefene sardırıp defneder. Onu güzel bir mezar taşı yaptırır, üzerine kılıcını nakşettirir.

Kanışay ise, her gün kalenin tepesine çıkıp dürbünle kocasının gelmesini beklemektedir. Günün birinde Akkan'ın atını koşturup kendisine doğru geldiğini görür. Hemen kırk kadınla Akkan'ı karşılamaya çıkar. Önce selamlaşırlar, hal sağlık soruştururlar. Kanışay hemen kocasından haberi olup olmadığını sorar. Akkan, üzüntüyle Kurmanbek'in ölüm haberini bildirir. Kanışay, kocasının ölüm haberini duyar duymaz kendinden geçer. Onunla birlikte herkes ağlar. Kanışay, aygın baygın, düşe kalka çadıra doğru koşar. Çadırın kenarında asılı duran kılıcı eline alır ve bir hamlede kılıcı kalbine batırır. Cansız bedeni yere yıkılır. Kurmanbek'in altı yaşındaki oğlu Seyitbek, iki acı karşısında kendini yitirir, ağlayıp kendinden geçer. Akkan'a kendisini dedesi Teyitbek eline bırakmaması için Akkan'a yalvarır.

Akkan, ölüm merasimini en güzel şekilde yerine getirip Kanışay'ı defneder. Sonra Teyitbek'in yanına gidip durumu anlatır. Teyitbek, oğlu kurmanbek'in ölümüne sevinir. Akkan, buna gazaplanır, kırk yiğidine seslenir, Teyitbek'i yakalamalarını emr eder. Teyitbek'i ayaklarından bağlar ve onu da Teltoru atın kuyruğunu bağlayıp dağ taş yuvarlattırır, Teyitbek'in her bir parçası bir yerde kalır, her parça kargaya, kuzgun, ite kuşa yem olur.

Akkan, Kurmanbek'in yegane emaneti olan Seyitbek'i yanına alıp şehrine döner.

MANAS

Dünya edebiyatının şaheserleri arasındadır. Türkistan'da Yedisu civarında teşekkül etmiş, zamanla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Manas destanı, Türk ve dünya destanları içinde ayrı ve önemli özelliklere sahiptir. Şöyleki; ilk Müslüman Türk destanıdır. Halen yaşayan tek destandır ve dünyanın en büyük destanıdır. Sözügelşi, gece gündüz durmadan anlatılan ve anlatımı aylarca süren destanın bugüne kadar tamamı tespit edilmiş değildir. Eldeki metin 553. 000 dizedir. Diğer taraftan Manas, dünya şaheserleri arasında zikredilen İranlı Firdevsi 'nin Şehname 'sinin 2, Homeros 'un İlyada ve Odysseia destanlarından 20, Finlilerin Kalevala 'sından 40 ve Hintlilerin Mahabarata' sından 4 kat daha büyük hacme sahiptir. Muhtevası; Manas, oğlu Semetey, onun oğlu Seytek, Er Töştük ve Colay Han destanlarından ibarettir. Manas dairesi çerçevesinde anlatılan son iki destan Türk bilim adamlarınca ayrı iki destan olarak mütalaa edilir..

Kırgızlara ait ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanır. Çinliler Kırgızları Gengün, Gekün, Kigü, Hegü, Giegü gibi isimlerle anmışlardır. O devirde toprakları Hun Türkleri tarafından istila edilen Kırgızlar, M.S.VI. yüzyılda bağımsızlıklarını elde etmişlerse de kısa bir müddet sonra 560'da Göktürk Hakanı Mu-kan zamanında Göktürklerin, 758' de de Uygurların himayesine girmişlerdir. 840 yılında Uygurların egemenliğinden kurtulmuş; kuzeydoğuda Baykal gölünden, güneybatıdaki Tanrı dağlarının güneyine kadar olan bir sahayı ele geçirmişlerdir. 1207'de Cengiz Han 'ın idaresine giren Kırgızlar, XVI. yüzyılın başlarına kadar

Moğollara boyunduruğu altında yaşamış, Moğol İmparatorluğunun çöküşünden sonra, bugünkü bölgeye yerleşmişlerdir. 1876'da da Çarlık Rusya'sının hâkimiyetine girmişler, 1917 Bolşevik ihtilali sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne tabi olmuşlardır. Nihayet 31 Ağustos 1991'de Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra, Kırgızistan Cumhuriyeti olarak Birleşik Devletler Topluluğu içerisinde yer almışlardır.

Birtakım araştırmacılar destandaki olayları XVI.-XVIII. yüzyıllara bağlarsa da bu olayları destekleyen asıl maceralar, Kırgız Türklerinin zayıflayarak Hitayların emri altına girdikleri 840-847 yıllarına kadar dayanmaktadır. Bundan dolayı Kırgızlar 1947 yılında Manas'ın 1100. yılını kutlamak istemişlerse de rejimin baskısından dolayı bunda başarılı olamamışlar; ancak, bu mutluluğu UNESCO'nun 1995-2000 yıllarını Manas yılı olarak kabul etmesinden sonra yaşamışlardır.

Kırgızlar XVI. yüzyıla kadar Şamanist'iler. Pek çok göçebe Türk kavimleri gibi Müslümanlığı kabul ettiler. Ancak onların Müslümanlığı XIX. yüzyıl ortalarına kadar İslâmî âdetlerden ibaretti. Sosyal ve iktisadî konulardaki çoğu meseleleri İslâm fıkına göre değil de, kendi kanunlarına göre açıklığa kavuşturmuşlardır. Manap denilen boy beyleri aynı zamanda din adamı rolü de oynamıştır. Destanın pek çok yerinde Şamanizm inancına bağlı gelenek ve pratikler vardır. Sözgeleş, ölenler için yapılan yuğ törenleri Şamanizm töresinde olduğu gibi yapılır.

Müslümanlığın Türkler arasında yayıldığı devirlerde doğmakla beraber taassuptan uzak olan Manas destanı, içinde bulundurduğu töre, gelenek, görenek, inanç, sosyal hayat, kelime zenginlikleri, ad vermeler, aile hayatı, tıp bilgileri, dini ve ahlaki görüşler, giyim-kuşam, motifler,

savaş aletleri, coğrafya çocuk terbiyesi, etnografya, sözlü ürünler (atasöz, deyim, tekerleme, tekrar grupları, benzetmeler...), devlet ilişkileri ve yapılan mücadeleler yönüyle bir Kırgız ansiklopedisi hüviyetindedir. Tarihte olduğu gibi bugün bile Kırgızlarda miras, aile, hak ve hukuk meseleleri İslâm fihına göre değil de sözlü gelenekteki töre kanunlarına, bir başka deyişle Manas'ta yer alan kaidelere göre yürütülmektedir. Destanda verilmek istenen düşünce; halkın birlik beraberliğini sağlamak, barış ve dostluk içinde yaşamaktır, denilebilir.

Yüzyıllar boyu sanatçılar tarafından büyük bir coğrafyaya yayılan ve genişleyerek günümüze kadar gelen Manas'a ait ilk bilgiler, XVI. yüzyılın başında Seyfeddin Ahsikendi tarafından Tacik dilinde yazılmış olan Mecmaü't-Tevarih adlı kitapta yer alır. Ne var ki, destana ait ilk dokümanterler XIX. yüzyıl ortalarında ortaya konulmuştur. Bu yüzyılda destana İslamî unsurlar girmiştir. Kırgız-Kazaklar arasında memurluk yapan Rus Franel, 1849 yılında bu Türklerle ilgili olarak hazırladığı bir raporu hükümete sunmuş, raporunda Manas'tan da söz etmiştir.

Kazak bilim adamı Cokan Velihanov (1835-1865) derlediği Manas destanını 1861 yılında Rus Coğrafya Cemiyeti'nin yayın organı olan "İzvestiya Dergisi"nde "Cungarya Notları" başlığıyla neşretmiştir. Bu, Manas'ın ilim dünyasına tanıtıldığı ilk çalışmadır.

Manas'ın bir kitap olarak derlenip yayımlanması ise ilk defa Wilhem Radlof tarafından gerçekleştirilmiştir. Meşhur Türkolog Wilhelm Radloff, 1862-1869 yıllarında derlediği metinleri 1885'te Proben (Türk Halk Edebiyatı Örnekleri Külliyyatı)" adlı dev eserinin beşinci cildinde yayımlama imkânı bulmuştur. Radloff, çalışmasını Manas, Coloy Kan ve Er Töştük başlıklarıyla üç bölüm halinde yayımlamıştır.

İlk bölüm 12.454, ikinci bölüm 5.322, son bölüm olan Er Töştük ise 2.146 dizedir. Destanın tamamı 19. 922 dizedir.

1917 yılından sonra Manas'la ilgili derlemelere hız verilmiştir. Bunlardan 1922 yılında İbrav Abdrahmanov'un Sagımbay Orozbekov'dan derlediği ilk bölümün metni çok önemlidir. Orozbekov'un vefatından sonra kalan bölümler Sayakbay Karalayev'den derlenmiş ve 25.665 dizelik hacimle üç cilt olarak yayımlanmıştır (1984, 1988, 1990).

Manas üzerinde önemli çalışma yapanlardan birisi de konu üzerinde otuz yıl çalışan Kazak bilim adamı ve yazarı Muhtar Avezov'dur. Manas'la ilgili olarak daha çok Rusça ve Almanca çalışmalar yapılmıştır.

Manas destanı ile ilgili olarak en hacimli metin Cup mamay'a aittir. 550.000 dizeden daha fazla hacme sahip olan anlatma 1984 yılında 18 cilt olarak Arap harfleriyle Çin'de basılmıştır. Anlatılan destan Manas, Semetey, Seytek, Kenenim, Seyit, Asılbaça, Bekbaça, Som-bilek, Çigitey şeklinde sekiz bölümden oluşmaktadır.

Ülkemizde Manas destanı üzerine en fazla çalışmayı Abdülkadir İnan yapmıştır. "Makaleler ve İncelemeler " (C. I-II) adlı eserinde pek çok yazısını bir araya toplayan İnan, Manas'la ilgili çalışmalarını da burada tekrar değerlendirmiştir. Ayrıca, Sagımbay Orazbakoğlu 'nun yayımladığı dört ciltlik Manas destanını Türkiye Türkçesine çevirip ve özetleyerek 1972 yılında yayımlamıştır. Bunların dışında Türkiye'de Manas'la ilgili olarak M. Fuat Köprülü (Edebiyat Araştırmaları), Vasfi Mahir Kocatürk (Türk Edebiyatı Tarihi), M. Necati Sepetçioğlu (Türk Destanları), Ali Öztürk (Türk Destanları), Dr. Hamit Zübeyr Koşay (Makaleler ve İncelemeler) gibi eserlerinde Manas'tan bahsetmişlerdir. Hayrettin İvgin de tebliğ makale ve derleme bazında 10'a yakın çalışma gerçekleştirmiştir. Manas destanı üzerine

önemli bir çalışmayı da Dr. Naciye Yıldız gerçekleştirmiştir. Yıldız, hazırladığı doktora tezinde Manas'ı bütün boyutlarıyla değerlendirmiştir.

Destadaki kahramanlar kadrosu oldukça geniştir. Manas'ın soyu sistemli şekilde yer alır. Kögöy Han, Nogay Han, Cakıp Han, Manas, Semetey, Seytek, Manas'ın eşi Kanıkey, Seytek'in oğlu Kenen, torunu Alımsarık, Kulunsarık. Diğer kahramanlar arasında Bakay, Kanıkey, Koşoy, Almambet, Çubak, Sırgak, Acıbay; kötü kahramanlar olarak da Kongurbay, Coloy görülür. Ancak şurası da var ki bütün Manas eşmetinlerinde kahramanlar aynı sayıda değildir.

Doğduğunda eti apak, kemiği bakır gibi, kızıl renkte ve akrep gibi gözlere sahip olan Manas, halkını düşmanlara karşı korumak için kendisini vazifeli saymıştır. Ömrünü onların mutluluğuna, birlik ve dirliğine adanmıştır. Müsamahakâr ve yardımseverdir. Kendisini en çok üzen hadiseler, zaman zaman alpları arasında vuku bulan çarpışmalardır. Destanda “Batır Manas, Er Manas “ gibi adlarla anılan kahramanımızın ok geçirmeyen beyaz bir zırhı ve rüzgârdan hızlı Akkula adlı bir atı vardır. Kendisinin kırk yiğidi ve eşi Kanıkey 'in de kırk cariyesi vardır. Kanıkey destanda tedbirli olmayı ve kadın zekâsını temsil eder. Manas destanında ön planda olan temalar yurt ve insan sevgisi, ayrılık, sıla hasreti, sadakat, ihanet, iftira ve kıskançlıktır. Destan kahramanları savaşta iken son derece insanüstü gayret içindedirler. Kendilerinden kat kat fazla olan düşmanla haftalar ve aylarca dövüşebilmektedirler. Bunun yanında başkalarının güler yüzüne hemen aldanacak kadar saftırlar. Destanlar verdikleri mesajlarla önem kazanırlar. Manas destanında da en fazla soy ve boy birliği mesajı vermiştir.

Destanda göz ardı edemeyeceğimiz önemli

kahramanlardan biri de atlardır. Halkın günlük hayatında ve destan dünyasında ayrı bir yere sahip olan atlar; kahramanın can yoldaşı, kardeşi, ana-babası, danışmanı gibi roller üstlenirler. Bu özellikleriyle, Köroğlu'nun Kırat'ı, Alpamış'ın Bayçıbar'ı, Koblandı Batır'ın Tayburul'u ile Manas'ın Akkula (Akboz)'sını birbirinden ayırmaz ikililerdir. Destandaki diğer kahramanların Maniker, Taytoru, Sarıala, Gökal, Algara ve Aç Budun gibi atlar da pek çok meziyetlere sahip atlardır.

Tamamı manzum olan destanda mısra sonunda olduğu gibi mısra başında da kafiyeler vardır. Mısra başı kafiye, Orta Asya Türklüğünde bugün dahi yaşatılan gelenektir. Mısrallar arasında kafiye bütünlüğü olmadığı gibi mısralardaki hece sayılarında da eşitlik yoktur. Bunların yanında son derece başarılı aliterasyon ve asonans örnekleri vardır.

Manas destanının ikinci bölümü Semetey'in, üçüncü bölümü de Seytek'in maceralarıyla devam eder.

Manas destanının Sağımbay Orozbekoğlu eşmetnine göre özeti şöyledir:

Kırgızların başbuğu Orazlı öldükten sonra, Kalmuk Hanı Alevke Kırgızistan'ı istila eder. Bunun üzerine Kırgızlar'ın bir kısmı Altay'a, bir kısmı İran'a bir kısmı da Kaşgara'a kaçar. Orazlı oynağındaki Kırgızlar ise, Kalmuk idaresinde Alevke'ye hizmet ederler. Bu Kırgızlar'ın beyleri de Cakıp'tır.

Kırgızların bir başka boyu olan Noygutlar da, Kalmuk Mançuların idaresinde yaşarlar. Başbuğları Akbalta oymağıyla birlikte, Orazlı oğullarına katılır. Alevke Han, Kırgız beylerinden Şıgay Han ve Tekeşi Han'ı yağmalayınca, Akbalta ile Cakıp ayaklanır. Ayaklanma Alevke Han tarafından kısa sürede bastırılır.

Cakıp, Kırgızları yeniden ayaklanmaya hazırlar. Hazırlıklar yapıldıktan sonra, Cakıp ve Akbalta'nın çetesi Alevke Han'ın kervanını basar. Bu mücadelede, Akbalta esir düşer, asi Kırgızlar da Altay'a sürülür. Sürülen Kırgızlar, Akdala sahrasına yerleşirler. Altay'ı ele geçiren Kalmuk ve Mançular ise, tarımdan habersiz yaşarlar. Altay'da tarımı iyice öğrenerek, zengin olurlar.

Cakıp Han'ın iki eşi vardır; Çıyırđı ve Bakdevlet. Çocuğu olmadığı için çok üzölür. Büyük hatunu Çıyırđı'ya evleneli on dört yıl Cakıp ve Bakdevlet aynı gün birer rüya görürler. Gördükleri düşleri yordurmak için Cakıp ziyafet verir. Ziyafete gelen Bayyegit adlı bir ihtiyar görülen rüyaları yorumlar. Çıyırđı Hatun'un bir erkek ile bir kız, Bakdevlet Hatun'un da ikiz erkek çocuk doğuracağını, söyler.

Bayyegit'in dedikleri, zamanı gelince bir bir gerçekleşir. Çıyırđı bir erkek çocuk, Bakdevlet ise ikiz erkek çocuk dünyaya getirir. Cakıp altmış yaşına geldiğinde üç erkek çocuk babası olur. Cakıp çocuklarına ad vermek için büyük bir düğün yapar. Düğünde Akbalta "Doğan çocuklardan birinin adının Manas olduğunu yalnız biz bilelim, Kalmuk, Çin ve Moğollar bu sırrımız bilmesinler, düğün günü çocuğun adını Devcinli olarak ilan edelim." der. Böyle yapmalarının sebebi, Çinli Esen Han'ın kâhinlerinin Kırgızlardan Manas adlı bir çocuğun doğacağını ve bu çocuğun büyüdüğünde Çinlilerin başına belâ olacağını bildirmesidir. Bunun üzerine Kırgızlar, Manas adını ağızlarına almamaya ant içerler.

Manas sekiz yaşına gelir ve annesi onu köylülerin sürülerine zarar verdiği için koyun çobanı olan Oşpurbay'a "Üç-dört yıl oğluma bak." diye teslim eder. Manas burada rahat durmaz ve arkadaşları ile kavga eder. Olanlardan rahatsız olan Oşpurbay, Cakıp'ın yanına giderek, oğlunun bir at sürüsünün çobanı ile bir koyun sürüsünün çobanını

öldürdüğünü söyler. Duyduklarına çok şaşırın Cakıp, ne yapacağını bilemez.

Cakıp çobanı Oşpur ile konuşurken Çinli komutan Koçko gelerek Cakıp'ın üzerine yürür. Cakıp'a oğlu Manas'ı kendilerine "Devcindi" diye tanıttığı için kızar. Esen Han'ın oğlu Manas'ı istediğini, bu yüzden de Manas'ı kendilerine teslim etmesi gerektiğini söyler. Bütün bu olanlara sinirlenen on iki yaşındaki Manas, atına binerek düşmana saldırır. Olanları öğrenen Kırgızlar ise, ana yurtlarına doğru kaçarlar.

Manas'a yenilen bahadırlardan biri olan Tagılık Bahadır, olanları bir bir Esen Han'a anlatır. Esen Han'da Manas'ın yakalanmasını komutanlarına emreder. Bunun üzerine Çin-Moğol askerleri Kırgızlara saldırır. Cakıp, oğlu Manas'a teslim olmasını söyler, fakat Manas babasına karşı çıkar. Akbalta'nın da desteğini alan Manas, Çin-Moğol askerleri ile savaşır. Savaşta Dev Kalmuk ölür. Manas karşısına çıkan Kaban Alp'i ise öldürür, Yolay Alp'i da kaçıtır. Cakıp ve Akbalta Manas'ın bu zaferine çok sevinirler.

Kalmuk istilasından sonra Orazalı'nın on oğlunun her biri bir tarafa dağılır. Cakıp, hayvanlarını otlattığı birgün de kardeşi ihtiyar Bay ile karşılaşır. İki kardeş birlikte oturup, başlarından geçenleri birbirlerine anlatırlar.

Cakıp, kardeşi Bay ve tüm beyler, Kalmuklara karşı güç birliği yapmaya karar verirler. Niskara ile yapılan savaşı Manas ve yanındakiler kazanır. Manas, bu savaşta öyle yiğitlikler gösterir ki, gösterdiği bu yiğitlikler kendisinin destanlaşmasına sebep olur.

Manas, zaferini kutlamak için bir ziyafet hazırlar. Bu ziyafete Altaydaki Kırgız, Kazak, Moğol ve Kalmukları davet eder. Bu ziyafette Çin Hanı Esen Han'a karşı birleşmenin gerekliliği tartışılır. Manas bu ortak harekâta komutan

seçilir. Daha sonra dağınık bir halde Isıkgöl çevresinde yaşayan Er Koşay da bunlara katılır.

Seferden dönen Manas'a babası Cakıp Ağa bir ziyafet verir. Bu ziyafet aynı zamanda bir Kırgız kurultayıdır. Manas ve Er Gökçe, Kalmuk ve Çinlilere karşı saldırmak isterler. Bakay Alp ise, onları acele etmemeleri hususunda uyarır. Bakay Alp'i dinlemeyen Manas Er Gökçe, Er Ümbet, Kara Koca, Ürbü, Çuvak ve Canay Alp gibi Kırgız ordusunun komutanlarını da yanına alarak Aranik Kalesi'ne doğru yürüyüşe geçer. Altı gün süren bu kanlı savaşta her iki tarafta da çok sayıda asker ve komutan ölür.

Manas'ın canı çok sıkılır, üç gün hiç kimseyle konuşmaz. Üçüncü günün sonunda yanındakilere "Benimle birlik olmak isteyenlere haber salın" der. Onun bu çağrısına Umutoğlu Zaysan, Bakay Alp, Çalba, Çalıbay, Kara Koca, Kalkaman ve Er Gökçe icabet eder. Alevke'ye saldırmaya karar verirler. Alevke gösterişli bir hayata sahip bir handır. Manas Alevke'nin bu hayatı hakkında bilgi toplamaya çalışır.

Manas askerleriyle birlikte Alevke Han'ın karargâhına varır. Manas'ı yenen Alevke onu gücüyle yenemeyeceğini anlayınca, hileye başvurur. Bahçesindeki hayvanlara Manas'ı parçalatmaya çalışır. Ama başarılı olamaz. Manas'ı yenemeyeceğini anlayan Alevke Manas'a teslim olmayı kabul eder.

Dang-Dung Dağları'ndan Kabak Art ve Torıklı'ya kadar olan bölge Şooruk Han adında bir hanın ülkesidir. Bu ülkenin merkez kalesi Maymunluk'tur. Burada yaşayan halk, Kırgızlarla kardeşirler. Şooruk, bir gün yanındakilere Alay ve Isıkgöl bölgesini almak istediğini söyler. Şooruk'un Akılay adındaki kızı ise babasına "Çok kötü bir rüya gördüğünü, bu yüzden bu işten vazgeçmesi gerektiğini ve yapacağı bu seferin halkına felaket getireceğini" söyler. Şooruk kızının

söylediklerini dinlemeyerek Kırgız ülkelerini yağmalamaya başlar. Önce Kırgızların Uşpir ve Akbalta'ya bağlı oymaklarının at sürülerini yağmalar.

Akbalta olanları Manas'a anlatınca, Manas hemen harekete geçer. Manas'ın askerleri ile Şooruk'un ordusu karşılaşır. Manas Şooruk'un askerlerinden olan Döges'i ve Külti'yi öldürür. Bunun üzerine Şooruk'un büyücüsü Kuyanis, Manas'ın askerlerine büyü yapmaya çalışır, fakat durum anlaşılır. Büyücüler arasındaki mücadelede Kuyanis yenilir.

Ertesi sabah yapılan savaşı Manas kazanır ve Şooruk Han kızını ve otuz cariyesini seçtikleri kişilerle hür olarak evlenmeleri için Manas'ın ve askerlerinin önüne getirir. Burada Aklay Manas'ı kendisine eş olarak seçer. Manas'a ve yanındakilere kırk gün süren bir toy yapılır. Daha sonra babasıyla kūsüşen Manas, çiftçiliğe başlar. Ancak bir müddet sonra Manas'ın arkadaşları onun yerini öğrenirler ve onu evine geri getirirler.

Kalmuk Han hanımı Altınay, doğum sancıları bir erkek çocuk doğurur. Çocuğun adını Almambet koyarlar. Çocuk doğduğu gün Becin'e yetmiş gün durmadan yağmur yağar, zelzele olur. Almambet on yaşına gelince kılıç kuşanır ve eline balta alır. Gösterdiği yiğitliklerden sonra Almambet tahta çıkar. Gelenek üzerine tahta çıkan hükümdar için insan kurban edilir. Almambet bu işi yapan halkına kin ve nefret duymaya başlar.

Aziz Han, bir gün oğluna Han Yaylası'nı Konurbay'dan almasını ister. Bunun üzerine Almambet Konurbay'ın yanına giderek, ona Han Yaylası'ndan çıkması gerektiğini söyler, lakin Konurbay buradan çıkmaz. Almambet, sonunda Konurbay'la savaşıarak burayı ele geçirir. Savaşı kaybeden Konurbay ise, Esenkan'a Almambet'i şikâyet eder. Konurbay'ı takip eden Almambet de Esen Han'ın yanına

gelerek Konurbay'ı Esen Han'a şikâyet eder. Ettiği şikâyetin cevabını bekleyen Almambet'in bir gece karşısına Burulça adında bir kız çıkar. Burulça Almambet'i babasının ve Esen Han'ın sözlerini dinlememesi konusunda uyarır. Burulça'ya âşık olan Almambet yedi yıl sonra buluşma sözü vererek oradan ayrılır.

Aziz Han Almambet'in Esen Han ve Konurbay'a karşı çıkmasına kızar. Oğlunun yakalanmasını ister. Bütün komutanlar birlik olup Almambet'e saldırırlar, ama Almambet oradan kurtulmayı başarır.

Almambet ve Macik, Kıpçak Beyi Er Gökçe'ye sığınrlar. Er Gökçe ve halk tarafından iyi bir şekilde karşılanan Almambet burada Müslüman olur. Seferlere çıkıp, yeni yerler istila eder. Almambet'in bu durumunu Er Gökçe'nin kırk yiğidi kıskanır. Bu yüzden Er Gökçe'nin karısıyla Almambet'in arasında bir şeyler olduğu dedikodusunu çıkarırlar. Hakkında çıkarılan dedikodulara daha fazla dayanamayan Almambet oradan Er Gökçe'nin yanından ayrılır. Almambet Er Gökçe'nin eşi Akerkeç'in tavsiyesi üzerine Manas'ın karargâhına doğru yol alır.

Manas rüyasında bir keskin kılıç bulduğunu ve bu kılıçla taşı parçaladığını görür. Gördüğü rüyayı Acıbay adlı bir Kırgız'a yordurur. Manas Acıbay'dan Almambet adlı bir kişinin kendisine yardım edeceği yorumunu alır. Bunun üzerine Manas Almambet'i beklemeye başlar. O sırada Almambet Sarı Arka adı verilen yerdedir.

Manas yiğitlerinden Kırgıl ile Bakayı Almambet'i kendisine getirmeleri için gönderir. Onlar da Almambet'i alarak Manas'ın yanına getirirler. Almambet'i karşılayan Manas onu ailesiyle tanıştırır ve halk ona çok iyi davranır. Çıyırdı Hatun, Almambet'i yavrum diyerek bağrına basar, emzirir ve böylece Manas ile Almambet'i öz kardeş yapar.

Manas eşleri Karabörk ile Akılay'ı savaş meydanlarından almıştır. Karabörk'ü Kalmuklarla yapılan savaşın sonunda Akılay'ı ise Kolca'dan alarak Türk töresine uygun olmayan bir şekilde evlenir. Bunların çocukları da olmamaktadır. Bu duruma çok üzülen Manas, bir gün babasına çocuksuzluğundan yakınarak evlenmek isteğini belirtir. Hanlar da Manas'ı haklı bulurlar. Bunun üzerine Cakıp, Buhara Han'ı Temir Karahan'ın kızı Kanıkey'i istemek için Buhara'ya gider. Buralar Müslüman ülkelerdir. Cakıp, doğruca Karahan'ın evine gider ve burada Cakıp'ı ilgiyle karşılarlar. Cakıp Karahan'a "Kızınızı oğlum Manas'a istiyorum" der. Karahan da Cakıp'a "Senin oğlunun iki karısı olduğunu duydum" der. Cakıp Karahan'a onları savaş ganimeti olarak aldıklarını ve geleneklerimize göre bir düğün yapmadığını belirtir. Temir Karahan yanındaki komutanlara danıştıktan sonra, yüklü bir mihr karşılığında kızını Manas'a vermeye ikna olur. Cakıp mihri Karahan'a verince Temir Han'ın küçük kızı Aruke'yi de Manas'ın arkadaşı Almambet'e ister. Temir Han'ı ikna eden Cakıp Kanıkey ile Aruke'yi gelin alarak Kırgız'a getirir.

Manas Kanıkey ile Almambet de Aruke ile evlenip Talas'a yerleşirler. Burada Manas'ın yanında Çuvak, Sırgak, Acıbay ile danışmanı Bakay bulunur. Er gökçe eş olarak Akerkeç'i, Manas Kanıkey'i, Almambet de Aruke'yi alınca birbirlerinin bacanağı olurlar. Bunlar aralarında birleşerek kuvvetlenir, Esen Han'a karşı savaşlar kazanırlar.

Esen Han, bu bacanaklara kinlenince, hain Közkaman ile Manas'a mektup yazıp haber gönderir. Manas'tan kendilerini yanlarına almalarını ister. Manas hanımlarının bu duruma karşı çıkmalarına rağmen onları dinlemeyerek Esen Han'ın isteğine inanır ve onları yanına alır. Onlara çadırlar, sürüler ve yaylalar verir.

Günlerden bir gün Manas'ın ülkesine yerleşen bu

Kalmuklar Manas'a içki içirip, onu sarhoş ederler. Daha sonra da onu alarak bir çukura atıp, esir ederler. Tüm bu olanlardan Manas'ın sadık kırk yiğidinin haberi yoktur. Onlar kendi aralarında eğlenip, oyun oynarlar.

Kanıkey, Manas'ın sadık erlerinden olan Akayar'la birlikte Manas'ı esir edildiği kuyudan kurtarır. Kanıkey Manas'ı kurtarmak için giriştiği mücadelede birçok yerinden yaralanır. Olanları öğrenen Manas'ın kırk yiğidi, oç almaya karar verirler.

Bakay Alp başkanlığındaki kırk yiğit, hemen savaşa girer. Közkaman Bakay'la savaşır, fakat yenilemezler. Düello yapmaya karar verirler. Çubak, Gökçeğöz'ü öldürüp, kanını içer. Böylece savaş kazanılır. Manas, Közkaman-Gökçeğöz seferinden dönünce kırk gün kırk gece ziyafet verir.

Taşkent civarında yaşayan Köketay Han, Manas'a büyük yardımlarda bulunur. Bu yüzden Manas'tan büyük saygı ve sevgi görmektedir. Köketay ava çıktığı bir gün, kundakta bırakılmış bir erkek çocuk bulur. Köketay, bu çocuğu alarak ona bir toy düzenler. Çocuğa, sümüklü anlamına gelen Bokmurun adını verir. Çocuğun başının sadakası olsun diye her gün kurbanlar keser.

Köketay bir gün çok hastalanır. Etrafında bulunan herkesi toplayarak, onlara vasiyetini bildirir. Onlara "Beni kımızla yıkayın, etimi kemiğimden ayırıp zırhımı giydirin. Birlik ve beraberlik içinde yaşayın, Bokmurun'u dışlamayın, Endican'daki Manas'ı da yerime getirin." diye vasiyet ederek, vefat eder.

Bokmur, Köketay'ın cenaze töreni için hiçbir masraftan kaçınmaz. Ama törene Manas'ı çağırılmaz. Büyük aş töreni için Koşay Alp'tan idaresini ister. Tören için Sarı Arka'daki Karkıra Yaylası'na göçülür. Çevre oymaklardan Koşay Alp,

Ayçığı, Kökbörü ve Ertüstük Alpaş verilecek yere gelirler.

Buranın bilginlerinden olan Baymirza, Bokmur'a aş törenine Çinli, Kıtay ve Kalmuk halklarını çağırması gerektiğini, Talas'taki Manas'ı çağırması gerektiğini söyler, fakat Bokmur, Baymirza'yı dinlemez.

Aş töreninin idare işini Koşay üstlenir. Koşay, çağırıcı olarak da, Aydar'ı görevlendirir. Aydar'a Tobnar gölü kıyısında yaşayan Karaça Bey'i, Hoten de yaşayan Cügeri Bey'i, Yarkent'te yaşayan Yurtuvalçu pehlivanı, Ürgenç'teki Akun Han'ı, Canalı ve Karaçerleri, Urum Han'ı Gökbörü'yü, Kuzubek'i, Malabek'i, Sincibek'i, Buhara'da Temir Han'ı, Yedi Özen'deki Bağış Er'i, Alp Ağış'ı, Muzbarçak Han'ı, İki Kemik Yaylası'ndaki Kel Eybit oğlu Er Ürbü'yü, Tekeşiy Han'ı, Şıgay Han'ı, Eşteker'den Yamgurcu Han'ı, Sarı Arke Irmağı'nın yanında yaşayan Gökçe Aydar Han oğlunu, Yolay'ı, Sibeyler'in pehlivanı İlma'yı Salavun'un Han'ı Orakkır'ı, Çin'in Bakkurçın şehrinin hanı Niskara'yı, Mançu yurdu halkını, Kakanşı kentinin halkını, Torgavut Moğollarını ve bu Moğolların kadın kralını, Sarısu Irmağı'nın vadisinde yaşayan ahalinin hanı Konurbay'ı törene davet ettirir. Ayrıca, törene gelmeyenlerin başına bela olacağını da bildirir.

Aş törenine çağırılanlar yavaş yavaş törene gelmeye başlarlar. Törene gelenler çadırlara yerleştirilir ve burada onlara hediyeler verilir. Törene gelenlerin arasında yer alan Niskara, Burutlular ile hesaplaşmak ister. Nisakara'nın halkı ocaklara saldırıp yemekleri yağmalamaya başlarlar. Kırgızların hepsi dağlara doğru kaçmaya başlarlar. Nisakara bu halkın direnme gücünü öğrenmek istediğinden böyle davranır. Etrafında bulunan Kırgız komutanlarına bakarak Kozubek Alp'a "Boş lakırdı edenlerden biri", Er Töştük'e "Çarpışmaya değmez, vücudunda yağ kalmamış", Sancıbey'e "Pısrığın biri" diyerek mağrurlanır.

Borkum Niskara'nın alçaltıcı hareketleri karşısında ne yapacağını bilemez. Manas'ı törene çağırmadığı için bin pişman olur. Atı Meniker'i onlara vererek bu beladan kurtulmak ister. Olanlara daha fazla seyirci kalmayan ihtiyar Koşay, hemen Manas'a bir mektup yazarak bu mektubu Aydar'la Manas'a gönderir. Aydar doğruca Manas'ın yanına giderek Koşay'ın mektubunu ona sunar. Manas törene çağırılmadığı için çok hiddetlenerek, elçiyi öldürmeye kalkar. Fakat yiğitleri ve arkadaşları tarafından yatıştırılır. Tören alanına gidip gitmeme konusunu alp arkadaşları ile konuşur. Almambet'in sözlerini yerinde bularak sefere çıkmaya karar verirler. Manas ve arkadaşları Kanıkey'in sarayında misafir edilir. Burada yenilip, içildikten sonra arkadaşlarına hediyeler sunulur. Daha sonra Manas ve kırk alp Karkıra'ya doğru hareket ederler.

Manas'ın tören yerine geldiğini gören Kalmuklar, ondan aman dilerler. Bunun üzerine Kırgız büyükleri "Bunları affedip, törene kaldığımız yerden devam edelim" diyerek Manas'ı ikna ederler. Manas'tan korktuğu için saklanan Bokmur saklandığı yerden çıkınca ortalık sükunet bulur.

Meydan yerinde bine yakın at yarış içim toplanır. Yarış sekiz gün sürecektir. Atların gelişini bekleyen halk için "Cambı Atma" (nişancılık) yarışı başlatılır. Hedefler som altın ve gümüştendir. Cambıya isabet edip onları yerlerinden indirenlere bu cambı hediye edilecektir. Törene gelen bütün beyler biner nişancı çıkarırlar. Önce Çinliler ve Kalmuklar ok atarlar, ama cambıyı düşüremeyip, maskara olurlar. Kırgızlardan Er Töştük, vurmasına rağmen cambıyı düşüremez. Kırk alp de cambıyı düşüremeyince Manas atışı nihayete erdirerek cambıyı düşürür ve alır.

Irsula ve Aydar, güreşlerin başladığını halka duyururlar. Önce Alp Yolay meydana çıkar. Alp Yolay sanki bir devdir. Kırgız pehlivanlarından hiç kimse Yolay ile güreşmeye

cesaret edemez. Koşay, Er Töştük'e Yolay ile güreşmesini söylemek isterse de onun zayıflamış olduğunu görünce bundan vazgeçer. Sonunda Alp Koşay ilerlemiş yaşına rağmen Alp Yolay'ın karşısına çıkar. Geçmiş ile ilgili uzun bir nutuk attıktan sonra Akalp ile Gökalp'i nasıl yendiğini anlatır. Güreşe tutuşan iki pehlivanın güreşi bütün gece sürer. Bir ara Koşay uykuya dalar. Bunu fırsat bilen Yolay, Koşay'ı uykudayken kayaya vuracağı sırada Manas güreşi durdurur. Uyanan Koşay, Yolay'ı yakalayıp yere vurur ve galip olur.

Kalmukların oburluğuyla ünlü Tükübay adında bir güreşçisi vardır. Tübütay'ın güreş sonunda kazanacağı zengin ödüller iştahını kabartır. Kırgızların pehlivanları Tübütay ile güreşmeye çekinirler. Bunun üzerine Manas adamlarına seslenir ve onlara Tübütay'ın karşısına Kırgıl Ağış'ı getirmelerini söyler. Güreşçilere içi ipek, dışı bez, arası ince tellerden dokunmuş bir şalvar giydirilir. Tübütay'ın karşısına çıkan Ağış güreş meydanında gülmeye başlar. Buna sinirlenen Manas, kamçısıyla Ağış'a vurunca, Ağış kırbaç acısıyla Tübütay'a öyle bir saldırır ki, Tübütay'ı tuttuğu gibi yere serer.

Meydanda Köketay'ın gök sancağı yeni bir yarış için yeniden dalgalanır. Bu yarış, mızrak yarışıdır. Algara atına binen Korunbay'ın karşısına Sarıala atına binen Manas çıkar. Alp Koşay'ın Manas'ın muzaffer olması için yaptığı duaya tüm Kırgızlar "Âmin" derler. Mızrak yarışında iki alp altmış kadar süngü kırarlar. Manas'ın hücumu ile Korunbay, atından yere yuvarlanır. Böylece Manas yarışını kazanarak, ödülünü alır. Ödülünü de Kırgız halkına dağıtır.

Töreni idare eden Bakay Alp, Kırgız halkını, yarışlarda mağlup olan Çinli ve Kalmuklara karşı uyanık olunması gerektiği hususunda uyarır. Tüm uyarılara rağmen, Kırgızlar için Köketay aşısı bir felaket olmaktan kurtulamaz.

Törene davet edilen konuklar ev sahibini yağmalarlar. Almambet ile atlıları Manas'ın karargâhına gelirler. Almambet yanına Sırgak ile Acıbay Alp'in Küren adlı atını da alarak Kalmuk ülkesine doğru hareket eder.

Manas'ın Çin seferi için yol üstündeki Kalmuk beylik ve hanlıklarını bastırmaları gerekir. Bunun için, Almambet ve Sırgak, Şayın Gölü'ne oradan da Talçokı dağına gelir. Burada karşılaştıkları Manas'a saygı gösterisinde bulunurlar. Çuvak ile Almambet her fırsatta birbirini incitir ve hiddetlendirir. Manas bu iki kahramanı barıştırmak için uzun bir konuşma yapar ve sonunda onları barıştırır. Böylece Manas, Almambet, Sırgak ve Çuvak Alp alp dağlarını aşarak, Tolçokı dağına ulaşırlar. Burası ormanla örtülü çok güzel bir yerdir. Buranı içinde Tol-Çokı adlı alınması çok zor olan bir kale bulunur. Almambet buraya gelindiğinde, Manas'a, Kara Kitay ve Mançuların şehirleri, Pekin ve burada yaşayan han hakkında bilgi verir. Manas da Almambet'i, Çin'e bilgi toplamak üzere görevlendirir. Almambet ise, yanına Sırgak'ı da alarak yola koyulur. Manas ile Çuvak ise burada kalırlar.

Almambet ile Sırgak öncü yola çıkarlar. Çinlilerin ve Kalmukların Kırgızlardan çok korktuklarını, onlardan korunmak içinse, cin, peri ve büyülerden yararlandıklarını öğrenirler. Almambet, Sırgak'a Burçulya ile yaşadıklarını anlatır. Burçulya'dan yedi yıl önce ayrılmamak üzere anlaştıklarını, fakat kaderin onları ayırdığını, onu bir türlü bulamadığını anlatır. Almambet'i dinleyen Sırgak öfkeden köpürerek "İzin ver hemen onu alıp, geleyim" der. Almambet Sırgak'ı teskin ederek, oraya gitmenin kolay olmadığını, orada yaşayan bir tilkiyi öldürmeden hiçbir şey yapılamayacağını anlatır. Bunun üzerine Sırgak ile Almambet tilkiyi öldürürler. Bu sırada ormanın içinde yer alan, bir taş kovuğundan güzel bir elbise çıkar. Bu elbiseyi giyen Almambet, aniden şekil değiştirerek, Konurbay'ın ikizi

gibi olur. Böylece Almambet ile Sırgak kolaylıkla bu şehrin kapılarından içeri girerler.

Almambet ile sırgak'ın geldiği bu yerler, Almambet'in doğduğu, çocukluğunun geçtiği yerlerdir. Burada bulunan ve babasının olan Han Yaylası'nı Almambet gitikten sonra Kalmuklar yağmalarlar. Yıllar sonra vatanına gelen Almambet, küçükken kaybettiği altın zurnasını burada bulur. Almambet'in aklına yine sevgilisi Burçulya gelince orada onu yâd eder.

Almambet ile Sırgak yolda giderken, Kürpüldek adı verilen bir ırmağa gelirler. Bu ırmağın akıntısı çok güçlüdür. İrmağın üzerinde, sadece bir atının geçebileceği kadar dar demir bir köprü bulunur. Aziz Han'ın oğlu olan Almambet Sırgak'a Kalmuklardan kaçarken bu köprüden geçtiğini söyleyerek yanında bulunan babasının kutsal elbisesini çıkarıp giyer. Bir anda heybetli bir prene dönen Almambet'i gören Sırgak gönlünden Almambet gibi birinin Manas'ın iline gelmesini büyük bir tevazu gösterisi olduğunu söyleyerek, Manas'ın ilinde ona Kalmuk diye hakaret edenlerin aslında ona büyük bir haksızlık yaptıklarını düşünür. Almambet Sırgak'a da bir elbise giydirerek karşılaştıkları Niskara ve yolay idaresindeki halkı kandırarak, onları ters yöne doğru yönlendirir.

Kırgay denilen dağlarda hesapsız at sürüleri vardır. Bu sürülen çobanlığını Karagul adlı bir kişi yapmaktadır. Bu çoban Almambet ile Sırgak'ı görünce huylanıp, tedirgin olur. Almambet ile Sırgak at sürülerini çobanın elinden alarak götürürler. Durumu öğrenen Konurbay, Algara atına binerek bunların peşine düşer.

Bütün Türk boylarının başbuğları ve askerlerinin yer aldığı Kırgız ordusunun başında Manas bulunur. Orduda nice pehlivanlar ve alplar yer alır. Kırgız apları Kalmuk ülkesine yaklaşır. Ordunun başında yer alan Manas ve

yanındaki Çuvak öncü yanlarına gelmekte geciken Almambet ile Sırgak'ı beklerler. Hayli yorgun düşen Manas burada uykuya dalar.

Kırgızların at sürülerini kaçırmasına kızan Kalmuklardan Konurbay, savaşa hazırlanır. Emrindeki Mançu ve Kalmuk askerlerine hareket emri verir. Konurbay'ın yanında ünlü savaş erleri Niskara ile Muradil bulunur. Bu erlerden Muradil "Savaşacak adam arıyorum" diye kükrer. Bu sırada Muradil'in önüne Almambet çıkar. Ona küfürler yağdırırlar, ancak daha sonra ondan kaçmaya başlar. Muradil, Almambet'e karşı intikam hırsı ile doludur. Almambet ile döğüşen Muradil Almambet'e yenilir. Almambet, Konurbay'ın askerleriyle geldiğini görünce, Ayat ırmağına doğru kaçır. Kalmuk askerleri Almambet ile Çuvak'ı yakalamak için uğraşırlar. Almambet Bozkertik Alp ile savaşırken yaralanır. Kırgızlarla mücadele etmek çok zordur. Bir kişide bin kişinin gücü vardır. Yolay da bunu bilmektedir.

Kırgızların yağma ettikleri at sürülerini almak için giden Alp Sırgak'ı, amcası Er Bakay merak içinde bekler. Sonunda Sırgak amcasının yanına gelir. Bakay, Sırgak'a, Manas, Almambet ve Çuvak'tan haberinin olup olmadığını sorunca, Sırgak amcasına "Manas beni, Kırgız ilinde yapılan savaşları anlatmam için görevlendirdi" der. Bunun üzerine Kırgız askerleri Bakay Alp önderliğinde yeniden seferlere çıkarlar.

Kalmuk askerleri Konurbay idaresinde Manas ve Çuvak'ı takip ederler. Yapılan takibin sonucunda büyük bir mücadele başlar. Mücadelenin yapıldığı yere Almambet'te yetişir. Manas Konurbay gibi bir komutanla savaşacağı için çok mutludur. Hemen kılıcıyla saldırıya geçer, fakat kılıç, Konurbay'ın zırhına isabet eder. Konurbay'ı attan düşürür. Almambet Çuvak'ın yardımıyla Kalmukları epeyce yıpratır.

Manas da Almambet'e katılır ve Gölkeçü kızıl kana bulanır. Kalmukların komutanı Konurbay kaçar. Bakay Alp, Manas'a kendi atı Akkula'yı getirerek verir. Arkalarından Türk boylarının komutanları Cagbırcı, Er Gökçe, Ürbü, Muzburçak, Sincibek ve Er Töştük alplarıyla beraber gelerek savaşırlar.

Diğer tarafta kılıcıyla ünlü Manas, Kalmuklar tarafından kısırılan Kırgızları kurtarır. Manas, esas askerlerden ayrılıp, Kürpüldek ırmağına doğru düşmanları takip eder. Burada Kalmuk Konurbay Alp Manas'ın önüne çıkar. Manas, atı Akkula'nın üstünde Konurbay'a hücum eder. O sırada Manas'ın Akkulası tüm hızıyla koşmayay başlar ve ırmağın delice aktığı yere atlayıverir. Manas'ın su içinde olduğunu gören Kalmuklar, ok hücumuna başlarlar. Almambet ve Alp Bakay, Manas'ın imdadına yetişip, onu sudan kurtarırlar. Kalmukların birçoğu bu suda boğulur.

Konurbay ırmaktan kurtulduktan sonra Kalmuk halkını toplanmaya çağırır. Bu çağrıya tek gözlü Madıkan boğasına binerek icabet eder. Madıkan'ın geldiğini duyan Almambet, Kırgızları ırmağın karşı tarafına kaçıtır. Irmağı geçmeyi başaran Madıkan, karşısına çıkacak bir rakip arar. Rakipleri sırasıyla Kırgız aplarından Muzburçak, Koşay, Bokmurun ve Gökçe olur. Fakat bunlar Madıkan'a mağlup olurlar. Madıkan, Bokmurun'u yakalar. Er Çuvak Bokmurun'u Madıkan'ın elinden kurtarır. Bunun üzerine Madıkan, Koşay ve Muzburçak'ı esir alır. Sırgak Alp gelerek bu alpları kurtarır. Çok şidetli savaşların olduğu meydanda su gibi kanlar akar. Yüzlerce Kalmuk askeri öldürülür. Almambet'in başının sıkıştığı bir anda Serek, Sırgak ve Cuvak Alpler gelerek Almambet'i Madıkan'ın elinden kurtarırlar. Konurbay hile ile Sırgak'ı yakalamayı planlar. Ancak durumu fark eden Almambet Sırgak'ı onlardan kurtarır. Bütün Kırgız alpleri, Madıkan'ın etrafını çevirirler. Her bir yönden Madıkan'a saldırırlar. Sonunda Alp Bakay gelerek

Madıkan'ın kafasını ucurur.

Madıkan'ın ölümünden sonra Konurbay yeniden asker toplamaya başlar. Çıkan savaşlarda çok sayıda insan hayatını kaybeder. Acıbay Alp'in atı Kartküren Ilaman'ın eline ganimet olarak geçer. Almambet Ilaman'ın başına beş defa vurur. Kalmuk ve Çinliler kaçarken, artçı kuvvetler savaşa devam etmektedir. Konurbay ile Manas'ın mücadelesinde Konurbay üstün gelir. Manas Konurbay'ı takip etmeye başlar. Konurbay hile ile Manas'ı şehre çekip, hapsedmek ister. Konurbay'ın bu hilesini fark eden Almambet Manas'ın tuzağa düşmesine mani olur.

Savaşlarda ölenlerin, kalanların hesabı yapılır. Çuvak ile Er Töştük'ün kayıp olduğu tespit edilir. Bu durum askerleri ziyadesiyle üzer. Şehitler için ağıtlar yakılır. Son savaşlar Kırgızlar için üzücü geçer. Almambet, karargâhtaki askerlerin onbaşı Tazbaymat'a, askerlerinin sayısını sorar. On olan asker sayısının dokuza indiğini öğrenen Almambet Tozbaymat'a çok kızar. Daha sonra onuncu kişinin Manas olduğu anlaşılır, durum tatlıya bağlanır.

Manas'ın askerleri biraz istirahat ederler. Sabah namaza kalktıklarında kaybolduğunu sandıkları Çuvak'ı Niskara ve yanındaki askerlerin esir alıp Manas'ın karargâhına getirdiklerini görürler. Bu duruma hiddetlenen Manas Niskara'ya hücum eder. Niskara, "Canımı bağışla, bütün malımı mülkümü sana vereyim." diye Manas'tan aman diler. Bunun üzerine Almambet Manas'a "Bunları elimizde tutalım, Acıbay'la Esen Han'a haber gönderelim, böylece işi nasıl çözeceğimizi öğrenelim" der. Kırgız Alpleri Almambet'in fikrini makul bulurlar. Acıbay'ı Esen Han'a, Pekin'e yollarlar.

Bir gün kaybolan Er Töştük yanında esir aldığı birkaç Kalmuk ile çıka gelir. Er Töştük'ün arkadaşları buna çok sevinirler. Kırk gün boyunca barış devam eder. Konurbay,

Manas'a "Artık seninle kardeş gibi olduk" der. Manas Akkula atına binerek Korunbay'la yola çıkar. Bu durumu Almambet'e bile söylemez. Konurbay ile Manas biraz yol aldıktan sonra, Korunbay baltasıyla Manas'ı öldürmek için ona saldırır. Manas'ın yardımına Acıbay yetişir. Yaralanan Manas'ı alan Kırgızlar, geri çekilirler. Sırgak Kırgızları canlandıran bir konuşma yapar. Bunun üzerine Almambet, Çuvak ve Sırgak aslanlar gibi düşmanın üzerine saldırırlar. Küncancung, Alamabet'e süngü ile saldırır. Kalmuklar Almambet'in etrafını çevirirler. Sırgak ile Çuvak gelerek Almabet'i kurtarırlar. Meydan ölümlerle dolup taşar. Konurbay da Küncancung'u kurtarıp, kaçıtır. İtölmez ırmağını Kırgızlar tarafına geçirmezler. Almambet, Sırgak ve Çuvak düşmana karşı hücumla geçerler. Bunun üzerine Konurbay, Aycancun ve Kalmuk askerleri saldırıya geçerler. Almambet yetişerek onları perişan eder. Savaşa Şibey, ve Samanoğlu Çin'in kabileleri ile Targavut ve Karaktay askerleri de katılır. Almambet dokuz gün savaşır doksan yerinden yara alır. Konurbay "Kırgızlarda Sırgak, Almambet ve Çuvak'tan başka bizimle boy ölçüşecek alp yok" diye hayıflanır. Almambet, savaşta Sırgak'ın Kalmuklara aslanlar gibi saldırıp, ölüm saçtığını görünce çok sevinir. Konurbay askerlerini toplayıp savaşa hazırlanır. "Manas'ın, Talas'taki bütün at sürülerini ganimet olarak alacağım, halkını öldüreceğim." diye söylene söylene Kırgızlara doğru hareket eder. Niskara ve Aycancun Kalmuk askerlerinin başına geçerek Sırgak'ın üzerine saldırırlar. Konurbay'ın "Diri yakalayınız." dediği sırada Çuvak Sırgak'ın yardımına yetişir. Daha sonra da Almambet yardıma gelir. Manas, üç kahramanının çarpıştığını duyunca onlarla gurur duyup, onlara şükranlarını belirtir. Sonra da onlara katılarak, beraber hareket ederler.

Kırgız ordusu Konurbay'ın, Kalmuk ve Çinlilerin toplanmış ordusuyla karşılaşır. Bunların saldırılarını gören

Acıbay, Şutu ve Irçioğul Çuvak'ın yanına gelirler. Manas'ın kırk yiğidi de Kalmukların arasına dalar. Bu mücadelede Gökçe, esir düşer. Kalmuklar Gökçe'ye korkunç işkenceler yaparlar. Gökçe'nin yapılan işkenceler karşısında ağzından parça parça kan gelir. Sırgak işkence gören Gökçe'yi Kalmukların elinden kurtarır. Konurbay, Almambet, Çuvak ve Sırgak Alpleri takip eder. Bunların etrafını kuşatıp, bunları ortaya alırlar. Manas'ın ordusu üç yiğidin yardımına yetişir. Almambet, Konurbay'ı süngüler. Konurbay barış istemeye karar verir. Kalmukların büyük ordusu ise savaşa hazırlanır. Almambet Çuvak'ın idaresindeki orduda Kırgızlarla beraber savaşa başlar. Her iki taraftan da yüzlerce insan ölür. Konurbay askerlerine Manas'ı diri olarak yakalamalarını emreder. Bu emri duyan Kalmukların en iyi nişancısı Şıpşaydar, öne çıkar. Şıpşaydar, Muzburçak'ın kafasını ikiye ayırır. Bunu gören Sırgak, atına binip düşmana saldırır. Şaşkına dönen düşman kaçmaya başlar. Konurbay hemen Şıpşaydar'ın yanına gelerek ondan aman diler. Ona askerlerini kırıp geçiren Sırgak'ı öldürmesini söyler. Şıpşaydar ise, Manas'ı diri ele geçirmek gerektiğini ve Konurbay'la gücünü birleştireceğini söyler. Bu sözlere çok sevinen Konurbay askerlerine davul ve zurna ile kumanda verip, Kırgızlara karşı saldırıya geçer.

Konurbay düşmanı olan Almambet'i öldürmek için yola çıkar. Yolda, karşısına Sırgak çıkıverir. Hücum ederek onu atından düşürür. Atı Algara'yı da ganimet olarak alır. Başındaki miğfer çıkınca Kalmukların nişancısı Şıpşaydar, Sırgak'ı tam alnının ortasından vurur. Sırgak'ın ölüsünü ise Hakan'ın önüne armağan olarak sunar. Bunu duyan Almambet hınç ile Kalmuklara saldırır. Çuvak da ona yardıma gelir. Kalmukların ortasında kalan Çuvak, tam dokuz gün onlarla çatışır. Uzaktan olanları gören Almambet, onu Kalmukların elinden kurtarır. Almambet Çuvak'a "Bizi buradan kurtaracak Manas yok, çarpışıp

ölmekten başka çare yok, ölürsem eşim Aruke arkadaşım Macikle evlensin ve Aruke erkek çocuk doğurursa adını Külçara koy, beni de Talas'a götürüp yaylaya göm." der. Almambet kılıcı yanında, süngüsü elinde Çuvak ile beraber Kalmuklara saldırır. Kırgıcal, Irçioğul, Akayar, Kaçay, Göçdük, Camgırcı da cepheye gelirler. Korkunç bir meydan savaşı başlar. Konurbay'ın emri üzerine Kalmuk bahadırlarının hepsi Almambet'in üzerine yüklenirler. Almambet dokuz yerinden yara alır. Kanıkey Hanım'ın kendisine verdiği ilacı kullanarak iyileşir. Savaşta Çuvak ve Manas'ın askerleri de yaralanır. Koşay ve Er Teştük gibi alplar meydandan kaçıp yine Almambet'in yanına gelirler. Almambet bu askerlere uzun bir cesaret konuşması yapar.

Savaşta esir düşen Acıbay'ı Almambet kurtarıp, Iliman'ın kafasını uçurur. İsteklerden Camgırcı diğer Alplerle beraber Şıpşaydar'a hücum eder. Manas'ın yiğitlerinden olan Serek'e bir ok isabet eder. Ayrıca Şutu ve Akyar'da kendilerine isabet eden oklar nedeniyle oracıkta ölürlere. Bunları gören Almambet, ağlamaya başlar. Almambet'in saldırıları karşısında Kalmuklar dayanamayıp kaçmaya başlarlar. Konurbay Şıpşaydar'a Almambet'i diri yakalama emrini verir. O sırada Almambet'in atı sürçünce, başındaki dalgası yere düşer. Bunu fark eden Şıpşaydar, Almambet'in kafasına nişan alıp, onu vurur. Almambet oracıkta şehit olur. Almambet'in ölümünü Manas'a iletmesi için Irçioğul gönderilir. Ölüm haberini alan Manas çok sarsılır. Bütün gücünü toplayarak cepheye hareket eder. Manas'ın geleceğini öğrenen Kalmuklar, kaçmaya başlarlar. Fakat Şıpşaydar yerini terk etmez. Nişan alarak okunu fırlatır. Oku Manas'ın Akkulası'na isabet eder. Bunu gören Manas bir daha yıkılır. Olanların mağrurluğundaki Şıpşaydar askerlerine karşı kendini yüceltici bir konuşma yapar. Manas Kalmuk askerlerine karşı saldırıya geçer ve sekiz Kalmuk askerini öldürür.

Manas'ın hanımı Kanıkey bir gece pek de hoşuna gitmeyen bir rüya görür. Rüyasında kalın kaba boynuzlu gök bir boğa suyun derinliklerine doğru gitmektedir. Kanıkey uyanır uyanmaz hemen Manas'a mektup yazıp, Manas'tan vatanına dönmesini rica eder. Oğlu Semetey için yetiştirdiği Tayburul at ile mektubu Bakay Alp'a Manas'a götürmesi için verir. Bakay Alp atı da yanına alarak yola çıkar. Epey bir süre sonra, Manas'ın karargâhına ulaşır. Konurbay pusu kurup, beklemektedir. Pusuyu fark eden Kırgız ordusu, Manas ve Bakay önderliğinde Konurbay'a saldırır. Manas düşmanları dağıttıktan sonra Almambet'in ölüsünü bulur. Onu atı Sarıala'ya yükledikten sonra vasiyeti üzerine ölüsünü Talas'a gönderir. Manas çok yorgun ve rahatsızdır. Savaşta şehit olan arkadaşlarını düşündükçe üzülür, üzüldükçe de savaşta aldığı yara açılır.

Kanıkey Manas'ın haberini alır almaz Almambet ile Çuvaş'ın obalarını kendi obasının yanına getirtir. Bugünlerde Manas'ın oğlu Semetey henüz altı aylık bir çocuktur. Kanıkey kendisine doğru yaklaşan kafileyi görünce, çocuğunu çimdikleyerek ağlatır. Çocuğun sesini duyan Manas kendisine gelir. Kanıkey oğlunu birden babasına göstermek istemez. Çocuğa nazarın dokunacağını düşünüp, bazı tedbirler alır. Bu tedbirler Şamanizm'in ayini alıntılarıdır. Kafile gelince Almambet'in eşi ağıt yakarak Kırgızları ağlatır.

Kanıkey, Manas'ı tedavi edince, Manas atına binerek Talas'a gider. Yolda Almambet'in ölüsünü Talas'a götüren Sarıala'yı görür. Talas'ta cenazeyi Bakay'a teslim eder. Sarıala'yı Manas ile Bakay kesip, Almambet'in mezarına bırakırlar. Mezar başında Manas ile Kanıkey ağıtlar yakar. Manas gücünü toplayıp, eşi Kanıkey'e vasiyetini bildirir. Kanıkey'e "Talas'tan kaçıp Temir Han'a git, oğlum Semetey'e ok ve yay yaptırıp ver, Semetey dayısı İsmail'in terbiyesinde, ata anasının kim olduğunu bilmeden büyüsün, Semetey on

iki yaşına geldiği zaman, ona kim olduğunu söyleyin ve ok geçmez bir zırh giydirin, beni de kimsenin bilmediği bir yere gömün” der. Kanıkey Hatun Manas’ı rahatsız eden süngü parçasını bulunduğu yerden çıkarmaya karar verir. Süngüyü çıkarır, ama Manas iyi olmaz.

Manas gün geçtikçe ölüme yaklaşır. Kanıkey Hatun, kır atı Tayburul’u eğerletip Acıbay’a verir. Acıbay’la Gökbörü’ye mektup gönderir. “Er Töştük’e haber ver, Manas hayattayken gelip görsün” der. Acıbay Alp her uğradığı yere Manas’ın hasta olduğu haberini bildirir. Burulhan oğlu Gökbörü görmüş olduğu düştten huzursuz olarak Manas’ı ziyaret etmeye karar verir. Yolda acı haberi Acıbay Alp’ten öğrenir. Gökbörü ile Acıbay Talas’a hareket ederler. Koşan Alp ile Koyanalı’ya da haber verilir. Bu sırada Kanıkey Hatun’da Manas’ın türbesini yaptırmaya başlar. Manas için altından bir tabut yaptırır. Manas’ın bütün dostlarını yanına çağırır. Malesef Kanıkey otuz iki yaşında dul kalır. Manas’ın silah arkadaşları, dostları ve Kırgız halkı cenaze töreninde toplanırlar. Kanıkey ağıtlar yakar. Koşay, Manas’ın cenaze namazını kıldırır. Manas Kanıkey’in hazırlattığı mezara konur. Manas’ın cenazesine gelen altı düşmanı aldatmak için tedbir alınır. Manas büyüklüğünde bir ağacı ölü gibi hazırlayıp, tabuta yatırırlar. Hazırlanan tabutu da altı zalimin eline verirler. Altı düşman, düzme ölüyü alarak gömer.

Manas’ın ölümünden sonra Koşay, Töçtük ve bunların arkadaşları Manas’ın çocuğuna sahip çıkmaya karar verirler. Manas’ın üvey kardeşleri ise, Kanıkey’e düşman olurlar. Kobeş, Abeke’ye “Kanıkey ile evlen, onu sana veriyorum.” der. Fakat Abeke; “Ben Kanıkey’in sütünü emdim, onunla evlenemem.” diyerek Koşay’ın bu teklifini reddeder. Kobeş sinirlenerek Kırgıl Han’a Kanıkey’in evlendirilmesi konusunda emir verir. İhtiyar Kırgıl ve Taz Baymat, yeni Han’ın emrine uyarak Kanıkey’in obasına

gelirler. Kırgıl Han, Kobaş'ın emrini onlara anlatır. Kanıkey Hatun da onlara kayınları ile evlenemeyeceğini bildirir. Bunun üzerine Kobeş, Kanıkaey'in obasını yağmalamak için harekete geçer. Kanıkey'i sevenler, Kobeş'in bu harekâtını ona haber verirler. Kanıkey oğlunu kaynanasına vererek obadan uzaklaştırır. Kanıkey'i yakalayıp, malını mülkünü yağma ederler. Manas'ın obası savaş meydanı gibidir. Manas'ın sadık arkadaşları öldürülür. Bu olaylarının üzerine Kanıkey babasının ülkesine, Buhara'ya doğru yola çıkar.

MENDİRMAN

Ne zaman teşekkül ettiği bilinmemektedir.

İlk defa 1938-1939 yıllarında Esenbayev Keldibek tarafından Manasçı Şapak İrismendeyev (1863-1956)'den kaydedilip Kırgız SSC Akademisi'ne teslim edilmiştir. İki sene sonra da Abdırähmanov İbrayım, Karakol ilçesi, Sarı-Kamış köyünde yaşayan Kaydu'dan derlediği eşmetni teslim etmiştir. Bu nüsha Kasımalı Cantöşev tarafından yayımlanmıştır. Bunlardan ilki daha hacimlidir ve 1941 yılında yayımlanmıştır. Kitabı yayıma Tatıbekov hazırlamıştır. 1998 yılında Bağış destanı ile birlikte kitap olarak tekrar yayımlanmıştır.

Destan, halkın ümidini, maksadını ortaya koyan, adaletin bayrağını yüksek tutan, bağımsızlık mücadelesini esas alan sosyal hayat tarzını ortaya koyan bir eser olarak nitelendirilebilir.

Kırgız destanlarında kahramana yardımcı olan, gerekirse silah alıp eşi ile birlikte mücadele eden akıllı kadınlar (Kanıkey, Ayçürek, Zulayka, Ayganış) bulunmakla birlikte, onların işini zora sokan, eşini düşünmeyen, eğlenceye düşkün, ileri görüşlü olmayan, akılsız kadınlar (Akılay, Çaçıkey, Şırdakbek'in karısı Suluubek / Erke) da vardır. Mendirman'ın karısı ikinci gruptandır ve kötülüklerin sorumlusu bir tip olarak takdim edilir. Aykanış, destanda; "Kadın degen it eken, İçten cegen kurt eken." (Kadınlar it gibidir; içten yiyen kurt gibidir.) atasözüyle nitelendirilir.

Mendirman'ın düşmanları da iki çeşittir.

Birincisi kendi içinden olanlar (kardeşleri, eşi gibi...) ikincisi de Kalmuk hükümdarları Kuydalı, Kaldama, Kontacı, Çeyren'dir.

Destanın özeti şöyledir:

Bir zamanlar Kırgızlara, Adık Han adında bir han hükmetmiştir. Adık Han'ın ilk hanımından dokuz, küçük hanımından da Mendirman adında bir oğlu vardır. En büyük çocuğunun adı Asıl'dır. Çok akıllı bir genç olan Asıl, babası ölünce onun yerine tahta geçer.

Mendirman, halkın en güzel kızı Aykanış ile evlenir. Aylanış'ın güzelliğini kıskanan diğer dokuz kardeşi toplanıp Mendirman'ı öldürüp Aylanış'ı en küçük kardeş Kulteber ile evlendirmeye karar verirler.

En büyük kardeş Asıl, bir gün eğlence düzenleyerek halkı bir araya toplar. Hayvanlar kurban edilir, ozanlar komuzlarıyla şiir söyler. Her çeşit yiyecekler yenilir, bozo ve şaraplar su gibi akar. Sekiz kardeş gözlerini açamayacak derecede sarhoş olurlar. Mendirman ise, hiçbir şey yemez, düşüncelidir. Asıl, sağa sola bakar, halkın tamamının sarhoş olduğunu görünce, eline komuzunu alıp Mendirman'a kazal / şiir söylemeye başlar. Mendirman'dan Kanış'ın soylu birisi olmadığını ve onu bırakmasını ister. Mendirman'a; "Sana başka kadın vereyim." der. Buna sinirlenen Mendirman komuzunu eline alıp Asıl'a cevap verir. Kanış'ı hiç kimseye vermeyeceğini söyler. Bu sırada en küçük kardeşi Kulteber, Mendirman'ın yanına gelip komuzunu elinden alır, milletin önünde öldüreceğini söyleyerek onu korkutur. Bunun üzerine Asıl, kardeşi Mendirman'a iyilik yapmak ister ve onu dışarı çıkarır. Kendisine, kaçması için bir at verir. Mendirman, çaresiz ata biner ve oradan ayrılırken geriye dönüp bakınca Kanış'ın kendisine baktığını görür. Derhal atını durdurup dokuz kardeşini kavgaya çağırır. Kardeşlerinden biri bile korkudan onun karşısına çıkamaz.

Mendirman, Kanış'ı yanına alarak bozkıra doğru gider. Orada Kanış'a, kardeşleri ile arasının açılmasına kendisinin sebep olduğunu söyler, hatta bu yüzden öldürmek ister. Ancak onun ağlayıp yalvarması üzerine bundan vazgeçer, atına bindirip uzaklara gider. Yolda rastladığı birine buldukları yerin neresi olduğunu sorar. O kişi de buldukları yerin Çambıl Bel olduğunu, buraya Adılkan adlı adil yaşlı bir hanın hükmettiğini ve Adılkan'ın kırk karısı olduğu halde bir kızından başka hiçbir çocuğunun olmadığını söyler.

Mendirman o hana evlat olup sürekli ona hizmet etmeyi düşünür. Hanın sarayına gider. Aykanış'ı dışarıda bırakır, atını da ona teslim eder. Saraya girerek hanın huzuruna çıkar. Adılkan onu tanımak için birtakım sorular sorar. Mendirman kendisini uzak yoldan gelen yiğit biri olarak tanıtır. Adılkan o zaman; "Eğer yolcuysan işte yol, eğer çobansan işte mal, eğer tüccarsan işte el, eğer kalıcıysan işte yer. İyi bir delikanlıya benziyorsun. Babanın ismini söyle. Elini, yurdunu tanıt." der. Mendirman; "Ben Nogoy kabilesindenim. Yanımda bir de eşim var." diye cevap verir. Adılkan, Mendirman'a güvenir ve kendisine vezir yapar. Ona ev, mal, arazi verir. "Eğer iyi olursan oğlumsun, kötü olursan kölemsin." der. Mendirman durup dinlenmeksizin gece gündüz Adılkan'a hizmet eder. Ülkede refah başlar, halk zenginleşir. Merdiman, herkesin duasını alır.

Bir cadı Aykanış'ı görür ve onun güzelliğini kıskanır. Adılkan'ın yanına gidip ona; "Adılkan! Sen birçok şeyin farkına değilsin. Vezirinin karısı ay gibi bir güzelliğe sahip. Senin kırk kadınından hiçbiri ona denk değil. Altın ile gümüşle ölçülmez." deyip oradan ayrılır.

Bunları duyan Adılkan'ın huzuru kaçır. Fırsatını bulup Aykanış'ı görmek ister. Sonunda Mendirman'ın sarayına gider ve orada Aykanış'ı görür ve ona âşık olur. Cadı karısı,

beri taraftan Aykanış'ın da aklını çeler. Cadı karısını çağırır ve ona; "Aykanış'ın beni sevmesini sağla." der. Cadı karısı "Tamam, istediğini yaparım ama sen de bana eş olarak on beş yaşında bir delikanlı bulacaksın." diye şart ileri sürer. Han buna razı olur ve isteğini yerine getirir.

Aradan on sene geçmesine rağmen Adılkan, Aykanış'la evlenemez. Çare olarak Mendirman'ı yok etmenin yollarını arar. Bir gün Mendirman'ı geyik avlaması için dağa gönderir. O gidince kendisine yakın adamları toplar, Mendirman'ı yok etmek için fikirlerini sorar. Bu sırada Mendirman bolca avla geri döner. Birlikte toplanıp bu etle kendilerine ziyafet verirler, kımız içerler. İçlerinde 80 yaşındaki bir ihtiyar; "Optun adında bir göl var. O göle kim giderse, ejderhaya yem olur, geri dönemez. Adılkan, siz onu oraya gönderin." der.

Adılkan, Mendirman ve Aykanış hakkında bilgi toplaması için, güvendiği bir adamı Aykanış'ın yanına gönderir. Aykanış'tan Mendirman'ın memleketini niçin terk edip buralara kadar geldiğini, onu sevmediğini, gönlünün Adılkan'da olduğunu söyler. Adam da bunları gelip Adılkan'a nakleder.

Adılkan, ok iyiliğini gördüğü Mendirman'ı öldürmeye kıyamaz. Mendirman'ı sarayına çağırır. Ona; "Eğer bana hizmette samimiysen, benim için bir iş daha yapacaksın. Uzun bir yola çıkacaksın, Optun'a gidip oradaki ejderhayı öldüreceksin." der. Mendirman, kara kara düşünür.

Adılkan eline komuzunu alıp ezgiler söylemeye başlar. Mendirman'a kımız ile şarabı karıştırıp içirirler. Mendirman, sarhoş olunca, Adılkan'ın elinden komuzu alıp geçmişini anlatır. Adılkan'a gidip ejderhayı öldüreceğini söyler. Fakat Adılkan'a; "Bana iki tane iyi at vereceksin." diye şart koşar. Arkasından; "Şayet Aykanış'ta gönlün varsa onu alabilirsin. Kırk kadının var, o da kırk birincisi olsun. Böyle bir kadının olmaması olmasından daha iyidir. Kanış, yemin

etmekten bıkmadı. İkimizi birbirimize düşman etti.” Ejderhayla savaşıp, cadıyla dövülecek eğer elimden gelirse hazinesini önüne getireceğim.” der.

Mendirman, silahlarını alıp yolculuğa hazırlanır. Bunun üzerine halk toplanır, ihtiyarlar hana nasihat verir. Mendirman’ı çok seven bir ihtiyar, Adıkan’a kızar. “Bir kadın alacağım diye iyi bir adamından ayrılacaksın.” der. Adıkan’ın buna canı sıkılır. Cadı kanadı getirtir ve “Bunların hepsini bana yaptıran odur. Onun elini ayağını bağlayın.” der. O zaman cadı, yine ferasetini kullanır. “Hanım! Aykaniş’in güzelliğine kanma. Onu Mendirman’la konuşturup sonra öldür. Onu buraya getirt.” der.

Kızlar ve kadınlar toplanıp Şımarık Aykaniş’i bağlayıp sürüyerek getirirler. Kaniş’in başörtüsünü alıp boynuna ip bağlayıp boğarlar. Adıkan, bütün bunlara sebep olan cadı karısını yalvarmalarına aldırmaksızın mızraktan geçirir. Cadı on beş gün mızrakta durur.

Adıkan büyük bir ziyafet verir. Biricik kızını Mendirman’a verir. Hayvan kesilir, halk toplanır, altı gün süren ihtişamlı bir düğün yaptırır. Adıkan, Mendirman’ı kendi tahtına oturtur. Mendirman da Adıkan’a “Baba” der ve halkın başına geçerek onları düşmanlara karşı korur.

Günün birinde Mendirman, Adıkan’a der ki: “Baba! Benim dokuz kardeşim var. En büyüğünün ismi Asıl. Ben onlardan kaçıp ayrılmış on iki yıl oldu. Size hizmet ederek düzeldim. Tahta geçtim, şöhretim arttı. Ağabeyim Asıl ile görüşsem, çok iyi olur. İzin verirsen onları görmeye gideyim.”

O zaman Adıkan, Mendirman’ın yanına yol arkadaşı olarak 1.000 adam katar ve hepsine birer iyi at ile silah verir. Mendirman’a da padişah kaftanını giydirir.

Mendirman babası Adık’ın memleketine gelir ve halk

onu karşılar. Mendirman'ın gitmesinden sonra halk çok zorluk çekmiş, yemeğe ekmek bulamamış, çocuklar ve yaşlılar açlıktan ölmüştür. Birçoğu da Kazaklara esir olmuştur. Mendirman'ın kardeşleri ise, kavga ederek dağılmışlardır. Ağabeyi Asıl da: "Eğer Mendirman diri ise, gelip halkını kurtarır." ümidiyle yaşar. Mendirman, Asıl'a bir adamını gönderir. Mendirman'ın adamı ona Mendirman'ın başından geçen her şeyi, Mendirman'ın nasıl tahta geçtiğini, Adilkan'a damat olduğunu, şimdi ise kendi halkına geri döndüğünü anlatır. Ağabeyi Asıl hayvan keser ve Mendirman'ı karşılamak için yola çıkar. Mendirman ile görüşür, onu kucaklayıp ağlar ve evinde misafir eder.

Asıl kendi halkının başına geçer. Mendirman ise Adilkan öldükten sonra onun yerini alır. Adilkan'ın kızı Bilerik, ikiz oğlan doğurur.

Böylece Mendirman ile Asıl iyi bir hayat sürerken Asıl'ın yeni düşmanları ortaya çıkar. Düşmanları Asıl'a elçi ile mektup gönderir. Asıl düşmanlarını yenemeyeceğini anlayıp Mendirman'dan yardım ister. Mendirman ve Asıl bir araya gelip Kalmukları basarlar. Böylece Asıl halkını idare etmeye devam eder ve mutlu bir hayat geçirir. İkisi de Kazaklar ve Kırgızlar arasında meşhur olurlar.

MUNDUK-ZARLIK

Munduk ve Zarlık'ta esas konu çocuksuzluk olup olayın gelişmesine mehzaz teşkil etmektedir. İlk olarak Cusupbek Şayhulislamov tarafından Kazan'da basılmıştır (1915). Ayrıca K. Salibayev, Bübü Baysınava, Nürdölet Samsaliev, Muratalı Kurenkeev, Ümet Moldo, Barpı Alıkulov, K. Salibaev'den yazılmış nüshaları da vardır.

Eser, Asya'da muhtelif Türk boyları arasında muhtelif adlarla yaygın şekilde anlatılmıştır. Konusu; "Aralbay Han'ın Oğlu", "Padişah Sultan Hakkında Masal", "Güzel Ezel Zulhar", Tsetsen Han ile Onun Akıllı Gelini Hakkında", "Osodor-Avcı", "Altın Kılıç" ve "Çember Has Güzel" gibi Tuva, Avar, Rus, Kalmak, Karakalpak, Sibirya ve Türkiye'de anlatılan masallarla aynılık gösterir.

Destanın bütün nüshalarında Kayberen ana, iki çocuğu kendisi emzirip büyütür. Destanda Zarlık tipi ile sevdikleri uğruna ölüm yoluna giden bir kahraman tipi ortaya konulmuştur. Hiçbir zaman düşmanlardan korkmaz, zekidir, güçlüdür, kararlı ve inatçıdır. Munduk-Zarlık'ta geleneksel olaylar, motifler, karakterler, mücadeleler, arkaik ve mitolojik unsurlar muhafaza edilmiştir.

Destan, Türkiye'de 2007 yılında yayımlanmıştır. Türk Dil kurumu tarafından yayımlanan bu kitapta ayrıca Kozuke ve Bayan, Er Eşim, Şırdakbek adlarında üç destan daha vardır. Bu kitaptaki metin manzum ve mensur bir yapıya sahiptir. Manzum kısımlar, 1033 dizedir.

Destanın özeti şöyledir:

Eski zamanlarda Nogay halkından Çançarkan adlı bir han vardır. Bu hanın altmış kadınla (başka anlatmalarda kırk kadınla) evlenmesine rağmen çocuğu olmaz. Han, bu duruma çok üzülür. Bu sebepten ağlayıp sızladığı bir sıra uykuya dalar. Rüyasında bir yaşlı derviş gelir. Çançarkan'a, çukurun içinde ağlayarak yatmasının bir fayda sağlamayacağını, bunun yerine halkından bir güzel kız alması durumunda çocuğu olacağını söyler.

Çançarkan sarayına gelir. Dervişin dediğini yapar ve kendisine eş olarak on başında bir kız daha alır. Aradan bir yıl geçer, ancak hanın bu kadından da çocuğu olmaz. Bütün bunların kaderinden olduğunu söyler, artık ölüme bile razı olur. Yine daha önce girdiği çukura girer. Orada kırk gün kalır. Birden karşısına Hızır Aleyhisselam çıkar. Çançarkan'a ağlamamasını, eğer çocuk istiyorsa, halkını toplayıp sayısız hayvan keserek sofraya şeker koyarak ziyafet vermesini, bir eş daha almasını ve bu eşinden bir kız ile bir oğlunun olacağını söyler, gözden kaybolur.

Çançarkan, yine sarayına döner. Veziri Basari'nin fikrini alır. Hızır'ın dediklerini yapar. Koyun, inek, at, deve keser ve halkına ziyafet verir. Vezir Basarin, halka hanın çocuğunun olmadığını çocuğunun olması için bir kızla daha evlenmesi gerektiğini söyler ve kimin kızını Çançarkan'a verebileceğini sorar. Ziyafete katılanlardan kimse kızını vermek istemez. Han ve vezir ziyafet verdikleri için pişman olurlar.

O sıralar da Cobdur adlı bir fakir vardır. Cobdur evine gelir. Bu sırada kızı Kançayım ? Kanışayım bir rüya görür. Rüyasında, ay ile güneş'i koltuklayıp koynuna alır. Onlar eteğinden yere düşüp yuvarlanarak, dağın arkasınagider. Kendisi ise kimsesiz yerde kalır. Ay ile güneş tekrar yere doğar. Annasi bu rüyaya hayra yorumlar.

Cobdur, vezirin söylediklerini kızı Kancayım'a nakleder. Kızı, babasından Han'a gidip "Kızımı vermeyi kabul ettim."

demesini ister. Babası buna çok sevinir. Mihir olarak ne alması gerektiğini sorar. Kızı da ağız yorulana kadar mal istemesini söyler. Babası sayısız hayvan istemeyi düşünürken kızı hayvanlara bakacak kimsenin olmadığını söyler. Bunu yerine babasına bir torba verir. Torbanın dolusu altın almasını söyler.

Cobtur, torbayı alır. Vezir Basari'nin yanına gider. Vezir onu Han'a götürür. Han, kızı getirmesi durumunda Cobdur'un torba dolusu altın verilmesini emreder. Cobdur'un torbasına ne kadar altın korlarsa da torba dolmaz. Yedi ev dolusu altın koyarlar, torba yine dolmaz. Han halkından yeni vergiler alıp Cobtur'un torbasına koydurur, torba yine dolmaz. Çançarkan, bunun sebebini bir türlü bulamaz. Mastan Kembir adlı ihtiyar kadın, bu torbayı kendisinin dolduracağını söyler. Gelip eline bir avuç toprak alır ve torbanın içine koyar. Torba dolar ve taşar. Mastan Kembir "İnsanın gözünü toprak doyurur." der.

Han, Cobdur'un kızını alır. Altmış karısını bir kaleye kapatır. Cobdur'un kızı Kançayım, Çançarkan'dan hamile kalır. Doğum yaklaşınca aşiret dağlarına dürbününü alır ovaya gider. Kançayım'ın doğum sancısı yaklaşınca altmış kadın onu kıskanır. Kocakarı Mastan, altmış kadının yanına gider, kendisine her birinin altmış tabak dolusu altın verirlerse, doğacak çocuğu öldürebileceğini söyler. Kadınlar, altın vereceklerini vadederler.

Kançayım'ın doğumu yaklaşır. Kocakarı Mastan, Konçayım'ın ebesi olur. İkiz çocuk beklemektedirler. Mastan, gözleri açılmamış biri dişi biri erkek iki köpek yavrusu bulur. Konçayım biri kız biri erkek, iki çocuk doğurur. Çocukların göğüsleri gümüş, kıçları altındır. Mastan, daha önce hazırladığı köpek yavrularını kanla bulaştırır ve Konçayım'a "Han'a birer köpek yavrusu doğurdun" der.

Mastan, çocukları nehre atmak için yanına alır. Yolda onlara isim verir. Oğlanın adını Zarlık, kızın adını Munduk koyar. Giderken kendi kendine türkü söyler. O sırada çocuklar konuşmaya başlar. “Kocakarı Mastan anamız, daha yeni doğduk, altmış üvey anamıza biz ne yaptık ki?” derler.

Ölüme gittiklerini anlayarak kendilerine sahip çıkması durumunda ilerde ona bakacaklarını söylerler. Mastan, çocukları suya atar. Tam o sırada Kayıp (dağlı geviş getiren hayvanların koruyucusu) yardıma gelir, çocukları sudan alır ve Şükürlük dağına götürür. Çocuklara Kayberen (Kayıp) ve kırk çiltan (kırklar) yardım eder. Geyikler ikisini de emzirir.

Kocakarı Mastan, çocukları nehre attıktan sonra eşinin iki köpek yavrusu doğduğunu söylemek için Han'ın yanına gider. Han, eşinin doğum müjdecisi geliyor diye sevinir, ancak andan kötü haber duyunca dünyası yıkılır. Derhal, kırk yiğidine, Kançayın köpek yavrusunu Aralık ormanında bırakmalarını emreder. Kırk yiğit Han'ın emrini yerine getirir.

Han, bir gün Şükürlük ormanına ava çıkar. Zarlıkkan da ava çıktığı bir sırada orada uyuya kalır. Han, dağın başında bir parlaklık görür. Oraya gider parlayan şeyin kıcı altın, göğsü gümüş bir çocuk olduğunu görür. Çocuğu kucaklar. Zarlık, korkar ve babasını iter. Sonra sadağından bir ok çıkarır, babasına hedef alır. Han, korkar kaçar. Han gördüklerini kırk yiğidine anlatır. Han'ın altmış karısı Mastan'ı çağırıp Han'ın gördüklerini naklederler. Kocakarı Mastan, onların Munduk ile Zarlık olduğunu; Zarlık'ta otuz iki şehrin hüneri, Munduk'da da otuz iki şehrin mesleği olduğunu; oğlanın kırk yiğitten daha güçlü olduğunu ve Kayberen ve kırk Çiltan'ın terbiyesinde yetişerek yedi yaşına gelen bu çocukların, Han'ın çocukları olduğunu söyler. Arkasından da kendisine vad ettikleri altınları verirlerse,

kendilerine Han Çançarkan'ın aşkını yeniden kazandıracağını söyler. Mastan, Han'a gider o çocukların dağdaki cinlerin çocukları olduğunu söyler.

Munduk mağarada oturmakta iken Mastan gelir ve ona kendisinin annesi olduğunu söyler. Munduk ona inanır. Kardeşi Zarlık gelince olup biteni nakledir. Zarlık, kendilerinin annelerinin olmadığını, başlarına gelen bütün sıkıntıların Kocakarı Mastan yüzünden olduğunu, ona inanmaması gerektiğini söyler.

Zarlık ava çıktığında, kocakarı tekrar gelir. Munduk'u kandırmaya çalışır. Ona kardeşi Zarlık'ın Kulmöskan'a gitmesini söylemesini ister. Munduk, Zarlık'a anlatır. Zarlık, kardeşini kırmaz, yola koyulur. Çok zahmetli bir yolculuktan sonra, geceleme için bir yerde kalır. Burada uyurken Hızır Aleyhisselam gelir. Munduk'u kocakarı Mastan'ın yoldan çıkardığını ve kendisinin de Kulmöskan şehrine yakın olduğunu söyler. Külsaman adlı atı ve Kuralay kızı, kara devi öldürdükten sonra alabileceğini ve sağ salim eve dönerek annesi Kañayım'ı bulacağını, Mastan ve altmış üvey annesini öldüreceğini söyleyip üç kez nefes verir, gözden kaybolur.

Zarlık uyandığında, kendini çok güçlü hisseder. Ellerindeki ve ayaklarındaki yaralar iyileşir. Ertesi gün şehre gelir. Manti yapan birinin yanında mantı yer. Kendine karşı çıkanları öldürür. Dükkânları dağıtır. Kulmöskan'ın 40.000 askerini öldürür. Hiç gülmeyen Kulmöskan, Zarlık'ı görünce güler. Askerlerine; "Bu Çançarkan'ın oğlu kendisi hanzade, iri doğmuş bir kahramandır. Bunu küçük görmeyin. Kuralay'ı buna vereceğim." Ancak Kuralay'ı daha önce Karadev kaçırmıştır. Zarlık, Karadev'le güreşmeye karar verir. Kulmöskan'ın atı Külsaman'a binip yola çıkar. Karadev'le karşılaşır. Zarlık, Karadev ile üç gün üç gece savaşır yorgun düşmüş ve uykuya dalmış. O anda Kayberen,

rüyasında Zarlık'ın kazaya uğrayacağını görmüş ve yavru keçilerini toplayıp Zarlık'a yardıma gitmiş. Gittiğinde Zarlık uyuyormuş, Karadev ise, Zarlık'ı öldürmek üzeredir. Kayberen Zarlık'ı uyandırıp ona dua edip, ölümden kurtarır.

Zarlık'a güç gelir ve Karadevi öldürür. Zarlık, altı ay yol yürür ve kendi memleketine gelir. Munduk'a çeşitli yiyecekler getirir. Munduk yengesi Kuralay ile tanışır.

Yine birgün, Koçakarı Mastan, Munduk ile Zarlık'ın yanına gelip onlar şöyle der: "Zılay Dağ denilen yerde, Ayneki Caan adında her yeri gösteren sihirli bir ayna var. Dünyada olup bütün her şeyi söyler ve gösterir. O aynayı elde eden dünyaya padişah olur. Onu kimse almayı başaramadı. Zarlık sen çok şey biliyorsun, güçlüsün, kahramansın ve dünyaya da adın tanınsın. O aynayı kız kardeşin için alıp gel."

Bunları duyan zarlık, aynayı çok sevdiği kardeşi Munduk'a getirmek için yola çıkar. Çetin bir yolculuktan sonra Zılay Dağı'na ulaşır. "Ayneki Caan buraya gel." diye üç kere bağırır. O anda, aynayı almak için daha önce oraya gelen ve taş kesilen bir hayli kahraman görür. Hepsi de normale döner. Zarlık, Şerbala isimli kahramanla tanışıp dost olur. Onlar, Zarlık'ın eline Ayneki Caan'ı verirler. Zarlık, aynada anne babasının kim olduğunu, 40 kadının ne yaptıklarını, Mastan'ın çocuklara yaptıklarını, annesinin dağlarda yalnız ağladığını Karadev'i yenip Kuralayı kurtardığını, kızkardeşi Munduk'un kendisini üzüntü ile beklediğini görür.

Beri taraftan, Munduk, aylardan beri kardeşi Zarlık'ın yolunu gözler. Birgün rüyasında ağabeyinin taşa döndüğünü ve yer altında zorluklar çektiğini görür. Korkuyla uyanır. Derhal hazırlık yapıp Zılay Dağı'na doğru yola çıkar. Gece gündüz yürüyüp, Ken Bulun'a ulaşır. Burada gecelerken, karşısına yaşlı kadın çıkar. "Sen Zarlık'ın kardeşi Munduk

musun? Ağabeyini mi arıyorsun? Ağabeyin gelirken buraya uğrayarak benim evimde gecelemişti. Başınıza bir kaza gelebilir, gitmeyin!” dedim. Fakat dinlemedi. Birkaç sene geçti hâlâ dönmedi.” der. Munduk, sevinerek : “Ağabeyimin nerde olduğunu biliyor musunuz? Benim onu kurtarmam lâzım. Onu nasıl bulabilirim? Yolu gösterir misiniz” diye rica eder.

Yaşlı kadın şunu söyler: “Dediklerime kulak ver kızcağızım. Bu nehrin adı Itıldır. Bu nehri geçip, yokuşu aşacaksın. Yokuşu aştığında ılık suyun aktığını görürsün. Suda yıkanıp öbür tarafa geçersen, Zılay Dağ’a ulaşırsın. İnsana benzeyen taşlar var, sakın korkma. Ortasında sandık gibi büyük taş var. Korkmadan o taşın yanına git. Ayneki Caan dedikleri taş odur. Onu yumuşak ve temiz olursan alabilirsin. O sandık taşın yanına gidip, Allah’a yalvarıp ağlayın. Bugüne kadar oraya hiçbir kadın gitmedi. O taşı kucaklayıp gece gündüz ağlayın. Kimse yardıma gelmez Ayneki Caan kendisi açılır. O zaman herkes yer altından çıkacak.”

Munduk, yaşlı kadının dediğini yapar. Sonunda tövbesi kabul olup yer altından Zarlık çıkar. Alp Şerbala, Ayneki Caan’ı kaldırıp, Munduk’a hediye eder. Orada bulunan herkes yerin altından çıkar.

Munduk, Zarlık ve Alp Şerbala üçü Ayneki Caan’ı alıp, Külmöskan’ın yurduna doğru yola çıkarlar. Külmöskan onlara kucağını açarak karşıladı. O zaman Zarlık ile Munduk Külböz Han’a Ayneki Caan’ı verip, Külböz Han aynanın gösterdiği şeyleri, dünyadaki olayların hepsini gördü. Böylece Külböz Han Munduk ve Zarlık’ın kaderini görüp onlara yardımcı olmak ister. Ertesi gün Külmöskan yiğiti Hatip Caynak’ı, Munduk’u, Zarlık’ı ve Alp Şerbala’yı alıp Çançarkan’ın yurduna doğru yola çıktı. Çançarkan eskisi gibi çocuğunun olmadığına üzülmemektedir. O sırada

içeriye Külmöskan girer. Olup biteni Çançarkan'a anlatır. Ayneki Caan'ı eline verir. Çançarkan Ayneki Caan'dan herşeyi görüp öğrenir. İki çocuğunu kucağına alır.

Ertesi gün herkes toplanıp Kançayım'ı aramaya gider ve uzun aramalar sonunda onu bulup saraya getirirler. Kançayım, iki çocuğunu görür, sevincinden bayılır. Böylece oğul, kız, ana, baba on altı sene sonra birbirine kavuşur. Bunları öğrenen Mastan, kaçacak olur. Kırk yiğit Mastan'ı yakalar.

Çançarkan, kırk yiğidine emir verir. Altmış üvey anne ve Mastan öldürülür. Munduk, o zaman babasıyla barışır. Çançarkan'la Kançayım tekrar evlenir ve mutlu bir hayat sürerler.

Zarlık, Külmöskan'ın kızı Kuralay'ı, Alp Şerbala da Munduk'u alır. Her ikisine de kırk gün düğün yapılır. Çançarkan mirasını Zarlık'a verip onu padişah yapar.

NARİKBAY

Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurdistan, Çuvaş, Kırım ve Kazan Tatarları arasında anlatılan destandır. Bilindiği gibi Çoro / Çora Batır, Tatarlarının meşhur destan kahramanıdır ve 1546 ölmüştür. Zamanla kahramanlığı etrafında anlatmalar vücuda getirilmiştir.

Çoro, Narikbay destanında oğul olarak karşımıza çıkar. Çoro, zekası, ileri görüşlülüğü, bindiği atı, giyimi, kullandığı savaş aletleriyle bir destan kahramanında bulunması gereken özelliklere sahiptir. “Ateşe atsan yanmayan, suya atsan batmayan” canı vardır.

Narikbay destanı, Kırgız kültürüne Kazak ozanları sayesinde geçmiştir. Narikbay destanı çoğunlukla Kazaklar ile komşu olan Kırgızistan’ın kuzeyinde ve Talas ilinde anlatılır.

Destanı, Arstanbek’in gece-gündüz ara vermeden anlattığı, Toktogul’un da “Narkan” adı ile anlattı nakledilir. Ayrıca Canış, Suleyman, Alımkul, Tursalı Sırdıbayev ve Sooronbek Çaybekov’un anlatmalarından söz edilir. Bunlardan son iki kişinin anlatmaları tespit edilmiştir.

Destanın özeti şöyledir:

Narikbay / Narkan, Tama kavminden ve zengin bir ailedendir.

On altı sene hiç hamile olamayan Narikbay’ın annesi, günlerin birinde hamile kalır. Narikbay, bu sırada babasını kaybeder. On yedi yaşında iken de annesi, oğlan çocuğu doğurur, ancak vefat eder. Çocuğun adını Eşim koyarlar. Bir yıl içinde hem annesini hem de babasını kaybeden Narikbay’ı

halk toplanıp evlendirmek ister.

Narikbay'ın babası sağ iken, Gülkanış'ın babası Kökçö han ile iki genci evlendirmek hususunda anlaşmışlar, Gülkanış'ı isterler. Kökçö sözünde durur ve kızını Narikbay'a verir. Narikbay evlendiğinde on sekiz yaşındadır. Narikbay evlendiği sene Tama halkının hani ölür. Hanın, yerine geçecek bir oğlu yoktur. Zengin bir aileden olan Narikbay, eşi Gülkanış da han kızı olduğundan dolayı halk tarafından han seçilir. Narikbay, altmış yaşına gelinceye kadar halkı hanlık yapar.

Gülhanış, Narikbay'la evlendiğinde henüz doğan Eşim'i kendi çocuğuymuş gibi büyütür ve on sekiz yaşına gelince de evlendirir. O vakte kadar, Gülkanış, hiç doğurmaz.

Narikbay kardeşi Eşim'i, han olarak ülkenin doğu tarafına gönderir. O vakitler Kalmaklar ile Kırgızlar birbirine düşmandır. Eşim asker toplar ve onlarla mücadeleye başlar. On dokuz yıl boyunca Kalmaklarla savaşıyor. Bir zaman sonra, Kalmakla büyük bir kuvvetle saldırır. Eşim'in düşmanı alt etmeye gücü yetmez. Kalmaklar Eşim'in yurdunu talan ederler. Eşim, dağlarda yaşamaya başlar.

Birgün Narikbay ile Gülkanış hayvanlarını görmeye giderken yolda yeni doğmuş bir tay görürler. Gülkanış onu alır, besler, büyütür. Adını da Gülsarat koyar. Sanki Gülsarat, çocuğu olmayan Narikbay'la Gülkanış'ın evladı hükmündedir. Yıllar geçtikçe Gülsarat güçlü, sadık ve akıllı bir at olur.

Dağlarda yaşayan Eşim'in yiyecek-içeceğini karısı karşılır. Eşim'in karısı birgün; "Ağabeyin Narikbay'ın verdiği atları Kalmaklara kaptırdın. Şimdi de utanmadan benim getirdiklerimle yaşıyorsun." diye yaptıklarını başa kakar. Bunları duyan Eşim çok utanır ve ağabeyi Narikbay'dan tekrar yardım alıp Kalmaklardan öç almayı düşünür. Derhal

yola çıkar ve dağ-bayır aşarak ağabeyi Narikbay'ın yanına gelir. Durumunu anlatır, ondan kuvvet ister. Ayrıca Gülsarat'ı vermesini rica eder. Narikbay, zor durumda kalır, Gülsarat'ı veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Eşim, Narikbay'a "kakbaş" (çocuksuz) diye hakaret edip oradan ayrılır. Düşmanından bile böyle hakaret duymayan Narikbay ve Gülkanış'ın bu söz, çok zoruna gider.

Narikbay ile Gülkanış yanına kırk evli alıp yola çıkarlar. Yedi gün yol gittikten sonra Karagat şehrine gelirler. Bu şehirde Karahan adlı büyük ve saygılı han vardır. Narikbay ve vezirleri bu hana birçok hediye götürürler. Karahan, onlardan memnun kalıp konuk eder. Her birine at ve altın, gümüş hediyeler verir.

Karahan'ın Alibiy adlı kardeşi vardır. Alibiy, karakter olarak Karahan'a hiç benzemez. Saraydan ayrılıp yol çıkma hazırlığında olan Narikbay ve adamlarının karşısına çıkar ve Karahan ile olan dostluklarını kışkırdığı için Narikbay'ı Bayılcaya kadar döver.

Narikbay, oradan ayrılır. Karısı Gülkanış'la yatırları, kuyuları, kutsal yerleri gezer, Allah'tan bir çocuk vermesi için adaklarda bulunur, dualar eder. Beş ay boyunca, İdriz Ata (İdris Peygamber), Baba Ata, Aziret Ayıp (Eyüp Peygamber) Tospu Ata ve Baça Ata'yı ziyaret ederler, ancak dileklerine kavuşamazlar.

Geçen yıllar, Gülkanış'ın yüzündeki güzelliğini alır, saçlarına ak düşer. Karı-koca dolaşmaya devam ederler. Gece-gündüz yol giderler. Kuzeydeki Sulayman Dağı'na vasıl olurlar. Dağın bittiği yerde gürül gürül akan sular, ağaçlar, meyveler ve her çeşit çiçek vardır. Doya doya meyvelerden yerler ve dua edip uyurlar. Bir nurlu kişi Gülkanış ile Narikbay'ın rüyasına girer. Onlara gezmelerinin, adaklarının, iyiliklerinin ve dualarının karşılığını alacaklarını ve ulu zatlardan Baba Tüktü, Çaçtı Aziz'in

himmeleriyle bir oğullarının olacağını ve adını da Çoro koymalarını söyler. Koynuna elma koyar gözden kaybolur. Gülkanış ve Narikbay uyandıklarında elmayı görürler ve sevinerek yerler.

Narikbay ile Gülkanış eve dönerler. Çok zaman geçmeden Gülkanış hamile kalır. Hamileliğinin üçüncü ayında aşermeler başlar. Gülkanış'ın canı aslan eti yemek ister. Narikbay, erkekleri toplayıp ava gider ve avda bir aslan vurup etini eşine getirir.

Narikbay, bayın kendisine bağlı kırk evi vardır. Burada yaşayan halkına toy verir. Yaşlısından gencine kadar herkes gelir. Tam dokuz ay, dokuz gün olduğunda Gülkanış bir erkek çocuk doğurur. Çocuğun ismini Çoro koyarlar. Gülsarat'ı Çoro'ya verirler. Çoro kendisini geleceğe hazırlar ve düşmanlarını yenmek üzere yetiştirilir.

Narikbay'ın kardeşi Eşim rüyasında ağabeyinin erkek çocuğu olduğunu ve tekrar memleketine geldiğini görür. Narikbay'ın yanına gelir. Narikbay, söylediği sözle kendisini çok üzen Eşim'i affeder. İki kardeş Çoro'yu han yaparlar.

Büyüyen Çoro, önce Karagat şehrinin hanı Alibiy ile karşılaşır ve onu alt eder. Narikbay'ın emriyle Alibiy'i diri getirirler. Narikbay'ı öldüresiye döven Alibiy'i bir ata bağlayıp öldürürler. Karagat şehrinin önceki hanı Karahan'ı gene han seçerler. Çoro, amcası Eşim'i de Kalmakların elinden kurtarır. Kalmakların başına da Şuruthasan'ı han olarak atar.

NURKAN

Destan, kanaat, samimiyet ahde vefa bakımından önemlidir. Deli Dumrul'da gördüğümüz "canı yerine can verme" motifi bu destanda da karşımıza çıkmaktadır. Nurkan, canını almaya gelen Azrail'den canı yerine can bulması için izin ister, Önce babasının, sonra annesinin yanına gider, kendisi için canlarını vermelerini ister, ancak ikisi de kabul etmez. Üçüncü olarak eşi Ayazhan'dan can ister. Eşi Nurkan için canını vermeyi gönülden kabul eder.

Destanın özeti şöyledir:

Kazak ilinde Eşim adında fakir biri yaşamaktadır. 70 yaşına gelmesine rağmen Eşim'in bir çocuğu olmamıştır. Eşim, bu durumuna çok üzülmemektedir. Birgün karı-koca Allah'a dua ederler. O gece ihtiyar kadın rüyasında bir tane nar ağacı ve üzerinde de bir tane olgunlaşmış nar görür. Narı koparıp eşiyle birlikte yer, kalan suyunu da bir şişeye kor. Uyanınca, rüyasını kocasına anlatır. Eşim, rüyayı hayra yorumlar. Tek ağaçtaki tek narı çocuklarının olacağına işaret olarak hükmeder.

Gerçekten de karısı hamile kalır. Aradan dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat geçer, kadının doğum sancıları başlar. Eşim'in bir oğlu olur. Eşim, oğlunun olduğu haberini alınca müjdelere verir, toy düzenler. Yenilir, içilir, dualar edilir. Çocuğun adını Nurkan koyarlar.

Nurkan, çok hızlı büyür. Üç yaşında iken dersler almaya başlar. Kısa zamanda evlenme çağına gelir. Bir evin tek kızını almayı murat eder ve bunun için Eşim, gezmedik yer bırakmaz, Afgan'a kadar gelir. Bir semaverciye meramını anlatır. Semaverci, orada tek oğlu olan aileye kızını başlık

almadan vereceğini söyleyen Satar adında bir zenginden söz eder. Akşam olunca da Eşim'i misafir olarak evine götürür.

Eşim, zengin olan Satar'a dünür gitmeye çekinir, çünkü kendisi oldukça fakirdir. Ancak daha fazla tereddüt etmez ve dünür gider. Satar'ı denemek için oğlu Nurkan'ın olumsuz olarak tanıtır. Nurkan'ın on üç yaşında, şımarık, çekik gözlü, eğri ağızlı, küçük burunlu biri olduğunu ve daha başka kusurlarını anlatır. Satar, da kızı Avaz'ın ince belli, ay yüzlü, bilgili ve hamarath yani güzel bir olduğunu söyler, arkasından da bir iyi ile bir kötünün iyi bir çift olabileceğini ifade eder ve kızını başlıksız olarak Eşim'in oğluna verir.

Satar, Eşim'i evinde misafir eder. 70 çeşit yemek hazırlar ona ayrı bir bozüy (çadır) kurdurur. Eşim'e gümüş kemerli gocuk giydirip, güzel bir at verip yolcu ederler. Ayaz, "Şayet er isen erken gel." diye Nurkan'a mektup yazım Eşim'le gönderir. Eşim, semaverciye uğrar, olup biteni anlatıp teşekkür eder, yoluna koyulur.

Kazak iline dönünce Nurkan'ın mescitte imamlık yaptığını öğrenir. Oğluna her şeyi anlatır ve emanet olarak aldığı mektubu teslim eder.

Henüz on dört yaşına girmiş olan Nurkan, yola çıkmak için yanına on beş arkadaşını toplar. Arkadaşları; "Sen parasız-pulsuz mollasın, o ise zengin adam. Ya kararından vazgeçerse! Ya bizi o yabancı topraklarda eşkıyalar basarlarsa? Sana kız mı yok, bir kız uğruna hepimizin hayatımızı tehlikeye atmaya ne lüzum var?" derlerse de Nurkan kararından dönmez. "Gitmek istemiyorsanız kalın. Ben tek başıma da giderim. Babamın bana bulduğu kızıdan, ben nasıl cayayım." deyip yola çıkar.

Yolda Nurkan'ın önüne bir çete çıkar. Nurkan, çeteye meydan okur. Çete elemanları Nurkan'a bir şey yapmazlar. Nurkan yoluna devam eder. Bu hadise köyden görülebilecek

bir mesafede olduğu için arkadaşları durumu gözlemlemektedir. Bunu görünce, onun yalnız başına yola gitmesine gönülleri razı olmaz, onlar da Nurkan'a katılırlar ve yola birlikte devam ederler.

Atlı grup, uzun bir yolculuktan sonra nihayet Satar'ın yurduna ulaşır. Damadın geldiğini duyan Avazhan en güzel giysilerini giyip, güzel kokular sürünüp, saçlarını toplayıp çıkar. Fakat burnu küçük, ağzı eğri, gözleri çekik, kimseyi göremez. Gelenlere; "Bunu sorarak çok ayıp ediyorum, ama benim müstakbel eşim kim? Bana tarif edilen Nurkan'ı göremiyorum." diye sorar. Gençler kahkahayla gülerler.

Nurkan kendisini tanıtır. Damat olarak bekledikleri gibi değil de tam tersi bir delikanlı görünce saray halkı çok sevinir. Satar, damadı için ziyafet verir. Onları iki gün misafir ettikten sonra kızına değerli mallar ve bozüy verir. Yükleri deveye yükletip kızını yolcu eder. Nurkan memleketine artık molla değil de mirza / bey olarak döner.

Kervan, Kazak iline sağ salim döner. İki gencin Eşim'in evinde nikâhı kıyılır, düğün yapılır.

Nurkan, birgün camide namazını kılıp kapıdan çıkarken Azrail gelir ve canını alacağını söyler. Nurkan; Anne ve babasıyla vedalaşması için Azrail'den izin ister ve onların yanına gelir. Onlara durumu anlatır. Daha yaşının genç olduğunu, kendi canı yerine canını vermesini talep eder. Bu teklifi duyunca, canı babasına tatlı gelir ve "Senin canın sana, benim canım bana. Ben ölmek istemiyorum." diyerek oradan kaçar.

Nurkan annesinin yanına gider. Annesi de aynı babası gibi davranır ve gözden kaybolur.

Nurkan, eşi Avazhan'nın gelir. Durumu anlatır. Nurkan'ı çok seven Avazhan, eşinin canı yerdine can vermeye razı olur. "Alacaksınız benim canımı alın.

Nurkan'sız hayatın benim için anlamı yok." der. Bunu duyan Yaradan Avazhan'ın fedakarlığından memnun kalıp emrini geri alır. Nurkan ile Avazhan'a seksen yıllık ömür bağışlar. Nurkan ile Avazhan mutlu şekilde yaşarlar.

OLCOBAY MENEN KİŞİMCAN

Kırgız lirik-epik destanıdır. Metnin XVI. yüzyılda teşekkül ettiği sanılmaktadır. Destanda Kırgızların feodalizm döneminin son devresindeki hayat şartları ve insanların başından geçen olaylar anlatılmıştır. Adil olmanın daima gerekliliği ve kötülerin er-geç hüsrana uğrayacakları vurgulanmıştır. Destanda, Olcobay ile Kişimcan'ın temiz sevgileri, sabırları ve ideal vasıfları ile dikkat çeker. Bu bakımdan Cengiz Aytmatov, destanı Kırgızların Romeo ile Juliet'i olarak niteler.

Destanın üç eşmetni vardır. Birincisi 1925'te Isık-Köl'ün Tüp ilçesindeki Kürmöntü köyünde yaşayan Sapabek Saketayev'den alınmıştır. 1927'de aynı anlatıcıdan ikinci defa yazdırılmıştır. Bu yazma 1991'de yayınlanmıştır. İkinci eşmetin halk şairi Alımkul Üsünbayev'e aittir ve 1940-1956 ve 1957'de yayımlanmıştır. Üçüncü eşmetin ise K. Miftakov 1947'de Çoŋ-Alaylı Matraim Kabilov'dan nesir şeklinde yazılmıştır. Bunların içinde sanat ve hacim itibarıyla Alımkul Üsünbayev anlatması daha üstün niteliktedir.

Sopubek Saketayev eşmetninin özeti şöyledir:

Bundan dört yüz kadar önce Kıpçak, Cediger, Karabağış adlı üç kabile yaşamaktadır. Bu devirde Opol ve Kebez dağlarını yurt edinmiş Kıpçak halkından Olcobay adında bir batur ortaya çıkar.

Olcobay bir han oğludur. Çaçıkey ile evlendikten bir müddet sonra babası vefat eder ve Olcobay babasının yerine tahta geçmek ister, ancak kuzenleri Tümönbay ile Sarıbay tahtı ona vermezler. Durum böyle olunca Olcobay

kuzenlerine küser ve malını alıp Ceti Suu'da yaşayan Cediger halkının yanına gider.

Cediger halkının hanı Kulcıgaç, Olcobay'a kol kanat gerer, adeta ona baba olur. Kulcıgaç'ın Kışımcan adında çok güzel bir kızı vardır. Kışımcan, Karabağış halkı eşrafından Berdibek ile sözlüdür. Aradan uzun zaman geçmeden, Kışımcan ile Olcobay birbirine âşık olurlar. Kışımcan, Berdibek'le evlenmek istemez. Kulcıgaç'ın kölesi olan Koçkor'un oğlu Kudake, bunu öğrenir. Kulcıgaç tarafından çok sevilen Kudake, aynı sevgiyi Olcobay'dan görmez ve ona içten içe kin besler.

Çok yaşlanan Kulcıgaç, tahtı Kudake'ye devreder. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra, Çaçıkey'in bir oğlu olur. Kudake'nin eşi Altınay, çocuğun göbek annesi olur ve çocuğa Akberdi ismini verir.

Günlerden birinde köyde düğün olur. Kudake, Olcobay'ın atını ister. Olcobay buna sinirlenir; "Daha dün Kulcıgaç'ın kölesi olan bugün benim atımı nasıl ister?" deyip vermez. Bunun üzerine Kudake, adamları ile bir olup Olcobay'ı döver.

O zaman Olcobay, kimsesiz olduğunu anlar ve "Kendi halkımın içinde olmak burada yaşamaktan daha iyidir." diye düşünür. Gece vakti gece sağına on yiğit, soluna on yiğidini ve eşini alıp kendi topraklarına geri göçer. Giderken de Kudake'den yaptıklarının öcünü alacağına söz verir.

Olcobay'ı küstürdüklerine pişman olan kuzenleri onun dönüşüne sevinirler. Halk toplanır, Olcobay'ı han yapmaya karar verir. Olcobay han olunca, ilk iş olarak Cediger'e saldırır ve Orobaşı adlı kabileyi basar ve topraklarını ele geçirir. Kudake, buna sesini çıkarmaz.

Olcobay, bu arada Kişimcan'a almak için geleceğine dair verdiği sözü unuttur. Kişimcan ise, aylarca boyunca her gün yolunu bekler, gece gündüz uyumayıp ağlar durur.

Kırgız elini ve halkını çok iyi tanıyan kervanbaşı Momuncan, bu sırada Cediger'e gelir. Kişimcan, Momuncan'ın gelmesine sevinir. Onu misafir eder, içki ısmarlayıp sarhoş edip Olcobay'ı sorar. Momuncan, Olcobay'ın han olduğunu, çocuğunun büyüdüğünü söyler. Bunu duyan Kişimcan ona her şeyi anlatır ve Olcobay'ın yanına gidip onu getirmesini, getirmezse yiğitlerine kendisini öldürteceğini söyleyerek tehdit eder. Momuncan korkar ve çaresiz kabul eder. Kişimcan, Momuncan'a kırk gün süre verir. Şayet bu müddet zarfında gelmezse askerlerini göndereceğini söyler. Momuncan yola çıkar. Orol dağına geçerek Kebez dağına ulaşır. Orada dinlenmeye karar verir ve uyur.

Bu sırada Kıpçak topraklarındaki Çaçıkey kötü rüya görür. Rüyasında Momuncan'ın gelip Olcobay'ı götürür, götürdüğü yerde de Kudake, Olcobay'ı öldürüp gömer. Rüyasını halka yorumlatır, ancak rüyayı hayra yorumlayan kimse çıkmaz. Olcobay ise rüyayı; "Uzaktan misafir gelecek, bize güzel haberler getirecek." şeklinde yorumlar.

Olcobay'ın yanına gelmek için yola çıkan Momuncan, tam bu sırada oraya gelir. Çaçıkey, rüyasında gördüğü adamı karşısında görünce üzerine yürür, ancak etrafında bulunanlar ona engel olurlar. Momuncan, fırsatını bulup Olcobay'a Kişimcan'ın yolladığı yemeniyi gösterir. Momuncan gelme sebebini anlatır ve Kişimcan'ın söylediklerini aynen nakleder ve onun gönderdiği yemeniyi Olcobay'a verir, oradan uzaklaşır.

Olcobay, haber aldıktan sonra Cediger'e gitmeye niyetlenir. Atı Gülbübadam'a binip bir kaç gün gezer. Çaçıkey, onun bir yere gitmek istediğini hisseder, ancak

sormaya cesaret edemez, fakat sonunda nereye gitmek niyetinde olduğunu sormaktan duramaz. Olcobay, dedesini ve teyzesini görmeye gideceğini söyler. Çaçıkey, gitmemesi için yalvarır, “Senin yerine ben gideyim, Gülbübadam’a ben bineyim, gidip dedenin sağlığını ben sorayım, Kışımcan’ı kaçırıp yanına ben getireyim.” der. Olcobay sinirlenir ve “Kadınsan yerini bil.” diye bağırır. “Eğer benim ölümüm geldiyse sen beni kurtaramazsın, Allah onu istiyorsa sen buna mani olamazsın.” der, atına biner yola çıkar.

Bir daha kocasını göremeyeceğinden korkan Çaçıkey, peşinden koşar, yalvarır ağlar, ama nafiye, Olcobay’a engel olamaz. Son olarak ona Kudake ile dost olmasını ister ve elindeki altın yüzüğü çıkarıp ona vermesini söyleyip geri döner.

Olcobay Cediger’e yaklaşınca on yiğidiyle gezen Kudake ile karşı karşıya gelir. Selâmlaşırlar. Hal-hatır soruşurlar. Kudake, Olcobay’a; “Geçmişini unutalım. Şayet Kışımcan için geldiysen onu sana vereyim, al git. Ancak karşılığında karşılığında dört şey isterim. Şartlarıma razı olursan, yarın buraya aynı saatte gel. Şimdi görmek istediklerini ziyaret edebilirsin.” der. Olcobay, Kudake’ye cevap vermez, köye doğru gider.

Sevgilisi Olcobay’dan hiç haber alamayan Kışımcan, birgün yengesiyile inek sağarken karşıdan gelen Olcobay’ı görür. Yengesine karnının ağrıdığını söyleyerek ayrılır ve Olcobay’ın karşısına çıkar. Olcobay, Kudake ile buluştuğunu ve onun söylediklerini nakleder. Bunu duyan Kışımcan, Kudake’nin artık eskisi gibi köle olmayıp halkın üzerinde etkili biri olduğunu, kendisine güvenmemesi gerektiğini söyler.

Ertesi gün sabahtan Kışımcan Olcobay’ın atını hazırlayıp Kudake’nin yanına gönderir. İki birlikte et yiyip kımız içip sarhoş olurlar. Uzun uzun konuşurlar. Bir ara

Kudake asıl konuyu açar. Önceki dört teklifini dile getirir. Kışımcan'a karşılık olarak atı Güldübadam'ı, çapanını, yayını ve belindeki kılıcını ister. Buna sinirlenen Olcobay, Kudake'yi kamçılar. Ardından kılıcını kınından çıkarır. Bunun üzerine Kudake, ona yalvarır. Olcobay, o vakit Kudake'yi öldürmekten vazgeçer, atına binip oradan uzaklaşır. Kışımcan'on yanına gelip olanları anlatır. O zaman Kışımcan Olcobay'ın hemen yurduna dönmesini ister. "Yeminlerimizden vaz geçelim. Sen güzel eşin Çaçıkey'in ve oğlunun yanına git, ben de nişanlım Berdibek'in yanına sığınayım. Yoksa Kudake seni öldürür. Şimdiye kadar o, olup biteni bütün Cediger halkına anlatmıştır bile." der.

Olcobay, gitmemekte kararlıdır, yemininden vaz geçmez. Kışımcan'sız hiç bir yere gitmeyeceğini söyler. O zaman Kışımcan, Olcobay'a; "Sen git üç gün dağlarda kal, üç gün sonra seni bulamayan Kudake sinirlenir ve kendisini içkiye verir. Üçüncü gün gel, beraber kaçarsınız." der.

Olcobay, Kışımcan'ın dediği gibi dağlara gider. Orada Kışımcan'ın verdiği kımız ve içkiyi içer. İki gün geçtikten sonra alkolün de etkisiyle; "Ben kendime korkak dedirtmem." der ve aşağıya iner. Atını köyün girişine bağlayıp doğruca Kışımcan'ın yanına gider. Onu gören Kışımcan, hemen gitmesini ister, fakat Olcobay Kudake'den korkmadığını söyleyerek orada kalır. Olcobay'ın atını bulan Kudake, Olcobay'ın karşısına çıkıp onu iyice döver ve sonra da karanlık bir odaya hapseder.

Ne yapacağını bilmeyen Kışımcan doğruca babasının yanına gider ve ondan yardım ister, fakat çok yaşlanan babası hiç bir şey yapamayacağını söyler. Kışımcan o zaman kendini toparlar, eline bir şişe içki alıp Kudake'nin evine gider. Kudake'nin Olcobay'ı bırakmasını ister ve bir bardak içki uzatır. Kudake yüzünü başka tarafa çevirir. Bunu gören

Kudake'nin eşi Altınay, Kışımcan'ın elindeki içkiyi alıp içer ve onu elinden tutarak Olcobay'ın yanına götürür. Yiğitlere Olcobay'ı bırakmalarını emreder. Kışımcan Olcobay'ı alıp evine götürür ve yatırır. Sonra elbisesini ve atını istemeye geri Kudake'nin evine gelir. Yine Altınay buna yardım eder. Kudake, eşi eve gelince ona kamçı ile vurur. Yüzünden kan akan Altınay; "Ben Olcobay'dan korkmam, fakat onun oğlu Berdibek'ten korkarım. Onun göbeğini kendim kesmişim, onu ben büyütmişim ve onun karakterini ve gücünü ben bilirim." der.

Ertesi gün Olcobay Kışımcan'ı kaçırmak ister. Kışımcan, Kudake'nin ve onun kardeşinin atları bulup getirmesini ister. Olcobay, gidip atları arar, ancak bulup getiremez, onların yerine Kulcığaç'ın atını getirir. Kışımcan "Ben bu ata binip kaçmam, bizi hemen yakalarlar." deyince Olcobay, sinirlenir, mecburen bu atla kaçabileceklerini söyler. İki sevgili atlarına binip kaçarlar.

Onların kaçtığını bilen Kulcığaç, bunu kimseye söylemez. Aradan dört gün geçer, Kudake, Olcobay ile Kışımcan'ın kaçtıklarını haber alır. Askerlerini toplar, altıncı gün onların peşine düşer.

Ormana yaklaşınca Olcobay uykusu gelir, atından iner oracıkta hemen uyuya kalır. Hem gece hem gündüz uyur. Uyanınca akarsuya gidip abdest alır. O vakit Kudake, bunlara ulaşır. Kudake ile Olcobay tek teke vuruşurlar. Olcobay, tam bir kahraman gibi dövüşer. Bir ara Kudake, Olcobay'ı vurup yere düşürür. Kudake, onları serbest bırakmak isetr. Bu sırada İsabek adında birisi gelip Olcobay'la alay eder. Olcobay, İsabek'in söylediklerine tahammül edemez, yanında duran balta ile ona vurur. Buna sinirlenen Kudake, baltayı alıp Olcobay'ın kafasını ikiye yarar. Bunları gören Kışımcan, gözyaşı dökerek Olcobay'a koşuk yakar.

Kudake, "Nasıl olsa da bizim akrabamız idi, burada kuşlara yem olmasın." der, Olcobay'ın cesedini alıp köyüne götürür. Bu sırada Olcobay dirilip Çaçıkey'in kuzeni olan Karaç'a vasiyetini söyler. "Tümönbay'a ve Sarıbay'a haber ver. Çaçıkey benim için karalar giyinip yanmasın. Çaçıkey Tümönbay'a, Tümönbay da Sarıbay'a emanet. Oğlum Akberdi on sekiz yaşına girene kadar ona iyi baksınlar." Böyle dedikten sonra Olcobay vefat eder.

Kişimcan, Olcobay'ı defnederken oğlu Akberdi'nin babasının öcünü almasını ister. Kendisi de Karabağış'ın oğlu Berdibek'e gider.

Karaç, evine gitmeden Çaçıkey'e haber vermek için oraya gider ve Olcobay'ın vasiyetini Çaçıkey'e aktarır. Çaçıkey üzüntüden kendisini parçalar. Evine dönünce eşinin ölümü dolayısıyla dokuz at kesip halkını toplar, yemek yedirir.

Aşa gelen Tümönbay ile Sarıbay, Çaçıkey'i almak için diye kavga ederler. Sonunda; "Çaçıkey'e birisini gönderelim de kendisine soralım." derler. Tümönbay'ın eşi Altınay, Çaçıkey'in yanına gider ve olup bitenleri anlatır. Sinirlenen Çaçıkey, milletin önüne çıkıp ikisini de rezil eder. Tümönbay ile Sarıbay çareyi oradan kaçmakta bulurlar.

Çaçıkey oğlunu yanına alıp babası Ömönbay'ın yanına gider. Oğlu Akberdi'yi elinden geldiği kadar iyi terbiye eder. Önce bilgili olması için bir hocanın yanına gönderir, daha sonra da iyi ok atmayı, iyi kılıç kullanmayı öğretir.

Kudake'nin baskınından sonra Kıpçaklar, yurtsuz barksız kalırlar. Ne yapacaklarını bilemeyen Tümönbay ile Sarıbay'ın akıllarını Olcobay'ın son vasiyeti gelir. Tümönbay "Berdibek buradan gideli dokuz sene oldu. Babasının vasiyetine göre bu sene geri dönmesi lazım. Onun bir sürü hayvanı var, onlarla gelirse açlıktan ölmeyiz. Dağılmadan

hep beraber bir yerde bekleyelim onu.” der ve Kıpçakları toplayıp kum arık diye bir yere götürür.

Aradan yılar geçmiş, Berdibek on beş yaşına gelmiştir. Güzel teyzesi Aksurma ona her şeyi anlatır. Geçmişte olup biteni öğrenen Berdibek, atına binip annesinin yanına gelir, ayısını ondan da öğrenmek ister. Annesi Çaçıkey de uzun uzadıya her şeyi anlatır. Bunun üzerine Berdibek, yirmi yıllık atı kestirip halkını toplar. Onlara kendi yurduna gideceğini söyler. Davetliler yemeğini yedikten sonra bir ağızdan dua eder ve Berdibek’e hayırlı yolculuklar dilerler.

Çaçıkey, bu arada oğlunun da iznini alarak kız kardeşi Aksurma’ya söz keser. Babasının yanına gidip, oğlu için ondan atını ve zırhını ister, fakat babası vermez. Bunun üzerine Çaçıkey babasına küser ve oğluyla yola çıkar.

Ana oğlu Kıpçak topraklarına ulaşırlar ancak orada kimseyi bulamazlar. Berdibek bunları aramaya çıkar. Uzun yol gittikten sonra bir tepede oturup düşünürken aşağıda bir şeyler görür. “Acaba halkım orada mı?” diye aşağı indiğinde, elbisesiz aç bir yaşlıyı görür. O yaşlı Tümönbay’dır. Berdibek onunla tanışır, böylelikle halkını bulmuş olur.

Kıpçak halkını bulan Olcobay, onları geri Opol dağıyla Kebez Dağı’nın ortasına yerleştirir. Onlara ev yapsınlar diye beraberinde gelen arkadaşları Kutunay ile Sagınay’ın koyunlarının yününü verir. Onların karınlarını doyurur.

Bütün bu olanları haber alan Kudake, 70. 000 kişilik ordusuyla Kıpçakları basmaya gelir. Opol dağı ile Kebez dağı’nın ortasına ulaşınca orada bir sürü evleri ve hayvanları görür. Bunların sayısı daha fazla diye düşünerek kenarda otlayan Tümönbay’ın kırk atını alır gider.

Bundan haberdar olan Berdibek, 200 asker toplar, Kudakey’in üzerine gider. Cediger’e gelince, Kudake’nin askerlerinin daha çok olduğunu görür. Kutunay ile

Sarıbay'ın askerlerini alıp geri dönmelerini ister. Ancak onlar Berdibek'i yalnız bırakmazlar. Berdibek tepeye çıkar bunu Kudake görür ve hemen askerlerine oraya gitmelerini emreder. Böylece savaş başlar. Önce Berdibek yaralanır ve geri çekilip suyun başına gider. Yanına gelen Kutunay'a herkesi toplayıp kaçmasını söyler, fakat Kutunay bunu yapmaz. Sonra Kutunay da yaralanır. Bunu gören Berdibek'in sınırları tepesine çıkar ve düşmanlara saldırır. Herkesi talef eder. Kudake ile Isabek, kaçarak kurtulurlar. Berdibek'in askerleri de hepsi sağlam olur. Düşmanların elbiselerini ve atlarını alıp yurtlarına dönerler.

Ardan yirmi gün geçer. Onlardan ümidi kalmayan Çaçıkey, bir tepeye çıkar ve oradan kendisini aşağıya atarak canına kıymaya kalkar. Bu sırada gelenleri görür ve aşağıya iner. Bunlar, kendi oğlu ve askerleridir.

Aradan on gün geçer. Akberdi 40 bin asker toplar, toplam 60.000 kişilik bir kuvvetle Kudake'yi yenmek için yola çıkar. Cediger'e ulaştınca Kudake, korkar ve bunlara elçi gönderir. Ancak Akberdi karardır, Cedigerlere saldırırlar. Kısa zamanda hepsini alt eder, halkın malını mülkünü alır. Kendisi de kaçan Kudake'nin peşine düşer.

Kudake'nin izini bulur ve onu bir bozacının evinde saklandığını öğrenir. Oraya gider. Evden bir kadın çıkar ve "İki düşmanın içerdeler. Gir de onları enselerinden tutup çıkar." der. Bu kadın Kişimcan'dır. Akberdi, Kişimcan'ın dediğini yapar, Kudake ile Isabek'i yakalayıp evden çıkarır. Kişimcan; "Sen bunları babanın mezarlığına götür. Babanın cesedini oradan çıkarıp aynı yere bunları göm." der. Akberdi, aynen öyle yapar, babasını alıp yurduna döner ve oraya gömer.

Daha sonra annesini alıp Aksurma'yı getirmek için Ömönbay'a gider. Orada düğün yapıp Aksurma'yı alır ve yurduna döner.

Bu arada Kudake'nin yeğeni olan Berdibek, Akberdi'nin halkını yok etmek için Akberdi'nin üzerine gelir. Akberdi onun elçisine "Eğer dayısının öcünü alacağım diye benimle vuruşmak istiyorsa, kendisi yalnız gelsin, tek teke vuruşalım halkımızın kanını dökmeyelim." der. Berdibek bunu kabul eder. İki tam dokuz gün vuruşurlar, birbirini yenemezler. Sonra Çaçıkey ile Kişimcan gelip aralarına girerler ve bunları dost ederler. Bundan sonra Akberdi ile Berdibek hayatlarının sonuna kadar arkadaş olurlar.

SARINCI-BÖKÖY

Destanın Alımkul Üsönbaev ile Sulayman Konokbayev'den derlenmiş iki eşmetni vardır. Sulayman, destanı amcası Sartpay'dan öğrenmiştir. Destan, 1920'li yıllarda Kayım Miftakov tarafından derlenmiştir. Bu eşmetin, Alımkul Üsönbaev anlatımına göre daha az hacimlidir. Alımkul Üsönbaev, eşmetni iki kere basılmıştır. 1938, 1958 ve 1998 yıllarında olam üzere destanın üç baskısı yapılmıştır.

Sarinci Bököy destanında Kırgız milletindeki aile ilişkileri ile geleneklerin etrafında oluşan çatışmalar ifade edilir. Diğer pek çok destanda gördüğümüz Kalmuk düşmanlığı Sarinci Bököy'de farklı şekilde karşımıza çıkar ve Küldür Han ile Camgırçı Han iki arkadaş olarak takdim edilir. Camgırçı, Bököy, Sarinci, Ak Bermet, Konur, Kurman'ın karakterleri halk geleneğine göre işlenmiş, epik eserlerin taleplerine tam cevabını bulmuş karakterlerdir.

1939'da, K. Eşmambetov'un bu destan üzerinde yazdığı piyes basılmıştır.

Destanın kısaca özeti şöyledir:

Kökü Munduz aşiretinden gelen Bulan adlı kişinin büyük karısından Camgırçı adında, küçük karısından da Bököy adında iki oğlu vardır. İki kardeş iki ayrı yerde halkını yönetmektedir. Bököy'ün altı kardeşi vardır, kardeşi Camgırçı Han kadar zengin değildir.

Camgırçı Han, çok zengindir, ancak, çocuğu yoktur. Allah ona altmış yaşında iken bir çocuk verir. Çocuğunun adını Sarinci adını koyar. Oğlu on üç yaşına geldiğinde

Karaça Han'ın kızı Akbermet'e dünür gönderir, ancak netice alamaz.

Sarinci on yaşına geldiğinde babası Camgırçı Han, hastalanır. Bököy'e haber gönderirler. Bököy, Kara Corgosu'na binip hemen Camgırçı Han'ın yanına gelir. Onun haline bakıp üzülür, ağlar. Camgırçı, başını kaldırıp "Karıma, oğluma, mal-mülküne iyi bak, onlar sana emanet." vasiyette bulunur. Sarinci'ye dönüp "Seni Karaça Han'ın kızıyla evlendirmek istedim, olmadı. Bundan sonra bu işleri artık sen yaparsın. Oraya gideceğin zaman kudretli ol, kim olduğun bilinsin. Ağabeyin Bököy ne derse onu yap. Öğüdümü dinle." deyip vefat eder.

Kendisine karşı buğz besleyen Sarinci'den dolayı Bököy ve altı kardeşi cenaze törenine katılmaz.

Bököy, altın tahtta oturduğu zaman onun Baykoñur ve Capake adında münafık, haset ve kıskanç iki eri vardır. Bu arada Sarinci, evlenme hazırlığındadır. Baykoñur, Capake'nin yanına gidip "Sen, Sarinci'nin yanına git. Onun alacağı kızın akıllı ve olacakları önceden bilen birisi olduğunu söylüyorlar, bunu öğren. Sonra birlikte Bököy'ün yanına gidelim. Size göre bir kız bulduk, diyelim. Kandırırsak onun yanında daha çok yerimiz olur ve ondan çok mal-mül alırız." diyerek aklını çeler. Capake, bunu kabul eder. Sarinci'ye kendisini tanıtır, babası Camgırçı Han'ı hatırlatır, ağlar. Sarinci bunları görünce ona güvenir ve yanına alır. Birlikte dünür giderler.

Dünürcüler Karaça Han'ın yurduna vasıl olunca Bermet, gelen misafirleri sınıar ve içlerindeki Capake'nin kötü niyetli biri olduğunu anlayıp, oradan uzaklaşır, yengesinin yanına gidip düşüncesini onunla paylaşır.

Yengesi, herkes uykudayken Akbermet'in kendisiyle konuşmak istediğini söyleyerek Sarinci'yi çağırır. Sarinci

gider. Meğer Capake uyumamıştır, gizlice Sarinci'nin ardından gider.

Sarinci ve Bermet buluşurlar. Sarinci, Akbermet'in kardan daha beyaz tenli olduğunu görür. İki yanağının kırmızılığı ak tavuğun kanından daha kırmızıdır. Boynu çam ağacı gibi uzundur. Bermet de Sarinci'nin akıllı ve yakışıklı olduğunu görür. Oturup saatlerce sohbet ederler. Bir müddet sonra ikisi de derin uyuya geçer. Capake gizlendiği yerden çıkıp onların yanına gider. Akbermet'in altın yüzüğünü çalarak oradan Bököy'ün köyüne doğru kaçar.

O vakitler Bököy'ün dokuz karısı vardır. Bököy bunlardan en çok Akşa'yı sevmektedir. Sekiz karısıyla sekiz gün yatsa, Akşa ile dokuz gün yatar. Öyleki, onunla yattığı zaman sabah çok erken olur.

Akşa, sabahleyen yemek hazırlığı yeperken Capake çaldığı altın yüzükle Bököy'ün yanına gelir. Altın yüzüğü Bököy'e verip Akbermet'ten selam söyler. Arkasından Akbermet'in kendisiyle evlenmek istediği, onu üzmeden gidip almasını söyler. Bu yalana inanan Bököy, çok sevinir, yüzüğü Capake'den alır.

Baykoñur'u çağırır ona; "Bu yüzüğü kız olmasına aldirmayarak Bermet Onunla evlenmezsem olmaz. Bugün git onunla konuş, tan ağarmadan gel. Benim Kara Corgo ile git. Eğer kız tamam derse, Kara Corgo senin olsun, kız benim olsun." der. Bütün bunlardan Akşa'nın haberi olur, altın çaydanlığa çay kaynatıp gümüş kâseyi yanına alıp Bököy'ün yanına gelir. Bököy'e; "O kız, senin gelinin sayılır. Onunla evlenmen uygun olmaz." der.

Tam Bököy'ü ikna etmişken içeri Baykoñur gelir. Aslında Akşa, çocuğu olmadığı için Baykoñur'u evlat edinmiştir, Baykoñur'un manevi annesidir. Baykoñur; "Bermet gibi kızı aşağılamak istiyor, onun başını kes." diye

Bököy'ü tahrik eder. Bököy Akşa'nın öldürülmesini emreder. Akşa, kendisini öldürmemesi için Bököy'e yalvarır. Bököy, Akşa'ya acır ve emrini geri alacağı sıra Baykoñur Akşa'nın başını keser.

Bököy, çok sevdiği Akşa'nın ölümüne sebep olduğu için çok pişmanlık duyar, Kalmuk hanı Küldür Han'ın yanına gider. Durumu anlatır, Sarinci'yi ona kötülür ve Bermet'i kendisine almasını söyler. O da kabul eder. Bököy, Ak-Cayık'ın geçidine gidip düğüncülerin yolunu kesmek için beklemeye başlar.

Karaça Han düğün bittikten sonra kızıyla damadına gitmeleri için izin verir. Ama Bermet'in, babasından bazı istekleri vardır. Babasından altın sandık ve keskin kılıç ister. Karaça Han, kızının isteklerini yerine getirir. Bermet ve Sarinci beş beş arkadaşıyla yola çıkar.

Yolda giderken Bermet, at üstünde kuş uykusuna dalar. Rüyasında Küldür Han'ın Bököy'ün işbirliği içinde olduğunu görür, bunu beş arkadaşına anlatır. Sarinci'siz yaşamak istemediğini ve devenin üzerindeki altın sandıkta keskin bir kılıç olduğunu, onu getirmelerini söyler.

O sırada Bököy, kırk yiğidiyle karşılarına çıkar. Beş arkadaş kılıcı Bermet'in eline vermekte gecikirler. Sarinci'yi yakalayıp bağlarlar. Bököy, onu öldürmelerini veya uzak bir yere götürüp bırakmalarını emreder. Bermet'i ise karanlık bir eve hapsederler. Sarinci kendisini öldürmemeleri için Bököy'e yalvarır. Bermet'i ona vereceğini, eğer o öldürülürse, annesinin kimsesiz kalacağını söylerse de Bököy buna aldırış etmez. O zaman Sarinci, şayet hayatta kalacak olursa, Bököy'ü öldüreceğini söyler.

Sarinci bu durumdayken, birisi olup biteni gelip annesine haber verir. Annesi, onların yanına gelir. Sarinci'yi tutsak görünce; "Kurban olduğum yalnızım, çevik gibiydin

kırıyorlar, yüğrük at gibiydin yolundan kaydırıyorlar, sungur gibiydin yuvandan uçuruyorlar, ananın babanın tek çocuksun, seni sürgüne götürürlerse, halimiz ne olur? Bermet gibi eşin dul kalacak. Hiç değilse bir-iki söz söyleyip gitsen olmaz mı?” diyerek ağlar.

Bunları işiten Sarinci, oradakiler iki altın verir ve kendisini ile Bököy’ü görüşturmelerini ister. Kimse kabul etmez. İçlerinden merhametli birisi çıkar ve parasını almadan onu Bököy’le görüştürür. Sarinci ağlayarak duygulu bir konuşma yapar. Bunları duyan Bököy, çığlık atarak bayılır.

Bu arada Bermet, Sarinci’ye haber vermeden Bököy’ün yanına gidip; “Seninle evleneceğim, Sarinci’yi sürgüne sürme.” diye yalan söyler. Ancak Bököy’ü kararından döndüremez. Bermet, Bököy’e beddualar eder. ölüme götürülen Sarinci’nin ardından koşar. Ardından Bermet’in geldiğini gören Sarinci; “Sevgilim Bermet! On beş günde gelirim, on beş günde gelmezsem Bököy’e var. Eğer Bököy’e varırsan, zavallı anneciğime bakadur. Benim için ağlamasın” der.

O zaman Bermet; “Küldür Han’a git derdini söyle, belki o sana yardım eder. Şayet yardımı olmazsa bana mektup yaz, ben yardım isteyeyim. Sensiz yaşamaktansa, ölürüm daha iyi.” der.

Sarinci iki eli bağlı olarak Küldür Han’ın şehrine varır. Yanındaki beş arkadaşının biri; “Ben Sarinci’yim.” diyerek askerlerin yanında kalır. Askerler onu zindana atar. Sarinci hileyle kurtulur. Küldür Han’ın huzuruna çıkar ve ondan yardım ister. Zindana atılan beş arkadaşını da çıkartır. Küldür Han bakır mührünü basıp Sarinci’nin yanına kırk asker verir. Sarinci evine gider.

Bermet, gece uyurken Sarinci'nin sağ salim eve döndüğünü rüyasında görür. Altı kardeşi bir yere toplar ve kendisi de Bököy'ün yanına oturur. Sarinci geldiğinde, ikisini yan yana görünce; "Acaba Bermet Bököy ile evlendi mi, verdiği sözünü tutmadı mı?" diye üzölür. Bermet, bunu hissederek kâsedeki sıcak çayı Bököy'ün üzerine döker. Bököy yere yuvarlanır. Kırk asker onu yakalar ve altı kardeşiyle birlikte Küldür Han'a teslim ederler. Sarinci, Bököy'ün altın tahtına oturur. Bermet ikisi altı gün düğün yaparlar ve sonuna kadar mutlu kalırlar.

SEMETEY

Manas'ın oğlu olan Semetey'in maceralarını ihtiva eder. Hacmi, şekli, olayları verme üslubu bakımından halkın sözlü yaratıcılığının en üst seviyesindedir.

Semetey'in bir bölümü (3617 mısra), 1925 yılında Moskova'da E. Arabaoğlu tarafından derlenip yayımlanmıştır. Bu çalışma, Sovyet Birliği zamanında yapılan ilk metin neşridir. Semetey Destanı'nın Kırgız İlimler Akademisi El Yazmalar ve Yayınlama Bölümü Vakfı'nda 30 eşmetni vardır. Bunların arasında Togolok Moldo, Şapak, Canıbay, Bağış, Cakşılık, Moldobasan, Sayakbay, Mambek, İbirayım v.b.'den derlenen eşmetinler önemlidir.

Manas Destanı "Manas", "Semetey", "Seytek" olmak üzere üç bölümdür. Büyük Manasçılar her üçünü de anlatır. Bunun yanında Semetey destanını söylemeyi meslek edenmiş dastancılar vardır ve bunlara Semeteyciler denilmektedir. Bunlardan en meşhuru Nazar Bolot Uulu (1835-1893)'dur. Sesi güzeldir. Çonbaş, Keldibek ve Akılbek gibi ünlü dastancılardan ders almıştır. Diğer önemli Semeteyciler içinde Dıykanbay (1873-1923), Canıbay Kocekov (1869-1942), Cakşılık Sarıkov (1880-1934), Dunkana Koçukeev (1886-1981), Sağımbay Orozbekov (1867-1930), Karıboz uulu Keldibek'in (1800-1888), Şapak İrismendeev (1863-1956) sayılabilir.

Manas-Semetey-Seytek birbirini tamamlayan üç destan halindedir. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek, Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş bu neviden destanlardır.

Destanda kahramanlık motifi güçlüdür. Semetey daha baştan er, aslan, kaplan gibi kahramanlık vasıflarıyla nitelendirilir.

Semetey, Talas'a geldiğinde sadece tabiat görüntüsü değil onunla birlikte diğer hayat durumları da farklılık gösterir. Yan taraftan kara kaplan, bir taraftan kurt, Önünden Almambet, Çubak, Sırgak gibi bahadırların ruhları karşılar. Bu tasvirler, esere masal özelliği katar.

Bunun gibi destanın sonunda kayıplara karışan Semetey'in tekrar halkına dönmesi, hayali olmakla beraber gerçek kabul edilir. Kanikey'in meme sütü, Semetey'i konuşturup, gözlerini açar.

Semety'in özeti şöyledir:

Semetey, Manas ve Kanikey'in oğludur. Başlangıçta çocukları olmayan Manas ve Kanikey çocuk sahibi olmak için çareler ararlar. Kanikey, rüyasında bir ihtiyar görür, ihtiyar çocuğu olması için dua eder. (Farklı eşmetinlerde boy yöneticisi olan Koşoy onun oğlu olması için dua eder, şayet dedikleri çıkarsa adını Semetey koymasını ister.) Bu arada Manas, büyük savaştan döndükten sonra Hacc'a gitmeyi düşünür ve bu fikrini halkına söyler. Kanikey, rüyasında altın ipli beyaz atmaca gördüğünü söyler, bunu hayraü yorumlamaz ve Manas'ın bir yıl hiçbir yere gitmesini istemez.

Manas, Kanikey'i kırmaz, bir yıl evde kalır. O sırada Semetey dünyaya gelir. Müjdeli haberi duyan Manas, sevincinden bayılır. Semetey, sağ elinde kara kan, sol elinde de sarı zehir olduğu halde doğar.

Manas, oğlu olunca ülkenin dört bir tarafındaki insanları davet eder. Aykoco adlı bir ihtiyar, Koşoy'un dediği gibi çocuğun adını Semetey koyar.

Bu arada Semetey'in babası Manas vefat eder. Aradan kırk gün geçer. Abıke Bakay'a gidip "Manas'ın yerine sen geçeceksin." der. Fakat Bakay, bunu kabul etmez. Bakay kabul etmeyince Manas'ın yerine Köböşhan geçer. Cakıp ile Köböş, Manas'ın eşi Kanıkey'i Abıke ile evlendirmek isterler. Bunu bildirmek üzere Tazbaymat'la Kırgınçal'ı Kanıkey'e gönderirler. Kanıkey'e bunu söylediklerinde Kanıkey çok kızar, bıçakla Tazmaybat ve Kırgınçal'ın üstüne yürür, Tazmaybat'ı yaralar. Tazmaybat bunu Kübüş ile Cakıp'a söyler. Köböş, bu haberi duyunca çok sinirlenir ve Kanıkey'i öldürmek üzere yola çıkar. Kanıkey bunu duyunca çok korkar, yardım edecek kimse olmadığından çaresiz kalır. Köböş, Kanıkey'in sarayına hücum eder ve her şeyi yerle bir eder. Tam Kanıkey'in başını kesecekken Manas'ın çok sevdiği akıncılarından biri olan Şuutu araya girer ve Kanıkey'i kurtarır.

Köböşhan, Manas'ın sarayını, malını, mülkünü insanlara dağıtır. Düşmanların kötü niyetini bilen Kanıkey ile Çıyırđı beşikteki küçük Semetey'i alıp Buhara'ya babası Temirhan'a gitmek ister. Hazırlığını yapıp, yola çıkarken Manas'ın baş veziri olan Bakay'a haber verir. Bakay da onların Buhara'ya gitmesini doğru bulur ve bunlara iki at verir. Gelin kaynana Temir Han'ın yaylasına gelirler. Burada Kanıkey, kardeşi İsmail ile karşılaşır. İki kardeş kucaklaşıp ağlaşırlar. İsmail, yeğeni Semetey'i törenle evlat edinir. Kanıkey ile İsmail aralarında anlaşır. Semetey'e gerçek annesi ve babası hakkında hiçbir şey söylenmez. Bu anlaşmaya göre Semetey kendisini Temir Han'ın oğlu, annesini ise ablası olarak bilir. Kanıkey ile Çıyırđı altı günlük zahmetli yolculuktan sonra Buhara'ya ulaşır.

Semetey İsmayıl'ın elinde babasının Manas, memleketinin Talas olduğunu öğrenmeden büyür, on iki yaşına gelir. Bütün özellikleriyle Manas'a benzemektedir.

Buhara şehrinde onun gibi yaramaz bir çocuk daha görülmemiştir. Onun yaramazlığından bütün Buhara halkı bıkar. Aksakallar ve hocalar, Temirhan'ın huzuruna gelip Semetey'in yaramazlığından herkesin bıktığını, onu durdurmasını söylerler. Temirhan; "Ona babasının Manas olduğunu söylemeyin." der. Sonra kendi içinden, eğer babasının Manas olduğunu başkasından duyarsa, bana çok darılır. Ona altın taç giydirip altın tahta oturtup han yapayım. Memleketin babası olursa, yaramazlık yapmaz." diye düşünür ve bunu diğer hanlarına söyler.

Temir Han, on iki yaşını dolduran Semetey için, bir toy düzenler. Her bir boyun yiğitleri at yarışı için meydana toplanır. Semetey de annesi Kanıkey'in yetiştirdiği Taytoru adlı ata biner. Yarışta Semetey'in atı Toytoru altmışıncı at olarak yarışırken, Kanıkey'in duası üzerine ölmüş Kırgız kahramanları Almambet, Şırgak, Çuvak, Bakay ve Manas'ın ruhlarının yardımıyla yarışı kazanır. Semetey, ödül olarak aldıklarını halka dağıtır.

Kobaş, Manas'ın ölümünden sonra eşi Kanıkey ile oğlu Semetey'in ormanlarda ve çöllerde kaybolarak öldüğü inanışına artık inanmaz. On iki yıl boyunca hakim olan bu inanın yanlış bir inanış olduğunu sezer. Kobaş, Sarıtaç adlı bir genci Semetey'i bulup nereye gittiğini söylemesi konusunda sıkıştırır. Sarıtaç Semetey'in nerede olduğunu bilmediğini söyleyince, Kobaş onu Cakıp'a köle olarak verir. Sarıtaç buradan kaçarak kömürcülerin başkanlığını yapar ve bir yandan da Semetey'in büyümesini bekler. Bakay Alp de Semetey'e gerçekleri söylemek için onun on iki yaşına gelmesini bekler.

Halk arasında büyük bir düğün yapılır. Düğünden sonra avlanmaya çıkan Semetey, Sarıtaç ile karşılaşır. Sarıtaç'a "Sungurumu yakalayıp ver, yoksa seni gebertirim." diye

bağırınca Sarıtaş Semetey'e "Bana böyle davranacağına, babanın ölümüne neden olan Konurbay'dan öcünü al." der. Sarıtaş'dan bu sözleri işiten Semetey, ondan tüm gerçekleri öğrenir. Sarıtaş, Semetey'e: "Manas'ı ben öldürmedim, Kongurbay öldürdü. Babanın malını Abıke ile Köböş bölüştü. Annenle birlikte sen Temirhan'a kaçıp geldiniz ve Temirhan'a seni evlat olarak verdi." der.

Av sırasında Sarıtaş'dan herşeyi öğrenen Semetey, öğrendiklerinin etkisiyle ölü gibi yatar. Dedesi sevgili torununa adaklar adayıp, yalvarır. Semetey bir müddet sonra atına binip, "Öz yurdumu bulacağım" diye evinden çıkar. Annesi Kanıkey, "Oğluma bunları kim dedi?" diye hayıflanırken oğluna dönerek "Talas'a vardığında babanın dostu olan Alp Bakay'ın yanına git. Oradaki ezeli düşmanlarımız Cakıp, Kobeş, Abeke ve onunla işbirliği yapan savaşçı erlere karşı kendini koru. Babanın türbesini ziyaret et. Yolun açık olsun evladım" deyip oğlunu yolcu eder.

Semetey, tepeler ve bozkırlar aşar. Çıyırık ve Salar ırmaklarını geçerek Kırgız ülkesine ulaşır. Talas ırmağı görünür. Semetey Üç-koşoy denilen yere geldiğinde on iki seneden beri bekleyen köpek Kumayık'ı görür, babasını hatırlar, ağlayarak Kumayık'ı kucaklar. Bir kısrağ keserek köpeği doyurur. Daha sonra babasının türbesine gider. Keng Ak Çiy denilen yere geldiğinde babası Manas'ın türbesini görür ve Kur'an-ı Kerim okuyarak dua eder. Türbesinin üzerindeki Kongurbay ve Çin, Kalmaklarla savaşan Manas'ın resimlerine bakarak annesi Kanıkey'in zekiliğini ve çalışkanlığını anlar.

Türbenin yanında hayvan otlatan Bakay Alp'i görür. Bakay Alp ona kim olduğunu sorar. O da Bakay Alp'a "Manas'ın oğlu Semetey'im." der. Bakay Alp, hemen Semetey'in boynuna sarılıp, ağlamaya başlar. Semetey'in

Talas'a geldiğini rüyasında gören Bölökbay, kırk akıncısıyla Semetey'i karşılar, bir atı kurban keser.

Bakay Semetey'i Yakup'un evine götürür. Cakıp ve Köböş; "Semetey hıncını almak için gelmiş, bizim çocuklarımızı sağ bırakmaz. Yemeğine zehir katıp onu öldürün." diye Bakdöölöt hatuna emir verir. Fakat Bakdöölöt karşı çıkınca, bunu yapmazsa kendisini öldüreceklerini söylerler. Semetey ile Bakay gelince Cakıp, torununu çok özlemiş gibi davranır. Onlar için hazırlanan çadıra girerler. Yemekler getirilir. Semetey'e, "Büyüklerimin yanında ben içki içemem, siz için." diye gelen içkiyi dedesi Cakıp'a ikram eder. "İçkiyi bıraktım." diye o da içmez.

Bu hareketi gören Semetey'in aklına Bakay'ın söyledikleri gelir ve içkiye zehir katıldığını anlar. "Siz içmiyorsanız köpek içsin." der ve içkiyi köpeğe verir. Onu içen köpek anında ölür. Bunun üzerine Semetey, önündeki zehirli çay bardağını dedesinin kafasına döker. Dedesinin sakalı dökülür. Ancak Semetey dedesi olduğu için onu öldürmeyip sağ bırakır.

Bakay, Manas'ın hazinesinin ve silahlarının nerede olduğunu anlatır. Babasının zırh, davul ve savaş gömleğini alarak Bakay ile Köböş'ten oç almaya gider. Köböş, Semetey'e iltifat etmez. Onun bu hareketine sinirlenen Semetey, Köböş ve Abeke'den, babası Manas'tan miras kalan mal-mülkü Kumayık, Akşumkar, Toybor, Akolpok, Akkelti, Bozkise'ye vermelerini ister. Abeke kabul eder, ancak Köböş karşı çıkar; "Senin talep ettiğin mal-mülk senin babanın değil benimdir." deyip kılıcını alıp Semetey'in üzerine yürür. Semetey, bir yumrukta onu yere devirir ve sonunda babasından kalan mal-mülkün hepsini alıp Buhara'ya döner. Kanıkey, Semetey'in dönmesine çok sevinir. Dedesi Temirbek kurbanlar keser.

Semetey, Talas'a göç edeceğini bildirir. Dedesi Temirhan, Semetey'i haklı bulur. Atı Aktulparla birlikte 1.000 atını Semetey'e verir. Semetey'i Şaatemir'in kızı Çaçıkey'le evlendirir. Semetey Buharalılarla vedalaşıp bir çok mal-mülkle Talas'a doğru yola çıkar. Uzun bir seyahatten sonra Talas'a vasil olur. Kanıkey, Talas'ı tekrar görünce sevincinden ağlar. Ana-oğul halkıyla buluşur ve çok sevinirler. Talas halkı, Manas'ın oğlu Semetey'i altın tahta oturtup han ilan ederler. Anası Kanıkey, Külçoro ile Kañçoro'yu emzirir. Sağ memesini Külçoro'ya verdiğiinde süt, sol memesini de Kañçoro'ya verdiğiinde kara kan çıkar. Bunu gören Kanıkey, Külçoro'nun Semetey'e iyi bir asker, Kañçoro'nun da düşman olacağını anlar. Bu yüzden, Kañçoro'yu küçükken öldürmesini Semetey'e söyler. Semetey; "Bunu nasıl yaparım, o babamın çok sevdiği bir dostunun oğludur." deyip, Kañçoro'yu öldürmez.

Taşkentte yaşamakta olan Baymırza 95, yaşında vefat eder. Bakay, Kanıkey, Çıyırđı, Camgırçı ve diğeri adamlarını toplayan Semetey; "Abıke ve Köböş'e haber gönderip çağırtalım, Baymırza'yı beraber defnedelim." der.

Bu sırada Abeke ve Köböş boş durmayıp Ümotoy, Buyakbek, Çinkoco ve birçok kimseyi toplayarak Semetey'e karşı savaşa hazırlanmaktadır. Elçi olarak gelen Tazmaybat'ın başını keserler. Bunu gören Sarıhan, Bakay'ın yanına gelip Abeke ve Köböş'ün birçok askeriyle geleceğini ve elçi Tazmaybayt'ın öldürüldüğünü bildirir. Nitekim aradan çok geçmez, Köböş askerleriyle birlikte Semetey'in ordusuna saldırır. Semetey, Toyborul adlı atına binip gelen düşmanların karşısına büyük bir cesaretle çıkar.

Semetey savaşmadan önce saldırıya gelenlere; “Bana niçin karşı çıkıyorsunuz ben size Çin’den veya başka bir yerden gelmiş düşman değilim hepimiz aynı soydanız aynı milletteniz. Benim hatam varsa affedin. Ben Buhara’dan yeni geldim. Beni halka kötü göstermeyin.” deyip barış yolunu ararsa da sözleri etkili olmaz, karşı taraf saldırıya geçer. Savaşın galibi Semetey olur. Cakıp ile Abeke’yi esir alırlar. Semetey, onları korkutmak için ağaca bağlayıp nişan alır, fakat Semetey’in attığı ok, yanlışlıkla Köböş’ün başına isabet eder ve Köböç ölür. Semetey, mızrağıyla Abeke’yi de öldürür. Kanıkey ve Çıyırda da Cakıp’ı öldürür.

Semetey, kırk yiğidiniyanına alıp çin’e saldırmayı düşünür, ancak onların içinden Çıyıt, Koçkor, Adıbay, Kölboylor; “Siz kahraman Manas’ın ordusu idiniz. Şimdi Semetey’e mi asker olacaksınız. Bu, yiğitliğinize yakışır mı?” deyip Semetey’e karşı çıkarlar ve yiğitler arasına nifak sokarlar. Semetey “Talas’tan güzel yer mi var? Niçin kendinize kötülük yapıyorsunuz? Talas’a dönün.” der. Onlar Semetey’i dinlemezler, üstelik onu öldürmek isterler. Başka çaresi kalmayan Semetey, Külçoro ve Kambar dışındaki tüm yiğitlerini kılıçtan geçirir. Babasına hizmet eden bu yiğitleri öldürmek zorunda kaldığı için çok üzülür. Onlar için Koçkor denilen yerde dostu Kızıl Sart (Özbek)’in yardımıyla türbe yaptırır.

Semetey yakınlarıyla istişare yapar, babası Manas’ın öcünü almak için Kongurbay’a savaş açmak istediğini söyler. “Eğer Çinkoco benim sözümü dinlerse kendime katacağım. Bakay Baba siz, Ormanbek, Külçoro ve Kançoro’yu alıp Çinkoco’ya gidiniz. Ben Buhara’dan geldiğimde hoş geldine gelmedi. Babam Manas vefat ettiğinde cenazesine de katılmamış. Uzlaşmazlık olmasın, barış içinde yaşayalım dışarıdan gelen düşmanlara hep beraber direnelim. Bizim kardeşliğimizi

duyan düşmanlar, bize saldırı yapamazlar.” der. Bakay ve Semetey’in söylediği gibi Kaçoro, Külçoro ve Ormonbek’le beraber Çinkoco’ya giderler ve Semetey’in barışa çağırdığını söylerler. Bunu duyan Çinkoco, teklifi reddeder. Bakay’dan mal-mülk ister ve onu çok kötü sözlerle yerer. O zaman Kaçoro, Çinkoco’ya sinirlenerek kafasına kamçıyla vurur ve Çinkoco bayılıp yere düşer. Kaçoro, Çinkoco’nun kafasını keseyim derken Bakay, engel olur. Böylece akıncılar Çinkoco’nun yıklarını Talas’a sürüp getirirler. Çinkoco, Toltoy ile dost olup Semetey’den öç almak için hazırlanır. Çinkoco, Toltoy, Tölön, Tölöbay, Kalça ve Kongurbay altısı beraber Cediger halkına liderlik edip Semetey’e karşı birlik olurlar.

Çinkoca Semetey’in nişanlısı Ayçörek’i sever. Onu almak için türlü oyunlar düşünür. Önce Semetey’in atını almaya karar verir. Bu iş için Ertiş ile Toko’yu görevlendirir. Ancak Semetey’in adamları Ertiş ile Toko’yu kısıvrak yakalayıp, epeyce bir dayak attıktan sonra Şıgay Han’ın oğlu Çinkoca’nın yanına geri gönderirler. Böyle olunca Çinkoca, yanına Toltoy’u alarak Ayçörek’in babası Akun Han’a gider. Akun Han’dan kızını ister. Akun Han Çinkoca’ya “Benim kızım nişanlıdır.” der. Babası ile Çinkoca arasındaki konuşmaları duyan Ayçörek, Semetey’i bulmaya karar verir. Kuğu kuşu giyimini giyerek havalanır. Semetey’in çadırının bulunduğu yere gelir. Ayçörek, çadırın dışında güzel bir kadın görür. Kadına; Çinkoca ve Toltoy’un şehirlerine saldırdığını, buraya Semetey’den yardım istemeye geldiğini söyler. Ancak, Ayçörek’in konuştuğu bu kadın Semetey’in eşi Çaçıkey Hatun’dur.

Sağ tarafında yirmi, sol tarafında yirmi kızla gelen Çaçıkey’e halini anlatır. “Eğer beni Semetey’le evlendirirseniz her zaman sizin hizmetinizde bulunurum.” der. Çaçıkey, Ayçörek’e kızarak ona; “Hemen

buradan git.” der. Onun ağır sözlerine dayanamayan Ayçürök “Ben Manas’a saygı gösterip evlenmedim, Semetey’in kartalını alıp kaçayım.” deyip yerden toprak alıp okur ve Çaçıkey’in üzerine atar. Çaçıkey fenalaşır. Hocalar, okuyup üfleyip yedi günde zor iyileşirirler. Ayçörek ise, kuğu derisini giyerek, oradan uçup gider. O sırada avda olan Semetey, uçan kuğuyu görerek Sunguru’nu kuğunun üzerine salar. Sungur kuğunun peşine düşerek gözden kaybolur. Bunun sırrını çözmeye çalışan Semetey, araştırmalarının sonucunda kuğunun nişanlısı Ayçörek olduğunu öğrenir. Semetey, Ayçörek’ten Sunguru’nu almak için yol hazırlığına başlar. İhtiyar Bakay’dan gerekli bilgileri aldıktan sonra yola çıkan Semetey, elli günün sonunda Ayçörek’in yanına gelir.

Semetey, Külçoro ile Kañçoro ile beraber Ayçürök’ün yaşadığı yer olan Afganistan’a doğru yola çıkarlar. Uzun süre yol alır, Afganistan’a yaklaşıncı bir dağın tepesine çıkıp dürbünle Akhunhan’ın şehrine bakarlar. Ayçürök güzel kızlarla Semetey’in gelmesini beklemektedir. Semetey, o iki yaşındaki Külçoru’yu Ayçürök’ün yanına gönderir. O sırada Ayçürök, otuz gelin ve otuz kızla salıncakta sallanmaktadır. Onların yanına gelen Külçoro, Semetey’in geldiğini haber verir. Semetey, geldiğinde onu güzel karşılar. Bu sırada Çinkoca ile Toltoy, Akın Han’ın iline saldırırlar. Orada bulunan Semetey, yiğitleri Külçoro ve Kañçoro’yla beraber Çinkoca ve Toltoy’a saldırırlar. Mücadeleyi Semetey kazanır.

Konurbay’ın Kırgızlara saldıracağı haberini alan Semetey, hemen savaş hazırlıklarına başlar. Semetey, bir gece rüyasında babası Manas ve Manas’ın silah arkadaşları Er Gökçe, Sıncibek, Ürbi ile diğer arkadaşlarını görür. Ayçörek de rüyasında çok kötü şeyler görür. Rüyasında bir kanlı kesik başı, Sarı ırmak sahilini selin bastığını, arkasından da yangınların çıktığını görür. Rüyanın etkisinde

kalan Ayçörek, Semetey'i yapacağı seferden döndürmeye çalışır, ama başaramaz.

Semetey ile Bakay Isık Gölü çevresinde otururlarken Konurbay'ın büyücüsü Muradıl efsununu mırıldanır. Bütün göğü kara bulutlar kaplar, fırtınalar kopar. Bir süre sonra hava yeniden açılır. Semetey Bakay'ın üzgün ve düşünceli halini görünce Bakay'a endişelenecek bir şeyin olmadığını, atalarının öcünü almadan ölmeyeceğini ve Konurbay'ın kafasını kesip kendisine vereceğini söyler. Tınşa denilen yere gelirler. Orada Kongurbay'ın bekçi tilkisi vardır. Onu öldürtüp yollarına devam ederler. İleride Kongurbay'ın bekçi kuğusuyla karşılaşır. Bakay kuğuyu da öldürür. Ondan sonra Kongurbay'ın haberci ördeğini görürler. Kartal uçup, o haberci ördeği yakalayıp öldürür. Semetey, Bakay ve arkadaşları Konurbay'ın büyüleri engellerini aşarak obalarına dönerler.

Kalmuk ve Çin askerleri İrtiş ırmağında karargâh kurup, Kırgızlara saldırmayı beklerler. Konurbay, yıldı çobanlarının başbuğu Karagul'u yanına çağırır. Ona "Kahrolası Semetey'i yok etmeliyiz," der. Karagul, at sürülerinden bir tay kestirip çobanlarına ziyafet çeker. Sabah olduğunda bir çocuk, Karagul'a gelerek; "Düşümde Konurbay senin sürülerini sürüyordu." der. Bunu duyan Karagul, hiddetlenerek, çocuğu dövmeye başlar. Uzaktan gelen Semetey, olanları görür. Karagul, Semetey'e yalanlar söyleyerek, ona; "Canımı kurtarmak için Kalmuk oldum." diye kandırır. Semetey atına binerek biraz gezmek ister. Karagul, Semetey'in atını kaçırmaya çalışır. Semetey'i hileyle İrtiş ırmağına atar. Semetey'in atı Toyburul, hemen oraya gelip Semetey'i kurtarır. Semetey atına biner binmez, atı Algara ile kaçan Karagul'un peşinden gider. Algara'nın kuyruğundan tutarak onun kuyruğunu koparır. Sonra da Karagul'un sakalını koparır. Semetey'den kaçan Karagul, Konurbay'a sığınır. Konurbay, Semetey'in Karagul'a

yaptıklarına sinirlenerek, Semetey'i takibe almaya karar verir. At üzerinde gezen Semetey'e, kurşun yağdırmaya başlar. Semetey, Konurbay'ın sığıdığı kurşunlarla yaralanır. Olanları gören Külçoro Konurbay'ın peşine düşer. Semetey'e isabet eden kurşunlar onun içerisinde kalır. Semetey'in yanındakiler, bu kurşunların ancak iffetli bir kadının Semetey'in üzerinden atlatıldığında çıkacağını söylerler. Bunun üzerine Ayçörek çağrılır. Ayçörek Semetey'in üzerinden üç defa atlayınca, Semetey'in içindeki kurşunlar dışarı çıkar ve Semetey iyileşir.

Konurbay; "Semetey'e kim olduğunu göstereceğim" diye yeniden savaşa hazırlanır. Bir gece yarısı, sinsice Kırgızların obasına saldırır. Böylece Kırgız askerleri ile Konurbay denetimindeki Kalmuk askerleri arasında savaş başlar. Yapılan savaşa Külçoro, Hızır gibi yetişir. Tecrübeli Bakay Alp, Kırgız askerlerine, Kalmukları ancak top ve tüfekte durdurabileceklerini söyler. Savaş sırasında Konurbay, Semetey'in üzerine çıkıp, boğazını sıkmaya başlar. Konurbay'ın elinden bir hamleyle kurtulan Semetey, Konurbay'ın kafasını keserek Kalmuk hanını öldürür. Böylece Kırgızları büyük bir düşmandan kurtarır.

Er Çöçkö'nün oğlu Ümütöy, Semetey'in babasının kan badeli için geldiğini duyup ona karşı çıkmak için halkı toplar. Semetey'in aldığı ganimetlerden pay ister. Ümütöy'ün annesi, oğlunu bu fikrinden caydırmaya çalışır, fakat oğlu onu dinlemez. Sonunda Ümetey, Semetey üzerine harekete geçer. Bu hareketi öğrenen Külçoro, Ümetey'in karşısına çıkar. Çarpışmayı duyan Sarı Han, Bakay Alp ve Kanıkey Hatun, Külçoro ile Ümetey'i barıştırmak için hemen çarpışmanın olduğu yere koşarlar. Oraya gittiklerinde, Külçoro'nun Ümetey'in kafasını kestiğini görürler. Ümetey'i cesedini Tayburul'a yükleyip Beraberide değerli eşyalarla Kazaklara gönderirler.

Kançoro, Semetey'in karısıyla birlik olup, Semetey'i yok etme planları yapar. Önce, Semetey'i Susamır ırmağı boyuna gelip, çadır kurması için ikna eder. Kançoro'nu Susamır ırmağını seçmesindeki amaç, burada yaşayan halkın sayısının az olmasındandır. Kançoro Külçoro'dan çıkacağı seferlerde binmek için, atı Boz Tavşan ile Tayburul'u ister. Külçoro da Kançoro'ya inanarak atları ona verir. Bunun üzerine Kançoro Çaçıkey'in çadırına gelerek, olanları ona bir bir anlatır. Kançoro ve Çaçıkey kendilerinin çok yakında han ve hanım olacağına inanarak, birbirlerine sarılırlar.

Bir gün Kançoro Külçoro'ya "Manas'ın mezarına gidip, kurban keselim, ruhunu dinlendirelim." der. Semetey de bu durumu makul görür. Semetey'in annesi Kanıkey, yolculuk için uygun zamanın olmadığını, kurbanları burada kesmenin daha uygun olacağını söyler. Semetey'in hanımı Ayçörök de Kanıkey'le aynı fikirdedir, fakat Semetey, ikisini de dinlemeyerek yola koyulur. Manas'ın mezarına doğru at sürüp giderler. Talas ırmağını geçerek mezara gelirler. Burada kısıraklar kurban edip, etlerini kazana koyup, ocağın altını yakarlar. Bu sırada kazan devrilerek, etler yere dökülür. Buna çok üzülen Semetey, hemen buradan gitmek ister. Fakat biraz sonra Maybulak denen pınarın başında Bağışoğlu Kıyaz Alp'in ordusu görünür. Kıyaz'ın ordusu kendi kanlarından olan Semetey'i öldürmeye kıyamaz. Kıyaz, Kançoro'ya "Teslim olalım." deyince Kançoro öfkelenir. Kıyaz, teslim olma fikrinden hemen vazgeçer. Kançoro, konuşmasıyla Kıyaz'a gözdağı vererek onu korkutur. Kadırbay ile Tölebay Kançoro'nun emri ile Semetey'in üzerine yürürler. Bu sırada Külçoro meydana çıkarak bu iki düşmanı öldürür. Düşmanlar da Külçoro'ya saldırırlar. Kançoro Külçoro ve Semetey'in başını kesmek için onların yanına gelir. Kançoro gelene kadar yaralı olan Semetey, adeta erimiş gibi gözden kaybolur. Cesedini de kimse bulamaz.

Kaңoro ve Kıyaz, birlikte Ken-Köl'e gelirler. Hiçbir şeyden haberi olmayan Sarı Han ile Bakay'a saldırırlar. Bunlar arasında on gün süren bir savaş gerçekleşir. Savaşta Bakay yaralanır, Sarı Han alnından vurulur. Külçoro Sarıhan'ı Törtgöl'ün yanına defneder ve geri savaşımaya gelir. Külçoro'yu bulurlar, fakat öldüremezler. Sonra Kıyaz Kaңoro'ya "Sen nasıl öldüreceğimizi bilirsin, söyle." der. Kaңoro, kendisi baltayla öldürmeye çalışır. Külçoro, onu da geri püskürtür. Arkasından askerler gelip Külçoro'yu öldürürler. Çıyırda ile Kanıkey'i cariye yaparlar. Kaңoro Kıyaz'a "Güzel Ayçörek senin, Çaçıkey benim." der. İhtiyar Bakay'ı hayvan sürülerine çoban yaparlar. O sırada Ayçörök, Semetey'den hamiledir. Bu durumunu kaynanası Kanıkey'e bildirir.

Er Kıyaz, Ayçörek'e nikâh kıyıp evlenir. Ayçörek evlendiğinde altı aylık hamiledir. Ayçörek, çocuğu doğurunca, Er Kıyaz onu öldürmek ister. Ayçörek kuğu elbisesini giyerek Kıyaz'a; "Senden öç alırım." deyince Kıyaz çocuğu öldürmekten vazgeçer. Çocuğun adını Seytek koyarlar.

Manas-Semetey-Seytek üçlemesi, Seytek'in maceralarıyla devam eder.

SEYİTBEK

Seyitbek, Kurmanbek'in oğludur. Yapılan incelemelerde Seyitbek'in tarihi bir şahsiyet olduğu tespit edilmiştir. Kurmanbek destanının baş kahramanlarından Akkan 1619-1631 yılları arasında Moğolistan'ın hükümdarı olmuştur. Onun zamanında Kurmanbek, devletin yüksek mevkilerinde vazife almış Sarıkol Başkar ve Yarkent'in hakimi olmuştur. Zaferleri, idealleri, umut ve arzuları XVIII. yüzyıldan itibaren destanlaştırılmıştır. Seyitbek de bu şekilde vücut bulmuştur.

Destanın biri Oruzbay Urmambetov ve diğeri de Nurdin Adiyev'e ait olmak üzere iki eşmetni vardır. Destan manzum-mensur yapıdadır. Urmambetov'un anlattığı metin daha hacimlidir. Adiyev'in eşmetni hem daha hacimsiz hem de mensurdur. Hem konu, hem de karakterler bakımından iki eşmetin arasında fark yoktur. Sekiz yaşından itibaren destan anlatmaya başlayan Urmambetov, Seyitbek destanının haricinde Semetey, Seyitbek Gülgakı, Coodarbeşim, Canış-Bayış destanlarını da anlatmıştır.

Yüksek tahsilli olan Nurdin Adiyev Tariyel ile Avtandil, Semetey, Manas ile Almambet, Er Tabıldı, Cortuul ve Kurmanbek'in oğlu Seyitbek gibi piyesler yazılmıştır.

Aslında Seyitbek destanı şeklinde Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek birbirini tamamlayan üç destan halindedir. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Manas-Semetey-Seytek. Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş bu neviden destanlardır.

Orozbay Urmambetov'un eşmetninin özeti şöyledir:

Yiğit Kurmanbek öldükten sonra ayrılığına dayanamayan karısı Kanişay yüreğine hançer sokup intihar eder. Hem annesine hem de babası Kurmanbek'i kaybeden Seyitbek, altı yaşında iken yetim kalır. Oğlu Kurmanbek'i kaybeden Teyitbek; oğlunun ölümüne üzüleceği yerde; "Düşmanımdan kurtuldum. Artık hiç kimse bana müdahale edemez." diye sevinir. Kurmanbek'in en yakın dostu Akkan, Kurmanbek ile Kanişaya birer türbe yaptırır, oğlu Seyitbek'i büyüterek Kalmuklardan intikam aldırırım diye onu yanına evlatlık alıp Kaşgar'a götürür.

Hem Kurmanbek'ten hem de Seyitbek'ten ayrılan halk çaresiz kalır. Halkın içinden bilge kişi Kalkanbay halkı toplar ve yeni hanın kim olacağı konusunda önemli bir konuşma yapar, ardından da Teyitbek'in amcası Baynazar'ın oğlu Teyişbek'i, tahta çıkarmayı teklif eder. Halk, yaşlı Kalkanbay'ın dediğini kabul eder. Ak boz beygirleri, ak keçelerini, taylorı, mal-mülk ne varsa herşeyini toplayıp meşhur Ak-Say, Arpa, At-Başı'ya göç edip oraya yerleşirler. Bu sırada Kalmuklar, Kırgızlar'ın hansız, sahipsiz kaldığını öğrenince onların mal-mülkünü, güzel kızlarını kaçırmak için Kırgızlara baskın yaparlar. Ne var ki yurtlarını boş bulurlar ve onların yurdunu iskan ederler.

Bu arada Kurmanbek'e ihanet eden kırk yiğit sığınacak bir yer bulamaz, ortada kalırlar. Çaresiz Teyiş Kan'a sığınurlar. Teyiş Kan, onların başını kestirir. Ancak içlerinden Zayırbek adında birisi kaçıp kurtulur. Zayırbek, önceden Kurmanbek'e ihanet ettiği için vicdan azabı çekmektedir. Bunun için Kurmanbek'in mezarlığında nöbet tutarak hayatını devam ettirir. Mezarlıkta tam on iki sene kalır. Sakalı, saçı iyice uzar, giysisi yırtılır, avladığı hayvan derilerini giysi olarak kullanır. Zayırbek'in tek isteği Seyitbek büyüyünce onu bulup babası için özür dilemek ve öbür dünyaya giderken Kurmanbek'in yanına temiz gitmektir. On iki sene sonra, Seyitbek'i aramak için Kaşgar'a doğru gider.

Elinde baston, tepesine kuş tüyü ve taş takıp, üstü başı dağınık bir şekilde tam bir dilenci, divane gibidir. Zar zor Akkan'ın şehrine ulaşır. Seyitbek'i arayıp sorar. Günlerden birgün dilencilik yaparken karşısına Kaşgarlılar gibi giyinmiş, Aktulpar'a binmiş, Akşumkar (Aksundur) kondurmuş ve iki yiğidiyle ağır başlı yol almakta olan Seyitbek çıkar. Babası gibi gürbüz, heybetli bir yiğittir. Akkan, Seyitbek'i kendi oğlundan daha ileri tutmuş, onu ihtimamla yetiştirmiştir. Akkan'ın atlarını çalan altmış hırsızın peşine düşüp onları getirdiği için Seyitbek'e "bala batır" (genç bahadır) denilmiştir.

Zayırbek, Seyitbek'i görür görmez tanır. Onu sağ salim karşısında gördüğüne sevindiğini ve Allah'ın emirlerini insanlara öğreten bir divane olduğunu söyler. Arkasından hayır dualar eder. Seyitbek, onun sözlerinden ve bu divane dilenciden hemen hemen unutmaya başladığı Kırgızca'yı tekrar duyunca etkilenir, ona kendisiyle ilgili özel bilgileri nereden bildiğini sorar.

Zayırbek, geçmişi hakkında fazla ayrıntılara girmez, kendisinin Kırgız soyundan kimsesiz biri olduğunu, uzun zaman Mekke'de kaldığını, çok yer gezdiğini, seksen üç yaşına geldiği halde kırk yıldır kendi halkına, yurduna ulaşamadığını, hep acı çektiği için de ismi Zarıkul diye çağrıldığını söyler. On sekiz yaşındaki Seyitbek karşısındaki kişinin sıradan bir divane kişi olmadığını anlar, halinden şüphelenir adamlarına yakalatır. Tek başına yoluna devam eder.

Şır-Bulak'a gelip atından iner, su içip dinlenir. Düşünceye dalar, Kırgızların başına geçme vaktinin geldiğini anlar. Ayağa kalkıp atına biner ve ordusuna girer. Boğazından bir lokma bile geçmez, uzun uzun gözünü kırpamaz, gözüne uyku girmez, ağaçtan yapılan yatağına uzanır ve biraz sonra gözleri ağırlaşır uykuya dalar. Bir rüya

görür.

Rüyasında babası Kurmanbek'i göğsüne batırılmış bir mızrakla, annesini de kalbine iki yüzü bir hançer saplanmış olarak görür. Kanları şarıl şarıl akıp yeri sulamıştır. Halk etrafına toplanmıştır. Seyitbek bağırarak ve koşarak onların yanına gider. Annesine babasına sarılır. İki eli, omuzları kana boyanmışken uyanır. Rüyanın etkisiyle hıçkırığa hıçkırığa ağlar. Gönlünden geçenleri gidip Akkan'a söylemeye cesaret edemez.,

Bu arada yiğitler dilenci sandıkları Zayırbek'i Akkan'ın yanına getirirler. Akkan, onu hemen tanır. Öfkelenip; "Kurmanbek'e yaptıkların yetmiyormuş gibi şimdi de Seyitbek'i mi mahvetmek istiyorsun." diyerek öldürmek için üzerine gider. Zayırbek, ondan korkmaz. Tüm cesaretini toplayıp gelme sebebini söyler ve söyleyeceklerini sabırla ve dikkatlice dinlemesini rica eder. O Kurmanbek'in çok iyi, comert, temiz kalpli, iyi niyetli, neşeli, gülyüzlü, açık seçik konuşan, başkalarını düşünen biri olduğunu, onunla nice savaşa gittiğini söyler. Son seferde, kırk yiğidin Kurmanbek'i terk etmelerini, Kurmanbek'in Koyküröñ adlı atında eline kızıl tuğ olduğu halde kendisini terk eden kırk yiğidin tekrar geleceği ümidiyle sık sık arkasına baktığından bahseder. Akkan'a, isterse, başını kesmesini, bunu gerçekten hak ettiğini ve bunun hesabını vermeye geldiğini ve Seyitbek için kurban olmaya hazır olduğunu söyler.

Akkan, Zayırbek'in söylediklerine inanıp onu affeder. Zayırbek, sevincinden ağlar ve dürüst olacağına dair yemin eder. Seyitbek'in dizlerine kapanıp özür diler. Seyitbek'e sarılır ve artık büyüdüğünü, yurduna, halkına dönme ve Kalmuklar'dan Kurmanbek'in öç alma zamanının geldiğini söyler. Seyitbek, gün görmüş, yaşlı ve geçmişe ait çok şey bilen Zayırbek'i yanına alır. Kalmuk hanı Dölön'ün başını kesmeye ant içerler.

Zayırbek'e güzel kıyafetler giydirirler. Kaşgar'ın yaşlı bilgini Kamal Hoca ortaya çıkar, Seyitbek'e öğütler verir. Artık geçmişle vakit geçirmemek ileriye bakmak gerektiğini, yetim olmadığını, arkasında altı şehrin hanı ve kendisine babalık yapan Akkan'ın, annelik yapan Tumarkan'ın ve kardeşleri sayılan Emil'in, Edil'in ve bahadır Kırgız halkı var olduğunu, akıllı davranırsa her işi başaracağını söyler. Zayırbek'e de birlikte hareket ederek hedeflerine varabilecekleri öğüdünü verir. Seyitbek, bilgin Kamal teşekkür eder.

Akkan, yiğitlerine Seyitbek'in atını, savaş malzemelerini hazırlamalarını emreder. Seyitbek yola çıkmaya hazırlanır. Yakınlarıyla vedalaşır. Annesi olarak gördüğü Tumarkan'ın hayırlı duasını alır. Sungur kuşunu eline kondurur, tüylerini okşar. Sonra da çiçek bahçesi tarafına gider. Çünkü orada âşık olduğu, kervan başı Vazilkan'ın kızı Möl vardır. Möl, Seyitbek'in gideceğini duyunca, kendisini hatırlaması için çingırağı altından, gümüş zil yaptırıp hediye eder. Seyitbek, Möl ile vedalaşır yiğitleri ile birlikte yola çıkar. Halk, onlar için dua eder.

Seyitbek, doğruca babası Kurmanbek'in mezarlığına gider, onun ruhuna ak boz beygir kesip, Kuran oktur. Ertesi gün Seyitbek kılıcının keskin yüzünü yalayarak babasının öcünü almaya yemin eder. Halkının yanına giderken yanına sadece Zayırbek'i alır. Zayırbek ile Seyitbek tam dokuz günde Toru-Kart'ın dağına giderler. Karool tepesine çıkarlar ve ayna gibi parlayan Çatır-Köl'e hayranlıkla bakarlar. Sürleri, otlayan hayvanları, iş yapan insanları ve yumurta gibi beyaz çadırları, Taş-Rabat geçidini görürler. Seyitbek heyecanlanır. Zayırbek, araziyi tanıtır. Taş-Rabat geçidinden sonra sırasıyla At-Başı, Çeç-Döbö, Kızıl-Bel, Miñ-Bugu, Narın vardır. Burada Bekarstan, Koylon, Sarbağış gibi kabileleri yaşamaktadır. Ayrıca Ak-Talaa, Kulanak, Isık-Köl, Keñ-Çüy, Talas gibi yerlerden övgüyle söz eder. Bu sırada yanlarına

yaklaşan iki kişiye kendilerini tanıtırlar. Onlar Teyiş Kan'ın yanına gidip Seyitbek'in geldiğini haber verirler. Teyiş, bu haberi duyunca çok sevinir. Halkına; "Kaşgar'dan gürbüz, arslan gayretli, başında tulga, üstünde zırh, elinde Ak Sungur, altında ak atıyla Kurmanbek'in oğlu genç bahadır Seyitbek geliyor." diye haber verir. Genci, yaşlısı herkes onu karşılamaya çıkar. Seyitbek ve Zayırbek, Teyiş'le tanışır. İki taraf da birbirine durumlarını ve olup bitenleri anlatır. Seyitbek, Kırgız halkını aklımdan çıkarmadığından söz eder.

Teyiş Kan, Seyitbek için Kurmanbek'in atı Teltoru'yu getirir. Seyitbek babası dirilmiş gibi sevinir. Teltoru da Seyitbek'in sahibi olduğunu hissetmişçesine kişner. Seyitbek atı yelesinden okşayınca Teltoru, Seyitbek'in omuzuna başını koyar, gözünden yaş akar. Hayvanın bu davranışını görünce sadece Seyitbek değil, herkes ağlar. Seyitbek daha sonra halkın arasına karışır, herkesle tanışır.

Seyitbek'in şöhreti dört bir yana dağılır. Teyiş Kan bundan rahatsız olur. Ne de olsa on iki senedir Kırgızlara hanlık yapmıştır. Seyitbek'in han olup kendisini tahttan indirecek olması zoruna gider. Daha fazla duramaz ve Sarbagış, Kıpçak kabilelerini alıp Ak-Talaa ve Kulanak'a göç eder. Kalan halkın içinde Kıpçak, Çoñbagış, Sayaklar, Saruu, Kuşçu gibi kabileler vardır. Onlar Seyitbek'i han yaparlar. Seyitbek, han olunca Koşoy-Korgon'u yurt yapar. Dağılan, bozulan halkı bir araya getirir, onların güvenini kazanır.

Seyitbek birgün halkını toplar ve Zayırbek'le aralarında geçenleri anlatır. Halk da Zayırbek'i affeder. Karısı Altınay ve oğlu Kalmakbek çok sevinir, üçü sarmaş dolaş olur, sevinçten ağlarlar. Seyitbek, halkın ticaretile ilerlemesi için Kaşgar'a Karabek'i, Ancıyan'a Acıbek'i, Margalañ, Kokon'a da Mirza beyi gönderir.

Bir toplantı sırasında, Ermek adında bir yiğit Seyitbek'in evlenmesi gerektiği fikrini ortaya atar. Seyitbek ise, yapacak

işleri olduğundan evlenmeyi şimdilik düşünmediğini söyler. Yaşı on altı olan savaşabilecek gençlerden bir kuvvet hazırlar. Adları Kalmakbek, Arsarbek, Ermek, Edil, Kaliykul, Asankul, Kocogul, Cumagul, Esentay, Cumabay, Cumatay, Karamırza, Kaltarbek, Atay, Üköy, Saparbek, Ormoş, Çırmaş, Camake, Nogoybay, Capar, Cumake, Koylon oğlu Koñurbay, Şoruk oğlu Çınarbay, Artık, Azık, Tekeçi, Arzi, Nazar, Isırayıl, Moldokerim, Kerimbek, Cılkıçı, Esengul, Cunuş, Corton, Asan, Üsön olan kırk yiğit toplar.

Kendisi, yaşlansa da hâlâ gücü kuvveti yerinde olan Teltoru'yu alır. Kendi atı Aktulpar'ı Zayırbek'e, Kalmakbek'e Kökcorgo adlı atı verir. Darkan adlı ustaya kalkan, kılıç, zırh, mızrak, tulga ve baltalar yaptırır. Darkan usta teneke, bakır, çelik, tunç gibi madenlerden savaş malzemelerini hazırlar. Gece gündüz çalışır. Yanına da el işi usta kız gelinleri toplar, onlara süsleme işlerini yaptırır. Darkan usta, tTam altı ay sonra işini bitirir. Seyitbek ona teşekkür edip, ücretini verip, onu güzelce ağırladıktan sonra gönderir

Seyitbek, önce dört bin askerle Kara Kazak Kızay'ı, Tekez, Kuyaz, Cıldız'ı basan Dölön Han'ın üzerine gitmeyi düşünür. Kırk yiğit kılıcın keskin yüzünü yalayıp yemin ederler. Otuz atı yedek olarak alıp, onlara aş-yiyecek, savaş malzemelerini yüklerler. Seyitbek halkıyla vedalaşıp, duasını alıp, halka baş olarak Emilbek'i bırakır. Halk, dualarla onu sefere uğurlar.

Bahadırlar, günlerce yol giderler. Turfan'a gelince Kurmanbek'in mezarlığına gelip beygir keserler, dualar edip orada üç gün kalırlar. O sırada Seyitbek'e Akkan'ın gönderdiği bir mektup ulaştırılır. Akkan, mektubunda topladığı kuvvetle kendisine yardıma geldiğini yazmaktadır.

Seyitbek, yoluna devam eder Cazı'ya (Yassı) geldiklerinde at, beygir, koyun, deve, inek, öküz, kaytaz gibi pek çok hayvanın otladığını görür. Zayırbek, buraları

geçmişte Üröstöm, Dastan, Manas, Almambet, Çubak, Sırgak gibi bahadırların fethettiklerini anlatır. Yakaladıkları bir nöbetçiden Kalmuklar hakkında bilgi toplarlar. Bekçi, Kalmukların çıktığı yedi soydan başlar. Zurkunsum, Şaminer'den ve ondan olan Ulan'dan, Dulan ve Koron bahseder. Dölön Han da Koron'dan olmuştur. Bekçi, Dölön Han'ın sayısız tümenleri olduğunu da ekler. Seyitbek, bekçiyi Dölön Han'a gönderir; "Git hanına haber ver, ne hazırlığı varsa görsün, karşıma çıksın." der.

Bekçi geçtiği köylere düşmanın geldiğini haber verir. Halk, o gece Kara şehre doğru göç eder. Seyitbek de Kara dağa yerleşir.

Olup bitenleri bekçiden öğrenen Dölön Han'ın tüm bedeni titrer. Kendine geldiği zaman düşmanı övdüğü için bekçinin kafasını keser. Kırk yiğidini yanına çağırır. Şaminer soyundan olan Erke ve Torko'yu bulmalarını emreder. Yiğit gelince Dölön Han, gelen düşmanın nasılbiri olduğunu öğrenmek için ikisini de Kambıl'daki Kara Sınçı adlı bir bilgini getirmeye gönderir. Kara Sınçı gelince, onu elçi olarak Seyitbek'e gönderir. Kara Sınçı, Seyitbek'in yanına gidince Zayırbek'i, Akkan'ın Aktulpar'ını ve Seyitbek'in atı Teltoru'yu tanır. Döndüğünde gelenlerin kim olduğunu Dölön Han'a nakleder. Seyitbek'i ve kırk yiğidini övmekle bitiremez. Seyitbek'le savaşmamasının doğru olacağını söyler. Ancak Dölön Han, onun sözlerine aldırmaz, 2.000 askerini hazırlar.

Dölön Han, Tuuçunak adlı atına biner. Davullar çalınır, şehir içi yankılanır, başta Erke ve Torko olmak üzere 2.000 asker halkın duasıyla Kara-Dağ'a doğru yola çıkar. Seyitbek'e yaklaşınca Dölön Han askerini durdurur. Seyitbek'le alaylı alaylı konuşur, onu ölümlle korkutur, gururu ile oynar. Seyitbek ise Dölön Han'a cesurca meydan okur.

Dölön Han'le teke tek çarpışmayı teklif eder. Dölön Han, bu fırsatı değerlendirmek ister, mızrağı hazırlayıp atını Seyitbek'e doğru atı Tuuçunak'ı rüzgar gibi koşturur. Seyitbek'e yaklaştıkça yaklaşır, mızrağını Seyitbek'in göğsüne saplarken, mızrak göğsünü dimdik ve sert tutan zırhından Seyitbek'ten kayar. Böylelikle Seyitbek, Dölön Han'ın hamlesini savuşturur. Kırk yiğit Seyitbek'e bir şey olmadığını görünce çok sevinir. Sıra Seyitbek'e gelir. Seyitbek'in Teltoru'su yerinden ok gibi fırlar. Kırk yiğit "Seyitbek!" diye bağırarak ona destek olur. Seyitbek içi öfke, hinç ve öç duygusuyla kabarmış olarak atını koşturur. Dölön Han'a yaklaşıncı mızrağını onun gırtlığına saplar. Dölön Han, atından cansız yere düşer. Seyitbek, onun cesedini getir kırk yiğidinin önüne atar. Kalmuklar ne yapacağını şaşırır. İkinci olarak Zayırbek'le Erke karşılaşır. Erke, Kılceyren adlı atıyla ne kadar hamle etse de Zayırbek'le başa çıkamaz. Yaşlı Zayırbek, onu öldürmeye muvaffak olur. Bunu gören Torko, iki bin askere "Düşmana saldırın!" emrini verir. İki bin Kalmuk askeri ile kırk yiğit uzun uzun vuruşurlar. Seyitbek'in bir yiğidine birden yüz asker saldırır. Aynı anda göğsüne mızrak gelirse, başına kılıç gelir. Kan nehir gibi akar. Seyitbek bir yandan, Zayırbek öbür yandan kaplan gibi düşmana saldırır. Onların heybetinden korkan düşman kaçmaya başlar. Kırk yiğit düşmanın ardına düşer, yetişbildiklerini öldürürler. Seyitbek'in adamları içinde yaralılar olmaklaberaber, ölen olmamıştır. Bu arada kırk yiğidiyle Akkan yardıma gelir. Akkan Seyitbek'in galibiyetini içten tebrik eder.

Torko, Çin ve diğer hanlar ile çatıştığı için bir yere kaçamaz, tek çarenin Seyitbek'le barışmak olduğunu düşünür. Ak saçlı Kölbek'i Seyitbek'e elçi gönderir.

Seyitbek, Akkan ve Zayırbek'le birlikte karar alır. Torko'nun baba yurdu Cazı'yı (Yassı) boşaltması ve on iki senedir orada yaşadığı için bunca yılın vergisini vermesi

şartıyla onu affeder. Torko, Seyitbek'in isteklerini yerine getirir. Deveye altın, gümüş yükleyip, sürü sürü hayvanlarla ve bir de Seyitbek için büyük kızı Sancırgal'ı yanına alıp, Kızaylar'a doğru yola çıkar. Bu sırada Seyitbek Künös'e gider Körpö'nin misafiri olur. Begmat, Derbiş, Caraş, Argın, Altımışbay, Darıbay, Sasalar gibi kabileler de Künös ve Tekes'te yaşamaktadırlar.

Torko Dölön Hanın on iki yaşındaki oğlu Degen'i ve bilge kişileri de oraya getirir. Körpö, büyük bir ziyafet hazırlığı yapmıştır. Seyitbek'le Torko selâmlaşır. Yemekler yenilir, sohbetler edilir. Kölbek, Seyetbek'e Torko'nun getirdiği ganimetlerden söz eder, sonunda da Torko'nun güzeller güzeli büyük kızı Sancırgal'ı Seyitbek'e gelin olarak getirdiklerini söyler. Seyitbek, kız haberini duyunca, sevgilisi Möl aklına gelir. Ona verilmiş sözünü hatırlar. Bu durumu kırk yiğidi ile Zayırbek'e anlatır, onların fikirlerini alır. Kalmukların getirdiği hediyelerin yarısını Sancırgal'a, kalan yarısını da Kaşgar'a Möl'e başlık parası olarak vermeyi düşünürler. Akkan, Sancırgal'ı Börü'ye almak fikrindedir. Seyitbek, Sancırgal'ı beğendiği ve güvendiği yiğidi Börü'ye verir.

Körpö ile Torko'nun aralarındaki anlaşmazlığa son verirler. Ganimetin onda birini alıp kalanını Kalmuklar'a geri verirler. Dölön Han'ın oğlu Dege'yi yere diz çöktürüp, göğsünü yere değdirip, kılıç yüzünü yalatıp, yemin ettirip baba öçlerinden vazgeçtirip dost olurlar. Torko, kızı Sancırgal ile damadı Börü'yü alından öptükten sonra dokuz deve yüklü çeyizini verir ve dualar edip, memleketine döner.

Seyitbek, gönlü rahatlamış şekilde Kaşgar'a doğru yola çıkar. Kaşgar'a ulaştıktan sonra zaman harcamadan Vazilkan'a dünür gidilir. Vazilkan kızını Seyetbek'e verir. Büyük bir toy düzenlenir. Toy dokuz gün devam eder. Düğünün sonunda Möl, atı Kök-Şalkı'ya biner. Düğün

kervanı yola çıkar.

Beri taraftan Kaşgar'da Andican, Margalañ, Karacaun gibi gençler Möl'ün evlenmesini kıskanırlar. Yolda, ıssız bir yerde bunlara saldırıp Möl'ü kaçırmayı planlarlar. Karacaun, yanına almış yiğit alıp Ak-Çopo geçidine gelir. Bu geçide bir günlük yol kalınca, Zayırbek kalın nal izlerini görür ve bunda bir gariplik olduğunu anlar, erlerine savaş malzemelerini hazır tutmalarını söyler. Onları bu halde gören Karacaun saldırmaya cesaret edemez. Hemen kervancı kıyafetine girerler. Gelenlere, yolunu kaybetmiş bir kervan olduğunu sorarlar. Seyitbek, bunlara inanır, ardından kendilerini takip etmelerini söyler. Karacaun ise, Seyitbek'in heybetinden korkup ardına bakmadan kaçar.

Seyitbek, uzun yolculuktan sonra yurduna gelir. Halk onları coşku ile karşılar. Aradan güz ve kış geçer, sıcak yaz gelir. Halk, yaylalara, meşhur Ak-Say'ya, Arpa'ya göç eder. Seyitbek de kırk yiğidiyle Ak-Say'yı yurt eder.

Seyitbek, Arpa'da Ak obanın tepesine gök mavi tuğ diktirir. Büyük bir ziyafet düzenler. Ziyafeti hemen hemen herkes gelmesine rağmen Teyiş gelmez. Seyitbek, ona mektup gönderir. Teyiş, adamlarını toplayıp Arpa'ya gelir. Seyitbek, Teyiş Kan babasını saygıyla karşılar. Halkını halkına, malını malına ekler ve böylece gücünü artırır.

Bu toya Kazak'tan Körpö, Kalmuk'tan Torko, Kaşgar'dan Akkan, Vazilkan, Andican'dan ve Arka'dan Çüy, Talas'tan ve diğer yerlerden sayısız misafir gelir. Gelenler "Kurmanbek ölmemiş!" diye Seyitbek'i överler, dua ederler. Böylelikle, Seyitbek herkesle dostluğunu pekiştirir.

Seyitbek, herkesi uğurladıktan sonra kendisine iyi bir yer arar ve sonunda Çolok-Kayıñ'ı beğenip, oraya taşınır.

Börü'yü yiğitlerinin baş bahadırı yapar. Zayırbek halkın sevilen bahadırı olarak hayatına devam eder. Teyiş Kan da

At-Başı, Narın civarını idare eder. Cazı'nın idaresini Kalmatay'a verir. Seyitbek halkın sevdiği bir han olur. Aradan yıllar geçer. Börü'nün Akatan, Seyitbek de Şırdakbek adlı bir oğlu olur. Mutluluk içinde hayatına devam ederler.

SEYTEK

Seytek, Manas'ın torunu, Semetey'in oğludur. Manas-Semetey-Seytek birbirini tamamlayan üç destan halindedir. Üç destanın tamamı Manas Destanı külliyyatını oluşturmaktadır. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek, Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş bu neviden destanlardır.

Seytek anlatımları içinde manasçılardan Sazonov Bağış, Rısmendeyev Şapak, İbray Abdırâhmanov ve eşmetinleri ön plana çıkanlardır. Bunlardan Sayakbay Karalayev eşmetni sanat, kurgu hacim ve muhteva bakımından ayrı bir önemi haizdir. Karalayev'in Manas poemi üç cilttir. Birinci cildi Manas ve yiğitlerinin ölümü, ikinci cildi Semetey'in kaybolması gibi güçlü trajedi ile sona erer. İki destanın sonunda da adaletsiz zalimler, düşmanlar idareye gelirler. Halk fakirleşip sağa sola kaçarak bölünmeye başlar. Son ciltte Manas'ın torunu Seytek ortaya çıkıp halka ıstırap çektiren Kançoro, Celmoguz oğlu Sarıbay gibi düşmanları alt edip halkını huzura kavuşturur. Semetey'de kahramanlık motifi güçlüdür, Seytek'te ise, halkın hayatını, kaderini tasvir eden sujeler daha fazladır. Seytek'in Kanıkey ile karşılaşması sahnesi güçlü ve sanatkâranedir. Kanıkey, ne kadar acı çekmiş olsa da anne cesaretini yitirmez, gelecekte ümidi kesmez.

Karalayev eşmetninin sonuç bölümü, diğerlerinden farklıdır. Karalayev anlatımında diğerlerinde olmayan Celmoguz oğlu Sarıbay ile yapılan savaşa yer verir. Eşmetinler arasında başka farklılıklar da görülür. Seytek'in karşılaştığı düşmanlar farklıdır. Sözgelisi; Şapak

Rısmendeev'in Bağış Sazanov'un eşmetninde Seytek, Kongurbay'ın oğlu Kuyalı ile savaşıır. Cakşılık Sarıkov, İbray Abdırähmanov'da da Seytek, Karadöö (Karadev) ile mücadele eder.

Metnin tamamı 19205 dizeden ibarettir.

Destanın özeti şöyledir:

Semetey'in oğlu Seytek, Kayıpçı'nın mağarasında kayıp olur. Ortada kalakalan Almambet oğlu Külçoro ağlayıp figan eder. Canına kıymak ister, başaramaz. Sabah olup güneş Talas ovasını aydınlattığında Külçoro, geçmişte olup bitenleri hatırlar. Manas'ın haykırışını duyar gibi olur. Çubak'ın oğlu Kaңçoro, Bölökbay'ı ve kırk yiğidini öldürmüştür. Semetey, "Kaңçoro Han'ın eli" diye adını değiştirir. Kaңçoro, Cediger'in Er Kıyaz, hainleri askerlerini toplar, Semetey'e yaptıklarını, Bölökbay ve atı Dööt'ü nasıl öldürdüklerini, insanları katledip mallarını nasıl yağma ettiklerini anlatır. Ancak Külçoro'nun hayatta kalması onları korkutur. Onun intikam peşine düşeceğinden şüpheleri yoktur. Bu arada vücudu, ayakları yara bere içinde kalan, halsiz ve yorgun düşen Külçoro da Kara-Buura, Çatkal'da bir mağaraya sığınır.

Kaңçoro, babası ölünce yetim kalmış, Kanıkey ona sol memesini vermiş, kardeş olsunlar diye sağ memesini de Külçoro'ya emzirmiştir. Bunlar, Semetey'le sütkardeşi olmuşlardır. Kaңçoro'nun emdiği memeden kapkara kan çıkmıştır. Semetey, onu kardeşi görmüş, erlere denk etmiştir. Ancak, Kaңçoro hainlik edip Semetey'e karşı gelir. Külçoro'nun ne derece yiğit olduğunu bilen Ağış oğlu Er Kıyaz, ona çatmama konusunda Kaңçoro'ya öğüt verir. Ancak Külçoro hayatta kalırsa başlarına ne işler getireceğini iyi bilen Kaңçoro buna karşı çıkar, hatta Kıyaz'ı azarlar. Hep birlikte Külçoro'nun izlerini sürerler. Kaңçoro, Kökborçuk adlı atıyla onun yerini bulur. Cediger'in Er Kıyaz ve adamları

saldırırlarsa da Külçoro onları püskürtür. Geri dönen Kıyaz, Kañçoro'ya olanları anlatır ve onu vazgeçirmek ister. Kañçoro, onu dinlemez, Külçoro'nun bulunduğu mağaraya gider. Külçoro, birlikte büyüdüklerini, kardeş sayıldıklarını, halsiz düştüğünü söyler. Kañçoro, ona acımaz adamlarına saldırmalarını emreder. Külçoro, gelen askerlere direnemez. Askerler, onu yakalar. Külçoro'ya akla gelmedik işkence ederler.

Kañçoro, Talas'a geldikten sonra kendisini han ilan eder. İlk işi de halkı ağır vergilere tabi tutmak olur. Kutubiy oğlu Akcoltoy, halka hitap eder ve şimdilik bu emre itaat etmeden başka yol olmadığını söyler. Kañçoro, ağır vergilerle de yetinmeyip, askerlerine halka istedikleri eziyeti yapmakta serbest olduklarını bildirir. Kañçoro'nun askerleri 90.000 atı ve Talas'taki Kırgızların malını mülkünü yağmalar. Manas'ın dostu yaşlı Bakay, yaptıklarından dolayı Kañçoro'ya beddua eder. Kañçoro, Bakay'a zulmeder. Bakay'ın gözleri kör olur. Bütün olup bitenleri Akcoltoy, Semetey'in eşi Ayçürök'e haber verir. Bunları duyan Ayçürök, kahrolur. Kañçoro ve Kıyaz, dul kalan Ayçürök'ün bulunduğu Aksaray'ı kuşatır.

Kanıkey, gelini Ayçürök'e, sol memesini emzirdiği Kañçoro'nun memeden kan gelinceye kadar emdiğini ve daha o zamanlar Kañçoro'nun kötü biri olacağını anladığını ve oğlu Semetey'den sütkardeşi Kañçoro'yu ortadan kaldırılmasını istediğini söyler. Semetey, annesinin sözlerine kulak asmaz, hatta sitem edip altı ay Kanıkey'in gözüne görünmez. Kañçoro'yu ninesi Çıyırda'nın yanına götürüp orada Körpayan'a baktırır. Sekiz yaşına geldiğinde toylara götürüp Kırgız ile Argın'ı tanıtır, avlara götürür, iyi ok atmanın, kılıç kullanmanın inceliklerini öğretir.

Bu arada Akcoltoy, yağmurlu bir gece vakti Kayıpçı bölgesindeki Kara-Too'ya kaçar. Kañçoro ve Kıyaz, sarayı

yağma eder, gelinini kızı kaçıırır. Cediger'in Er Kıyaz, güzeller güzeli ve herkesin hayran olduğu Ayçürök'e, eşi olması yalvarır, çeşitli vaatlerde bulunur. Ancak içinde kendisini zehirleyebileceği endişesi de vardır. Bunu Kaçoro'ya söyler. Kaçoro, Kıyaz'a, şayet kendisi ile evlenip hanım olmayı kabul etmezse Ayçürök'ü yakalayıp babasının memleketi olan Akun'a göndermesini, hakkında çeşitli dedikodular çıkartmasını emreder. Soylu Ayçürök, adı Kıyaz'ın adı teklifini reddeder. Elindeki kılıcıyla onu öldürecekken, Emil oğlu Ecibal ve Töö adlı pehlivanlar engel olur. Ayçürök direnir, Kaçoro'yu yaralar. Kıyaz, Ayçürök'ü altı yerinden yaralar. Yaralı haline bakmadan onu sıkıca bağlayıp file bindirip götürürler.

Külçoro'nun hanımı olan Camgırcı'nın Akbala, güzel ve kuvvetli biridir. Kılıcını çekip tam Kaçoro'yu öldürecekken, kaçoro atik davranıp mızrağını Akbala'nın atı Bozkunan'a bağına saplar. Yere düşen Akbala, Kaçoro'ya soysuz ve hain olduğunu söyleyip hakaretler eder. Kaçoro, bunlara aldırış etmez. Hakaretleri duyan Kaçoro'nun hanımı Şaatemir kızı Çaçıkey, askerlerine Akbala'yı yakalamalarını emreder. Onu da yakalarlar. O da diğerleri gibi esir olur.

Semetey'i öldüren ve Ayçürök'ü alıp Ceti-Özön'e han olan Kıyaz'ın yaptıkları her tarafta duyulur. Kıyaz, Ayçürök için büyük toy tertip eder. Etraftaki beylere haber gönderip davet eder. Burumbek han, Manas ile Kıyaz'ı kendince mukayese eder ve böylesi alçak birinin toyuna gitmeyi kendisi için ar bilip, davete icabet etmez. Kıyaz gelenlere büyük ziyafet verir, büyük eğlence düzenler. Ayçürök'ü kendisine nikâhlar.

Bu sırada Ayçürök, Semetey'den üç aylık hamiledir. Canına kıymak istemişse de karnındaki çocuk yüzünden vazgeçmiştir. Gündüz Kıyaz'ın yanında olur, gece olduğunda da kendisine çok benzeyen hizmetkârlarından birisini

Kıyaz'ın koynuna sokarak namusunu korur. Dokuz ay sonra bir Kadir Gecesi doğum sancısı tutar. Kıyaz tecrübeli insanları yanına toplar ve bu çocuğun kimden olduğunu tayin etmelerini ister. Doğum sancısı başladığında Ayçürök'ün hamileliğinin on ikinci ayındadır. Çağrılan kişilerden Kutu, doğacak çocuğun Kıyaz'ın olabileceğini söylerler. Kıyaz, onları uğurlar ve özel durumlarda istifade ettiği büyücü yedi cadısının yanına gider. Şayet doğacak çocuk kız olursa dokunmamalarını, oğlan olursa derhal öldürmelerini ister ve çeşitli vaatlerde bulunur. Onlar da söz verir. Karaçaç adlı güngörmüş bir kadın bunların aralarındaki konuşmaları duyar. Hemen Ayçürök'ün yanına gider, duyduklarını nakleder. Bu sırada yedi cadı kadın gelir. Ayçürök, onlara güler yüz gösterip yanındaki zehirli kımızı sunar. Karaçaç'ın elinden kımızları içen yedi cadı derhal ölür. Ayçürök herkes uykudayken yedisini de kazdığı çukura atar. Tan yeri ağarırken Ayçürök'ün bir erkek çocuk doğurur. Göbeğini de kendisi keser. Çocuğu sarıp Kıyaz'ın yanına gider. Ona oğlu olduğunu müjdelir ve çocuğa muska takmasını ister. Kıyaz çocuğun erkek olmasına kızar. Nedense içinde bir kuşku vardır. Kutu, onu sakinleştirir. Kıyaz, çocuğu kucağına ister. Ayçürök verir ama şayet başına bir hal gelirse, altı bin deve bin taya, değişip aldığı kılıcı Aktinte ile öldüreceğini söyleyerek tehdit eder. Bu hali gören Kıyaz, övücü sözler söyleyerek Ayçürök'ü rahatlatır. Toplananlardan çocuğuna bir ad vermelerini ister. Ancak herkesin dili tutulur ve ad koyamaz. Tam öğle üzeri Hızır çıkagelir ve çocuğa "Seytek" adını kor ve gözden kaybolur. Ayçürök, oğlu Seytek'i sarayda kimseye göstermeden gecesini gündüzüne katarak ihtimamla büyütür. Seytek on üç yaşına basar.

Seytek, Akiyin dağına ava çıkar. Dağda Kutubiy oğlu Karadöö adında bahadıra rastlar. Karadöö de bildiği sırları söylemek için Seytek'in yanına gelmektedir. Asıl babasının

Semetey olduğunu, Kıyaz'ın Kırgız ve Arğın halkına yaptıklarını anlatır, bir an önce Ken-Kol yurduna dönüp Kırgızların başına geçmesini söyler. Önce her derde deva bulan Manas'ın can dostu Momuncan'ı buluşması gerektiğini tavsiye eder. Karadöö, uzun süre baktığı ve ölümden döndürdüğü Külçoro'yu Seytek'e emanet eder, Momuncan'ı bulmak için oradan ayrılır. Kırk gün at sürüp Küncüt'e varır.

Külçoro'nun Kaçoro ve Kıyaz tarafından sağ kürek kemiği oyulmuş, sol kürek kemiği kesilmiştir. Geçmişteki halini düşünür ve düştüğü durum onu kahreder. Üstelik her gün Karagul'un işkencesine muhatap olur. Dokuz gün boyunca sadece su verir. Külçoro iyice gücünü yitirir, dağ gibi bedeninden eser kalmaz. Bu arada çoban, Bozbala'dan, Ayçürök'ün Seytek adlı bir oğlunun olduğunu öğrenir.

Semetey'in ölmesi ve esir olmasının üzerinden on iki yıl geçmiştir. Seytek'in bahadır biri olduğunu, güçsüzleri koruduğunu duyar. Ayçürök'ü ve Seytek'i görmeyi murat eder ve Karagul'un yanına gider. Ondan giysi ister. Karagul hiddetlenir, adamlarına dövmelerini emreder. Karagul'un askerleri Külçoro'yu döverken, Bozbala adlı dostu, askerlere gücünü yitirmiş bir yiğidi dövmenin mertliğe yakışmadığını haykırır. Külçoro, artık yapılanlara tahammülü kalmadığı söyleyerek Karagul'dan başını kesmesini yahut handan elbise istemek için izim vermesini ister. Karagul yedi gün izin verir, bu süre içinde geri dönmezse başını kestireceğini söyler.

Külçoro, Bozbaytal adlı atına binip gece gündüz yol alıp Ceti-Özön'e gelir. Kıyaz'ın yanına gider. Kıyaz, Külçoro'yu sağ-salim karşısında görünce canı sıkılır, Karagul'un bugüne kadar onu niçin öldürmediğine hayıflanır. Orada Külçoro'yu öldüresiye döver. Tam başını kesecekken Ayçürök çıka gelir. Kölesini döven kişinin bahadır olamayacağını, bunun bir

hana yakışmayacağını haykırır ve Külçoro'yu Kıyaz'ın elinden alır ve Aksaray'a getirir. Ona çektiği çileleri anlatır ve Semetey'in oğlu Seytek'i doğurduğunu söyler. Yıllardır sakladığı ok geçirmez zırhı hediye eder.

Külçoro, Seytek'i görmek ister. Ayçürök, Seytek'i getirtir. Seytek, tıpkı babası Semetey gibidir. Külçoro, sanki onu görmüş gibi olur. Seytek'i kucaklar. Kıyaz'ın ve Kañçoro'nun Kırgızlara ve kendisine yaptıklarını bir bir anlatır. Kañçoro ile birlikte Kanikey'in memesinden emmişlerdir. Kanikey, bunu hayra yorumlamamış, ileride kañçoro'nun hain, Külçoro'nun da sadık biri olacağını hissetmiştir. Külçoro'nun bütün anlattıklarını dinleyen Seytek ağlar ve Kañçoro'dan hepsinin intikamını alacağına ant içer. Anne Ayçürök'ün verdiği ok geçirmez zırhını giyer, yılkıda ki en iyi at olan Telkızıl'a biner, kılıçların en iyisi Sırnayza'yı eline alır, koluna altın Aybalta'yı takar. Ayçürök, onu Kıyaz'ın yanına götürür. Seytek'in babası Kıyaz'ın yilkısını, askerlerini, arazisini, malını-mülkünü görmek istediğini söyler. Kıyaz, tek çocuğu Seytek'in varlığıyla gurur duyduğunu, tabii ki istediği gibi hareket edebileceğini söyleyerek yedi gün izin verir. Aslında içi yanmaktadır.

Külçoro, Seytek'le birlikte karagul'un yanına gelir. Karagul, onu zırhlı esvaplı örünce hiddetlenir. Yılkıcılara hemen öldürmelerini söyler. Olanları gören seytek, bir hamlede karagul'u öldürür. Bozbala ve diğer yilkıcılar Seytek'in geldiğine sevinir. Seytek zayıflayıp güçsüz düşen Külçoro'yu et, yağ, kımızla besler.

Bu arada Kutubiy oğlu Karadöö de Kıyaz'dan intikam alma peşindedir. Momuncan'ı bulmak için, malını servetini tüketip altı ay Mısır'dan Bağdat'a kadar gezmedik bırakmaz. Sonunda onu Bağdat'ta bulur. Saray muhafızları onu yakalar. Tam zindana koyacakken, Karadöö, Ayçürök'ün Momuncan'a gönderdiği mektuptan söz eder. Momuncan,

mektubu okur. Manas oğlu Semetey'in ölümünü haber alınca dünyası yıkılır. Ona zor anlarında destek olamadığı için kahrolur. Karadöö, Momuncan'a Külçoro'nun durumunu anlatır. Şayet sağlığına kavuşamazsa bildiklerini Seytek'e öğretemeden ölüp gideceğini söyler. Akıllı, becerikli, usta ve kuvvetli yiğitleri toplayıp hepsine yürük at verir. Fillere ok ve ilaç yükleyip, yedi bin deveye binip Kıyaz'a üzerine yürür.

Karadöö ve Momuncan, uzun yolculuktan sonra bir çadırda Seytek'i ve Külçoro'yu bulurlar. Külçoro, Momuncan'a bir zamanlar baş edilmez bir yiğit iken ne hallere düştüğünü anlatır. Her derde çare bulan Momuncan, Külçoro'ya en iyi ilacından verirse de sonuç alamaz. Her nereye gitse Külçoro ile birlikte giden bozkurdu keser ve kıkırdağından ilaç yapar. Bunu kırk gün boyunca Külçoro'nun omzuna sarar. Külçoro'nun ağrısı kesilir, gözleri açılır, yüzüne kan gelir. Her geçen gün daha da güçlenir. Topuzu ile kara taştan kıvılcım, vurduğu yerden de toz çıkarır. Doksan bezi oku ile deler. Artık Kıyaz'la çarpışacak hale gelir. On iki yıl boyunca hep sütkardeşi ağabeyi Semetey'in oğlu Seytek'in yetişmesini beklemiştir. Külçoro, Talas'ı, Kırgız'ı, Argın'ı, ok geçirmez zırhını, atı Tuunçak'ı özlemiştir. Mollaya dualar ettirilip, Seytek, Külçoro, Momuncan, Karadöö, Bozbala birlikte yol çıkarlar.

Ayçürök, Kıyaz'ın yanına gider ve ona dört kâse kırmızı sunar. O da Ayçürök'ün ilk defa gösterdiği ilgi karşısında çok mutlu olur. Bir müddet sonra sarhoş olur. Ayçürök, bu fırsatı kaçırmaz. Ondan Seytek'i aramak için atı Tootor'u kendisine vermesini ister. Kıyaz, sinirlenir, Ayçürök'ü azarlar. Ayçürök, Kıyaz'a ağızına geleni söyler. O zaman Kıyaz alttan almaya başlar. Onun soylu atı Tootor'a binmesine izin verir ve gönlünü alır. Ayrıca ok geçirmez zırhını da Ayçürök'e verir. Hatta Tootor'u seytek'e hediye ettiğini söyler. Ayçürök, zırhı giyer, Tootor'a biner bir

bahadır edasıyla oradan uzaklaşır. Kıyaz, en değerli varlıklarını elinden kaptırdığı için içi yanar. Böylelikle sonunun geldiği korkusuna kapılır.

Rüzgârlarla, kuşlarla yarışan Tootoru at öyle hızlı koşar ki Ayçürök, artık öleceğini anlar. Dili büyülü, duası, bedduası boşa gitmeyen Ayçürök, bir dua eder, Tootoru at hızını keser, koyun ve inekle yarışamaz hale gelir. Dolayısıyla istediği yere vasil olunca çoktan güneş aşmıştır. Atı bağlayıp, sabaha kadar uyur. Sabahleyin iki dağ arasında bir duman görür. Oraya yaklaşınca, Momuncan'ı, Kutubiy'i, Karadö'üyü ve Seytek'i görür. Onlar da karşılarında Ayçürök'ü görünce sevinirler, sevinç gözyaşları dökerler. Olup biteni anlatırlar ve asıl önemlisi Külçoro'nun sağlığına kavuştuğunu müjdelerler. Bu arada Semetey'i hatırlarlar, ölümüne birlikte gözyaşı dökerler. Seytek, annesi Ayçürök'e ata yurda ne zaman gideceklerini sorar. Ayçürök, Kıyaz'ın yanında çok çileli günler geçirdiğini ve bu günlerin artık geride kalacağını söyler.

Külçoro, Ayçürök'ten savaşta giyecek zırh ister. O da ok geçirmez zırhı Külçoro'ya verir. Külçoro, bileğine aybaltasını bağlar, dokuz yolun ağzında Kıyaz'ın geçeceği yere gider. Ayçürök, Külçoro'nun üstün gelmesi için dualar eder.

Kıyaz, düşünde atı Tooturu'nun kuyruğunun kesik, ve hızının yavaşlamış olduğunu, kolundaki altın ipli Akşumkar'ın da aya doğru uçup gittiğini, kalkanının paslanıp ufalandığını, ok geçmez kürkünün yakasının yandığını ve onu Seytek'in giydiğini, topuzu Sırnayza'nın kırk yerden kırıldığını, miğferinin de kor olduğunu görür ve halktan bu düşü yorumlamasını ister. Ancak kimse yorumlayamaz, oradan kaçar. Kıyaz, atı Tootor'u ve ok geçirmez zırhını Ayçürök'e verdiği için hayıflanır. Kilküröng adlı Talas'tan ganimet olarak alınan ve çok hızlı giden bir ata binip Kara-Kır denilen yere gitmek üzere sarayından

ayrılır.

Kıyaz, Kara-Kaşat dağına gider. Karool Taş'ın üstüne çıktığında bir yerde göğe dumanın yükseldiğini, develeri, çadırları ve atları görür. Altmış pehlivanın şarkı söyleyip eğlenmektedir. Bunları gören Kıyaz, Ayçürök'ün birisiyle evlendiği şüpheye katılır. Bunu kendisine ar bilip başta Ayçürök olmak üzere oradakileri öldürmeyi düşünür. Kilküröng'ü hızlıca oraya sürer. Yanlarına geldiğinde nara atıp mızrağıyla üstlerine varır. Külçoro'yu görür. Önce ona saldırır. Külçoro, onu attan al-aşağı etmeyi başarır. Kılıç ve topuzlarıyla Kıyaz ve Külçoro mücadeleye girer. Zırhları parçalanır, topuzlarının sapı ellerinde kalır ama birbirlerine üstünlük kuramazlar. Kıyaz, Seytek'ten yardım ister. Ayçürök, kılıcı Aktinte ile Kıyaz'ı öldürür.

Külçoro, Manas'ın torunu, yiğit Semetey'in oğlu Seytek'e,. Dürüst, adeletli ve halkının hakkını arayan biri olma konusunda öğüt verir. Asker toplayıp halkının başına geçmesini ve babasının intikamını almasını söyler. Seytek, söylenini yapar. Kıyaz'dan kalan hazinayı dağıtır, dul ve yetimleri sevindirir. Büyük bir ziyafet tertipler. Halk Seytek'e dua eder. Seytek, Külçoro'nun tavsiyesiyle, Kutibiy oğlu Karadöö'yü halkı yönetmek için han yapar.

Seytek, annesi Ayçürök'e ata yurdu Talas'a gitmek istediğini bildirir. Ayçürök de zaten bunu istemektedir. Ondan, Talas'ta oturan Kaçoro'yu devirmesini, Semetey'in ve Kırgız halkının intikamını almasını, şayet yaşıyorsa kaçoro'nun elinde esir kalan annesini, dedesi manas'ın dostu Bakay'ı kurtarmasını, gerektiğinde kırk kulaç uzayan babası semetey'in kılıcı Zülfikar'ı, Akolpok denilen eşsiz zırhı da elinden almasını ister. Halkı ile büyük bir hazırlık yapar ve Talas'a doğru yola çıkar. Şarkılar söyleyerek, eğlenerek coşku ile yol alırlar. Sıralı dağlar, tepeler, beller geçilir. Çatkal dağı aşdıktan sonra eşsiz güzelliklere sahip

Talas'a vasıl olur.

Seytek, güçsüz, zavallı, ama içi umutla dolu olan Han Manas'ın eşi, han Semetey'in anası Kanıkey'le karşılaşır. Kañçoro'nun eşi Çaçıkey'in hayvanlarına çobanlık yapmaktadır. Kanıkey, çok sevdiği Semetey'den, üç aylık hamile olan gelini Ayçürök'ten, sadık yiğit Külçoro'dan ayrılmanın üzüntüsü içindedir. Tanımadığı torunu Seytek'e, on üç yıl boyunca katlandığı çileleri anlatır, kendisini tanıtır. Bunun üzerine Seytek de kendisini tanıtır. Kanıkey, sevinçten çılgına döner, Seytek'e sarılır. Kañçoro'nun üzerine gelen Seytek'e tedbirli ve dikkatli olması konusunda öğütler verir.

Kanıkey, daha sonra gelini Ayçürök'ü, sağ memesini emzirdiği Külçoro'yu görür. Hasretler, ağlaşarak birbirine sarılır. Orada bulunan herkes ağlar. Onlardan Talas'taki Kırgız ve Argın halkını toplayıp, Kañçoro'yu ortadan kaldırmalarını ister.

Külçoro, hazırlığını yapar ve kan kardeşi olan hain Kañçoro'yu ortadan kaldırmak için onun sarayına gider. Onu gören askerler kaçıtır. Külçoro doğruca Kañçoro'nun yanına gider. Önce ona birlik olmayı kendisini yanına almayı teklif eder. Kañçoro hiddetlenir. Haddini bilmez köle diye alay ettiği Külçoro'nun bir daha karşısına çıkmamasını söyler ve huzurundan kovar. Külçoro, kavga etmekten yana değildir. Semetey'in oğlu Seytek'in geldiğini, zorla elde ettiği malları ona vermesini, sözünü tutarsa canını bağışlayıp rahat ettireceğini söyler. Bu arada Çaçıkey, kocası Kañçoro'nun, Külçoro'yu daha fazla konuşurmuyup öldürmesini ister. Külçoro daha atik davranıp, askerleri gelmeden Kañçoro'ya saldırır.

Bu arada Külçoro'nun ardından Kanıkey ve Ayçürök de saray gelir. Külçoro ile Kañçoro kavgaya tutuşmuşken, araya girer ve kılıcı Aktine'yi Kañçoro'nun kalbine saplar.

Karadöö, derhal Manas ve Semetey'e ömrünü veren yaşlı ve çilekeş Bakay'ın yanına gider, Ayçürök'ün Kançoro'yu öldürdüğünü söyler ve yıllardır olup bitenlerden haberi olmayan Bakay'ı her şeyi anlatır. Kanıkey, Ayçürök, Seytek, Külçoro da onun yanına gelir.

Kutubiy oğlu Karadöö yüksek dağlara çıkar, altmış ayı, yüz aslan avlar. Dağlarda dolaşırken birden herkesin öldüğü sandığı Semetey'i görür. Sevinçten gözyaşları sel olur. Onu Kırgız elinde neler olduysa kısa anlatır. Semetey Karadöö'ye hiç kulak vermez. Kayıpçının Mağarasına girer, gözden kaybolur. Onu bulamayan Karadöö, hırsından topuzu ile kayaları parçalar. Talas'a gelip, Semetey'i gördüğünü müjdeler. Bunu haber alan Ayçürök yeniden doğmuşa döner. Önde gelenler bir araya gelip müşavere ederler ve onu alıp gelmeye karar verirler. Semetey'i bulmak için yola çıkarlar.

Kayıpçının Mağarasına giden Külçoro, orada Semetey'i görür. Yanına gider ağlar. Semetey hüngür hüngür ağlayan Külçoro'nun yüzüne bakmaz, son derece kayıtsızdır. Kulağı sağır, dili yok gibidir. Yine mağaranın içine kaçmaya çalışırken, Külçoro ve Karadöö tutarlar. Ağlayıp dil dökerler, geçmişte ne derece yiğit olduğunu hatırlatmaya çalışırlar. Semetey ilk defa konuşur. Kendisine Ayçürök'ün kardeşi güzel Kökmonçok tarafından seksen kıza her gün üç defa sihir yaptırıldığını, üç yıl Celpiniş adı verilen yer altında, üç yıl mediye çölünde kaldığını oradan da kayıpçının Kara-Üngkör'e geldiğini, çok istediği halde memleketine gidemediğini söyler. Bir an önce kendisini bu durumdan kurtarmalarını, üzerinden sihiri kaldırmalarını ve şayet sağ ise annesi Kanıkey'i alıp gelmelerini ister. Sihirden kurtulmasının yolunun da annesi Kanıkey'in sağ memesinden emeceği süt olduğunu söyler.

Karadöö, derhal yola çıkar. Ak saçlı Kanıkey, aldığı

haber üzerine atı Kökçolok'a binip rüzgâr gibi yol alır. Ancak sihir yapıldığı için yoluna devam edemez. Evlat acısıyla ağlayıp figan eder. Kurt, kuş, ağaç dere insanlar hep ağlayama başlar. Kanıkey, Semetey'in yanına vasil olur. Semetey, onun sağ göğsünü doya doya emer. Bunun üzerine sihirden kurtulur ve kendisine gelir.

Birlikte Talas'a dönerler. Semetey, halkının başına geçer. Ona tabi olanlar bayram ederler.

Karadöö, yüksek dağlarda ava çıkar. Cemoguzoğlu Sarıbay'ın sahibi olduğu lanetli tepeye gelir. Sarıbay, askeri güçlü, Manas'a ve onun soyundan gelenlere dış bileyen acımasız biridir. Onunla baş edemeyeceğini anlayan Karadöö, bir mektup yazıp Bozbala'ya verir. Semetey ve Külçoro'nun yardımına gelmesini ister. Karadöö, Sarıbay ile kavgaya tutuşur. İkisi alt-yedi günü yenişmeden dövüşür. Sonunda Sarıbay, topuzu ile Karadöö'yü öldürür.

Talas'a gelen Bozbala, Semetey ve diğerlerine Karadöö'nün içinde bulunduğu durumu bildirir. Kısa zamanda savaş hazırlığı yapıp yola çıkarlar. Sarıbay'ın yanına geldiklerinde karşısına Külçoro çıkar. Aralarında zorlu bir çarpışma başlar. Uzun mücadele sonunda Sarıbay, topuzuyla Külçoro'yu devirir, tam mızrağını saplayacağı sıra Seytek ileri çıkar, Sarıbay'ın elinden mızrağı çekip alır ve sağ böbreğinin bulunduğu yere vurur. Sarıbay, Seytek'in yiğitliğini takdir eder, daha yirmisine gelmeden böyle bir yiğitlik gösteren birisiyle karşılaşmadığını söyler. Bu arada Seytek'in Sarıbay'ın üzerine gittiğini haber alan Sarıbay'ın düşmanı olan Kayıpçal kızı Kuyalı da oraya gelir. Kayıpçal Manas'ın dostudur. Seytek, dinlenmeden gece-gündüz Sarıbay'la mücadele eder. Başta Bakay olmak üzere Kırgız'ın ileri gelenleri Seytek'in başarısı için dua adarlar. Seytek'le Sarıbay günlerce yenişemezler. Sarıbay, Seytek'ten yedi gün izin ister. O da kabul eder. Sarıbay, biraz güç toplar. Dövüş

günü meydana Kuyalı çıkar. Çarpışma sonunda Sarıbay'ı öldürmeye muvaffak olur. Sarıbay'ın malı yağma edilir. Beyrek'e düğün yapılır. Kuyalı memleketine döner.

ŞIRDAKBEK

Kurmanbek-Seyitbek-Şırdakbek, birbirini tamamlayan üç destan halindedir. Bu durum Kırgız destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Manas-Semetey-Seytek, Töştük-Coodarbeşim-Moldocaş bu neviden destanlardır.

Halk Şırdakbek'i tarihi bir şahsiyet olarak bilir. Andijan, Koron'da yaşayan Şırdakbek adlı Kırgız hanının ünü her tarafa yayılan Bozcorgo'su ile onun Kalmak hanı ile olan savaşı, özellikle değer verdiği güzel eşi Sulu'nun ikiyüzlülüğü, Şırdakbek'in Bozcorgo'sundan ayrılışı anlatılmaktadır. Kırgızistan'da geniş bir coğrafyada bilinen bu destanın eşmetinlerinde bazı farklılıklar vardır. "Bozcorgo" ezgisi, Arstanbek, Erke Sarı, Kara Moldo gibi büyük komuzcuların anlatması ile günümüze ulaşmıştır. Destandaki Bozcorgo o kadar ünlüdür ki halk arasında "Şırdakbek'in Boz jargosu gibi" sözü deyimleşmiştir.

Destanın dört eş metni vardır ve mensur olarak anlatılır. Destanı, A. Vişnegorskiy, Eşkoco adlı ilçede derleyip yayınlamıştır. I. Abdrahmanov tarafından derlenen metinde olay, Kokon'da değil, Narın bölgesinde geçer. 1974 yılında Cancigit Kazakbayev, Ömükeev Abdi'dan derlediği metni, İlimler Akademisi'nin El Yazmalar Vakfı'na teslim etmiştir.

Destanda önemli bir husus da hain kadın motifinin vurgulanmasıdır. Şırdakbek'in eşi ihanetinin cezasını hayatıyla öder. Kırgızların Colaykan'ında da kahramanın kız kardeşi Kardıgaç, Kalmak Karaça ile evlenmek için anlaşır, abisi yokken Coloy'un halkına baskın düzenler.

Aynı husus başka Türk boylarının eserlerinde de yer

alır. Sözcüğü, Altaylıların “Altay-Buuçay” masalında Altay-Buuçay’ın eşi Altın-Tana’nın, kız kardeşi Altın-Sırga’nın kahramana, kendi halkına ihanet Aramay ve Çaramay aynı davranış içinde görülür.

Destanın özeti şöyledir:

Cazı’daki Kıpçak halkını yöneten Teyitbek Han’ın oğlu Kurmanbek yönetmektedir. Öldüğünde oğlu Seyitbek, altı yaşındadır. Seyitbek’i, Kurmanbek’in arkadaşı olan, Kaşkar’ın hanı Akkan büyütür. On sekiz yaşına gelen Seyitbek’i, Kurmanbek’in yiğitlerinden olan Zayirbek halkına götürür. Halkı, Seyitbek’i han seçer. O babasının intikamını almak için Kalmaklara savaş açar ve Dölön Han’ı öldürür. Sonra Kaşkar’ın kervanbaşı olan Kamilcan’ın Möl adlı kızı ile evlenir. Möl hamileliğinin üçüncü ayında aş ermeye başlar, canı kaplan ve pars eti ve pars kalbi ister. İstedikleri bulunamayınca kadın yemek yiyemez ve yataklara düşer. Kocasını Seyitbek, buna çok üzülür. Halkını toplayıp onlara bir pars vurmaları için emir verir. Kendisi de halkın önüne düşer ve pars avına çıkarlar büyük gürültüler çıkarırlar. Avcılar üç parsi vururlar üçünün de kalbini çıkarırlar. Seyitbek övünerek bunları eşine getirir. Pars etleri pişirilir. Kadın, pars kalplerinin üçünü de tek başına yer. Aşermesi geçer. Üç gün boyunca uyur. Dokuz ay tamam olur, kadının doğum sancuları başlar. Ebe kadınlar gelir. Şaman ve baksı gelir. Kadın tedavi edilmeye çalışılır. Möl, acılara dayanamaz kendinden geçer. Bu sancılar dokuz gün sürer, Seyitbek de şaşkın şakin dolanır. Sonunda doğum gerçekleşir. Müjdeciler Seyitbek’e haber getirirler. Çocuğun erkek olduğunu ve iki elinde de kan tuttuğunu söylerler. Seyitbek, müjdecilere kaftan, ipekli elbiseler ve atlar hediye verir. Seyitbek, adadığı yedi kısırağı keser, kadınları doyurur. Daha sonra da doksan at keserek büyük bir ziyafet verir. Çocuğun adını ‘Şırdakbek’ koyar. Ziyafete katılan halk hayır dua da bulunur ve Şırdak’ı överler.

Kalmaklar ile savaşırken bu kez Seyitbek vefat eder (Geniş özet için Bkz. Seyitbek). Babası öldüğünde Şırdakbek sekiz yaşındadır. Seyitbek'in vefatından bir yıl sonra da karısı Möl vefat eder. Çocukları Şırdakbek, ortada kalır.

Şırdakbek, on beş yaşına geldiğinde, rüyasında bir pir görür. Pir ona: "Kebez-Too ile Ken Kaşkar'ın ortasında Ala-Köl adlı bir göl vardır. Oraya gidip bir at kes ve kanını etine sürüp bekle. Oraya tayı ile birlikte bir kısrak su içmeye gelir. Hemen o kısrakı yakala. Annesinden ayrılıp uzak gidemeyen tay, geri döner. Tayı yakalayıp kısrakı serbest bırak. Evinde kimseye göstermeden dört yıl besle. O at sana uğur getirecek." deyip gözden kaybolur. Bu tay altı ay yol yürüse dahi yorulmayacak bir hayvandır. İhtiyar, Şırdakbek'e bu atı elde etmesi durumunda bir dev olacağını söyler. Bu ata bindiğinde bahtının açılacağını, düşmanından bile hiçbir kötülük görmeyeceğini söyler.

Aradan zaman geçer, Şırdakbek'in rüyası gerçekleşir. Allaha güvenerek yola koyulur. On gün yürür. Çölün kenarına gelir azıcık yol yürür ve kuyunun kenarına gelir, kuyunun suyundan içer, dikkatini toplar. Etrafına bakınca rüyasında olduğu gibi kuyunun bir sahibi olduğunu görür. Kuyunun kenarında at izleri vardır. Şırdakbek, Allah'a dua eder ve üç gün orda bekler. Üç gün sonra anasıyla tay gelir. Şırdakbek, tayın eline geçmesi durumunda yitirdiği itibarını tekrar kazanacağını düşünür. Hemen tayın üzerine atlar yular takarak onu zapt eder, gem takar. O sırada tayın anası boz kısrak gözden kaybolur. Şırdakbek, tayı yedeğine alır, kimseye sırrından bahsetmeden geri döner. Atını yemler, arpayla besler ve onu alıştırır. Atının üstüne değerli çul örttürür. Boynuna muska taktırır. Şırdakbek, Seyitbek'in yerini alıp boz bir atı olduğu için gönlü hoş olur.

Şırdakbek, yetiştirdiği Bozcorgo'suna binmeye başlar. Bozcorgo'nun Kırgız ve Kalmak halkı içinde ünü artar.

Yanına kırk yiğit alır. Hanlığını ilan eder. Bu dönemde Şırdak'la boy ölçüşecek kimse kalmaz.

Kalmukların, Kırgız halkına saldırdığı bir sırada Şırdakbek, sefere hazırlanır. Tüfeklerden en iyilerini seçer. Yanına bin kişi alır. Ancak Şırdakbek, kimseye ne yapacağını söylemez Çolak Kayın kenarına gelir. Burada bir kale yaptırır. Han Şırdak'ın karşısındaki Kalmuk Han'ı Saltan, korkup kaçır. Kalmuk Hanlarıyla bir toplantı yapar ve durumu onlara anlatır. Amursan adlı Han da bu durumdan çok korkar. Kontaacı'ya mektup yazar.

Bu sırada Han Şırdak bir yıl hazırlık yapar. Sarayını bitirir. Kalesini yaptırır. Kalesinin etrafına kanallar yaptırır. Kanalları su ile doldurur.

Şırdakbek'in atıyla ilgili de çok hikâye anlatılır. Şırdakbek bir de hanımına çok düşkündür ve onun sözünden hiç çıkmaz. Bir gün hanımı Şırdakbek'ten atına binmek istediğini söyler, Şırdakbek buna izin verir. Ancak hanımı şımarık bir hanımdır. O sırada Kalmukların başında bulunan Şıgay Han, adam gönderir ve kendini kadına övdürerek onun aklını çeler. Şımarık kadın aldanır ve Şıgay Han'ı arzulamaya başlar.

Aslında Şıgay Han'ın kırk karısı vardır. Onların içinde Şiktürkün adlı eşi çok kurnazdır. Günlerden bir gün Şıgay Han: "Benim siyah yorgam dünyanın en yürük atıdır." der. Şiktürkün "Kıpçak Hanı Şırdakbek'in Bozcorgo'su, sizin siyah yorganızdan daha üstün." der. Şıgay Han, buna çok kızır, karısının saçını ve sağ elinin beş parmağını kesip; "O zaman Şırdakbek'e git." diyerek kovar. Kadıncağız Şırdakbek'in yanına gelir. Şırdakbek, onun yurdunda kalmasına izin verir.

Aradan iki yıl geçer. Şiktürkün; "Eğer Bozcorgo'yu çalıp Şıgay Han'a götürürsem, belki beni affeder." deyip atı

çalmaya kalkar. O sırada Şırdakbek'in yiğitleri bu kadını yakalarlar ve doğruca hanlarına götürürler. Şırdakbek de onun diğer beş parmağını keser ve yurdundan kovar. Şıktürkün, Şıgay Han'a gelir olup biteni anlatır, Bozcorgo'yu yine över. Şıgay Han gerçekten de öyle mi, değil mi diye yorgayı satın almak ister. Karısı Şıktürkün'ü elçi olarak gönderir. "Şırdakbek'e gidip söyle, Bozcorgo'yu bana satsın." der.

Şırdakbek, Şıgay Han'ın teklifini duyunca elçi olarak gelen Şıktürkün'i; "Git hanına söyle, benim yorgamın fiyatını tüm Kalmaklar bile ödeyemez. Şıgay Han çok istiyorsa, üç yılda yeni şehir inşa etsin. Şehrin kapıları altın ve gümüşten olsun. Kapılarının önünde 6.000 beyaz kuzu bağlı olsun, onların rengi ve yaşı aynı olsun" der. Şıgay Han bunları duyunca: "Şehiri yaptırırım, ama aynı yaşta ve aynı renkte olan altı bin kuzuyu ben nereden bulacağım." der. Bunun üzerine Şıktürkün; "Siz önce şehri yaptırın. Bitirdiğinizde toy düzenleyip Kırgız ve Kalmakları davet edin. Şırdakbek de Bozcorgo'su ile gelir. O zaman hile ile Bozcorgo'yu yakalarız." der.

Şıgay Han, şehrin inşasını bitirir. Herkesi eğlenceye davet eder. Şırdakbek de Bozcorgo'su ile davete gelir. At yarışı yapılır. Bozcorgo ve Şıgay Han'ın siyah yorgası haricinde, yarışa katılan bütün yorgalar ölür. Yarışın sonuna doğru

Kalmaklar, Bozcorgo için altmış metre derinliğinde çukur kazar ve üzerini de kumaşla örterler. Ancak Bozcorgo, o kısmı uçarak geçer ve birinci gelir. Sonuca çok sevinin Şırdakbek, Sıyadat adlı şairi atını övmesi için tehdit eder. O da şiirlerle Bozcorgo'yu över ve yarışta birinci geldiğini söyler. Şıgay Han ona, Bozcorgo'nun çoktan çukura düştüğünü söylerse de hakikati öğrenir.

Şırdakbek evine gelir. Eşi Sulu, içinden; "Demek Şıgay

Han, kocamdan daha güçlü.” diye düşünür. Gizlice Bozcorgo’ya binip Şıgay Han’a gelir. Şıgay Han, kadına ne amaçla geldiğini sorar. O da kendisini tanıtır ve kendisini arzuladığı için oraya geldiğini söyler. Şıgay Han, kırk tane binilmemiş genç kısraklar toplar. “Eğer kim kocasını aldatırsa, sonu böyle olacak.” diye Şırdakbek’in karısını Sulu’yu kısrakların kuyruğuna bağlayıp koşturur. Sonra Şırdakbek’in kırk yiğidini çağırıp; “Bozcorgo’yu alın hanınız Şırdakbek’e götürün.” der. Bozcorgo’suna kavuşan Şırdakbek Kalmak hanının yapmış olduğu centilmenlikten etkilenip bizzat kendisi Bozcorgo’yu Kalmak hanına gönderir. Şırdakbek korktuğu için bir daha evlenemez. Aradan bir yıl geçer. Çağayhan dostu Şırdakbek’in evlenmesini ister. Alkbek’in kızıyla Şırdakbek’i evlendirmek ister. Kızın mihri verilir ve kızla Şırdakbek evlendirilir.

TAYLAK BAATIR

Çin kaynaklarında adından söz edilir. Taylak, pek çok destanda görüldüğü gibi destan kahramanı özelliklerine sahiptir.

Destan hakkında en önemli anlatımlar S. Attokurov ile A. Çorobayev'e aittir. Kaynaklara göre Taylak tarihi bir şahsiyettir. Kaynaklara göre 1820 yılında Cangir Beyin yardımcıları ile Taylak'ın kırk askeri Çin sınırını geçip Kaşkar'a doğru ilerler. Kaşkar valisi Yun Tsin Taylak ile Cangir'i tutuklamaları için 1825 yılında General Bayanbatun komutasında 600 asker gönderir. Saldırıda 1000'den fazla insan katledilir.

Bazı kaynaklara göre Taylak, Kaşkar'ı hiç direnç görmeden alır ve hanlık yapar. Begimay'la evlenir ve oğlu Osman ondan doğar.

Taylak, Kurmanbek, Kococaş, Er Tabıldı gibi epik eserlere dönüşmemiş; bir edebiyat formuna gelmemiştir.

Destanın özeti şöyledir:

Annesi ona hamile iken aslanın kalbine aş erir. Taylak'ın arkadaşı Balbay'ın annesi de aslanın kalbine aş erir. Her ikisi için de aslan kalbi bulunamaz ve kurt kalbi getirilir. Balbay'ın annesi ayrıca kurdun böbreklerini de ister. Taylak ve Balbay, bir elinde kanla karışık nesneyle doğarlar.

O dönemlerde Kokanlılar, halka baskınlar düzenleyip kızlarını, gelinlerini, mallarını alıp götürürler. Bunları büyük bir acı ile gören Taylak henüz on üç yaşındadır ve içinde düşmanlardan öç alma fikri doğar.

Bir av sırasında aynı yaşta güzel Barpıcan'ı görüp âşık olur, babası Kalmatay'ın başlık parasını hazırlamasını ister.

Bu arada Taylak, en yakın arkadaşları Balbay, Törökeldi ve toplam kırk arkadaşıyla Kokonluların önünü keser, babası Riskul'un ikazlarına rağmen Kurtka'ya baskın düzenler. Başta ağabeyi Atantay olmak üzere pek çok tutsağı kurtarır ve Madali Han'dan bir daha baskın yapmayacaklarına dair söz alır. Taylak, düşmanın yaptığı gibi namusa ve mal varlığına dokunmaz.

Taylak'ın yaptıkları Madali Han'ın zoruna gider. Ordunun başkumandanı Arap'ı Taylak'ın üzerine gönderir. Arap sefer sırasında uyuyakalır. Taylak onu uyur vaziyette bulur ve ona dokunmaz. İleri bir tarihte teke tek mücadele etmeyi kararlaştırırlar. Arap askerlerinin önünde beyaz ata binmiş olarak savaş alanına gelir. Taylak da on arkadaşı ile önünü karşısına çıkar. Birbirlerine hücum edince Arap kaçar, Taylak kovalar. Arap atını geri çevirip Taylak'a saldırır. Taylak, Arap'ın kılıcını kırar ve onu öldürür.

Taylak'ın ünü Kokan, Hiva, Buhara, Afganistan, Rusya, Kazak topraklarına kadar ulaşır. Çin İmparatoru, Taylak'ı tutuklayan ya da öldüren kişiye çok sayıda altın ve gümüş vereceğini vaat eder. Kazak kahramanı Edige'yi kandırır Taylak'a karşı gönderir. İki yiğit karşılaşır. Taylak, Edige'nin kolunu keser, mağlup eder.

Taylak, kendisini Kırgız'ın mutluluğuna adar. Ticarete ve tarıma önem verir.

Birgün Taylak'ın başı ağrır. Taylak'ı ortadan kaldırmayı kafasına koyan Kokan hanı adamlarını gizlice onun yanına gönderir. Gelen tabipler Taylak'a; "Başınıza kan toplanmış, burnunuzdan kan almam gerekir." Der ve elindeki zehirli cihazla burnundan kan kan alır ve Taylak'ı zehirleyip öldürür.

, s.451-465.

TOLTOY

Kızıl-Suu Kırgızları arasında sözlü olarak yayılan kahramanlık destanıdır.

Toltoy'un Semetey destanın bir bölümünde Toltoy ile Çinkoco tipleriyle geçer. Destancıların halk arasında bu adla anlattıkları bir destan yoktur. Cusuf Mamay'ın ağabeyi Balbay tarafından derlenerek yazıya aktarılmıştır (1916-1930). Çin'deki devrim sırasında Balbay suçsuz yere hapse alındığında derlediği Toltoy destanı da kaybolmuştur. Fakat bu el yazmasını daha önce okuyup hafızasına alan Cusuf Mamay destanı tekrar yazdırmıştır. Cusuf Mamay'ın varyantına göre, Toltoy destanı "Toltoy'un çocukluğu", "Toltoy'un kahramanlık işleri", "Çinkoco'nun Toltoy'u kandırması" ve "Toltoy'un yanılması" diye dört bölümden oluşmaktadır.

Bizdeki birçok epik hikâyelerdeki Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış, Bayış, Canıl Mırza gibi hikâyelerin önde gelen kahramanları Kırgız topraklarına göz koyan Kalmuk hanları ile savaşır. Toltoy ise, Kırgızlarla komşu olarak yaşayan Kızılbaş, Türkmen, Kalmuk, Çüvçüt, Şibe vs. kavimlerle mücadele eder.

Kızıl-Suu'lu Kırgızlar'da anlatılan Toltoy, yaptığı seferler neticesinde halk kahramanı olarak tasvir edilir. O sadece kahramanlık gücünü Cediger halkının huzuru için harcamaz, bununla birlikte bütün Kırgız halkının huzurunu korumak için çaba gösteren kahramanlardan biridir. Onun asıl amacı, bütün Kırgızların bağımsızlığı huzuru için, mücadele etmek, vatani ve halkın düşmanlardan korumak, halkın barışta yaşamasına sağlamaktır

Cusup Mamay eşmetninin özeti şöyledir:

Ceti-Suu adlı yerde yaşayan Cediger kavminin Bağış adlı hanı, Bağış'ın da Toltoy adlı hareketli ve hünerli bir oğlu vardır. Toltoy avlanmayı çok sevdiği için bir şehirde fazla durmaz, sık sık ava çıkar.

Birgün yine Toltoy'un canı, ava gitmek ister. Atı, Surkoyon'a binip eline kartalı kondurup, yanına tazıyı alıp ava çıkar. Bir kaç gün geçtikten sonra güzel bir yaylaya gelir ve orada ceylan, maral, geyik, tilki, kurt, kaplan, dağ keçileri gibi çeşitli av hayvanlarını görür

Öğle vakti dinlenip yatarken, Kızılbaş halkının Bahadırı Kontukçu gelir, kartalı görünce çok şaşırır ve yanındaki bahadırı da tanıyamaz. Bahadırın yanına gelip selâm verir. Toltoy ise, selâmına cevap vermeden ona, kim olduğunu, kendisine ve kartalına niçin dikkatli dikkatli baktığını sorar.

Kontukçu, bu kartalın nasıl avlandığını merak ettiğini söyler. Bunun üzerine Toltoy, yanında birkaç gün gezerse nasıl avlandığını gözüyle görebileceğini söyler. Aslında Kontukçu'nun niyeti kötüdür. Birkaç gün sonra Toltoy'u öldürüp kartalını elinden almak niyetindedir.

Ertesi gün birlikte ava çıkarlar. Toltoy, elindeki kartalı bırakır. O, anında tilki, geyik, ceylanlara doğru uçar ve her hayvandan dokuz tane öldürür. Bunu gören Kontukçu'nun ağzı açık kalır. Bununla da kalmaz on altı ayı ve altı tane de dağ sıçanı yakalar. Toltoy ve Kontukçu öldürülen hayvanları toplarlar. Bir tane büyük geyiği de pişirip yerler. Bu arada iki avcı daha gelip onlara katılır. Birlikte av avlayıp, eğlenirler. Kontukçu; "Avlamak için buradan da güzel yer var. Haydi, sizleri oraya götürüyüm. " der ve onları gidildiğinde dönülmeyecek dağların götürür. Kendisi ihtiyarlığını bahane edip bilerek geride kalır. Onlar yolu şaşırırlar ve karlı, sisli dağın arasında kalırlar. O zaman Toltoy, tazısının sayesinde

diğer iki avcı ile birlikte, oradan yaylaya gelmeyi başarır. Toltoy, Kontukçu'nun yaptıklarından şüphelenmez.

Aradan 30 gün geçer Kontukçu, Toltoy'u öldürmek için fırsat kollamaktadır. Bir gün Toltoy sabahtan akşama kadar av avlayıp yorgunluktan uykuya kalır. Kontukçu fırsatı kaçırmayıp elinde kılıcıyla Toltoy'a doğru yürür. O zaman Toltoy'un atı Surkayan kişnemeye başlar. Kartalı şiddetle Koptukçu'nun göğsüne pençe atar, tazı ise baldırını ısırır. Kontukçu, sestem uyanan Toltoy'a elindeki kılıcı ile kendisini sokmaya çalışan yılanı kovalamak istediğini söyler.

Aradan iki gün daha geçer. Koptukçu'yu arayan yüz 100 adamı, gelip onu bulur. Bir müddet sonra da yanlarına heybetli, ak sakallı Kamangil kavminden bir bahadır gelir ve üç yılda bir buraya av avlamaya geldiğini söyler. Kontukçu, onunla çarpışır ve atından düşürür. Tam öldüreceği sırada Toltoy, onu öldürmemesini zaten ölüm saatinin yakın kaldığını söyler. Kontukçu, öfke ile gönlünden geçeni itiraf eder; "Biraz sonra senin de sıran gelecek. Seni de halkını da yok edeceğim. " der. Buna kızan Toltoy, onu attan fırlatıp, Kamangil'i bindirir. Kimseye borçla kalmak istemeyen Kamangil, Toltoy'la savaşır. Toltoy, Kamangil'i öldürür. Bunları gören Kontukçu, Toltoy'un Bahadırılığından korkar ve yanına yaklaşp biraz önce dediklerinin şaka olduğunu söyler, Toltoy'u sözlerine inandırır. Toltoy avladıklarını eşit olarak böler.

Kontukçu, yine bir gün Toltoy'u öldürmeye kalkar. Atı, kartalı ve tazısı yine ona engel olmaya kalkar. Bunları fark eden Toltoy, Kontukçu'yu öldürüp bütün avladıklarıyla Ceti Suu'ya doğru yola çıkar. Yurduna yaklaşıncı Karezgi adlı birinin Oş'u talan ettiğini, Ceti Suu'yu da kendisine itaat ettirmeye çalıştığını öğrenir.

Toltoy'un babası Bağış, ihtiyarladığı için Karezgi'nin karşısına çıkar. Tek başına yola çıkıp önce Oş'a gelir. Oş

halkına kendisini tanıtır ve kendilerini Kalmaklardan kurtarmaya geldiğini söyler.

Bu sırada buldukları yere ganimet almak için on beş Kalmak gelir. Toltoy onları öldürür. Yanına bir yiğit alıp Kaşgar'a doğru gider. O sırada Karezgi'yi Ceti Suu'ya gönderen Konurbay'ın kardeşi Koronkır, Kaşgar'da misafirlindedir. Toltoy, Koronkır'a elçi gönderir ve halkından aldıklarını iade etmesini ister. Koronkır bu kızarı, 900 asker ile Toltoy'un üstüne gelir. Savaş başlar. Toltoy hepsini kılıçtan geçirir. Koronkır'ı da öldürür ve ganimetleri at ve deveye yükleyip Oş'a götürür.

Bunları duyan Karezgi 5000 asker ile Toltoy'un üstüne gelir. On dört gün sonra Toltoy'a yetişir. Toltoy tek başına savaşa girer. Önce Karezgi'nin bahadırı Tabık ile karşılaşır, onun kafasını balta ile keser. Sonra Talbık'ı öldürür. Üçüncü de Karezgi'nin kendisi Toltoy'un karşısına çıkar. İkisinin karşılaşması on beş gün sürer. Balta mızrak ile savaşırlar. Nihayet Toltoy, Karezgi'yi atından fırlatır ve bacağını kırar ve yarı ölü çöle bırakır. 5000 askeri kırıp geçirir. Oş'a getirdiği ganimetleri halka dağıtır. Halkın duasını alan Toltoy, Ceti Suu'ya geri döner.

Toltoy, günün birinde korkulu bir rüya görür. Rüyasında bir yabancı domuz ile savaşıyor. Hiç gücü yetmez. Tek domuzun yanında birden beş domuz peyda olur. Onları zorla yener. Karşısına birisi çıkar ve altı yabancı domuzu ona vermesini rica eder. Toltoy onları adama bırakıp yoluna devam eder. Giderken yolda ay karşısına çıkar. Ayı eline alıp kucakladığı zaman ay paramparça olur. Toltoy, bağırarak rüyasından uyanır.

Bahadır; "Böyle evde oturmam doğru değil, belki benimle savaşmaya hazırlanan düşman vardır. Gidip o düşmanla da savaşayım. Yolda bulduğum ay belki de benim evleneceğim kızdır. Yaşım da yirmiye yaklaştı. Yola

çıkayım.” deyip yola çıkar. On iki gün geçtikten sonra bir dağa gelir. Orada altı at yanlarında da uyumakta olan altı kişi görür. Bahadır onların uyumasını bekler. Rüyasında gördüğü altı yabani domuzun bunlar olduğunu düşünür. Altı kişi uyanır ve Toltoy’u görürler. İçlerinde adı Kerkimat olan, Toltoy’a kendisini tanıtır. Çürçüt halkından olduğunu söyler. Kamangil yeğeni ve Kızılbaş halkının hanı Kontukçu, kayın biraderidir. Yanındaki beş kişiden ikisi oğludur, diğer üçü de Kontukçu’nun oğulları olduğunu ilave eder ve Toltoy’un halkını üstüne gittiklerini söyleyip ardından kendisinin kim olduğunu sorar. Toltoy, hiç korkmadan kendisini tanıtır. Kontukçu’nun iki oğlu babalarının intikamını almak için öne çıkar. Kerkimat; “Ben hepinizden büyüğüm ve Toltoy ile ben savaşaçağım.” diyerek öne çıkar. Savaş başlar. Toltoy, Kerkimat’ı öldürür, ancak diğer beş kişi Toltoy’u yaralarlar.

Atı Surkayan, Toltoy’u insanın ayağı basmayan dağa götürür ve sahibini kurt ve kaplanlardan kendisi korur. O günlerde oralardan geçmekte olan Kökküçük adlı bir delikanlı, Toltoy’a rastlar. Toltoy’a; “Kendim Kırgız kavmindenim. Merkitbay’ın kızı Cemişcan’a âşık oldum, ama kızın babası çok kalın istiyor, kızı bana vermiyor.” der. Toltoy onun iyi niyetli delikanlı olduğunu anlayıp Kökküçük’le arkadaş olur. Kökküçük, Toltoy’u seksen gün onu besleyip eskisinden de güçlü kuvvetli hale getirir.

Birgün Toltoy, Kökküçük’ü Kerkimat’a gönderir. Kökküçük, gider ve haberlerle geri döner. Kerkimat Kızılbaş halkından 3. 000, Türkmenlerden 2. 000, atlı askerlerden 7. 000 ve toplam 10. 000 askerle Toltoy halkına savaş açmaya hazırlanmış olduklarını söyler. Toltoy, Cediger halkından 1. 000 asker alıp onların karşısına çıkar. Yedi gün savaş olur. Savaş sonunda Toltoy galip gelir. Arkadaşı Kökküçük de sevgilisi Cemişcan’a kavuşturur.

Toltoy, Ceti Suu’ya dönünce evlenme zamanı geldiğini

düşünür. Kızıl-Kıya denilen yerin hanı Batay Han'ın Baytoru adlı bir kızının olduğu haberini alır. Babasının arkadaşı Bayteke ile Kızıl-Kıya'ya gider. Orada Bayteke'yi Batay Han'a elçi olarak gönderir. Batay, şartını söyler. Baytoru yiğit ve güçlü bir kızdır. Ancak kendisini yenen biriyle evlenebileceğini söyler. Bugüne kadar birçok bahadır Baytoru'yu yenememiştir. Bunların içinde Konurbay da vardır. Toltoy, şartı kabul eder. Baytoru ile karşılaşır, Toltoy galip gelir. Toltoy'la Baytoru evlenirler.

Aradan bir kaç gün geçtikten sonra Şibe halkının Çakay adlı Han'ı sayısız askerle Baytoru'yu istemeye Kızıl-Kıya'ya gelir. Ancak yolda birisinden on beş gün önce Baytoru'nun Toltoy ile evlendiğini öğrenir. Çakay, Batay Han'a savaş açar. Toltoy önce Çakay'ın pehlivanı Celkötön ile sonra da Seksokey ile tutuşur. İkisinin de kafasını kılıçla keser. Bunlara şaşırın Çakay kendisi meydana çıkar. Toltoy'la Çakay üç gün mücadele ederler. Bu arada Çakay'ın yedi tane sihirbazı boş durmaz, hünerlerini gösterip Batay Han'ın yurduna sel getirir. Ancak Baytoru dua ile suyu dondurur. Üç gün boyunca sihirbazlarla Baytoru sihirlerini ortaya koyarlar. Mücadele sırasında Çakay'ın sihirbazı, yine sihir yoluyla Toltoy'u ve Batay'ı 100 metre derin hendeğe atar ve karısı Baytoru ile evlenme hazırlığına başlar. Çakay, Baytoru'yu kendisiyle evlenmezse öldürmekle tehdit eder.

Toltoy zindanda iken Almabet ve Manas'ın sadık arkadaşı sihirbaz Atala, ona yardım eder ve zindandan çıkarır. Toltoy, gidip birden Çakay'ın karşısına dikilir. Onun çoktan öldüğüne inanan Çakay, Toltoy'u karşısında görünce şaşırır. Toltoy, Çakay'ı savaşa davet eder. Bu arada Toltoy'un sesini duyan Baytoru da ipleri koparıp dışarı çıkar ve savaşa girer. Çakay'ı yenen Toltoy ganimetleri alıp halka dağıtır ve yurduna dönmek için yola çıkar. Yolda Manas Bahadır'ın kardeşi Çinkoco ile karşılaşır. Yanındaki ganimetlerin birçoğunu ona verir ve Çinkoco ile Toltoy dost

olurlar.

Toltoy, Ceti-Suu'ya gelince babasının avda olduğunu öğrenir. Bir zaman sonra Bağış avdan döner, ancak rahatsızdır. Bağış, yataklara düşer ve öleceğini anlar. Oğlu Toltoy'u yanına çağırıp "Ben bu hastalıktan öleceğim. Oğlum sana vasiyetim ben öldükten sonra, kara aşımı verme, Manas'ın oğlu Semetey ile savaşıma, Koşoy'un oğlu Calgızek ile iyi arkadaş ol. Bir sıkıntın olduğunda mutlaka Semetey'a, Bakay'a danış." diye vasiyette bulunur ve çok geçmeden de vefat eder. Bayteke, Toltoy, Çinkoco Bağış'ı defnederler.

Toltoy, babası için kara aş (ölü yemeği) hazırlar. Yemeğe Horasan, İsfahan, Afganistan, Buhara, Şanhay'ın hanları davet edilir. Çinkoco'nun sözüne kanan Toltoy, Semetey ile Calgızbek'e haber vermez. Çinkoco iki sebepten Semetey'i sevmemektedir. Birincisi; ondan çok korkmaktadır. İkincisi de; Şaatemir'in kızı Çaçıkkey'i sevmektedir ve bu kız Semetey ile evlenmiştir. Bu yüzden Çinkoco, Semetey'e karşı kin beslemektedir.

Kara aşta çağırılmadığı için Semetey darılp gelmez. Bu arada davetli olmadığı halde Çin'in hanı Konurbay da yanına 6. 000 asker alıp şehir dışına gelir. Şayet son defa da olsa davet edilmezse, Toltoy'un üzerine saldırımayı düşünür. Kavgayaya karşı olan Çinkoco, Konurbay'ın yanına gider, dokuz mızrak, bin kılıç, altı aygır, yüz bin altın hediye eder ve onu kara aşta davet eder. Kara aşın dokuzuncu günü halk evine döner. O gün Konurbay, Toltoy'un yayladaki koyunlarını çalmaya kalkışır. Bundan haberi olan Toltoy savaşı açar. At yarışmasında birinci olan Surkoyon'un ve o yarışmaya katılan Baytoru'nun aygırını çok yorgun halde gören Konurbay, bu fırsatı kaçırmaz, Baytoru'ya ateş edip oradan kaçır. Baytoru oracıkta yerinde vefat eder. Bağış'ın kara aş, Baytoru'nun ölümü ile sonuçlanır.

Çinkoco'nun Akkoyun adlı güzel bir kız kardeşi vardır. Kıza Semetey'in çorosu Külçoro âşıktır. Fırsatını bulup kızı kaçıtır. Çinkoco; "Kardeşimi düğün yaparak sizlere veririm." diyerek Akkoyun'u geri alır, Talas'tan Toltoy'un şehrine göç eder. Çinkoco, kız kardeşi Akkoyon'u Toltoy'a vererek tekrar onun güvenini kazanır ve fırsat buldukça, Toltoy'u Semetey aleyhine kışkırtır. Toltoy'a şu şartı ileri sürer: "Akun Han'ın Ayçürök adlı kızı var. O, Semetey'in beşikkertmesidir. "Semetey kıza layık değil. Gidip bu kızı kaçıralım." der. Toltoy, bunu kabul etmez. Çinkoco darılıp uzun zaman şehri terk eder. Bunun üzerine Toltoy, Çinkoco'nun teklifini kabul eder.

Sayırsız asker ile Akun Han'ın şehrine yola çıkarlar. Şehre gelince, elçi olarak Kalıbek'i Akun Han'a gönderirler. Kalıbek, ne amaçla geldiklerini beyan eder. Onu sabırla dinleyen han; "Ben kızımı Toltoy ile Çinkoco'ya vermem, onun beşik kertmesi var. Üstelik kalın da almıştık." der. Elçi bu haberi Toltoy ve Çinkoco'ya iletir. Çinkoco, Ayçürök'ü almakta kararlıdır, gerekirse savaşaçağı haberini gönderir. Bunları duyan Ayçürök, bir mektup yazarak doksan gün içinde evlenebileceğini ve buna göre hazırlık yapmalarını bildirir. Aslında bu satırları onları kandırmak ve oyalamak için yazmıştır. Bunları okuyan Toltoy ve Çinkoco yaptıklarına utanır ve düğün hazırlığına başlarlar

Bu arada çareler arayan Ayçürök, ak kuğ donuna girerek Semetey'in şehrine doğru uçar. Oraya vasıl olduğunda Semetey'in beyaz sungurunu kaçıtırıp yurduna geri döner. Sunguru Ayçürök'ün kaçırdığını duyan Semetey, Kançoro ve Külçoro ile onu bulmaya yola çıkarlar. Akun Han'ın şehrine gelince Ayçürök onlar için özel ev hazırlatıp, onları orada bekler. Onlar o eve yerleşir ve Ayçürök olup biteni anlatır.

Ayçürök'ün verdiği gün yaklaşıncaya Toltoy yine Ürgenç'e

gelir ve hana geldiğini haber verir. Toltoy, Külçoro ile karşılaşır ve çarpışır. Toltoy, on üç yaşındaki Külçoro bahadırdan kaçır.

Toltoy, Çinkoco'ya; "Semetey'le ile barışalım, onlar ile savaşmanın hiç bir anlamı yoktur. Ben bu işin sonunu iyi görmüyorum." der. Çinkoco çok kızır ve yiğitliği ispatlamanın zamanı geldiğini söyler. Çinkoco, ağır sözler söyler ve Toltoy'u kandırır.

İki taraf savaşmaya başlar. Çinkoco, Akun Han'ın tüm askerlerini öldürür. Çok geçmeden Çinkoco, Semetey'i de yaralar. Yaralı Semetey mağaraya saklanır. Külçoro ortalıktan kaybolan Semetey'i aramaya Kaçoro'yu gönderir. O mağarada yatan Semetey'i görür. Semetey'in durumu hiç de iyi değildir.

O sırada Külçoro ile Toltoy savaşmaktadır. Çok geçmeden Külçoro, Toltoy'u öldürür. Semetey Toltoy'un ölümüne üzülür. "Zavallı bahadır! Sen Çinkoco'nun söylediklerine inanıp yolunu şaşırdın. Hiç bir zaman benim düşmanım değildin. Biz hep kardeşlik ve böyle devam edecekti!" der. Bizzat onu Ceti-Suu'da defneder.. Sonunda da Ayçürök ile evlenip halkına döner.

Semetey destanında, Toltoy'un Kıyaz adlı bir oğlu olur. (Toltoy destanında ise, Toltoy'un çocuğu olmaz. Halk küçük kardeşi Kıyaz'ı onun oğlu zanneder.

KAYNAKÇA

- Abdildayev, E. "Kıssa-i Saykal". *Manas Ensiklopediya*, Bişkek, 1995.
- Acı, Üsöyün, *Kırgız Sancırası-Kurmanbek*, Bişkek, 1993.
- Akiyev, Kalık – Murat Mukasov, *Kırgız Destanları II - Kurmanbek*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Ulanbek Alimov), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Akmataliyev, A. - A. Kadırmambetova – S. Zakirov, *Kırgız Destanları 9- Er Soltonoy*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: İsmail Turan Kallımcı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Akmataliyev, Abdılcan - Aynura Kadırmambetova, *Kırgız Destanları 7*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Naciye Yıldız), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Akmataliyev, Abdıldacan – Aynek Caynakova, *Kırgız Destanları 4 - Mendirman*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Ali Özgün Öztürk), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Akmataliyev, Abdıldacan – Keneş Kırbaşov, *Kırgız Destanları 3 - Kocacaş Destanı*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fikret Türkmen- Gülsine Uzun- Bakı Bora Hança), Türk Di Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan - M. Mukasov - Gülbara Orozova, *Kırgız Destanları 2*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Çaştegin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan - M. Mukasov - Ö. Şarşenaliyev, Karaç Döö, *Er Eşim*, El Adabiyat Seriyası, C. 27, Bişkek,

2003.

Akmataliyev, Abdıldacan - M. Mukasov- Gülbara Orozova, *Kırgız Destanları 2*, Ankara, 2007.

Akmataliyev, Abdıldacan M. Mukasov, *Kırgız Destanları 13- Canış Bayış* (Türkiye Türkçesine Aktaran: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Akmataliyev, Abdıldacan, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Akmataliyev, Abdıldacan, *Kız Saykal*, El Adabiyatı Seriyası, Bişkek, 2003.

Alimova, Cıldız, *Coodarbeşim Destanı*, İzmir, 2006 (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Arıkan, Metin - Dinara Düysebayeva, *Kızıbek*, TÜRKSOY, Ankara, 2011.

Arvas, Abdüselam, "Kurmanbek Destanının Varyant ve Versiyonları Üzerine Bir Araştırma", *Millî Folklor*, Kış 104, 2014, s. 20-32.

Atatürk Kültür Merkezi, *Manas 1000-Bişkek Bildirileri* (Yayına Hazırlayan: Ogün Atilla Budak), Ankara, 1995.

Atatürk Kültür Merkezi, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*, Ankara, 1995.

Attokurov, S., *Kırgız Seceresi*, Bişkek, 1996.

Bayhocoyev; S. "Söz Başı" *Kurmanbek*, Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Til cana Adabiyat İnstitutu, Kırgızistan Mamlekettik Basması, Frunze, 1957.

Boratav Pertev Naili- Louis Bazın, "Er Töştük", *Manas*

- Destanı Üzerinde İncelemeler* (Haz. Fikret Türkmen), Ankara, 1995, s. 229-249.
- Boratav, Pertev Naili, “Er Töştük Destanı ve Halk Masalı”, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler* (Haz. Fikret Türkmen), Ankara, 1995.
- Caynakova, Aynek - Akmataliyev Abdıldacan, *Mendirman, Şapak İrisimendeyev Varyantı*, Bişkek, Tarihsiz.
- Caynakova, Aynek, *Bağış-Mendirman*, El Adabiyatı Seriyasının 7. Tomu, (Red. Prof. A. Akmataliyev), Bişkek, 1998.
- Caynakova, Aynek, *Cañıl Mırza* (Türkiye Türkçesine Aktaran: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Cicioğlu, M. Nurullah, *Kırgız Halk Destanı Kız Saykal (İnceleme, Metin)*, Bişkek, 2010 (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Coodarbeşim*, El Adabiyatı Serisi, C. 3, Bişkek 1997.
- Çorobayev, Abdıkalık, *Cañıl Mırza*, Frunze, 1957.
- Dcunuşaliev, Aida, *Kırgız Destanı Er Eşim'deki Sıfat-Fiiller ve Kullanımları*, Bişkek, 2009 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Dıykanbayeva, Aygerim, *Kırgızlarda Şamanizm İnancı ve Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar*, İzmir, 2001 (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Egimbaeva, Saule, *Kırgız Destanları 10-Güldana-Askazan Baatır*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. 37-51.
- Erol, Şerife Seher, “Kırgız Destan Geleneği”, *Prof. Dr. Süleyman T. Kayırov Armağanı*, Hâkim yayınları, Ankara, 2013, s. 251-284.
- Gölgeci Meral, “Manas Ozanları”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 61-94.
- Gülensoy, Tuncer, *Manas Destanı*, Ankara, 2002.
- Hasan Köksal, *Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, 1985.
- Hatto, Arthur T. “Semetey-I”, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler* (Haz. Fikret Türkmen), Ankara, 1995.
- Hatto, Arthur T. “Semetey-II”, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler* (Haz. Fikret Türkmen), Ankara, 1995.
- <http://www.hhportal.com/turkce-edebiyat/706717-kirgiz-destanlari-ve-ozellikleri.html>
- İbray, Abdırâhmanov, *Cañıl Mirza*, Frunze, 1960.
- İnan, Abdülkadir, “Manas Destanı Üzerine Notlar”, *Türk Dili Araştırmaları-Bellekten*, Ankara, 1959.
- İnan, Abdülkadir, “Millî Destanlarımız Üzerine İncelemeler ve Araştırmalar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. XV / 1-2, Ankara, 1976.
- İnan, Abdülkadir, *Manas Destanı*, Ankara, 1985.
- İnayet, Alimcan, *Yusuf Mamay ve Manas Destanı (Doğu Türkistan Kırgız Varyantı)*, İzmir, 2007.
- İvgin, Hayrettin, *Altay Dağlarının Kaplı Manas*, Ankara, 2005.

- Kalık Akiyev, Kurmanbek, Frunze, 1957.
- Karademirlidağ, Yasemin, *Seyitbek Destanı'ndaki Epik Unsurlar*, İzmir, 2006. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kaya, Doğan, “Çember Has Güzel”, *Halkbilim Araştırmaları*, İstanbul, 2002.
- Kayıpov, Suleyman, Kız Saykal. A. Karıpkulov (Ed.), *Manas Ensiklopediya, C. I, Bişkek, 1995.*
- Kazıyev, Tokan, Kedeykan, Frunze, 1938.
- Kebekova, Batma, *Er Tabıldı*, Kırgızistan Matbaası, Frunze 1970.
- Kebekova, Batma, *Kırgız-Kazak Akıncılarının Çıgarmaçılık Baylanışı*, Frunze, 1985.
- Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akedemiyası, *Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. III, Bişkek, 2002,*
- Kırgız Şiir Antolojisi, C. I, Frunze-1980.*
- Kırgızstan Tarihi, C. II, Frunze, 1956.*
- Kococaş, Olcobay menen Kişimcan, Frunze, 1974.
- Koşay, Hamit Zübeyr, “Kazak Kırgızların Halk Edebiyatı Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1974.
- Köse, Nerin, “Seyitbek Destanındaki Müstakil Türler ve İkillemeler”, *Türk Kültürünü Araştırmaları*, S. 473, XL, Eylül, Ankara, 2002.
- Köse, Nerin, *Ak Möör Destanı*, Semih Ofset Basımevi, Ankara, 2004.
- Köse, Nerin, *Kurmanbek Destanı*, İzmir, 2006.

- Köse; Nerin, “Kurmanbek ve Seyitbek Destanları”, Millî Folklor Dergisi, C.6, Y.12, S.48, Ankara, 2000.
- Naruzbayev, Cumagül, *Kırgız Destanları 5 – Eşimkul Menun Zuura* (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fatma Çelebi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Naskali, Emine Gürsoy, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara, 1995.
- Necla Pekolcay, *İslamî Türk Edebiyatı*, C. I, Fatih Matbaası, İstanbul, 1968.
- Nerin Köse, *Kococaş Destanı*, Millî Folklor Yayınları: 16, Halk Edebiyatı Dizisi: 9, Ankara, 2002.
- Orozbakoğlu, Sagınbay - S. Musayev - A. Akmataliyev, *Kırgız Desanları 6 – Manas Destanı*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fikret Turan- Şurubu Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Orozova, G[ülbara]. *Kız Saykal- Baatırdık Epos*, El Adabiyatı Seriyası, C. 25, Bişkek, 2003.
- Orozova, Gülbara - Abdılcan Akmataliyev, *Kız Darıyka*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Ferah Türker), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010).
- Öztürk, Ali Özgün, “Bir Kırgız Destanı: Mendirman”, *Millî Folklor*, Ankara, 2007, S. 74.
- Öztürk, Ali Özgün. *Kırgız Türklerinin Mendirman Destanı Transkripsiyon, Aktarma, Gramatikal Dizin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Radloff, Wilhelm, *Manas Destanı*, (Yayına Haz. Emine Gürsoy Naskali, Ankara, 1995.

- Saliev, Meder, *Coodarbeşim Destanı (İnceleme- Metin-Çeviri-Dizin)* Bişkek, 2009, (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.)
- Saule, Egimbaeva, *Kırgız Destanı 10 – Güldana- Askazan Baatır*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Zekeriya Karadavut), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.
- Sawyer, Caroline G. “Er Töştük’te Toplum ve Kozmos”, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler* (Haz. Fikret Türkmen), Ankara, 1995.
- Smayıluulu, Abdılaşım, *Camankara*, Bişkek, 1995.
- Soltonoyev, B. *Kızıl Kırgız Tarihi*, Bişkek, 1993.
- Tezcan, Semih, “Manas Destanı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1973-1974, Ankara, 1974, s. 359-363.
- Tınıstanov, Kasım, *Cañıl Mirza*, Moskova, 1924.
- Tölöyev, Canıbek, *Er Tabıldı*, Frunze, 1957.
- Türker, Ferah, *Kırgız Destanı Kız Daryka Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir, 2005 (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Türkmen, Fikret, “Er Töştükdestanındaki Stereotip Motiflerin Analizi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C. VI, S. 1, İzmir, 2005.
- Urmambetov, Oruzbey – Murat Mukasov, *Kırgız Destanları 12- Seyitbek*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Ulanbek Alimov), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Urustanbekov, B. -T. K. Çoroyev “Kurmanbek” *Kırgız Tarih*, Kısaça Ençiklopediyalık Sözlük, Frunze, 1990.

- Yıldız, Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara, 1995.
- Yıldız, Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara, 1995.
- Yusupov, Keneş, *Manas Destanı*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fikret Türkmen-Alimcan İnyet), Ankara, 2009.
- Zakirov, C. *Ak Möör*, F[urunze], 1971.
- Zakirov, S. *Coodarbeşim-Seyitbek*, Frunze, 1971.
- Zakirov, S. *Kococaş Eposunun Kee Bir Maseleleri*, Frunze, 1960, Kırgız SSR İlimder Akademiyasının Basması, Kococaş, Frunze, 1938.
- Zaloğlu, Pınar, *Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*, Balıkesir, 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).